

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Fröhlich Ida DSc

Gazdaság-, Régió- és Politikatörténeti Műhely
Vezetője: Berényi István DSc

Kávássy János

**A MAGYAR–AMERIKAI
KAPCSOLATOK ALAKULÁSA RONALD REAGAN
KÉT ELNÖKI PERIÓDUSA IDEJÉN,
1981-1988-ban**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Botos Katalin DsC

Piliscsaba
2013

Tartalomjegyzék

- I. Bevezetés 1. oldal
- II. Az amerikai hidegháborús gondolkodás megváltozása 6.
oldal
- III. A Reagan-korszak arcai 15. oldal
- IV. Az új hidegháborús paradigma és az NSDD 75 születése
23. oldal
- V. A differenciálás és az USA Kelet-Európa politikája az NSDD
75-ben 33. oldal
- VI. A kezdetek és az újrakezdés – Az MNK és az USA
kapcsolatai 1978 előtt és után 38. oldal
- VII. A gazdasági kényszerek foglya 50. oldal
- VIII. Az enyhülés vége, és a differenciálási politika
hatása a magyar – amerikai kapcsolatok alakulására (1981-82)
64. oldal
- IX. A kétoldalú kapcsolatok felfutása 1982-83-ban 70. oldal
- X. Bush bécsi beszéde, és a demokrácia kérdései (1983) 80.
oldal

- XI. Az informális kapcsolatok szerepe és alakulása a nyolcvanas évek elejének kétoldalú kapcsolataiban 89. oldal
- XII. Az emigráció kérdése: az emigráció, a 'harmadik kosár', és az ellenzék 98. oldal
- XIII. Magyarország összehasonlítása a keleti blokk más országaival az 1980-as évek közepén 106. oldal
- XIV. Szerződő felek – 1984 115. oldal
- XV. Félúton – Az 1985-ös esztendő történései, és a gorbacsovi kurzus térnyerése 128. oldal
- XVI. Kádárra várva – 1986 150. oldal
- XVII. Változó kor – A szuperhatalmi erőter és a magyar hatalmi elit változásai 1987-ben 175. oldal
- XVIII. Sodrásban – A Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok viszonya a hidegháború lezárásának előestéjén, 1988-ban 194. oldal
- XIX. Felhasznált irodalom 213. oldal

I. Bevezető

Hozzáértők szerint bevezetőt mindig az adott művet lezárva, annak átfogó ismeretében kell és szabad írni. A történeti kutatás speciális műfajában mindenképpen. Az itt közreadott levéltári anyag feldolgozásának kezdetén (2004 őszén) még magam sem tudtam milyen útra visznek majd a Magyar Országos Levéltár KÜM TÜK anyagának az Amerikai Egyesült Államokra vonatkozó iratai. Ahogy Botos Máté fogalmazott egyszer, ilyen esetekben sosem a szerző választ, hanem az iratanyag kínál témát; s valóban, diplomamunkám megírásakor csak több száz dokumentum áttekintése után érkeztem el arra a pontra, hogy koherens módon megragadhassam azt, amit akkor a források után „magyar modell”-nek neveztem el. Életem ezen szakaszában azonban az adott idő- és kvantatív keret határt (s egyben gátat) szabott a reális megvalósítás potenciális lehetőségeinek. Az általam lassan nyolc évvel ezelőtt vizsgált intervallum (Ronald Reagan első elnökségének időszaka, 1981-84) megválasztása tehát kényszerű volt, még ha tézisem lényegi mondanivalójának szempontjából, visszatekintve is, helytállónak bizonyult.

2006-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelemtudományi Doktori Iskolájának Gazdasági Műhelyéhez való csatlakozásomkor (témavezetőül Botos Katalin professzor asszonyt választva) evidensen merült fel a kérdés, hogy van-e annyi a MOL KÜM TÜK hozzáférhető anyagaiban, hogy eredeti kutatásomat doktori disszertációvá fejlesszem. E fázisban szerencsés fejlemény volt, hogy a MOL egyre bővülő XIX-J-1-j KÜM TÜK USA iratanyagába 2005-ben bekerültek az 1988-as évre vonatkozó dokumentumok is, bővítve ezzel kutatásom lehetőségeit.¹ Több hónapnyi kutatómunka és analízis végül arra vezetett, hogy az 1978-1988 közötti tíz éves periódust kiválasztva, ezen belül pedig főként Ronald Reagan elnöksége két periódusának nyolc esztendejére (1981-88) koncentrálva olyan szekvenciát találok, mely a magyar–amerikai kapcsolatokban meghatározó időszakot jelentett.

Ezen időszakra vonatkozólag a hidegháborús amerikai, és magyar–amerikai kapcsolatok legelismertebb hazai szakértői is legfeljebb egy-egy kulcsmomentumra, illetve részidőszakra fókuszálva publikáltak. Magyarics Tamás az USA nagyhatalmi politikáját,

---

¹ 2012 nyarán, e dolgozat tartalmi lezárásakor, a fenti anyagok 1995-el bezárólag kutathatóak. A nyílt megismerhetőségű anyagok mellett a külügyminisztérium kezdeményezte az 1945-1988 közötti, minősített anyagok felülvizsgálatát, mely 2006 júniusától 2008 márciusáig tartott. Az ekkor kutathatóvá vált, megelőzőleg minősített dokumentumok azonban nem képezik dolgozatom részét.

illetve Washington magyarságképét vizsgálta. Békés Csaba az 1956-os forradalom és szabadságharcot (s annak következményeit), valamint a hidegháborús szuperhatalmi politikát tárgyalta. A XX. század második felének magyar–amerikai kapcsolatait legbővebben és legértőbben Borhi László elemezte és publikálta, ám a meghatározó fókuszpont nála is 1956-on, a korszakos hangsúly pedig az 1945 és 1978 közötti időszakon van. Borhi *Magyar–amerikai kapcsolatok 1945-1989* című, legátfogóbb, s egyben egyik legutóbbi (2009) könyvében disszertációm idősíkjánál tágabb intervallumba (a korona visszaadásától Bush elnök 1989-es látogatásáig) tagolva mindösszesen tizennyolc dokumentumot ismertet részletesen. Ugyanekkor *Kulturális Fórum és ellenfórum* című, 2005-ben megjelent könyvében Müller Rolf részletesen ismerteti a saját munkámban csak röviden összefoglalt, a magyar–amerikai, és az amerikai–román viszony kontextusában tárgyalt budapesti rendezvénysorozatot. A magyar periodikák közül az ezredfordulóval bezárólag ezen a címen megjelent *Külpolitika* számaiba betekintve azt találjuk, hogy két évtized alatt (1980-2000) csak részmomentumok – így az IMF és IBRD csatlakozás, az előbb említett Kulturális Fórum, az 1988-as amerikai elnökválasztás, – jelentek meg. Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy hiányzott – és hiányzik mindmáig – az időszak átfogó áttekintése éppúgy, mint annak elemzése, értékelése és kritikája.

A magyar külügy korábban titkos, illetve titkosított anyagainak feltárása ugyanekkor lehetőséget ad egy olyan korszakba való betekintésre, melyről a ma már szövetséges, a korszakban azonban definiáltan ellenségnek számító, nyugati, NATO tagországok levéltárai mindmáig vajmi keveset fednek fel. Általános megállapítás, hogy a tőlünk nyugatra eső országok sokkal lassabban és nehezkesebben oldják fel titkosítás alól saját anyagaikat, s akkor is leggyakrabban a kutatói hozzáférést jelentősen korlátozva. Ebből fakadóan a hidegháború valódi történetének tényszerű megismerésében ma a volt szovjet, illetve Kelet-Európai levéltárak anyagai játsszák a főszerepet. Az sem mellékes, hogy az 1980-as évek, majd az ebből kinövő 1990-es évtized kuriózumot jelentettek az amerikai diplomáciában: egy az USA szempontjából legfeljebb másodlagos térség, Kelet-Európa, hirtelen az érdeklődés középpontjába került. Bár térségünk sosem kapott a csendes-óceáni térséghez, vagy a Közel-Kelethez hasonló prioritást, mégis, az Elbától a Dnyeper vonaláig elnyúló térség az elmúlt majd két és fél évszázadban ekkor kapta a legtöbb és legmeghatározóbb figyelmet Washington részéről. A primer magyar levéltári források így egy részben rendhagyó időszak amerikai diplomáciájának megrajzolásában is segítenek.

Munkámban, épp e fentiekhez kapcsolódóan, jelentős szerepet kap a korszak egészét értékelő, s egyben történelmi perspektívába helyező másodlagos irodalom is. Kiemelt jelentőséggel bír Ronald Reagan *An American Life* című önéletírása, illetve Reagan egyik legkorábbi, és egyértelműen legmeghatározóbb szovjet ügyekkel kapcsolatos tanácsadójának, Richard Pipesnek önéletrajzi munkája (*Vixi: Memoirs of a Non_Belonger*). Ezen könyvek magyarul nem hozzáférhetőek, sőt, Pipes memoárja még európai terjesztésre sem került, így a témámhoz direkt módon kapcsolódó részek beemelése egyben hiánypótlásnak is tekinthető. (Nagy hálával gondolok itt Szörényi Attila barátomra, aki Fulbright ösztöndíjasként segített e munkák beszerzésében és hazajuttatásában). Eltérő, de ugyanilyen fontos szekunder forrást jelentettek számomra a korabeli, illetve a korszakra visszatekintő, angol nyelvű, zsurnalisztikai publikációk. A *The New York Times*, a *Washington Post*, a *Wall Street Journal*, a *Christian Science Monitor*, a *Time Magazine*, a *Los Angeles Times*, a *Chicago Tribune*, a *The Guardian* – hogy csak a legfontosabbakat említsem – számos cikkben foglalkoztak mind a szuperhatalmi környezet, mind a specifikusan amerikai–magyar viszony történéseivel, ügyeivel, fordulópontjaival.

Ezen utóbbiak tekintetében megkerülhetetlen az internetes források szerepe, hiszen Magyarországon egy az 1980-as évekből származó amerikai újságcikk legegyszerűbben, illetve csak és kizárólag digitális formában, archív fájlként férhető hozzá. Kutatásomban nem közhely, hanem tény, hogy a *Google* vagy épp a *YouTube* nagymértékben hozzájárul az írott, valamint audiovizuális források fellelésében, s egyben az ott megjelenített tartalmak eredetijének visszakeresésében. A tudatosan, célorientáltan kereső kutatók számára az internetes források használata angol nyelvű források tekintetében ma már egyértelműen megkerülhetetlen. A média megjelenések (utalva itt Reagan összes fontosabb beszédére) mellett számos, korábban titkosított jegyzőkönyv, utasítás, titkosszolgálati jelentés, elnöki döntés és egyéb hivatalos dokumentum is hozzáférhető a világhálón – mind eredeti, mind rezümé formájában. Számomra ezen források nagy segítséget nyújtottak a vizsgált korszak gondolkodásmódjának és hangulatának megértésében, értékelésében.

Dolgozatomban igyekeztem mindezen elsődleges és másodlagos forrásokat egymást jól kiegészítve felhasználni; hol részletesebb és árnyaltabb, hol pedig alternatív megközelítést téve lehetővé egy – egy szituáció, esemény illetve eseménysor kapcsán. Ugyanakkor már a MOL külügyi anyagának kaleidoszkóp jellegéből fakadóan is elkerülhetetlen volt, hogy koncepcióm fővonala mellett kitérőket tegyek. A kutatható dokumentumok sokszínűségéből és a kapcsolódó kommentárok bőségéből fakadó terjedelem és közléskényszer küzdött a

tematikai koherenciával, s végül – az alapvetően kronologikus szerkezetbe ágyazva – igyekeztem minél több, szerteágazó, de kontextusában koherens, mondanivalójában pedig összefüggő témát fel- és beépíteni.

A magyar–amerikai viszony alakulásának sarokpontjait 1945-től az 1980-as évek beköszöntéig, a magyar–amerikai kétoldalú diplomáciát – a levéltári források szintjén – 1981-től 1988-al bezárólag ismertetem. Utóbbiban külön hangsúlyt kapnak az 1980-as évek feszítő magyar gazdasági kényszerei – az eladósodás; az 1982-es IMF és IBRD csatlakozás jelentősége; az 1983-al látványosan beinduló, aktív magyar–amerikai párbeszéd; Busha alelnök budapesti látogatása és bécsi beszéde; az MFN státusz biztosításának, illetve kiterjesztésének, illetve egy nyugati parti képviselő/konzulátus megnyitásának magyar részről meghatározó igénye; Kádár János amerikai meghívása/egy Reagan-Kádár csúcs felvetése; Grósz Károly amerikai útja. A nem közvetlen politikai és diplomáciai kapcsolatokban – példák kiemelésével – bemutatom és értékelem az amerikai kormányzat és a magyar ellenzék, illetve a kádári rezsim és a magyar emigráns csoportok viszonyát és kapcsolatait. Utóbbinál kiemelten foglalkozom a magyar és magyar zsidó származású amerikai emigráció eltérő kapcsolataival, illetve az Magyar Népköztársaság velük kapcsolatos eltérő motivációjával. Kuriózumot – ugyanakkor a korszakban a magyar külpolitika számára nagyon is kézzelfogható kapcsolatot – jelent Armand Hammer és Soros György személye. A két amerikai üzletember és filantróp szerepét és befolyását a nem közvetlen politikai, magyar–amerikai kapcsolatokban gazdasági és politikai szempontból is valós súlyuknak megfelelően próbálom érzékeltetni.

A keleti blokkon, illetve tágabb értelemben Kelet-Európán belül összehasonlításban mutatom be a „magyar modell”-t, annak tartalmi/fogalmi változásaival, illetve szerepe amerikai megítélésének változásaival együtt. Vezérfonalként itt a külügyi anyagokban visszatérően megjelenő Lengyelországhoz és Romániához való viszonyítást használom, végigvive annak folyamatát, hogyan vált Kádár és rendszere regionális prioritássá a Fehér Ház és a State Department gondolkodásmódjában, megelőzve Wojciech Jaruzelski lengyel, és Nicolae Ceaușescu román rezsimjét.

A szuperhatalmi szembenállást tárgyalva igyekszem vázolni az amerikai hidegháborús gondolkodásmód és doktrína változásait és fejlődését (*containment*, *détente*, „*peace through strength*”); bemutatni a Reagan adminisztrációk működését, a Reagan személye és az általa támogatott döntéshozók jelentette politikai irányvonal érvényre jutását és megvalósulását; rögzíteni és értékelni az NSDD 75 („a terv amely megnyerte a hidegháborút”) jelentette,

alapvető ideológiai váltást, illetve annak megvalósulását Reagan 1982. júniusi beszédétől az *Evil Empire Speech*-en és az SDI-on át az amerikai–szovjet tárgyalásokig. Mihail Gorbacsov személyét, a gorbacsovi kurzus jelentette változásokat, valamint a genfi, reykjavíki, washingtoni és moszkvai Reagan – Gorbacsov csúcstalálkozók eredményeit (és kudarcait) amerikai szemszögből, leginkább Reagan önéletrajzára alapozva igyekszem ismertetni.

II. Az amerikai hidegháborús gondolkodás megváltozása

A meghatározó, *mainstream* amerikai elgondolásokat tekintve a hidegháború időszakát, az 1948-1989 közötti, több mint négy évtizedet, alapvetően három szakaszra oszthatjuk fel. Az első szakasz a második világháború lezárása után, a Szovjetunió látványos katonai felemelkedésével, és európai térnyerésével egybeeső években indult, és nagyjából az 1960-as évek végéig tartott.² Az ezt követő évtizedben, az 1970-es években, az enyhülés, a *détente*³ politikája volt a meghatározó, ez adja szakaszolásunkban a második meghatározó korszakot. A harmadik szakasz kezdetét a szakirodalomban, nem túl szerencsés módon, kis hidegháborúnak nevezett⁴ korszak beköszöntével – 1979 – datálhatjuk; végét pedig az 1989-es esztendő, a máltai csúcs jelentette.

Visszatekintve egyértelmű, hogy a hidegháború lezárásához vezető úton az utóbbi két szakasz közötti váltás jelenti a legmarkánsabb és legjelentősebb változást abban, ahogy az

² A hidegháború első szakaszát – az amerikai döntéshozók gondolkodását tekintve – általában a Truman-doktrínával, alapvetően a feltartóztatás (*containment*) politikájával azonosítják. A probléma az, hogy ez a politika 1950-51 előtt inkább volt *ad hoc*, az adott helyzetre adott válasz, semmint megfontolt, koherens és konzekvens politika. Eredetileg sem a védelmi miniszter Louis Johnson, sem a pénzügyminisztérium nem támogattott egy fokozódó amerikai szerepvállalással, és így fokozódó védelmi kiadásokkal járó amerikai politikát. A State Department azonban a mellékvizeken hajózva elérte, hogy politikai tervezőrészlegük feje, Paul Nitze e célra egy bizottságot hívva létre, jelentést készítsen az elnöknek. A hat fős, minisztériumközi bizottság 1950. február-áprilisában készítette el azt a dokumentumot, mely hivatalosan az NSC 68 (NSC – National Security Council Report – a nemzetbiztonsági tanács jelentése) elnevezést kapta. Az alapvetően George Kennan 1946-os hosszú táviratára (melyben először láttatta a szovjet és a sztálini rendszert olyannak, amilyen az valójában volt) és más publikációira alapozott jelentés jelentős arányú, békeidőben történő fegyverkezést javasolt, válaszul a Szovjetunió jelentette kihívásra és veszélyre. Az 1975-ig szigorúan titkos NSC 68 konfliktus helyzetben a katonai megoldást szorgalmazta a diplomáciai helyett. Ennek anyagi háttereként az 1950-re előirányzott védelmi költségvetést 13 milliárd dollárról 50 milliárdra kívánta emelni. Mindezt sokan, így maga Kennan is, elleneztek. Truman elnök sem fogadta el az első változatot, hanem tovább küldte más szervezetekhez, megvizsgálанд az NSC 68 megállapításait. Június végén azonban Észak-Korea támadást indított Dél-Korea ellen, s így nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista terjeszkedés veszélye igenis kézzelfogható. Az események hatására Truman végül 1951-ben jóváhagyta, s ezzel hivatalos erőre emelte az NSC 68-at. Drew, S. Nelson, szerk., *NSC-68: Forging the Strategy of Containment*, National Defense University, Washington, 1996. A mű internetes változatának elérése: <http://books.google.com/books?id=K3XsqKRkjlUC&pg=PP1&dq=NSC-68#PPP1,M1>

³ A *détente* az angol forrásokban – a hidegháború kontextusán kívül – együttműködést jelent, így például az 1941-45-ös amerikai-szovjet együttműködést. A hidegháborús időszak terminológiájában a *containment* és a *rollback* („visszaszorítás”, legtöbbször a *liberalization*, „felszabadítás” szinonimjaként) amerikai politikájához képest bekövetkezett enyhülést jelenti. http://books.google.hu/books?id=AX-8RWhxTfgC&pg=PA4&lpg=PA4&dq=rollback+containment+detente&source=bl&ots=4bJTgErc2e&sig=i6sSmCjHSu6A_Rq1NDyQKONGXNg&hl=hu&sa=X&ei=iJqUYubOouL4gSyvoDwCw&sqi=2&ved=0CFUQ6AEwBA#v=onepage&q=rollback%20containment%20detente&f=false

⁴ Az elnevezés azért rendkívül szerencsétlen, mert azt a hamis érzetet kelti, mintha a hidegháború az enyhülés idején szünetelt volna; ráadásul időbeni meghatározást tekintve e fogalom további problémákat vet fel. A hidegháború periodizációjában legtöbbször az 1979-1985-ös, illetve az 1981-1986-os időszakra datálják a kis hidegháborút; azonban mindkét időkeret – mint minden hasonló tagolás – meglehetősen önkényes. Aligha vitatható például, hogy 1987-88 előtt nem történt érdemi előrelépés a két szuperhatalom viszonyában.

amerikai politikusok, tanácsadók és szakértők, valamint az általuk befolyásolt közvélemény látták és értelmezték a szovjet rendszert, és annak szándékait, törekvéseit. A *détente* vége egyben a hidegháború végéhez vezető évtized nyitánya is, így kialakulásának és hanyatlásának vizsgálata nagyon is okszerű.

A huszadik században kevés fogalom bizonyult annyira csalókának és illuzórikusnak, mint az enyhülés, vagy ahogy a hivatalos magyar dokumentumok előszeretettel emlegették 'az enyhülés folyamata'. Az angolban elegánsnak ható, francia eredetű kifejezés művészi módon fedte el azt a megkerülhetetlen és könnyen számszerűsíthető tényt, hogy a Szovjetunió éppen ebben az évtizedben vált atomnagyhatalommá, *de facto* fegyverkezési paritást érve el az amerikaiakkal. Hogy hogyan lehetett a szómágia ilyen hatékony? Nos, úgy tűnik, a pszichológia két évtizeden át fontosabb volt, mint a tények.⁵ Kronológiai sorrendben haladva elsőként az amerikai tudományos és intellektuális körök büntudata említhető, melynek két eredője volt. Egyrészt az Egyesült Államok volt a világ egyetlen hatalma, mely két atombombát is dobott sűrűn lakott területekre, többszázezer ember halálát okozva Hirosimában majd Nagaszakiban. Másrészt, a sikeres kísérletek és éles bevetések után az amerikai kormányzat végül nem osztotta meg az atomtitkot a világ más hatalmaival. Sokan, nem feltétlenül szovjet szimpatizánsok vagy ügynökök, érezték úgy, hogy az atombombák egy kézben való összpontosulása túl nagy veszélyt jelent. Paradox módon a világ legerősebb demokráciájában élők egy lehetséges, a jövőben elképzelt zsarnokságtól rettegetek, miközben Sztálin az orruk előtt hajtatta végre sokadik irtóhadjáratát.

Az 1950-es évek elején azután megjelent egy új tudományág, a szovjetológia. Az amerikai történészek korábban nem tanulmányozták önállóan sem a kommunizmust, sem a Szovjetuniót, miközben Európában már a XIX. század óta írtak a kommunizmusról, és fellépése óta vizsgálták a bolsevizmust. E 'lemaradást' pótlandó új, önjelölt szakértők, szovjetológusok hada igyekezett megérteni, és másokkal megértetni a Szovjetuniót.⁶ Valójában meg nem értésről, és félreértésről kellene beszélnünk, hiszen ezek az emberek azután jelentős szerepet játszottak abban, hogy az amerikai közvélemény éppúgy, mint a legfőbb döntéshozók, a szovjet rendszerrel kapcsolatban rendszeresen ismétlődve, visszatérően alkalmazzák az ún. hasonló leképezést (*mirror imaging*). Ezen elképzések a Szovjetuniót és annak belső működését az amerikaihoz hasonló attitűdökkel és normákkal ruházták fel. A hasonló leképezés lényege, és egyben legnagyobb gyengéje és tévedése

⁵ Richard Pipes, *Vixi – Memoirs of a Non-Belonger*, New Haven & London, Yale University Press, 2003.126.

⁶ Pipes uo.

pontosan az volt, hogy a szovjeteknek az amerikaihoz hasonló gondolkodásmódot, célokat, s a célok eléréséhez szükséges metódusokat tulajdonított. A megértés és a tárgyi ismeret teljes hiányára utal, hogy a szovjetológusok tükrében az ázsiai kultúrájú, despotikus hagyományokkal rendelkező, totalitárius rendszer rokonnak tűnhetett a teljesen eltérő gyökerű, fejlődésű és társadalmi berendezkedésű Egyesült Államokkal.

Az 1957-es Szputnyik-sokk azután újabb fordulatot hozott, hiszen a Föld körül keringő kis műhold rádiójelei egy új korszak beköszöntét jelezték: a rakétafegyverek koráét.⁷ Az interkontinentális rakéták a történelemben először jelentettek valódi fenyegetést az amerikai szárazföldre, az óceánok és a távolság jelentette előny a kilövési-észlelési-becsapódási idő néhány tízpercére redukálódott. Összevetve az akkori amerikai és szovjet-orsz atomarzenált nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió továbbra is jelentős hátrányban volt, de a pszichológia – ezúttal a félelem – ismét legyőzte a józan ítélőképességet. A szovjetológusok egy része kifejezetten az USA agresszív politikáját okolta a fejleményekért, miközben terminológiájukban megjelent a nukleáris holokausz, a végső pusztulás mítosza.⁸ Az önáltató pszichológia immár kényszeresen kereste a közös vonásokat, hangsúlyozva a békés egymás mellett élés lehetőségét és szükségszerűségét. Szélsőséges formájában ugyanezt fejezte ki a kor egyik szlogenje: „Better Red than Dead” – „Jobb vörösben, mint holtan”.⁹ Az adott helyzetben a KGB-nek könnyű dolga volt,¹⁰ és propagandistái a fenti életérzésekre alapozva

⁷ Az adott időszak alapvető változásokat hozott a szovjet katonai doktrínában. A Sztálin nevével fémjelzett, 1945-53 közötti időszakban érvényes koncepciók és stratégiai elképzelések alapvetően a második világháborús tapasztalatokon alapultak. Az ún. „hagyományos világháború doktrínája” hosszan elhúzódó, hagyományos eszközökkel megvívott háborúval számolt – melyben továbbra is a harcokszó és tábori tüzér alakulatoknak lett volna meghatározó szerepe. E koncepcióban a haditengerészet marginális szerepet kapott; az atomfegyverek bevetésével pedig nem számolt. Ez utóbbi azért hangsúlyos, mivel 1949 óta a Szovjetunió is rendelkezett atomfegyverekkel, és a korszak vége felé már a hidrogénbomba előállítására tett erőfeszítéseket. Sztálin halála után, a hrucsovi időszakban, az első szovjet őrsergeknek és a nukleáris arzenál jelentős gyarapodásának köszönhetően mindez gyökeresen megváltozott. Ha a korábbi katonai doktrína nem tulajdonított kellő szerepet az atomfegyverek bevetésének és alkalmazásának, akkor az 1960-as évek elején életbe lépő új doktrína már éppen az atomfegyverek azonnali és tömeges bevetésével számolt. Ahogy azt A. D. Szokolovszkij marsall 1963-ban, *Katonai hadászat* című munkájában megfogalmazta: „A nukleáris fegyverek tömeggyártása és a hordozóeszközök gyors elterjedése jelentős hatást gyakorolt a háború kezdeti periódusán kívül a fegyveres küzdelem további időszakaira is. A szárazföldön, a levegőben és a tengeren folyó hadműveletekben a rakéta-atomfegyver vált a hadműveleti célok elérésének alapvető és döntő tényezőjévé.” A szovjet katonai-stratégiai gondolkodásban tehát száznyolcvan fokok fordulat állt be, s innentől vált kulcskérdéssé annak amerikai megértése (és értékelése), hogy miként tekintettek a szovjetek saját atomarzenáljukra. (Horváth Miklós közlése, jelenleg szerkesztés alatt és publikálás előtt álló munkájának forrásai alapján.)

⁸ Pipes uo.

⁹ Pipes 125.

¹⁰ A hidegháború négy évtizede alatt a KGB mindvégig sikeresebben szervezett be és nyert meg magának embereket, mint legfőbb riválisa, a CIA. Nem egyszerűen a kémek, olykor 'szuperkémek' világáról, vagy a hetvenes-nyolcvanas évek tudatosan szervezett békemozgalmának tüntetőiről (ahogy Richard Pipes maliciózan említi őket: „rent a crowd” – „bérelt tömeg”) van szó. A szovjet hírszerzés sokkal hétköznapibb módon, s mégis oly rafináltan vont embereket saját büvkörébe – az emberi hiúságnak hízelegve. Kiválója példája volt ennek

tovább fokozták a pszichológiai nyomást: az együttélést és az enyhülést téve az egyetlen lehetséges, követendő alternatívává, elkerülendő egy nukleáris összecsapást a két szuperhatalom között.¹¹

A rakétakorszak előtt az amerikai atomarzenál legfőbb stratégiai célja a nyomasztó európai szovjet fölény ellensúlyozása volt az hagyományos fegyverzet terén. Eisenhower külügyminisztere, John Foster Dulles beszélt először „tömeges megtorlásról” (atomcsapásról – KJE), amennyiben az Egyesült Államok európai szövetségeseit katonai – legyen az hagyományos vagy atom – támadás érné.¹² Az amerikai védelmi-hadászati gondolkodásban – a tömeges megtorlás gondolatából kinőve – az egyre gyarapodó amerikai nukleáris arzenál elsődleges szerepévé az elrettentés (*deterrence*) vált. Ez az elrettentés azonban 1957-el rémisztő sebességgel lett kétoldalúvá, és megjelent a kölcsönösen biztosított pusztulás/pusztítás (*mutual assured destruction* – MAD) gondolata és doktrínája.¹³ mely 1959-ben, újabb jelentéssel bővült, ekkor jelentek meg az első amerikai rakétahordozó tengeralattjárók. A George Washington osztályú hajók immár a mindenkori, második (válasz-)csapás lehetőségét hordozták magukban, és innentől a MAD (és a fegyverkezési verseny) legfőbb stratégiai célja – ahogy azt Robert McNamara, Kennedy és Johnson védelmi minisztere megfogalmazta – az volt, hogy egyetlen fél se tudjon az első (és egyetlen) csapás lehetőségéhez jutni.¹⁴ Az elrettentés elvben tehát a totális háborútól való totális elrettentést tűzte ki célul. A valóságban azonban a fegyverkezési verseny felpörgéséhez, új fegyvernemek és fegyverrendszerek kifejlesztéséhez és hadrendbe állításához vezetett. Az elrettentés elegendő szintjét McNamara még az ipar 50%-ának, valamint a lakosság 25%-ának elpusztítására való képességben határozta meg, ám az „enyhülés” hamarosan a világ sokszori, teljes elpusztítására tette képessé mindkét felet.¹⁵

Georgij Arbatov, a moszkvai Amerika Intézet vezetője. Arbatov az amerikai elitből rengeteg emberrel ápolt jó viszonyt, s társaságban nem egyszer nyíltan magán a szovjet rendszeren élcelődött. A megnyerő modorú, és népszerű férfi valójában a KGB által felépített tudatos dezinformálás és propaganda eszköze volt; ha úgy tetszik, ő volt az amerikai társasági életben a szovjet hírszerzés füle és szája. Pipes 127.

¹¹ Pipes uo.

¹² Keir A. Lieber és Daryl G. Press, "The Rise of U.S. Nuclear Primacy," *Foreign Affairs*, 2006 március-április, 42-55. és Col. Alan J. Parrington, USAF, „Mutually Assured Destruction Revisited, Strategic Doctrine in Question”, *Airpower Journal*, 1997 tél.

¹³ Az amerikai katonasárgonból a civil életben is gyorsan elterjedt rövidítések és betűszavak egyik jellegzetessége, hogy némely rövidítés egyben szójáték is. A MAD (M.A.D.) valójában az angol „őrült” (mad) szócska átírata. A szóval játszva maga Ronald Reagan írta: „But as far as I was concerned, the MAD policy was madness.” – „De meggyőződésem szerint, a MAD politikája *őrület* volt.” Ronald Reagan, *An American Life*, New York, Pocket Books, 1992.

¹⁴ uo.

¹⁵ Pipes 133.

A szovjet fegyverkezés és a rakéta-program(ok) felfutása természetesen magára vonta az amerikaiak figyelmét, mégis, hírszerzési információik ellenére sem tulajdonítottak kellő figyelmet az egyre szaporodó jeleknek, jelzéseknek. 1976 előtt az Egyesült Államok egyetlen, a külpolitikára direkt befolyással bíró testülete – így a State Department, a Pentagon, a CIA, illetve a mindenkori elnöki stáb – sem kérdőjelezte meg nyíltan a *détente* irányvonalát. Az enyhülés korszakában az amerikai tervezők és döntéshozók a MAD doktrínát szem előtt tartva úgy gondolták, hogy a szovjet vezetés is belátta, egy totális atomháború megvívása és megnyerése lehetetlen, hiszen a mindkét oldalon egyre gyarapodó tengeralattjáró flotta, pontosabban az azokra telepített atomarzenál biztosította a második hullámban történő válaszcsapások lehetőségét.¹⁶ Ez az amerikai elképzelés azonban alapvetően nem a tényeken alapult; sőt éppen azok ellenében maradt makacs módon intakt. Az elrettentés stratégiájához automatikusan kapcsolt hasonló leképezés volt az, mely egy sokáig hallgatásra ítélt kisebbségtől eltekintve mindenkit félrevezetett.

Az egyik első, és lehangosabb kritikusa a fent leírt gondolkodásmódnak a Harvard történésze, Richard Pipes volt.¹⁷ Pipesra 1969 decemberében az Amerikai Történelmi Társaság éves gyűlésén figyelt fel Henry Jackson demokrata szenátor egyik tanácsadója, amikor is az a visszalépett George Kennan helyett adott elő Washingtonban.¹⁸ Alig három hónappal később, 1970 márciusában, Jackson már a SALT (*Strategic Arms Limitation Talks* – Stratégiai Fegyverzetkorlátozási Tárgyalások) szenátusi tárgyalására, meghallgatásra vitte Pipesot. A történész itt kifejtette, hogy véleménye szerint az oroszokat nem érdekelte sem az egyensúly, sem valamiféle fegyverkezési paritás. Rámutatott, hogy a világforradalom volt az az ideológiai alap, melyre az egész elnyomó rendszer épült, s ez indokolhatta azt a szegénységet, melyben a szovjet emberek éltek.¹⁹ Pipes meglátásai rávilágítottak, hogy a

¹⁶ Az 1964 és 1985 között érvényes, úgynevezett Brezsnyev-doktrína a hruscsovi időszakban érvényes elképzelésekhez képest újra jelentős szerepet tulajdonított a hagyományos fegyverzet alkalmazásának, ám mindvégig számolt az atomfegyverek alkalmazásával. A szovjet stratégiák elképzelhetőnek tartottak egy átfogó, szárazföldi offenzívával induló hagyományos háborút, ám mindvégig ezen háború eszkalációjával, és az atom- és más tömegpusztító fegyverek először korlátozott, majd korlátlan (!) alkalmazásával számoltak. A hagyományos fegyverzetű erőknek végül a háború lezáró szakaszában tulajdonítottak ismételt jelentőséget, amikor is az élők teljesítik stratégiai céljaikat, és megnyerik a NATO ellen vívott háborút. Mindezekből nyilvánvaló, hogy az enyhülés teljes időszakában, szovjet részről a nukleáris fegyverek tömeges alkalmazásával mint realitással számoltak. Tehát a *détente* idején a Szovjetunió egy háború megvívásához, és nem az elrettentés céljára épített atomarzenált. (Horváth Miklós kutatásai alapján.)

¹⁷ Pipes lengyel zsidó szülők gyermekeként került az USA-ba, az 1939-ben bekövetkezett kettős megszállás elől menekülve (akárcsak Brzezinski, Carter külpolitikájának megalapozója). Az ötvenes években a Harvardon doktorált, és itt kezdett tanítani is. http://www.boston.com/news/globe/ideas/articles/2003/11/02/the_hard_liner/

¹⁸ Pipes 129.

¹⁹ Pipes 130.

szovjet ideológiát véve alapul a konklúziók egészen más irányba mutatnak, mint a hasonló leképezést alkalmazva.

E szenátusi meghallgatás távolról sem jelentett fordulópontot abban, ahogy az amerikaiak a másik szuperhatalomra tekintettek, Pipes viszont Jackson révén bekerült egy nemzetbiztonsági kérdésekkel foglalkozó bizottságba,²⁰ s 1973-ra már a palo altoi Stanford Kutató Intézet vezető tanácsadójaként publikálhatta az általánosan elfogadott ortodoxiától eltérő véleményét. A hetvenes évek közepére egyértelműen a keményvonalasakhoz (*hard liner*) sorolták, szemben az enyhülést támogató, párbeszéd és kompromisszum pártiakkal (*soft liner, moderate*); így kerülhetett be 1976-ban a Team B-be.

A Team B létrejöttének körülményei egyáltalán nem voltak harmonikusak. 1975-re már a CIA-n belül is létezett egy kisebbség, mely állította, hogy a szovjetek egy atomháború megnyeréséhez építenek arzenált, és nem az elrettentés a céljuk.²¹ Ez a vélemény bár nem emelkedett hivatalos szintre, mégis elegendő volt ahhoz, hogy a CIA keresni kezdje – igaz a MAD újraértékelése nélkül – a látványos szovjet fegyverkezés indítékait. Ezzel egyidőben a Gerald Ford mellett működő Elnöki Külföldi Hírszerzési Tanácsadó Testület (President's Foreign Intelligence Advisory Board – PFIAB)²² felvetette, hogy szükség lenne egy, a CIA-tól független (újra-)értékelésre a hírszerzési anyagoknál. Erre 1976-ban kerülhetett sor, amikor is George Bush lett a CIA új vezetője, és ő, Ford elnök kérésére, hozzájárult egy Team A (a CIA saját csapata) és egy Team B (független szakértők csapata) felállításához. Céljuk az volt, hogy azonos hírszerzési adatokat felhasználva összevegyék, milyen következtetésekre jut egyik, illetve másik csapat. Mind a Team A, mind a Team B három kérdéskört vizsgált, 3-3 csoportban: 1, az orosz légvédelem, 2, a rakéták találati pontossága, 3, a stratégiai célok.²³

Ez utóbbi kérdéskört, mely egyértelműen a legfontosabb volt a hármóból, a Team B-ben az a csoport vizsgálta, melynek vezetésére Richard Pipesot kérték fel. A csoport összeállítását – két eleve delegált tábornokon kívül – Pipesra bízta, aki többek között az akkoriban feltűnt Paul Wolfowitzot vonta be a munkába. 1976. augusztus 25. és november 23. között 10 ülést tartott a Team B, s végül három főbb részből álló jelentést tett az asztalra. Az első rész a CIA stratégiai becslési módszereit érintő módszertani kritika volt, a második a szovjet fegyverrendszerek áttekintése volt, s a harmadik rész tartalmazta a javaslatokat,

²⁰ Committee on National Security and International Operation (Nemzetbiztonsági és Nemzetközi Akciók Bizottsága)

²¹ Pipes 133.

²² uo.

²³ Pipes 134-135.

konklúziókat.²⁴ A Pipes vezette csoport legfontosabb megállapítása az volt, hogy a hasonló leképezés miatt a CIA a nyers technikai és számadatokat *elvé* az amerikai gondolkodásmód, hozzáállás és működés alapján osztályozza és csoportosítja. Ez a meglátásuk szerint alapjaiban téves hozzáállás azután tevőlegesen fedte el a tényt, hogy a szovjetek alapvetően támadó módon és nem védekezőleg alkotnak stratégiát.²⁵ Pipes későbbi, az emlékirataiban megfogalmazott véleménye szerint Bush a CIA vezetőjeként túl gyáva volt ahhoz, hogy szembenézzen az ebből fakadó következtetésekkel. Természetesen maga az ügynökség is elfogadhatatlannak tartotta a számukra kotnyeleskedő kívülállók véleményét, olyannyira, hogy a CIA azt végül -igaz, szűk körben – kiszivárogtatta 1976 decemberében. Az ekkor napvilágot látott anyagot sokan élesen támadták és bírálták, így például Henry Kissinger abszolút elutasította a fenti következtetés helyességét.²⁶

Voltak azonban, nem is kevesen, akik egyetértettek a Team B megállapításaival. Az 1972-ben immár másodszor létrehívott Azonnali Veszély Bizottságában (Committee on the Present Danger – CPD)²⁷ jónéhány az enyhülést elvető, és azzal nyíltan szembehelyezkedő politikus és szakértő dolgozott.²⁸ A Team B megszűnése után ők kérték fel Pipesot a CPD végrehajtó bizottságába, ahol a harvardi professzor szavai immár meghallgatásra és egyöntetű helyeslésre találtak. A bizottság igazgatói között foglalt helyet az az ember, akire talán a legnagyobb hatással volt mindaz, amit hallott: Ronald Reagan.²⁹ A későbbi elnök – akiről

---

²⁴ Pipes 136.

²⁵ Pipes 137.

²⁶ Pipes 138.

²⁷ A CPD tulajdonképpen az elnökhöz közelálló, alapvetően civilekből létrejött, külpolitikai tanácsadó testület. Legelőször Truman elnöksége idején, 1950-53-ban működött. A második CPD 1972-ben jött létre és 1981-ig létezett, ekkor Eugene V. Rostow és Paul Nitze – emlékeztetőül: utóbbi az NSC 68 atyja – vezetésével. A korábbinál szélesebb körből verbuválódott bizottságban a legfelsőbb vezetés képviselői éppúgy helyet kaptak, mint zsidó liberálisok (sic), vagy neokonzervatívok. Legfontosabb közös nevezőjük a határozott szovjetellenességben nyilvánult meg, s minden más elképzeléssel szemben fegyverkezési (így nukleáris) szupremáciát hirdettek. Filozófiájukban a fegyverkezés és a katonai erő jelentette a kulcsot a szovjet terjeszkedés megállításához. A Carter kormányzat idején elképzeléseik még csak egy alternatív külpolitikai irányvonalat jelentettek; ám a bizottságból – melyben 1979-ben maga Ronald Reagan is résztvett – 33-an kaptak kormányzati tisztséget 1981 után, s Reagan immár kormányzati szintre emelte az általuk elképzelt politikát. A Team B, a CPD II és a Reagan adminisztráció(-k) között tehát direkt módon – mind személyileg, mind ideológiailag – létezett folytonosság. (A harmadik CPD-t George Bush elnökségének idején, 2004. július 20-án hívták létre, immár kifejezetten a terrorizmussal kapcsolatos kérdéskör vizsgálatára.)

Hivatkozással két műre: Sanders, Jerry, *Peddlers of Crisis: The Committee on the Present Danger and the Politics of Containment*, South End Press, 1983; és Walker, Martin, "Chapters 11 & 12: The Death of *Détente* and the Change of the Western System; The New Cold War", *The Cold War: A History*. MacMillan et al., 1995. http://en.wikipedia.org/wiki/Committee_on_the_Present_Danger

²⁸ Néhány név, a teljesség igénye nélkül: William J. Casey (későbbi CIA igazgató), George P. Shultz (Reagan második külügyminisztere) Richard V. Allen (Reagan első nemzetbiztonsági tanácsadója – National Security Advisor – NSA), Richard Perle védelmi miniszter-helyettes, és végül, de nem utolsósorban Richard Pipes. uo.

²⁹Pipes 140-141.

Pipes írta, hogy inkább volt a meggyőződés és az intuíció, mint az intellektus embere³⁰ – 1980-88 között politikájának alapkövévé tette mindazt, amit a Team B megfogalmazott, és amit a CPD továbbvitt. A sors fintora, hogy Reagan éppen azt tette leginkább magáévá, amit későbbi alelnöke, George Bush elutasított.³¹ A Team B megszűnhetett, de felvetései visszhangot vertek a Ford kormányt követő Carter adminisztráció köreiből is. Bár Pipes szerint Jimmy Carter épp a Team B miatt, „bosszúból” feloszlatta az azt részben létrehozó PFIAB-ot,³² az új elnök mégsem kerülhette meg a kérdést: megállják-e a Team B állításai a helyüket? Cyrus Vance külügyminiszter és Harold Brown védelmi miniszter úgy gondolták, a kívülálló szakértőkből felállított bizottság tévedett. Ám a CIA új igazgatója Stansfield Turner, és ami ennél is fontosabb, Zbigniew Brzezinski, az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója úgy vélték, a Team B megállapításai helyesek, és a *détente* nem vezet sehova.³³ 1979. január-februárjában eme utóbbi véleményt kiszivárogtatták a *New York Times*nak, s így látott először napvilágot azon álláspont, mely szerint a szovjetek nem osztották a MAD doktrínát, s így nem az elrettentés miatt, hanem egy atomháború megvívásához és megnyeréséhez fegyverkeztek.³⁴ Ezzel, több mint két évtizeddel megszületése után, az amerikai kormányzat nyilvánosan is beismerte, hogy az enyhülés politikája tévút volt, és a szuperhatalmak viszonyában új fejezet vette kezdetét.³⁵

Richard Pipes a történetet követően, néhány évvel később, négy pontba foglalta össze mindazt, amit a *détente* szovjetológusai képtelenek voltak meglátni. 1, A szovjet vezetés nem vágyik háborúra, remélve, hogy globális céljait az USA-val való fegyveres konfliktus nélkül is eléri. 2, Ugyanakkor ugyanezen vezetés tényszerűen feltételezi, hogy egy háború az USA-val előfordulhat. 3, Egy ilyen általános háborúban a nukleáris fegyverek döntő szerepet fognak játszani. 4, E feltevéstől vezérelve előkészületeket tesznek, mind védekezőleg, mind támadólag, hogy a háborúból a lehető legkevesebb áldozat árán kerüljenek ki; politikai rendszerüket stabilan fenntartva – azaz győztesen.³⁶

---

³⁰Pipes 167.

³¹ A sajtó később olykor gúnyosan csak „Team B”-ként emlegette a Reagan adminisztrációt. Pipes 141.o.

³² Pipes 140.

³³ Pipes 142.

³⁴ uo.

³⁵ A szembenézés mindig nehéz. Henry Kissinger, aki a saját maga teremtette nagyság mítoszában élt – és akit Joseph Heller oly briliánsan és maró gúnnyal figurázott ki *Gold a mennybe megy* című regényében – még a hidegháború közelmúlt végén, a nyolcvanas évek második felében is ragaszkodott saját tévedéseire.

³⁶ Pipesot kilenc évvel később az *Izvesztyijában* Vagyim Zaglagyin, az SZKP KB Nemzetközi Osztályának igazgatója (és Gorbacsov tanácsadója) igazolta, állítva, hogy a Szovjetunió mindvégig kettős politikát folytatott, s ebből az egyik egy nukleáris háború megnyerésére irányult. Ezt később más orosz, illetve lengyel források is megerősítették. Pipes 143.

A rövid életű és sokat vitatott működésű Team B megállapításai hosszú utat jártak be, de az általuk megfogalmazottak végül utat találtak a legfelsőbb döntéshozókhoz. Carter és Brzezinski szakítottak a tárgyalásokat mindenáron napirenden tartani kívánó politizálással. A bejelentett fegyverkezési program³⁷ volt az első és legfontosabb jele annak, hogy új nagyhatalmi diplomácia van születőben, melyben az USA nem egyenrangú partnerként, hanem a világ vezető katonai erejeként kívánt tárgyalni. Ez a politika, melynek magvai létrejötte óta ott szunnyadtak a második CPD-ben, hamarosan nevet is kapott, és a Cartert elnökként követő Ronald Reagan tűzte zászlajára: *peace through strength* – „erővel a békéhez”.³⁸

---

³⁷ Carter elnök hozzáállása az amerikai stratégiai fegyverzet fejlesztéséhez távolról sem volt egyértelmű. 1977 nyarán, alig fél évvel hivatalba lépése után leállította a B-1-es bombázók fejlesztését (és ütemezett beszerzését), a B-52-es bombázók felújítását és azok cirkálórakéttákkal való felszerelését részesítve előnyben. Később, 1979-ben viszont kiállt az MX (másutt:M-X) – későbbi hivatalos nevükön: Peacekeeper – rakéták hadrendbe állítása mellett.

A B-1-es program leállítása minden idők legnagyobb katonai programjának leállítását jelentette, hiszen az elnök elé 1977 júniusában terjesztett jelentésben 150-244 darab B-1-es bombázó beszerzése szerepelt, egyenként 100 millió dolláros áron. Ugyanezen jelentés alternatívaként az átlag 15 éves életkorú B-52-esek felújítását, és cirkálórakéttákkal való felszerelését, illetve harmadik helyen a C-5A Galaxy illetve Boeing-747-es repülőgépek hasonló célú átalakítását javasolta. Az alternatívaként megjelölt programok mindegyike olcsóbb volt, mint a B-1-es program, az akkori becslések szerint egy B-52-es átalakítása 700.000 dollárba, egy cirkálórakéta pedig 1 millió dollárnál valamivel kevesebbe került volna darabonként. Carter választása mind odahaza, mind a szövetségesek körében megosztotta a döntéshozókat. Az európai szövetségesek, és Alexander Haig NATO főparancsnok üdvözölték a döntést; míg Carter védelmi minisztere, Harold Brown és a japán vezetés továbbra is kiállt a B-1-es program mellett.

Az MX rakéták hadrendbe állításának és telepítésének kérdésében Carter jóval határozottabbnak bizonyult. Miután 1971-ben kiderült, hogy a korábbi, fix telepítésű Minuteman rakétákat az orosz SS-18-asok képesek még a megerősített beton silókban is megsemmisíteni, a Pentagon sürgetni kezdte egy mobil platform kialakítását, ez lett a Missile eXperimental – „kísérleti rakéta” program. Az elképzelés szerint miközben a kilövőhelyek maguk fixek maradtak, a rakétákat vasúton és autópályán mozgathatták, így a szovjet kémhűholdak felvételei mindig csak fáziskéséssel mutathatták meg, hol vannak a rakéták. A Carter által bejelentett program 200 rakéta, és 4.600 kilövőhely létrehozását jelentette – Utah és Nevada államokban. Sokatmondó, hogy a nyolc éve húzódozó programra az elnök éppen akkor mondott igent, amikor kormányában a Team B értékelését elfogadták és a hivatalos politika szintjére emelték. http://en.wikipedia.org/wiki/LGM-118_Peacekeeper és

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,919040,00.html>

³⁸ Reagan 235.

III. A Reagan-korszak arcai

John Lewis Gaddis klasszikus megfogalmazása szerint az emberi történelemben nem aszteroidák, hanem személyek testesítik meg a 'váratlant'.³⁹ Az ilyen személyek, nagyformátumú politikusok és államférfiak, látomásoktól gyötört próféták, elszánt felfedezők és kalandorok, korukat meghatározó filozófusok, és korukat megelőző, isteni tehetséggel megáldott tudósok, újra meg újra átszínezték az emberi létezés spektrumát. A technikai fejlődésben és haladásban integrálódó, majd globalizálódó világ a XX. századra minden korábbinál nagyobb befolyást biztosított az egyéni ambíciók érvényesülésének, legfőképp a gazdaságban és a politikában.

Talán az emberi természet megkerülhetetlen velejárója, hogy a soha nem látott léptékű és sebességű fejlődés oly rövid évszázada annyi emberi szenvedést hozott – s hogy a század inkább volt az ördögök, mint az angyalok kora.⁴⁰ Az első világháború, a szovjet majd a náci rendszer létrejötte, a második világháború, és a negyvenéves hidegháború helyi konfliktusai mögött mindvégig emberek voltak, akik a hatalmat sokszor egyedül magáért a hatalomért akarták – korlátlan erőszak alkalmazásával valósítva meg terveiket. Az emberi tényező jelentette váratlan oly sokszor lett azonos a kíméletlen terrorral és mérhetetlen szenvedéssel, hogy hajlamosak lehetünk megfeledkezni azokról, akik mindez ellen küzdöttek. Pedig végül mindig, kivétel nélkül, ezek az emberek jelentették az igazi 'aszteroidát'. Ronald Reagan kétségkívül ezen utóbbiak közé tartozott.

A Reagan-korszak, az 1981-1988 közötti két elnöki periódus megértéshez három dolgot kell áttekintenünk, és megértenünk. Az amerikai – washingtoni – politikai elit és a hivatalos amerikai politika intézményi működését; a korszak jelentősebb politikai aktorainak karakterét és gondolkodást; és végül, de nem utolsósorban magát az elnököt, Ronald Reagant, mint embert. Kezdve ez utóbbival, tény, hogy Reagan nem fiatalemberként került az Egyesült Államok élére. Hivatalba lépésekor néhány hétre volt hetvenedik születésnapjától, leköszönésekor pedig a hetvennyolcadiktól; így meglehetősen nehéz őt agilis vezetőként elképzelni. A liberális amerikai média – melynek soha nem volt a kedvence – mindig is igyekezett egyfajta korosodó, kissé már szenilis nagypapának, kiöregedett, másodrangú

³⁹ John Lewis Gaddis, *Most már tudjuk: a hidegháború történetének újraértékelése*, Budapest, Európa, 2001.

⁴⁰ Paul Johnson nevezi így Sztálint és Hitlert, egy egész fejezetet szentelve a két diktátor felemelkedésének, és rendszereik összecsapásának, *A modern kor – A XX. század igazi arca* című briliáns, először 1984-ben, majd kiegészítve 2005-ben megjelent munkájában.

hollywoodi színésznek beállítani. Nem javított a helyzeten, hogy olykor maga Reagan legszűkebb környezete – természetesen csak a kulisszák mögött – hasonló módon közelített az elnökhöz.⁴¹ Reagan kora még jobban kiütöközött, amikor 1985 novemberében Genfben a nála jóval fiatalabb szovjet pártfőtitkárral, Mihail Gorbacsovval került a címlapokra.⁴² A tisztes kor, mely máskor akár előnyt jelenthetett volna, alkalmat adott arra is, hogy szellemi képességeit – azt a korához kapcsolva – megkérdőjelezzék. Reagan tehát szinte minden tekintetben *atipikus* volt; eltért attól, amit elsősre egy nagyformátumú, világot formálni képes államférfitől várnánk. Mégis, a csillogó intellektust nélkülöző, idősödő politikus jónéhány olyan pozitív tulajdonsággal bírt, melyek végül döntőnek bizonyultak nemcsak az amerikai, de a világpolitikában is. Ahogy George Kennan 1996-ban, a *CNN*-nek, kritikusan, s ugyanakkor elismerően nyilatkozta: „[...] Ronald Reagan, aki a maga utánozhatatlan stílusában valószínűleg nem is volt teljesen tudatában annak, valójában mit is csinál! Megtette azt, amire csak igen kevés más ember lett volna képes ebben az elhúzódó, és bonyolult helyzetben [a hidegháborúban – KJE].”⁴³

Reagan önéletrajzát olvasva pontosan egy olyan ember alakja rajzolódik ki előttünk, amilyenek őt Richard Pipes saját önéletírásában láttatja. Mint arról már fentebb szó volt, Ronald Reagan inkább volt intuitív, mint intellektuális; ám talán éppen ezt tette őt érzéketlenné arra a csalásra, amely oly sok kortárs vezető amerikai (és európai) intellektuálist becsapott, s így láthatta a Szovjetuniót olyannak, amilyen az valójában volt. Érzelmi alapú, reaktív gondolkodásmódja inkább a 'mit'-re irányult, mint az absztrahálható 'hogyan'-ra.⁴⁴ Célok, és nem metódusok vezérelték. Érzéseiből fakadóan hajlamos volt – mind a gazdaságban, mind a politikában – az egyszerűsítésekre, ám Pipes szerint, mindezt ösztönszerűen és kiváló politikai ítélettel tette – „amit tanítani nem lehet, csak születni vele”.⁴⁵

Ronald Reagan emberi mivoltáról értekezve két további megkerülhetetlen dolgról kell említést tennünk: felesége Nancy állítólagos befolyásáról, és Reagan saját hitéről, meggyőződéséről. Sokan, sok helyütt közhelyszerűen ismételtetik, hogy Reagant második

⁴¹ Pipes szerint „a trojka” néven elhíresült tanácsadói trió – akikről később részletesen is szó lesz – sokszor igen kevés érdeklődést mutatott az elnök elgondolásai iránt. Hajlamosak voltak őt egyfajta 'kedves nagypapaként' kezelni.

⁴² Az 1931-ben született Gorbacsov 20 évvel volt fiatalabb az 1911-ben született Reagannál.

⁴³ http://www.johndclare.net/cold_war7_Kennan_interview.htm

⁴⁴ Pipes szerint ez a jó humorú, sármos és szinte mindenkihez kedves férfi, sokszor távoli, magányos alaknak tűnt a washingtoni 'nagypolitika' útvesztőiben. Pipes 164. és 167.

⁴⁵ Pipes 165.

felesége, a korábbi színésznő, Nancy Davies irányította.⁴⁶ Tagadhatatlan – ez az elnök későbbi visszaemlékezéséből számos helyen kitűnik – hogy Reagan mély és odaadó szeretettel volt felesége iránt, akit talán mindenki másnál jobban szeretett. Ebből fakadóan Nancy nyilvánvaló befolyással bírt a férjére, ám ennek a befolyásnak a mikéntje és mértéke igencsak vitatható. Ellentétben azokkal, akik Reagant Nancy és a hozzá közel álló, „a trojka” néven elhíresült tanácsadói hármast – Deaver, Baker, Meese – bábjaként akarták és akarják láttatni, az elnök igenis független személyként működött. Ahogy Pipes rávilágít, Reagan túl meggyőződéses volt ahhoz, hogy nézeteit akár maga Nancy befolyásolja.⁴⁷ Amire a First Ladynek befolyása lehetett, az az volt, hogy a férje milyen emberekkel érintkezzen. Ez pedig, ha hihetünk Richard Pipesnek, visszavisz minket Reagan saját meggyőződéséhez. Nancyt ugyanis, belépve a washingtoni elit világába, kifejezetten zavarta Reagan hangsúlyozott szovjet ellenessége, mely a legkevésbé sem volt ’trendi’. Így Nancy – akárcsak a trojka tagjai – igyekezett az elnököt távol tartani azoktól a hangoktól, melyek megerősíthették annak amúgy is mély kommunista ellenességét; ám mindez mit sem változtatott Reagan saját elképzeléseiben.⁴⁸

Érzelmekkel, mély meggyőződéssel, és végül a hittel nem lehet vitatkozni – márpedig Reagan maga ezek eredőiben élt. Önéletrajzában újra és újra visszatér azokhoz az elképzelésekhez, melyekben kétségek nélkül hitt. Ha gazdaságról volt szó, hitt a minél kisebb államban (mind méret, mind büdzsé, mind pedig befolyás tekintetében); az alacsony adókulcsok általánosan jótékony hatásában a gazdaságra; és töretlenül bízott az egyéni kezdeményezésben – a kapitalizmus fundamentumában. Ha a hidegháborúról volt szó, még hajlíthatatlanabb volt. Hitte, hogy ugyan a háborút mindenáron el kell kerülni, mégis a kommunizmust – mely maga a gonosz – le lehet és le kell győzni. Az amerikaiakra mint Isten választottjaira tekintett, akiket a világ vezetésére szántak – és ő ezt kívánta visszaállítani.⁴⁹ Reagan tehát abban jelentett újat, hogy több mint három és fél évtizeddel a kéthatalmi szembenállás kialakulása után hitte és akarta a szovjetek vereségét és a hidegháború végét. Célja az Egyesült Államok újrapozicionálása volt, a világ egyetlen, rivális nélküli szuperhatalmaként.

⁴⁶ Egész irodalma van annak, hogy Reagant felesége ’kreálmányaként’ tüntessék fel.

⁴⁷ Pipes 163.

⁴⁸ uo.

⁴⁹ Az egybecsengések miatt, egyszerűsítésként, a fenti megállapítások nem Reagan önéletrajzából, hanem Richard Pipes művéből származnak. Pipes 164.

Az elnöki intézmény azonban nem abszolútumként nyilvánul meg az amerikai politikában, sokkal inkább abszolút háttérként, melynek erőterében a kormányzat, annak ágai és szervei mozognak és működnek.⁵⁰ A külpolitikát vizsgálva sorra kell vegyük mindazon intézményeket, melyek direkt befolyással bírtak a korszak amerikai külpolitikájára, így a hidegháborús diplomáciára (s azon belül az amerikai–magyar kapcsolatokra). Felsorolásszerűen számba kell venni a fehér házi/elnöki stábot,⁵¹ a külügyminisztériumot (State Department), a nemzetbiztonsági tanácsot (NSC), a védelmi minisztériumot (Pentagon), a hírszerzést (CIA), s lévén a kapitalista világ fejről van szó: a pénzügyminisztériumot és a kereskedelmi minisztériumot. További részletezés nélkül is látszik, hogy az elnök hidegháborús elképzeléseire és döntéseire, illetve azoknak gyakorlati megvalósítására legalább hét minisztériumnak, illetve szervezetnek volt hatása; s itt természetesen csak a dokumentálható, formális kapcsolatokról van szó. Akár a magyar külügyi forrásokat tekintjük, akár a szakirodalmat olvassuk, egyértelmű, hogy mindezek dinamikus mozgásban voltak, és egy-egy kérdéskört tekintve, saját érdekeiket szem előtt tartva, *ad hoc* módon szövetkeztek álláspontjuk érvényesítésére az elnöknél.

A Reagan életrajzban éppúgy, mint a szakirodalmi művekben a legláthatatlanabb az elnöki stáb működése. A mindenki által rendkívül befolyásosnak tartott trojka működéséről a ma Magyarországon hozzáférhető művekből nem tudunk tárgyyszerű képet alkotni. Amit bizonyosan tudni lehet, az a trojka által betöltött tisztségekből fakadó befolyás, pozíciós előny – szinte mindenki mással szemben. A fehér házi stáb feje (White House Chief of Staff)⁵² James Baker volt,⁵³ helyettese Michael Deaver,⁵⁴ míg hármasuk utolsó tagja Edwin Meese

⁵⁰ Nem említve természetesen a kongresszus és a szenátus által jelentett törvényhozói és felügyeleti funkciót, valamint a legfelsőbb bíróság jelentette alkotmányos kontrollt.

⁵¹ Ennek a stábnak a legfontosabb szerve az Elnöki Végrehajtó Iroda (Executive Office of the President – EOP), melyet a fehérházi stáb feje vezet.

⁵² A White House Chief of Staff több becenévvel is bír, így például: „a kapuőr”, „a társelnök”, „a második legerősebb ember”; ezen elnevezések mind egyértelműen utalnak a pozícióval járó befolyásra és szerepre. Az elnöki/fehér házi stáb feje szervezi az elnök mindennapjait, így a személyes találkozókát és az információáramlást – így valóban egyfajta kapuőrként működve. E feladatkört eredetileg az elnökök bizalmasainak köréből kikerült magántitkárok látták el, már jóval azelőtt, hogy a fehér házi stáb létrejött volna. Ez utóbbit csak 1939-ben, második megválasztása után hívta életre Franklin Delano Roosevelt. FDR nyerte el a kongresszus támogatását egy olyan – immár formálisan működő – szervezet felállításához, mely direkt módon az elnöknek jelentett és az alá tartozott – ez lett az EOP. Az Elnöki Végrehajtó Irodán belül hozták létre a Fehér Házi Irodát (White House Office), melynek tagjai alkották a fehér házi stábot. 1946-ban, Truman elnöksége idején, a kormányzat végrehajtó szerepének megerősödésével és kiterjedésével hozták létre az elnöki asszisztens (Assistant to the President) pozícióját, s ez már valóban a későbbi Chief of Staff elődjének tekinthető, mely hivatal 1961-ben Eisenhower hozta létre, egyesítve a titkári/asszisztensi pozíciót a stáb vezetésével. E hivatal léte még ezután is jóideig kérdéses volt, ám a Nixon kormányzat óta a mindenkori washingtoni kormányzat része a fehér házi stáb feje. http://en.wikipedia.org/wiki/White_House_Chief_of_Staff

⁵³ Az eredetileg jogász James Baker az idősebbik Bush (George H. W.) oldalán tűnt fel, és Bush alelnöksége idején válhatott Reagan egyik legbefolyásosabb tanácsadójává. 1981-85 között vezette a fehér házi stábot, majd

volt, az elnök személyes tanácsadójaként (Counselor to the President).⁵⁵ Az általam felhasznált források és szakirodalom alapján a trojka befolyása sokkal inkább deduktív, mint explicit módon jelenik meg. Az, hogy milyen témák kerültek az elnök elé, és hogy kikkel tárgyalt, kiket hallgatott meg – ezek adják a legfontosabb visszajelzést arról, hogy a legszűkebb tanácsadói kör hogyan szabályozta a Reagan-adminisztráció belső életét. Nyilvánvaló, hogy maga az elnök bárhol, bármikor, bárkivel kezdeményezhetett interakciót, ám a világ vezető hatalmának fejeként napirendjét alapvetően a körülötte dolgozó stáb határozta meg. Richard Pipes szerint ugyan volt törekvés arra, hogy a trojka izolálja Reagant,⁵⁶ így biztosítva saját befolyását; ám az elnök visszaemlékezéseit olvasva erre nem találunk konkrét utalást.⁵⁷

Az USA külpolitikáját tekintve az elnöki hivatal után a második legfontosabb intézmény az amerikai külügyminisztérium, a State Department. A Foggy Bottomként⁵⁸ is emlegetett minisztériumot először Alexander Meigs Haig⁵⁹ irányította, majd George P.

saját kérésükre helyet cserélhetett az akkori pénzügyminiszterrel, Donald Regannal – s így Regan lett az elnöki stáb, míg Baker a pénzügyek új feje. Karrierje csúcsát a Reagant követő Bush-kormányzat idején érte el, hiszen 1989-1992 között külügyminiszterként tevékenykedett. http://en.wikipedia.org/wiki/James_Baker

⁵⁴ A 2007-ben, 69 éves korában, rákban elhunyt Michael Deaver harminc éven keresztül dolgozott Ronald Reagannek, s a hosszú évek alatt szoros barátság jött létre közte és a későbbi elnök, illetve Nancy között. Még Kaliforniában ismerkedtek meg, ahol a párt egyik legaktívabb helyi vezetője volt. Reagan 1966-os kormányzóvá választása után azonnal bekerült a kormányzói stádba, s inntől kezdve 1985-ös lemondásáig töretlenül Reagannal dolgozott. 1981-től ő volt a fehér házi stáb második embere, s mint ilyen leginkább Reagan média szerepléseit volt felelős. Sokan Deaverrel azonosítják azt a képet, mely Reaganról mint elnökről a hivatalos megjelenések – sajtóértekezletek, interjúk, nyilvános és televíziós beszédek – során kialakult. Deaver 1985. májusában önként távozott posztjáról, s a későbbiekben az egyik legbefolyásosabb washingtoni lobbista céget vezette. http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Deaver

⁵⁵ Edwin „Ed” Meese eredetileg ügyvéd, jogász professzor volt, aki Deaverhez hasonlóan még kormányzó korában, Kaliforniában csatlakozott Reaganhez, különböző posztokat töltve be a kormányzó mellett. 1981-től azután ő lett az új elnök tanácsadója, s ezt a hivatalt 1985-ben az igazságügy-miniszter posztjára cserélhette fel. Hosszabb kihagyás után – Jim Bakerrel együtt – 2006-ban a második Bush (George W.) kormány idején vállalt funkciót, az iraki ügyek tanácsadójaként. http://en.wikipedia.org/wiki/Edwin_Meese

⁵⁶ Pipes 163.

⁵⁷ Ha a trojka direkt, akár erőszakos módon tette volna mindezt, akkor annak az 1981-1985 közötti időszakot tekintve nyoma kellene, hogy legyen Reagan önéletrajzában. Reagan kendőzetlenül ír arról, hogy kikkel volt konfliktusa az évek alatt – Alexander Haiggal éppen úgy mint François Mitterranddal; de nincs jele a trojka tagjaival való összeütközésre.

⁵⁸ Foggy bottomnak – „ködös aljnak” – eredetileg Washington egy a régi belvárostól nyugatra elterülő, mélyen fekvő, s így gyakran ködös részét nevezték. A név idővel átragadt az amerikai külügyminisztériumra, melynek központi épületet itt helyezkedik el. (A külügyet máskor gyakran röviden csak State-ként emlegetik.)

⁵⁹ Alexander Meigs Haig 1924-ben, Pennsylvaniában született, és 1947-ben végzett a katonai akadémián. 1979-ig szinte végig katonai pályán tevékenykedett (1967-69-ben Vietnamban, egy tüzérszázlój parancsnokaként; 1974-79-ben viszont már az Európában állomásozó NATO – amerikai és szövetséges – erők főparancsnokaként). Végül négy csillagos tábornokként vonult vissza. Civilként 1973-74-ben ő volt Nixon Fehér Ház-i teamjének a feje (White House Chief of Staff), s mint ilyen a Kissinger-iskolához tartozott – az enyhülés feltétlen híve volt. Politikai karrierje csúcsát külügyminisztersége jelentette, 1981. január 22-től ő vezette a State Departmentet. Működése – személyiségéből fakadóan – megosztotta a washingtoni politikai elitet. Durva, nyers modora, dühkitörései és erőszakos fellépése idővel gyakorlatilag mindenkivel szembe állította. Haig alapvetően túlpozicionálta magát, és olyan jogkörökre vágyott, melyet jog szerint mások – így maga az elnök (!) –

Shultz.⁶⁰ Az USA alkotmányos rendszerében a külpolitika irányítója egyértelműen maga az elnök; a külügyminiszter leginkább az elnök elsőszámú külügyi tanácsadójaként, illetve a hivatalos diplomácia szervezeti irányítójaként fogható fel.⁶¹ A Stateben dolgozó hivatásos külügyérek (és bürokraták) az NSC-ben illetve a fehér házi stábben dolgozó szakértőkre gyakran mint 'lelkes amatőrökre' tekintettek. Az intézmény saját nehézkedéséből fakadóan kevésbé volt fogékony az új ötletek befogadására, illetve az új irányvonalak követésére, mint a legkésőbb négyévente megújuló elnöki teamek. Ebből a szempontból különös jelentőséggel bír, hogy Shultz jól tudott együttműködni az elnökkel.

A vélemények – és érdekek – ütköztetésének legfőbb tere egyértelműen a nemzetbiztonsági tanács. Ide gyakorlatilag a legtöbb érdekelt fél, így a CIA és a Pentagon is delegált tagokat. Ha úgy tetszik, az NSC kicsiben, a bevont külső szakértők miatt természetesen hangsúly eltolódásokkal, de leképezte az elnöki döntésekre legnagyobb hatással bíró washingtoni szerveket, érdekcsoportokat. A tanácsot a mindenkori nemzetbiztonsági tanácsadó (NSA) vezeti/vezette. Ezt a posztot Reagan két periódusa alatt hatan is betöltötték. Legelőször Richard V. Allen, majd William P. Clark (ő maradt legtovább), azután Robert C. McFarlane,⁶² John M. Poindexter; utána következett Frank C. Carlucci, legvégül pedig Colin L. Powell.⁶³ Mind a magyar külügyi anyagból, mind Reagan

---

gyakoroltak. Hirtelen felindulásból többször fontolgatta, illetve be is adta a lemondását, melyet Reagan végül 1982. június 25-én el is fogadott. Távozásának körülményei tisztázatlanok. Haig maga azt állította, a falklandi háború alatti sikertelen közvetítése miatt mondott le. Richard Pipes szerint viszont Reaganél akkor telt be a pohár, mikor egy vita során Haig Nancyt inzultálta. Maga az elnök bár hosszan ír Haig távozásáról, nem nevez meg konkrét okot, de úgy fogalmaz, hogy Haig „idővel túl messzire ment”. Reagan 360-361., Pipes 182 <http://www.rotten.com/library/bio/usa/alexander-haig>, és http://www.wikipedia.org/wiki/Alexander_Haig

⁶⁰ George P. Shultz a Princeton egyetemen végezte főiskolai tanulmányait, majd a háború után az MIT-n (Massachusetts Institute of Technology) doktorált. 1969-70-ben Nixon elnök munkaügyi minisztere volt; majd 1972-74-ben pénzügyminiszterként szolgált. 1981-es, Washingtonba való visszatérése előtt a Bechtel elnöke volt. Eleinte a Reagan adminisztráció közgazdaságpolitikai tanácsadó testületében (Economic Policy Advisory Board) dolgozott, majd Haig távozása után ő került a State Department élére. Innentől Reagan második elnöki periódusának végéig Shultz vezette a Foggy Bottomot, s mint olyan, az USA egyik legsikeresebb külügyminiszterének tekinthető. (Pipes szerint az alapvetően üzletember mentalitású Shultz eleinte nem hitt a szovjetekkel kapcsolatos szankciókban, és inkább kompromisszumra törekvő volt. Amiben viszont egyértelműen hasonlított Reaganhez, az a célokra fogékony állhatatosság volt.) Pipes 182-183.

⁶¹ Maga Reagan emlékezett erre Haiget, miután az kizárólagosan magának követelte a külpolitika irányítását. Reagan 361.

⁶² Bár Allen hívta meg Pipesot az NSC-be, ám pont az ő szakmai féltékenysége miatt Pipes végül jobban tudott dolgozni Clarkkal és McFarlane-el.

⁶³ Powell személye a legemblematikusabb bizonyíték arra, milyen hatása van mindmáig a Reagan-érának és prominenseinek az Egyesült Államok politikájára. Reagan utolsó nemzetbiztonsági tanácsadója 1989-93-ban már az egyesített erők főparancsnoka, 2001-2005-ben pedig George W. Bush külügyminisztere volt. Mindezek ellenére 2008. október 19-én az MSNBC televízióban nyíltan állást foglalt a jelenlegi elnök, akkor még elnökjelölt Barack Obama mellett, szakítva saját pártjának jelöltjével. Az amerikai külpolitikában és katonai szerepvállalásban (Irak, Afganisztán, a pakisztáni határ vonal) jelenleg – 2009 júliusában – érzékelhető változások mind azon nézeteket tükrözik, melyeket Powell a választásokat megelőzően, a korábbi

és Pipes visszaemlékezéseiből az tűnik ki, hogy a külpolitikában a State Department legfőbb riválisa az NSC volt.⁶⁴

A hidegháború döntő időszakáról lévén szó, kiemelkedő volt a védelmi minisztérium, a CIA és az ezeket (elképzeléseiket, terveiket, működésüket, akcióikat és beszerzésüket) finanszírozó pénzügyminisztérium szerepe is.⁶⁵ A védelmi miniszter szerepét Reagan két elnöki periódusában javarészt Caspar W. Weinberger,⁶⁶ míg a CIA igazgatói posztját az Irán-kontra botrányban⁶⁷ személyesen érintett William J. Casey⁶⁸ töltötte be – mindketten 1981 és

külgügyminiszterek vitájában megfogalmazott. (A CNN élő műsorában – többek között ott volt James Baker és Henry Kissinger is.)

<http://www.msnbc.msn.com/id/21134540/vp/27265490#27265490> és

<http://edition.cnn.com/2008/POLITICS/09/16/secretaries.state.forum/>

⁶⁴ Az NSC Reagan időszakában heti egyszer ülésezett. Személyi állományába 25-75 fő tartozott, 6 területi és 5 funkcionális irodába sorolva. Richard V. Allen a kelet-európai és szovjet ügyeket delegálta Pipeshez. Pipes 148-149.

⁶⁵ A pénzügy szerepe azért is kiemelkedő jelentőségű, mert 1979, a második olajválság kitörése óta az amerikai gazdaság recesszióban volt. 1981-től a Reagan-kormányzatnak két teljesen eltérő célt kellett megpróbálni összeegyeztetni. Egyrészt az adók és járulékok csökkentésével párhuzamosan csökkenteniük kellett a kormányzati (szövetségi) kiadásokat; másfelől a fegyverkezési verseny felgyorsítása érdekében látványosan emelni kellett a katonai kiadásokat.

⁶⁶ A san franciscói születésű, és a Harvardon jogi diplomát szerző Weinberger alapvetően üzletember volt. A Szövetségi Kereskedelmi Bizottság elnökeként (1970-től), majd később az egészségügyért, oktatásért és népjóléti kiadásokért felelős miniszterként (1973-75 között) a költségvetést 'megnyirbáló' intézkedései nyomán kapta a „Cap the Knife” („Cap a Kés”) becenevet. Erre a névre aztán védelmi minisztersége idején meglehetősen rációzott. Lévéen, hogy Reagannal régóta szívélyes, jó viszonyt ápoltak (1962-ben, Reagannak a párthoz való csatlakozásakor éppen Weinbergert választották a kaliforniai republikánusok elnökévé), működése során minden támogatást megkapott az elnöktől. Az így biztosított anyagi eszközök, illetve a tábornoki kar szakmai munkáját feltétlenül támogató (abba be nem avatkozó) magatartása miatt hamarosan ő lett a katonai vezetés kedvence. Kevésbé kedvelte őt a külügyminiszter, Shultz. Viszonyuk hűvös, olykor feszült és számos konfliktustól terhelt volt – részben leképezve a Foggy Bottom és a Pentagon között amúgy is meglévő ellentéteket. Reagan 511. és http://www.defenselink.mil/specials/secdef_histories/bios/weinberger.htm

⁶⁷ Az Irán-kontra ügy valójában két olyan akció összekapcsolása volt, melyet a CIA-n kívül gyakorlatilag mindenki ellenzett, s melynek átfedéseiről sokan nem is tudtak/tudhattak. A Nicaraguában a Daniel Ortega vezette szandinisták ellen a kontrákon (lásd lejjebb) keresztül küzdő CIA a Közel-Keleten az iráni mérsékelttel folytatott tárgyalásokat – Reagan jóváhagyásával. Részükről merült fel, hogy az USA – a Hezbollah által fogvatartott izraeli és amerikai túsok szabadon bocsájtásáért cserébe – TOW tankelhárító rakétákat adjon el Iránnak, mely ekkor Irakkal vívott elhúzódó háborút. Ez utóbbit mind Weinberger, mind Shultz ellenezte, ám az elnök nem úgy tekintett a TOW-eladásra, mint a túsokért fizetett váltságdíjra. 1986. január 7-én végül az NSC-ben is megerősítést nyert a fegyverek Iránnak való eladása. Az Irán-kontra botrány abból nőtte ki magát, hogy a CIA az ezen eladásból származó összeget további jóváhagyás nélkül a kontrákhoz továbbította. A fő kérdéssé idővel az vált, hogy vajon Casey, és maga az elnök tudtak-e erről. Casey meghalt, mielőtt meghallgatására sor került volna, az elnök pedig mindvégig – önéletrajzában is – tagadta, hogy tudta volna, mi folyik a háttérben. Az ügy kulcsfigurájává és fő gyanúsítottjává idővel Oliver North alezredes vált, aki ebben az időben az NSC-ben is helyett kapott. North 1987-89 között azt vallotta, hogy a legfelsőbb vezetésben betöltött pozíciója ellenére önhatalmúlag, mások tudta és jóváhagyása nélkül intézte a pénz a kontrákhoz való juttatását. Mivel ezzel gyakorlatilag felmentette az elnököt (és másokat) az esetleg felmerülő további gyanúsítás alól, ezért Northra mindmáig mint az Irán-kontra ügy áldozatára, és nem mint bűnbakjára tekintenek. (A dologhoz hozzátartozik, hogy az ügy nyilvánosságra kerülésekor Reagan azonnal menesztette az alezredest, és később, 1988-as távozásakor sem részesítette elnöki kegyelemben. Tény viszont az is, hogy az 1989-ben elítélt North végül csak 3 év felfüggesztett börtönt kapott.) Reagan 485., 486., 511., 512., 516 és http://en.wikipedia.org/wiki/Oliver_North

⁶⁸ A Reagan önéletrajzban csak Bill Caseyként emlegetett későbbi CIA igazgató eredetileg jogász végzettséggel bírt, és az OSS-ben (Office of Strategic Service) kezdte karrierjét, ahol végül az európai hírszerzés feje lett. A

1987 között szolgáltak. Weinberger utóda az egy ideig az NSC-t is vezető Carlucci volt; míg a CIA vezetését William H. Webster vette át. A pénzügyminiszter – mint arról korábban már szót ejtettünk – 1981-85-ben Donald Regan,⁶⁹ majd 1985-88-ban James Baker volt.

Fentiek – mindannyian – egyszerre két, az elnökre irányuló hatást, befolyást képviseltek. Egyrészt ott voltak az adminisztrációhoz kapcsolódó egyéni ambícióik és törekvéseik; másrészt személyükben reprezentálták az általuk vezetett és irányított testületeket, szervezeteket.⁷⁰ Ami divergenciák, s olykor ambivalens állásfoglalásaik mellett is evidenciaként jelentkeznek, az a hidegháborús gondolkodás intézményi szinten való megváltozása. Ha a Carter-kormányzat teoretikailag került szembe a *détente* és a *status quo* politikájával, akkor Ronald Reagan 1981-es elnökségével valóban új korszak köszöntött be, immár a gyakorlatban is szakítva az előző két évtized metódusaival. A Reagan adminisztráció működése paradigmaváltást jelentett a szovjetekkel, és általában a kommunista rezsimekkel kapcsolatban. Reagan immár nem együtt élni, hanem győzni akart.

---

hetvenes években a Nixon-kormányzatban töltött be különböző tisztségeket, 1980-ban pedig Ronald Reagan elnöki kampányának vezetője volt. 1981-87 között, bírva az elnök feltétlen bizalmát, ő lett a központi hírszerzés vezetője. Működése – sem kritikusai, sem barátai szerint – nem volt makulátlan. Reagan szerint Casey ötlete volt a nicaraguai kontrák támogatására létrehozott fedett program, mely később a hírhedt Irán-kontra botrányá nőtte ki magát. Az eredetileg a baloldali radikális szandinisták mellett Somoza diktatúrája ellen harcoló kontrákból a CIA hozott létre ütőképes, immár amerikai fegyverekkel a szandinisták – és rajtuk keresztül a szovjet befolyás – ellen harcoló egységeket. Az ügy kapcsán George Shultz többször is összeütközésbe került Caseyvel, és lemondással is fenyegetett. Caseyt végül a kongresszus elé idézték meghallgatásra, ám az néhány órával a meghallgatása előtt agyvérzést kapott, és beszédképtelenné vált. Szűkebb környezete, így Reagan is, tudta, hogy az igazgatónak agytumora van – melybe hamarosan bele is halt. Reagan 300., 477. és http://en.wikipedia.org/wiki/William_J._Casey

⁶⁹ Donald Regant később – a trojkához hasonlóan – sokan vádolták azzal, hogy a fehér házi stáb fejeként megpróbálta elszigetelni Ronald Reagant a környezetétől. Regan végül 1987. február 27-én önként lemondott; Howard Baker, korábbi szenátor lett az utóda. Reagan 536-540.

⁷⁰ Az általam felhasznált levéltári dokumentumok természetéből fakadóan munkámban leginkább a hivatalos diplomácia – tehát az amerikai külügyminisztérium – álláspontja és elképzelései érvényesülnek, de újra és újra megjelennek a mások által képviselt, hasonló, alternatív, vagy éppen ellentétes megközelítések.

IV. Az új hidegháborús paradigma és az NSDD 75 születése

A hidegháború és a szuperhatalmak viszonyának újraértelmezése, valamint az ezekkel kapcsolatos amerikai célok újrafogalmazása nem zajlott zökkenőmentesen, és hosszú időt vett igénybe – a kormányváltás ellenére is. A Carter-Reagan 'csere' távolról sem jelentett automatikus változást; éveket vett igénybe mire a külpolitikában érdekelt döntéshozók eljutottak a mindenki számára egyaránt elfogadható, konszenzusos irányelvek megfogalmazásáig. A Team B 1976-os működése során született felvetések és megállapítások, melyek először kérdőjelezték meg nyíltan az enyhülést, mint *modus vivendi* és politikát, csak 1979-re nyertek elfogadást a kormányzat részéről. Carter és Brzezinski azonban még nem tudott vagy nem akart egy teljesen új politikai irányvonalat lefektetni, így ennek megtétele az őket követőkre maradt. Reagan hivatalba lépésével ugyan egyértelmű változás történt a legfelsőbb szint – az elnök – attitűdjében, ám a kormányzat intézményi szintjein születő kompromisszum megteremtése további két évet vett igénybe.

Az áttörést és a fordulatot az NSDD 75 (National Security Decision Directive – nemzetbiztonsági döntéshozatali direktíva)⁷¹ megalkotás jelentette, mely 1983. január 17-én vált véglegessé, Reagan elnöki ellenjegyzésével lépve életbe. Az eredetiben kilenc oldalas dokumentum „Az Egyesült Államok kapcsolatai a Szovjetunióval” (*US Relations with the USSR*) címet viseli,⁷² és 1999 óta hozzáférhető, a legtöbb a Reagan-adminisztráció idején keletkezett NSDD-vel együtt.⁷³ Az NSC 68 óta az NSDD 75 volt a legfontosabb dokumentum, mely az amerikai–szovjet viszonyról foglalkozott, s melynek jelentősége még több mint két évtizeddel később, az amerikai szupremácia idején sem halványult.⁷⁴ A

⁷¹ Az NSC 1947-es létrehozása óta az NSDD-k a nemzetbiztonsági politika alapvető irányvonalát hivatottak meghatározni. A mindenkori nemzetbiztonsági tanácsadó feladata, hogy a direktívában megfogalmazottak érvényre jussanak a kormányzat védelmi, hírszerzési és külpolitikai intézményrendszerében. Az NSDD-k mindig egy adott elnökhöz kötődnek, számozásuk pedig létrejöttük sorrendiségét tükrözi.

<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/index.html>

⁷² Az NSDD 75 digitalizált eredetije ma az interneten is elérhető. <http://ftp.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-075.htm>

⁷³ Reagan két elnöki periódusa idején meglehetősen sok nemzetbiztonsági döntéshozatali direktíva született, számszerint 325. Ezek anyagai ma már nagyobb részt a titkosítás alól teljesen feloldottak, és szabadon hozzáférhetőek; míg kisebb részük mindmáig – részben vagy teljes egészében – államtitok.

<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/index.html>

⁷⁴ Az NSDD 75 megszületésének 25. évfordulóján, egy a *Washington Times*-ben megjelent cikkben William Clark (NSA) egyik valahai vezető munkatársa, Normann Bailey úgy jellemezte a direktívát, mint „a terv amely megnyerte a hidegháborút”. Az ugyanezen cikkben megszólaltatott George Shultz rámutatott, hogy az elfogadott NSDD szakítást jelentett nemcsak a az enyhülés, de a feltartóztatás politikájával – ezért rémített meg sok embert a State Departmentben. <http://www.washingtontimes.com/news/2008/jan/13/crucial-cold-war-secret/>

korszakos, ha úgy tetszik sorsfordítónak tekinthető dokumentum atyja pedig nem más volt, mint Richard Pipes.

A Harvard történész professzora az NSC-hez való csatlakozása után szinte azonnal kérte a bizottság akkori vezetőjét, Allent, hogy papírra vethesse a szovjetekkel kapcsolatban követendő politika (új) alapjait. Miután engedélyt kapott erre, az SD – pontosabban Haig – válaszul Paul Wolfowitznak adott hasonló megbízást. Pipes saját első összefoglalóját 1981. március 30-án adta át Allennek, s ebben más egyebek mellett már szerepelt, hogy „defenzívába kell kényszerítenünk a Szovjetuniót”, „ki kell használnunk a belső nehézségeiket”, „rájuk kell borítani az asztalt”.⁷⁵ Ezt a megközelítést a külügyminisztérium több további megbeszélésen is ellenezte. Ám amikor Pipes nyíltan feltette a kérdést – „Pontosan mit akarunk elérni?” – a State Department hallgatással felelt; azaz az SD-nek nem volt jól definiált, stratégiai célkitűzése az amerikai–szovjet viszonyra vonatkozólag.⁷⁶

Pipes nem egyszerűen a szovjetekkel kapcsolatos amerikai politikát vette górcső alá, de egyszersmind az ezen politika alapjául szolgáló dogmákat támadta. Véleménye szerint 1981 előtt három fő pillére volt az szovjet rendszerrel kapcsolatos elképzeléseknek:

1, A Szovjetunió hosszú ideig fenn fog maradni; életképességét az 1917 óta elért sikerei bizonyítják, melyek tömegtámogatás nélkül nem lettek volna elérhetőek.

2, Fentiekből fakadóan a nem kommunista világnak el kell fogadnia a szovjet blokk létezését, minél inkább kerülnie kell az összeütközéseket. Éppen ezért, a nyílt konfliktus és a nukleáris holokauszt elkerülése érdekében a csúcstalálkozók, a fegyverzetkorlátozási tárgyalások, és az egyéb kapcsolatok széles spektruma jelenti a hosszú távú együttélés feltételeit.

3, A feltartóztatás politikájában egyedül arra lehet és kell törekedni, hogy a Szovjetunió domíniuma ne növekedjék.⁷⁷

Pipes szerint fenti képet a State Department és az amerikai üzleti körök 1920 óta folyamatosan igyekeztek fenntartani: kevésbé fenyegetőnek tüntetve fel a rendszert, mint amilyen az valójában volt.⁷⁸ Ráadásul a hidegháború kialakulásával, majd az orosz atomarzenál kiépülésével ez a hozzáállás lett a meghatározóvá – s így született meg a *détente*. Pipes ez utóbbit az 1930-as évek második felének, a náci Németországgal kapcsolatos brit

⁷⁵ Pipes 192.

⁷⁶ uo.

⁷⁷ Pipes 189.

⁷⁸ Pipes 189-190.

külpolitikájához – *appeasement* – hasonlította, amikor is Chambelain és kormánya igyekezett Hitler követeléseit tárgyalások útján, kompromisszumokkal kielégíteni.⁷⁹ Ha következményeit – a második világháború kitörését – tekintve a példa sarkított is, annyiban biztosan releváns, hogy a britek is téves előfeltevésekből kiindulva támogatták a németek folyamatos térnyerését; éppúgy, mint az enyhülés évei a szovjet ideológia terjeszkedését.

Mint arról fentebb már volt szó, a szovjetek, kihasználva az egyre fokozódó nukleáris hisztériát, tudatosan építettek az „egy hajóban evezünk” életérzésére.⁸⁰ Olyan attitűdbe helyezkedtek, mely a Szovjetuniót a fegyverkezési verseny áldozataként mutatta be; egy olyan ország képét villantva fel, mely alig képes lépést tartani a fokozódó amerikai fenyegetéssel.⁸¹ A tárgyalásokat szorgalmazó szovjet politika ugyanakkor mereven elzárkózott attól, hogy a megbeszéléseken a direkt kéthatalmi viszonyon kívül bármi más napirendre kerüljön. Így például Gromiko⁸² sem Afganisztánról, sem Lengyelországról vagy Közép-Amerikáról nem volt hajlandó tárgyalni a nyolcvanas években – holott éppen ezek jelezték legvilágosabban a valós szovjet ambíciókat és magatartást.⁸³ Richard Pipes axiómája szerint az oroszok 1917 óta ellenfeleik gyengéire alapozva terjeszkedtek, s így idővel alábecsülték azokat, miközben a nyugati világ, pont az orosz sikereket látva, túlbecsülte a Szovjetuniót. A szovjet képességek túlértékelése vezetett azután ahhoz, hogy az enyhülés

⁷⁹ A nyilvánvaló eltérés az, hogy a brit gondolkodásban már második évtizede jelen volt az 1919-1920-as párizsi/versaillesi békék miatti büntudat. Ahogy Kazuo Ishiguro megfogalmazta a *Napok romjai* című világhírű regényében, az első világháborút lezáró békékre sokan mint „venedettára” tekintettek.

⁸⁰ Pipes 190.

⁸¹ Paradox módon a nukleáris paritás szempontjából mélyen hamis kép a szovjet gazdaságot tekintve nagyon is reális volt.

⁸² A mogorva és mozdíthatatlan tárgyalási stílusa után Amerikában csak „Mr Nyet”-ként, vagy „Grim Grom”(Mogorva Grom)-ként emlegetett Andrej Andrejevics Gromiko Molotov után a legbefolyásosabb szovjet külügyminiszter volt. Az 1909-ben született, fehérorosz származású Gromiko 1931-ben lépett be a pártba, és 1939-ben – eredetileg közgazdasági végzettséggel – már a külügyben dolgozott. Még ugyanebben az évben személyesen Sztálin küldte Amerikába, ahol azután 1943-tól 1946-ig washingtoni nagykövet volt. Ebbéli funkciójában az összes jelentősebb, második világháborús, szövetséges konferencián részt vett – tapasztalatot, és befolyást szerezve.

Az ENSZ megalakulásától 1948-al bezárólag ő volt a szovjet ENSZ misszió feje; majd 1952-ben Sztálin Londonba küldte, ahol ismét nagykövetként szolgált. Alig egy évvel később azonban, újabb váltással, Gromiko immár külügyminiszter – helyettesként odahaza tevékenykedett, s végül 1957-től 28 éven át ő volt a szovjet külügy első embere. Külügyminiszterként a kubai rakétaválság idején tette le névjegyét, lévén Hruscsov utasítására személyesen ő tárgyalta Kennedy elnökkel, s innentől évtizedeken át direkt, személyes befolyással bírt a kétoldalú kapcsolatokban. A *détente* irányvonalának, és a szovjet érdekek érvényre juttatásában hajthatatlan Gromiko az 1970-es évekre a szovjet politikában megkerülhetetlen személy lett, ám a Szovjetunió szuperhatalmi státuszához mereven ragaszkodó Gromiko pozíciói Brezsnyev halála után fokozatosan gyengültek. Bár 1985 márciusában a Politbüroban nyíltan támogatta Mihail Gorbacsov főtitkári kinevezését, mégis, ezzel valójában karrierje végére ért, és hamarosan leváltották. Megkapta ugyan az államfői (a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke) címet, ez azonban legfeljebb munkájának elismerését, semmint valódi hatalmat jelentett. Gorbacsov reformjaival nem értett egyet, ha a főtitkár személyét nem is kritizálta. A hidegháború végét még igen, a Szovjetunió felbomlását azonban már nem érte meg, 1989-ben elhunyt. http://en.wikipedia.org/wiki/Andrei_Gromyko

⁸³ Pipes 190.

szovjetológusai annyira megrémültek, amikor Ronald Reagan hivatalba lépése után elzárkózott a hasztalan tárgyalásoktól.⁸⁴ Reagan ugyan nem látta át a szovjet nomenklatura teljes működését, de intuitívan megértette annak igazi természetét. Ahogy önéletrajzában fogalmazott: „A bolsevik forradalom egyszerűen lecserélte az örökletes arisztokráciát egy önmaga által felhatalmazottra...”; s ebből alakulhatott ki „az abszolút, autoriter hatalom ragadozói (sic) rendszere, melynek kielégíthetetlen étvágya volt a terjeszkedésre”. Ám, írja Ronald Reagan, „megbízható hírszerzési információink voltak arról, hogy a kommunizmus, ahogyan mi ismertük azt, az összeomlás széléhez közeledett, nemcsak a Szovjetunióban, de a keleti blokkban mindenütt”; „világosnak tűnt számomra, hogy idővel a kommunizmus saját terhei alatt fog összeroppanni”; „azon töprengtem, hogy mi, nemzetként hogyan tudnánk felhasználni a szovjet rendszerben meglévő repedéseket arra, hogy felgyorsítsuk a rendszer összeomlását.”⁸⁵ Mint láttuk, Reagan gondolkodásmódja 1981-ben a washingtoni politikai establishment nagyobb része számára még idegen volt; ám az elnök határozott szovjet ellenessége, és hite, hogy az USA megnyerheti a hidegháborút (nyílt háborús konfliktus nélkül) lehetőséget adott az eddig kisebbségi vélemények, így Pipes elképzeléseinek artikulálására. Pipes, az NSC tagjaként, 1981 májusában adta át feljegyzéseit Richard V. Allennek, ám az csak 1981 őszén, hálaadáskor továbbította azokat az elnök felé.⁸⁶ Pipes feljegyzései, melyek négy főbb javaslatot tartalmaztak a Szovjetunióval kapcsolatban, elnyerték Reagan tetszését, és ő zöld utat adott az anyag további előkészítésének.

Allen 1982. január 4.-i távozása – mindössze 10 hónapig volt NSA – és William P. Clark hivatalba lépése további lökést adott Pipes munkájának. Az új nemzetbiztonsági tanácsadó nyitottabban és konstruktívabban állt az új NSDD megalkotásához, így 1982. márciusától az anyag előkészítése felgyorsult.⁸⁷ Pipes ekkor mutatott rá, hogy nemcsak az enyhülés politikája nem hozott eredményeket, de immár a feltartóztatás politikája sem működött.⁸⁸ Bár a világháborún kívül eső, nyílt szovjet agresszió – Lengyelország (1920),

⁸⁴ A harvardi professzor szerint a szovjetológusoknak valójában fogalma sem volt arról, milyen emberek irányítják a Szovjetuniót. Ahogy meglehetősen nyersen megfogalmazta: a „történelem ismeretének és a képzelőerőnek teljes hiánya” jellemezte őket. Pipes 191.

⁸⁵ Reagan 237-238., 471.

⁸⁶ Pipes szerint Allen riválisnak tekintette a professzort, és ezért igyekezett bármely direkt Reagan – Pipes találkozót szabotálni. Allen attól félt, hogy Pipes a nemzetbiztonsági tanácsadói posztra pályázik, így az általa (elő-)készített anyagokat rendszeresen név nélkül továbbította az elnök felé. Pipes 195-197.

⁸⁷ Pipes 197-198.

⁸⁸ 2009. november 6-án Richard Pipes rövid video-interjú adott (a felvétel a The Ronald Reagan Presidential Foundation által megrendezésre került egy napos, *Ronald Reagan and the Fall of the Wall: Reflections from Yesterday, Lessons for Today* című konferencián készült). Ebben így fogalmazott a feltartóztatás politikájával kapcsolatban: „A feltartóztatás nem volt megfelelő politika. Amikor George Kennan megfogalmazta a feltartóztatás politikáját, úgy '47-ben, a kommunizmus a Szovjetunióra és Kelet-Európa megszállt államaira

Afganisztán (1979) – sikertelennek bizonyult, az indirekt szovjet terjeszkedés nagyon is sikeres volt. Pipes felsorolásánál maradvá, Etiópia, Angola, Ghána, Észak-Korea, Észak-Vietnam, Kuba, Chile, Nicaragua azt bizonyították, hogy a közvetetten működő térnyerés nagyon is reális fenyegetést jelentett. A történész szerint még ennél is rosszabb volt, hogy Vietnamban bebizonyosodott, a kommunista térnyerés fegyverrel nem tartóztatható fel.⁸⁹

Pipes a reális értékelés hiánya mellett továbbra is az amerikai stratégiai célok világos megfogalmazásának hiányát tartotta a legnagyobb problémáknak. Rámutatott Clarknak, hogy az State Department mindig és minden körülmények között a szovjetek viselkedését, és nem magát a rendszert büntette.⁹⁰ Azaz *ad hoc* módon reagált az eseményekre, holott az agresszív, expanzív fellépés és viselkedés a rendszer szükségszerű velejárója volt. Éppen ezért Pipes – ahogy maga az elnök is (!) – magát a rendszert, és nem a viselkedést kívánta büntetni.⁹¹ A külügyminisztérium végül 1982. áprilisában fogadta el hivatalos álláspontként, hogy „a szovjet rendszer természete befolyásolja külpolitikáját”⁹²; legalábbis ez a megfogalmazás szerepelt Reagan tervezett 1982-es, nyári, angliai látogatásának szövegvezetékében – abban, melyet áprilisban az SD készített. Pipes szerint a külügyi szövegtervezet telve volt a korábbi évekből ismert klisé-retorikával, így ő maga is készített egy variánst, s végül mindkettő az elnök elé került. Reagan nemcsak hogy elutasította a külügy beszédtervezetét, de még a Pipes által papírra vetettekénél is erősebb megfogalmazást akart; így vonták be az elnök szövegíróját, Tony Dolant (a későbbi, híressé vált „gonosz birodalma” kifejezés kiötlőjét) a munkába – aki innentől Pipeszel egyeztetett.⁹³ A beszéd, mely a szerzőpáros munkája nyomán született, a szovjeteknek szánt üzenet volt; jelezve, hogy Washington szakítani kíván az elmúlt két évtized politikai irányvonalával.⁹⁴

A Reagan által 1982. június 8-án Londonban, a Lordok Házának Királyi Galériájában⁹⁵ elmondott beszédbe Pipes, rendkívül pimasz módon, Marx *A tőke – A politikai gazdaságtan bírálata* c. munkájához írt előszavának tágabb értelemben vett parafrázisát helyezte el.⁹⁶ Ez

---

korlátozódott. De mire Reagan elfoglalta hivatalát az az egész világon szétterjedt. Kezdve Kínával, természetesen; aztán ott volt Észak-Korea, Kuba, és így tovább.” <http://www.youtube.com/watch?v=bwPI7pa-F7g>

⁸⁹ uo.

⁹⁰ Pipes 198.

⁹¹ uo.

⁹² Pipes 199.

⁹³ uo.

⁹⁴ A beszéd „üzenet” jellegét illetően konszenzus volt a washingtoni politikacsinálók között.

⁹⁵ Jellemző a korra, és Reagan eleinte rendkívül negatív európai megítélésére, hogy a beszéd eredeti helyszínét, mely a brit parlament alsó házában ülésterme lett volna, az ellenzék nyomására a fenti, kevésbé fajsúlyos helyszínre kellett változtatni. uo.

⁹⁶ uo.

így hangzott: „Hatalmas forradalmi válság tanúi vagyunk ma; egy válságé, melyben gazdasági szükségszerűségek kerülnek szembe közvetlenül a politikai renddel. De mindez nem a szabad, nem-marxista Nyugaton zajlik, hanem a marxizmus-leninizmus otthonában, a Szovjetunióban... Egy olyan politikai rendszert látunk itt, mely többé képtelen megfelelni gazdasági alapjainak, ahol a termelő erőket elnyomják a politikaiak.”⁹⁷ A londoni beszéd nyilvánosan jelezte, az Egyesült Államok látja, hogy a Szovjetunió olyan mérvű gazdasági problémákkal küzd, melyek elvihetnek a politikai rendszer megkérdőjeleződéséhez. Az, hogy erre építve az USA milyen új politikát kövessen a szovjetekkel szemben, az egyre formálódó NSDD 75-ben került megfogalmazásra – melynek munkálatai Alexander Haig őszi távozásakor ismét felgyorsultak. Olyannyira, hogy 1982 novemberének elejére elkészült a véglegesnek szánt változat. E változatban a legtöbb fejtörést két mondat okozta, melyet mind a külügy, mind pedig a pénzügy és a mezőgazdasági minisztérium ellenzett. A „Gazdaságpolitika” elnevezésű részben szereplő két mondat a következőket tartalmazta: „Rávenni a Szovjetuniót, hogy tőkét és erőforrásait a védelmi szektor helyett tőkebefektetésekre és fogyasztói javakra fordítsa. Tartózkodni bármely olyan segítségtől, mely hozzájárul ahhoz, hogy a Szovjetunió, gyarapodó természeti erőforrásait kiaknázva minimális áron jusson valutához.”⁹⁸

Clark és Weinberger ragaszkodtak e két mondathoz, ám Shultz mélyen ellenezte őket – és végül ő győzhette meg az elnököt, hogy azok mégse szerepeljenek a végső változatban. Ahogy azt valamivel később maga Reagan mondta, nem szeretne volna, ha ezek bekerülve az NSDD 75-be végül kiszivárogtak volna, és „azután olvashatnék róluk a *Washington Postban*.” „Tudjuk, mit akarunk tenni, nem kell lebetűzni.”⁹⁹ A szöveg véglegesítésére szimbolikusan Pipes az NSC-ben eltöltött utolsóelőtti napján, 1982. december 16-án került sor.¹⁰⁰ Ebben a munkában, a szöveg tisztázásában és pontosításában maga Ronald Reagan is aktív részt vett. Az ülés végén, elkészülve a később aláírásra került és életbe lépett NSDD 75-el, az elnök személyesen köszönte meg Richard Pipes munkáját.¹⁰¹

⁹⁷ Pipes szerint az oroszok inentől hasonlították befolyását Brzezinskiéhez. Pipes 200.

⁹⁸ Pipes 201.

⁹⁹ uo.

¹⁰⁰ Pipes távozásának nem volt személyes oka. A Harvard maximum két évet engedélyez professzorainak, hogy az intézményen kívül működjenek, azt követően elveszítik állásukat. Pipes pedig nem politikus, hanem történész volt és akart lenni. (Ahogy Pipes ez utóbbihoz kapcsolódva mondta magáról, megvolt benne „a tanári lét mélyen gyökerező szeretete”, és hiányzott belőle „a hatalom utáni vágy”.) Pipes 210.

¹⁰¹ Ugyanekkor Clark négy szemközt megkérdezte Pipesot, kit javasolna utódjául. Ő Jack Matlockot, az akkori prágai nagykövetet ajánlotta. Clark elfogadta ezt, és a Pipes helyére lépő Matlock 1987 tavaszáig volt az NSC-ben a kelet-európai és szovjet ügyek felelőse, azután pedig moszkvai nagykövetségként szolgált. Pipes 202.

Az 1983 januárjában életbe lépő, a Szovjetunióval kapcsolatban követendő amerikai politikát és magatartást definiáló és szabályozó, NSDD 75 három pillére épült:

„1. Hogy feltartóztassuk, és idővel visszaszorítsuk a szovjet expanzionizmust, határozott alapokról indulva, hatékonyan versenyezve a Szovjetunióval a nemzetközi élet minden területén – különösképpen az általános katonai erőegyensúly, és az USA számára prioritással bíró földrajzi térségek tekintetében. Továbbiakban ez jelenti az elsődleges célkitűzést a Szovjetunióval kapcsolatos amerikai politikában.

2. Hogy előmozdítsuk, a számunkra elérhető szűk határokon belül,¹⁰² a Szovjetunióban a változás folyamatát, egy plurálisabb politikai és gazdasági rendszer felé, melyben a privilegizált elit ereje csökkeni fog. Az USA elismeri, hogy az agresszivitás mélyen a szovjet rendszerben gyökerezik, és ezért a Szovjetunióval való kapcsolatokban mindig figyelembe kell venni, hogy azok segítik-e vagy nem megerősíteni magát a rendszert, illetve annak erőszakos akciókban való részvételét.

3. Tárgyalásokat folytatni a Szovjetunióval annak érdekében, hogy olyan megállapodásokra jussunk, melyek védik és erősítik az amerikai érdekeket, s melyek konzisztensek a szigorú kölcsönösség és a közös érdek elvével. Különösen fontos ez, amikor a Szovjetunió a politikai utódlás kérdésével néz szembe.”¹⁰³

Pipes szerint e három pillér legfontosabbika a második bekezdés volt,¹⁰⁴ mely magát a szovjet rendszert, mint az összes további következtetés és politikai irányelv eredőjét helyezte új megvilágításba. Az enyhülés politikája 1983. január 17-én immár hivatalosan is véget ért, és kezdetét vette az a szakasz, melyben az Egyesült Államok vezetése a hidegháború amerikai megnyerését tűzte ki célul, immár a saját módszereivel. Reagan és az őt körülvevők nagyobb része a fegyverkezési verseny felpörgetésében látta azt az eszközt, mellyel a szovjet rendszer hosszabb távon térdre kényszeríthető. Ahogy maga az elnök írta: „A kapitalizmus óriási, dinamikus sikere hatalmas fegyvert adott a kezünkbe, a kommunizmus elleni küzdelmünkben – a pénzt. Az oroszok soha nem nyerhetik meg a fegyverkezési versenyt, örökké túlkölthezhetjük őket.”¹⁰⁵ A Szovjetuniót kizárólag hadereje és katonai potenciálja miatt

¹⁰²A „számunkra elérhető szűk határokon belül” rész az SD nyomására került a szövegbe. Pipes 200.

¹⁰³Pipes 200-201. és

<http://ftp.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-075.htm>

¹⁰⁴Pipes 200.

¹⁰⁵Reagan 267.

kezelték az Egyesült Államokkal egyenrangú szuperhatalomként, miközben annak gazdasági teljesítménye száználmasan elmaradt az USA-étól. A nyolcvanas évek elejére a szovjet gazdaság valódi teljesítőképessége mindössze 14%-a volt az Egyesült Államokénak, ebből fakadóan a *détente* idején született megállapodások egy *de facto* jóval gyengébb ellenfélnek tett engedménynek tekinthetőek. Szakítva ezzel, a fegyverkezési verseny túlhajszolása egy amúgy is gyenge alapokon álló gazdaságot kényszerített arra, hogy minden új hadieszköz kifejlesztésért több mint hétszer (7.14-szer) akkora erőfeszítést tegyen, mint ellenfele. A gazdasági teljesítőképesség kíméletlen matematikájában ez azt jelentette, hogy ha az amerikaiak csak 2-3%-al emelték költségükben a fegyverkezésre szánt keretet, akkor a szovjetek – hasonló arány eléréséhez – 14-21%-os emelést kellett volna, hogy végrehajtsanak. Eme egyenlőtlenség logikájából fakadóan lett a fegyverkezési verseny zsákutca, melybe a szovjet vezetés egyáltalán nem önként ment be, s melyből csak gazdaságilag megroppanva, világhatalmi ambícióit feladva tudott kikerülni.

Ronald Reagan, akinek életrajzából kitűnik, hogy szívügye volt a hadsereg, és annak általános fejlesztése, már 1982-ben mintegy 11.4%-al emelte a védelmi költségvetést (az 1981-es évhez képest); majd ezt követően három éven keresztül, évenként 20 milliárd dollárral növelte a védelmi büdzsét. Reagan későbbi önéletrajza szerint két elnöki periódusa alatt a katonai költségek növekedése mintegy 140 milliárd dollár pluszt jelentett a kiadási oldalon.¹⁰⁶ 1982-85-ben, négy éven keresztül, az Egyesült Államok GDP-jének stabilan 7%-át költötte katonai célokra,¹⁰⁷ ami 1986-ra azt eredményezte, hogy a szövetségi költségvetésből 27.1%, azaz 286.1 milliárd dollár felett közvetve vagy közvetlenül a Pentagon diszponált (szemben az 1980-ban érvényes 22.7%-al, és 143.9 milliárd dollárral).¹⁰⁸ A duzzadó szövetségi költségvetéseket, és a bennünk szereplő – gyakorlatilag megduplázódó (!) – katonai célú kiadásokat a GDP-bővüléséből az USA könnyedén finanszírozhatta, ám a

¹⁰⁶ A reaganomicsot tárgyalva Reagan e kiadást az általa végrehajtott adóreformokból származó 375 milliárd dollárral veti össze. (Reagan többször, több helyen a kongresszust okolta a kormányzati költségek elburjánzása miatt – mely ugyanezen időszakban összesen 450 milliárddal nőtt. Véleménye szerint az amerikai állam által felvett hitelekkel finanszírozott kiadások kifejezetten károsak voltak, és ellenkeztek saját elképzeléseivel. Reagan 336-338.

¹⁰⁷ Más, a naptári évek helyett a pénzügyi éveket, a kifejezetten a Pentagon költségvetése helyett a teljes valódi védelmi költségvetést (mely más szerveknél és minisztériumoknál is megjelenhetett) figyelembe vevő számítások szerint az USA GDP-je 5.7-6.1%-át fordította katonai célokra 1982-1985-ben. Az itt megjelenő adatokban ez az arány 1980-ban csak a GDP 4.9%-a volt, így a GDP-hez mért arányaiban a növekedés akár a fentieknél nagyobb is lehetett. <http://www.truthandpolitics.org/military-relative-size.php>

¹⁰⁸ A *World Armament and Disarmament: Sipri Yearbook 1987*-re is hivatkozva: <http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/uu38ne/uu38ne07.htm>

gazdasági összeomlás szélén egyensúlyozó Szovjetunió erre képtelen volt.¹⁰⁹ A pénz, mint arra Reagan rámutatott, valóban hatalmas fegyver volt az Egyesült Államok kezében.

A gazdasági kérdések és a hadsereg, valamint a fegyverzet fejlesztése az NSDD 75-ön belül is összekapcsolódnak. Annak *Funkcionális területen* című, A részében az 1. pont (*Katonai stratégia*) és a 2. pont (*Gazdaságpolitika*) egymásra épül. Ahogy az 1. pont fogalmaz:

„Az Egyesült Államoknak modernizálnia kell fegyverzetét – mind a nukleáris, mind pedig a hagyományos fegyverzetet – hogy a szovjet vezetés megértse, az USA eltökélt abban, hogy soha el ne fogadja a második helyet, vagy egy romló katonai pozíciót. Bármely háború, bármely kimenetelét illető szovjet számításnak annyira kedvezőtlen eredményre kell jutnia a Szovjetunióval kapcsolatban, hogy az elbátortalanítsa a szovjet vezetést egy támadás megindításától. Biztosítani kell az amerikai hadászati képességek jövőbeni ütőképességét. Az amerikai, katonai fejlesztéseket ki kell használni, miközben szigorítani kell a katonai vonatkozású/többcélú felhasználású technológiák, termékek és szolgáltatások átadását.”¹¹⁰

A 2. pontban ehhez direkt módon kapcsolódva többek között ez szerepel:

„A Szovjetunióval fennálló amerikai gazdasági kapcsolatoknak stratégiai, külpolitikai, s éppen így gazdasági célokat kell szolgálni. [...] Mindenekfelett biztosítani, hogy a kelet-nyugati gazdasági kapcsolatok ne segítsék a szovjet katonai felkészülést. Éppen ezért szükséges bármely olyan technológia és felszerelés átadásának megelőzése, mely direkt vagy indirekt módon, jelentősen hozzájárulna a szovjet katonai erőhöz”.¹¹¹

A fejlett technológia exportjának szabályozását és korlátozását célzó szervezet, a COCOM (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls – Multilaterális Export

¹⁰⁹ Reagan szerint a nemzeti össztermék szintjén a Szovjetunió 1981-82-ben GNP-je 12-14%-át költötte fegyverekre, míg az USA ennek felét-harmadát. Más források szerint a szovjetek a nyolcvanas évek közepén GNP-jük 15-17%-át költötték védelmi célokra. Reagan 561. és <http://www.globalsecurity.org/military/world/russia/mo-budget.htm>

¹¹⁰ <http://ftp.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-075.htm>

¹¹¹ uo. Tudva, hogy az NSDD 75 elkészítésébe hány minisztérium, illetve kormány szerv kapott beleszólást, a direktíva szövegében megjelenő sorrendiség egyértelműen nem véletlen. A fent idézett részből világosan kiderül, hogy még a gazdasági kapcsolatok is elsősorban stratégiai célokat szolgáltak.

Ellenőrzési Koordinációs Bizottság)¹¹² 1947 óta igyekezett meggátolni, hogy a kulcsfontosságú (vagy olykor csak annak gondolt) technikai fejlesztések ne kerülhessenek szovjet kézbe, még harmadik fél – például a keleti blokk valamely államának, vagy más, elvileg semleges állam – közbeiktatásával sem. A COCOM-lista¹¹³ lehetőséget adott az USA-nak, hogy direkt vagy indirekt módon, de hathatósan avatkozzon be a stratégiai áruk nemzetközi kereskedelmébe. Bár nyilvánvaló, hogy az export korlátozások jónéhány ország gazdaságát, illetve számos nagyvállalatot érintettek negatívan,¹¹⁴ mégis tény, hogy a fejlett technológia szabad áramlásának korlátozása célravezető volt.

Az NSDD 75 tehát már egy évtizedek óta létező gyakorlatot erősített meg, ám immár a nemzetbiztonsági direktívák szintjén; ráadásul egy olyan korban, melyben a számítástechnika ugrásszerű fejlődése korábban ismeretlen mérvű ipari-technikai fejlődést vont magával.¹¹⁵ Ha a Szovjetunió lépést akart tartani az Egyesült Államokkal, akkor a mennyiségi fejlesztéseken túl minőségi fejlesztéseket is kellett volna, hogy eszközöljön, ám ez a nyolcvanas évek szovjet gazdaságának elviselhetetlen terhet jelentett volna.

A nemzetbiztonsági direktíva megalkotói, kilépve a kéthatalmi szembenállást csupán a fegyverzet és a fegyveres erők szintjén vizsgáló keretből, a szuperhatalmak erőviszonyát immár annak teljes spektrumában vizsgálták. Az NSDD 75-ben kifejtett koncepció a politikai, a katonai-stratégiai, és a gazdasági célkitűzéseket integráltan kezelte, s mindezeknek egyetlen célja volt: az amerikai szupremácia helyreállítása – *de facto* a hidegháború megnyerése.

¹¹² A COCOM 17 tagországa: az Egyesült Államok, Ausztrália, Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország, Hollandia, Japán, Kanada, Luxemburg, a Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Törökország. A bizottság munkáját további más országok is segítették, így többek között Ausztria, Finnország, Írország, Svájc, Svédország és Új-Zéland.
<http://hu.wikipedia.org/wiki/COCOM-lista>

¹¹³ Valójában három listáról volt szó. Az International Atomic Energy List az atomenergetikai technikák és eszközök, az International Munitions List pedig a modern lőszer exportját szabályozta. A COCOM-listával leggyakrabban azonosított Industrial Core List tartalmazta azon, jobbra civil felhasználású eszközök felsorolását, melyek katonai alkalmazása segíthette volna az NSDD 75-ben megfogalmazott „szovjet katonai felkészülést”. Ez utóbbi lista, 1990-es radikális enyhítése előtt, 116 kategóriát sorolt fel. A COCOM-lista 1992-ben, maga a szervezet 1994-ben szűnt meg. uo.

¹¹⁴ Egy 1987-es amerikai tanulmány szerint a COCOM-lista fenntartása csak 1985-ben összesen 9,3 milliárd dollár kárt okozott az amerikai gazdaságnak. <http://hu.wikipedia.org/wiki/COCOM-lista>

¹¹⁵ Az egyre kisebb és gyarapodó számú integrált áramkörök (chip-technika) egyre bonyolultabb gépeket voltak képesek működtetni, egyre bonyolultabb szoftverekkel operálva. Az 1980-as évek technikai forradalma alapvetően változtatta meg világunkat: a tervezést, a szervezést, a gyártást, a kereskedelmet és az értékesítést; a szolgáltatásokat és a kommunikációt. Az utóbbiakkal amúgy is hadilábon álló kommunista/szocialista országok, melyek évtizedeken át csak nagy- és nehézipari beruházásokat eszközöltek, képtelenek voltak eme váltás megtételére. Mind az emberi, mind pedig a tudományos és pénzügyi háttér hiányzott ahhoz, hogy a szovjet érdekszféra országai, élükön a Szovjetunióval, kövessék a Nyugaton (és a Távol-Keleten) lezajlott változásokat.

V. *A differenciálás és az USA Kelet-Európa politikája*

az NSDD 75-ben

A szovjet rendszer valós természetének felismerése, illetve az ebből fakadó alapvetések átértékelése nemcsak magát a Szovjetuniót, de a keleti blokkot, sőt az egész kommunista világot érintette. Az NSDD 75 a dokumentum B – *Geopolitikai területen* alcímű – részében, a 3-4-5. pontokban foglalkozott mindezen kérdésekkel.¹¹⁶ Ebből térségünkre, Kelet-Európára vonatkozóan a Szovjet Birodalommal (sic) foglalkozó, 3. pont fogalmaz meg direktívákat. A keleti blokk szempontjából azonban az NSDD 75 nem újdonságot, hanem egy létező politikai gyakorlat, a differenciálás továbbvitelét jelentette, melyet 1982. szeptember 2-án a Reagan adminisztráció is megerősített.

Az Egyesült Államok Kelet-Európa politikája címet viselő, NSDD 54 retrospektíve leszögezi, hogy e politika „a kelet-európai országok irányában folytatott differenciálás továbbvitelét jelenti, mely majd 20 éve az USA politikájának részét képezi”, s hogy ebben “az elsődleges, hosszú távú amerikai cél a szovjet szorítás enyhítése a térségen, ezáltal lehetővé téve a régió majdani reintegrációját az európai nemzetek közösségébe”.¹¹⁷ A differenciálás mibenlétét, illetve annak kritériumait a következő megfogalmazásokból olvashatjuk ki: “[az USA – KJE] a Szovjetunió és a Varsói Szerződés kelet-európai államainak, valamint a kelet-európai államok irányában követett politikájában differenciál, a sokszínűséget az adott országokra szabott politikai és gazdasági eszközökkel bátorítva. [...] Ezen politikájának végrehajtásában az USA úgy fogja politikai eszköztárát kalibrálni, hogy óvatosan diszkrimináljon azon kormányzatok érdekében [...] melyek külpolitikájuk megvalósításában relatív függetlenséget mutatnak a Szovjetuniótól”, vagy „a belső liberalizálás nagyobb fokát mutatják”, és „igyekeznek a pluralizmus illetve a decentralizáció egy bizonyos fokát elérni, ideértve az egyre inkább szabadpiacon alapuló gazdaságot”. A direktívában folytatólag az is

¹¹⁶ Az 1. pont foglalkozik az ún. ipari demokráciákkal, a 2. a harmadik világ országaival, a 3. pontban négy alpont is szerepel: az *a* a fent szó szerint ismertetett rész, a *b* alpont Afganisztánnal, a *c* Kubával, míg a *d* a harmadik világbeli szovjet szövetségesekkel foglalkozik. A 4. pont Kínával, az 5. pedig Jugoszláviával kapcsolatban fogalmaz meg irányelveket. <http://ftp.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-075.htm>

¹¹⁷ Az NSDD 54 kifejezetten a kelet-európai VSZ országokra koncentrált (egyenként, tételesen említve azokat); kiegészítésben fejtve ki, hogy a Jugoszláviával kapcsolatos amerikai politikai irányvonal meghatározására majd egy külön direktívában kerül sor; illetve, hogy Albánia az USA számára ekkor minden jelentőséget nélkülözött. <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-54.pdf>

szerepel, hogy azon kelet-európai országokat, melyek minderre nem hajlandóak, „éppúgy kell kezelni, mint magát a Szovjetuniót”.¹¹⁸

Az Egyesült Államok differenciálási politikájának céljait részletezve (és szó szerint) a az alábbiakban határozta meg a direktíva: a liberálisabb trendek erősítése a régióban; az emberi és polgári jogok további erősítése a kelet-európai országokban; újra megerősíteni ezen országok polgárainak nyugatbarát orientációját; csökkenteni gazdasági és politikai függésüket a Szovjetuniótól, s lehetővé tenni együttműködésüket Nyugat-Európa szabad nemzeteivel; aláásni a Varsói Szerződés katonai képességeit; bátorítani gazdaságuk szabadpiac orientált fejlődését, és a független szakszervezetek működését.¹¹⁹ A differenciálás megvalósításának eszközei két főbb csoportba sorolhatók: egyrészt gazdasági, másrészt kulturális és politikai instrumentumok jelennek meg – hol bilaterális, hol multilaterális szinten. Az NSDD 54-ben kifejtett sorrendjükben: MFN státusz; hitelpolitika; IMF tagság; adósság átütmezés; technológia transzfer és exportkorlátozások (főként a COCOM-on keresztül); kulturális és oktatási csereprogramok; tudományos együttműködés; magas szintű találkozók és egyeztetések; a nemzetközi szervezetekben való fellépés/állásfoglalás (főként a differenciálás negatív megvalósulásaként); a kelet-európai követségekre és konzulátusokra vonatkozó megszorítások és korlátozások. A kapcsolódó részben *expressis verbis* szerepel, hogy: „A jutalmat ki kell érdemelni. S ehhez hozzátartozik az is, hogy jutalmainkat úgy fogjuk kialakítani, hogy abból a Szovjetunió számára a legkevesebb haszon származzon.”¹²⁰

Mindezen gondolatok jóval summásabbak, ugyanakkor talán hangsúlyosabbak is az alig négy hónappal később hatályba lépett NSDD 75-ben. Az eredeti dokumentum szerkezetét megtartva itt:

„3. A Szovjet Birodalom

Belülről jónéhány jelentős gyengéje és sebezhető pontja van a Szovjet Birodalomnak, melyet az USA-nak ki kell használnia. Ahol csak lehetséges, az amerikai politikának keresnie és bátorítania kell a szovjet szövetségeseket, hogy eltávolodjanak Moszkva külpolitikájától, és a demokratizálódás útjára lépjenek belső ügyeikben.

---

¹¹⁸ uo.

¹¹⁹ uo.

¹²⁰ uo.

a, Kelet-Európa: Az elsősorú amerikai célkitűzés Kelet-Európában, hogy Moszkva szorítását enyhítse a régió, mindeközben előmozdítva az emberi jogok ügyét az egyes kelet-európai országokban. Az USA e célkitűzése megvalósítható, ha óvatosan [pozitívan – KJE] diszkriminál azon országok érdekében, melyek relatív függetlenséget mutatnak Moszkva külpolitikájától, vagy a belső liberalizálás nagyobb fokát mutatják. Az amerikai politikának világossá kell tennie, hogy azok a kelet-európai országok, melyek visszafordítják a liberalizációs folyamatokat, vagy külpolitikájukban elfordulnak önálló álláspontjuktól, jelentős árat fognak fizetni [mindezért – KJE] az Egyesült Államokkal való kapcsolataikban.”¹²¹

A differenciálás tehát alapvetően a keleti blokk államait célozta, melyben az Egyesült Államok az adott ország külső illetve belső liberalizáltságának fokát, illetve arra való hajlandóságát bírálta el egyénileg, melynek tükrében azután jutalmak és büntetések rendszerét alkalmazta. A MOL KÜM TÜK USA anyagából rendszeresen visszaköszönő washingtoni politika azonban minden kontinuitása mellett is eltérő jelentőséggel bír, ha az NSDD 75 előtt, s ha az után helyezük kontextusba. Az NSDD 54-ben részletesen leírt külpolitikai irányvonal már évtizedek óta létezett, önálló entitásként, kimondatlanul, de gyakorlatilag a *détente*-hoz kapcsolódva, az USA regionális politikájaként. Az NSDD 75-ben azonban egyértelműen a Szovjetuniót és a szovjet érdekszférát együtt, globálisan érintő amerikai külpolitika konzisztens részeként jelenik meg, a Moszkva irányában tudatosan vállalt konfrontációs politika ellenére. Az NSDD 75-ben lefektetett direktívák – pontosabban azoknak a napi politika szintjén való megvalósulása – így nemcsak a két szuperhatalmat, de a hidegháború minden más szereplőjét is újrapozícionálta, s ennek, az elkövetkező években, a magyar külpolitika is egyre inkább tudatában volt.

Hogy a sokszor meglehetősen pontos értesülésekkel bíró magyar külügy, mely rendszeresen kapott tájékoztatást a szovjetektől (áttételesen a KGB-től), konkrét formájukban tudott-e a fenti NSDD-k létezéséről, a levéltári anyagból adekvát módon nem rekonstruálható. Részinformációkkal azonban egészen bizonyosan rendelkeztek. Petrán János washingtoni nagykövet 1982. november 19-i jelentésében ez áll: „Külügyminisztériumi és Fehér Ház-i források szerint a dokumentum megerősítette, az Egyesült Államok Kelet-Európát nem egységes 'blokként' kezeli, hanem a kapcsolatokat országonként megvizsgálva fogja

---

¹²¹ uo.

fejleszteni. Ezen 'pozitív differenciálás' alapja a kérdéses ország belpolitikai, gazdasági és külpolitikai fejlődésének nyitottsága..., együttműködési készségük mértéke."¹²²

Petrán jelentése gyakorlatilag az NSDD 54 iniciatíváit, illetve NSDD 75 3. pontjának „a” részében megfogalmazottakat visszhangozza. A nagyköveti jelentés szerint a döntés az NDK-ra, Csehszlovákiára, Magyarországra, Lengyelországra, Romániára és Bulgáriára vonatkozott – azaz Kelet-Európára. A jelentésben az is szerepel, hogy mindez, több minisztérium bevonása, és az ellentétes nézetek egyeztetése után, a Nemzetbiztonsági Tanácsban dőlt el.¹²³ Ez utóbbi kijelentés Richard Pipes memoárja alapján az NSDD 75-re kellett vonatkozzon, ami egyben azt is jelenti, hogy magyar részről gyakorlatilag megszületése pillanatától rendelkeztek részinformációkkal az NSDD 75-ről, még ha annak teljes spektrumát, szándékait és céljait nem is ismerték. Az NSDD 75, s vele együtt differenciálás jutalmi és büntetési ugyanakkor hamarosan külpolitikai realitássá váltak, újraírva az USA kelet-európai kapcsolatait, évekre meghatározva a magyar–amerikai kapcsolatok mozgásterét és lehetőségeit.

Amerikai részről – a State Department hivatásos külügyeitől éppúgy, mint az elnök nemzetbiztonsági tanácsadóitól, vagy a szenátus tagjaitól és a kongresszusi képviselőktől¹²⁴ – a keleti blokk országai közül az 1980-as éveket megelőzően két ország részesült kiemelt figyelemben: Lengyelország (Varsó gyakorlatilag a kezdetektől), és Románia, Ceaușescu 1968-as állásfoglalását követően.¹²⁵ Velük szemben Magyarország csak a hetvenes évek legvégétől, majd még inkább a nyolcvanas évek elejétől számíthatott hasonlóan kitüntetett figyelemre. A nyolcvanas években azután e három ország önmagában való, illetve egymáshoz viszonyított megítélése folyamatosan változott, éppen a differenciálás jegyében. A román diktátor, Nicolae Ceaușescu rendszere, mely a korszak elején a legkedvezőbb pozíciókkal bírt, fokozatosan diszkreditálódott, végül pedig teljesen szembekerült a washingtoni vezetéssel. A lengyel Wojciech Jaruzelski az 1981-es katonai hatalomátvételt követő években parvenünek számított, és vele szemben az amerikaiak egyértelműen a Lech Wałęsa féle Szolidaritást támogatták; igaz, a nyolcvanas évek második felében felélénkült a hivatalos amerikai–lengyel

¹²² MOL KÜM TÜK 4-10 006458

¹²³ uo.

¹²⁴ Ugyanilyen figyelemben részesült Kína és Jugoszlávia is, ám előbbi a szovjet és kelet-európai mintától teljesen eltérő módon fejlődött Ázsiában; míg utóbbi – rendszerétől és elhelyezkedésétől függetlenül – különutasnak számított, és sosem tartozott a szovjet szatellitiek közé.

¹²⁵ A szovjet részről *de facto* frontállamnak számító Lengyelországgal való kapcsolatok amerikai részről két szempontból voltak fontosak: egyrészt a keleti blokk legnagyobb területű, és legnépesebb országáról volt szó; másrészt a nagyszámú, amerikai lengyel emigráns szavazatai miatt. Ceaușescu az 1968-as csehszlovákiai bevonulás nyilvános kritikájával hívta fel magára a figyelmet, s innentől a román politikát, legalábbis a román külpolitikát is különutasnak tekintették az USA-ban.

párbeszéd, melyet ezután bizonyos fokú együttműködés jellemzett. A fenti példától eltérően a magyar–amerikai viszony Kádár János, majd Grósz Károly vezetése idején is töretlen fejlődést mutatott; sőt 1988-ban Grósz júliusi amerikai látogatásával a kétoldalú kapcsolatokat immár a legmagasabb szintre emelték. A differenciálás politikai gyakorlata tehát egyértelműen Magyarország számára volt a legkedvezőbb.

VI. A kezdetek és az újrakezdés – Az MNK és az USA kapcsolatai 1978

előtt és után

„Társadalmi és szövetségi rendszerünk iránti elkötelezettségünk ismert. De éppen úgy ismert azon óhajunk, hogy kölcsönös előnyökön alapuló kapcsolatokat tartsunk fenn minden országgal, társadalmi rendszerétől függetlenül”¹²⁶ – írta Puja Frigyes külügyminiszter amerikai kollégájához, Alexander Haighez, 1981 októberének végén. E sorok alapján azt is feltételezhetnénk, jól működő, baráti kapcsolatról van szó, melyben csak a kötelező formaságok és verbális sémák állítanak korlátokat a két fél közé. A valóságban azonban hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy magyar részről ennyire nyitott megfogalmazású levél születhessen; a valós korlátok évtizedeken át állták útját a kétoldalú kapcsolatok fejlődésének.

A magyar–amerikai viszony erodálása a második világháború lezárását követően szinte azonnal megindult, s hamarosan jónéhány „ügy” terhelte a két ország viszonyát. A negyvenes évek utolsó harmadát, és az ötvenes évek elejét beárnyékoló, kétoldalú, reaktív lépések ugyanakkor alapvetően nem a két ország viszonyából fakadtak, inkább tipizálhatóan illeszkedtek az USA és a szovjetizálódó keleti blokk országainak romló viszonyrendszerébe. A világháborús jóvátétel fizetése, illetve a Horthy-korszakból származó kölcsönhitelek törlesztése gazdasági kérdés volt, és nem okozott diplomáciai bonyodalmat. Azonban az egyre szaporodó, alapvetően a politika által generált feszültségek, így Magyarország ENSZ tagságának 1947-es és 1949-es amerikai elutasítása,¹²⁷ illetve a Magyarországon 1948-al beinduló gazdasági perek, így a kiemelten kezelt MAORT-per¹²⁸ és Standard-per¹²⁹, már

¹²⁶ MOL KÜM TÜK 4-13 005807/1

¹²⁷ Magyarország végül 1955. december 14-én válhatott az ENSZ tagjává.

¹²⁸ A MAORT (Magyar-Amerikai Olajipari Rt.) vezetői ellen indított eljárás 1948-ban zajlott, több más gazdasági típusú perrel együtt. E perek beleillettek a Rákosi-rendszer nagy kirakatpereinek sorába; igaz, eredendően nem speciálisan magyarországi indítatásúak, hanem a szocialista országokra általánosan jellemzőek voltak. A szabotázs vádja mellett leggyakrabban a következő vádpontok szerepeltek: hűtlenség, ipari kémkedés, idegen hatalom kiszolgálása, a magyar népgazdaság megkárosítása, és ipari szabadság külföldre csempészése. A MAORT-perre azért került sor, mert a háború után a kőolaj talán a legfontosabb stratégiai nyersanyagnak számított. A Szovjetunió, mely ekkor még földgáz- és olajimportőr volt, nagy figyelmet szentelt az általa megszállt területek régi és új lelőhelyeinek és olajkészleteinek.

Ugyanígy súlyos tényező az ügyben további két tényező: a per ürügyet és lehetőséget adott a külföldi tulajdonú vállalat kártalanítás nélküli államosítására; illetve az „imperialista kémek” leleplezése a kommunista propagandában politikai célokat szolgált. A MAORT-ról 1946 óta gyűjtöttek anyagokat, és már 1947-ben hét alkalommal jelentették fel a vállalatot. A direkt nyomozás, és maga a per 1948 nyarán indult be, melynek során két amerikai állampolgárt, Paul Ruedemann, geológust, a MAORT elnökét, és George Bannantine mérnököt, a MAORT elnökhelyettesét is letartóztatták. A kormány hamarosan, 1948. szeptember 25-én átvette a vállalat

direkt módon érintették a kétoldalú kapcsolatokat és diplomáciát. Az USA 1949-ben bezáratta a new yorki és clevelandi magyar konzulátusokat,¹³⁰ s 1956-tól a követi posztot sem töltötték be. A kapcsolatok – újbóli – nagyköveti szintre való emelése csak 1967-ben történt meg.¹³¹ Bár Rákosiék 1955-ben kísérletet tettek a kapcsolatok javítására¹³² (a magyar ENSZ tagság elnyerése ezzel nyilvánvalóan összefüggésben volt), az 1956-os esztendő eseményei hosszú időre megpecsételték a kétoldalú kapcsolatok sorsát. A forradalom leverésével/leveréséből fogant Kádár-rendszert az USA nem ismerte el legitimnek, s így az nemkívánatos partnernek bizonyult. A kétoldalú kapcsolatok – Borhi László megállapítása szerint – 1956 és 1962 között mélypontra zuhantak.¹³³

Kádárék 1956 ősztől 1961 közepéig a nyers erő monopol és korlátlan alkalmazásával kívánták a létrejövő, új rendszer belső stabilitását megerősíteni;¹³⁴ lehetetlenné téve ezzel

---

igazgatását, elkobozta tulajdonait és megvonta annak koncesszióját. Cseszka Éva, „Gazdasági perek a Rákosi-rendszerben 1948”, *Magyar Szemle*, XVII./11-12., 2008. december.

http://www.magyar szemle.hu/szamok/2008/6/Gazdasagi_perek_a_Rakosi_rendszerben_1948

¹²⁹ A Standard Villamosági Rt. – külföldi tulajdonosa az amerikai International Standard Electric Corporation (ISEC) volt – ellen indított per fő motivációját a hidegháború kiéleződésével egyre fontosabbá váló csúcstechnika megszerzése jelentette. A hadiipari és katonai célú felhasználásra is alkalmas, világszínvonalon álló automata telefonközpontok, rádióadókhöz szükséges felszerelések és híradás-technikai eszközök tették a Standardot elkerülhetetlenül a szabotázs- és kémerek célpontjává. A MAORT-perhez hasonlóan itt is már jóval a direkt nyomozati szakaszt megelőzően, 1947-ben készültek anyagok a gyárról és vezetéséről; majd 1948 őszén a gazdasági rendőrség folytatott vizsgálatot az Állami Ellenőrzési Központtal karöltve. Az eseményeket látva nem meglepő, hogy 1949 nyarán egy, a legújabb műszaki dokumentációk megküldésének kötelezettségét is tartalmazó szerződéstervezetet végül az Egyesült Államok Egyesített Vezérkara hiúsított meg; így biztosítva, hogy a katonailag is hasznosítható híradás-technikai eszközök a magyar államon keresztül ne jussanak szovjet kézre. A letartóztatások végül 1949. november 10-ével indultak meg, miután Geiger Imre a Standard vezérigazgatója családjával sikertelen kísérletet tett az ország elhagyására. A MAORT-per kapcsán leírt típusvadás (szabotázs, kémkedés) középpontjában Geiger Imre, a gyár vezérigazgatója, valamint az ISEC Magyarországon tartózkodó képviselői, Robert Vogeler és Edgar Sanders álltak. A Standard-ügyben 1950-ben két halálos ítélet született, Geiger Imre, valamint Radó Zoltán, az iparügyi minisztérium főosztályvezetője ellen; míg Vogelert, később pedig Sanderst néhány év múlva kiutasították (miután hamis tanúvallomásokot írtak velük alá). Szőrényi Attila, „Áldozat: a magyar telefonipar. Kozma László a Standard-ügyben, 1949-1950 (1954)”, *Tanulmányok a 19. és 20. század történetéből*, szerk.: M. Kiss Sándor, Ifj. Bertényi Iván, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009.

¹³⁰ A konzulátusokat 1951 tavaszán újra megnyitották, majd december 31-én újra bezárták. Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai a forradalomtól a rendszerváltásig*, előadás, MTA Történettudományi Intézete, 2008. november 25.

¹³¹ Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai 1957-1978*, Glóbusz,

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-2004-08/historia-2004-08-081013>

¹³² Ekkor kerülhettek ismét napirendre a két ország között fennálló, rendezetlen anyagi kérdések. A magyar fél szerint a háború előtti tartozások, a hadikölcsönök és az amerikai vállalatok államosításáért járó kártérítés teljes összege 89.25 millió dollár volt, ám az amerikai fél ugyanezen tételeket összesen több mint 200 millió dollárban határozta meg. A magyar kormány ezzel szemben mintegy 6 millió dollárra becsülte az amerikai bankokban lefoglalt aktívumot, és 100 millió dollárra – gyakorlatilag behajthatatlan – amerikai magyar javakat. Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai a forradalomtól a rendszerváltásig*, előadás, MTA Történettudományi Intézete, 2008. november 25.

¹³³ Borhi, uo.

¹³⁴ 1960. december 31-ig körülbelül 20.000 esetben szabtak ki börtönbüntetést a forradalomban résztvevő, illetve a rezsim által a forradalommal társított/azonosított személyek esetében; a kivégzettek száma 1961-el bezárólag 229 volt.

minden érdemi párbeszédet, a politikai amnesztiát, mint a tárgyalások előfeltételét napirenden tartó Egyesült Államokkal.¹³⁵ A helyzetet tovább bonyolította, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) amerikai nyomásra nem volt hajlandó elismerni a rezsim ENSZ mandátumát (megakadályozva ezzel az ENSZ közgyűlésein való magyar részvételt); ráadásul napirendre tűzték a „magyar kérdést”, s ezzel összhangban 1957. január 10-én létrehívták az ún. ötös bizottságot (másutt: Ötös Bizottság).¹³⁶ Bár Magyarország 1956 őszen a nemzetközi figyelem középpontjába került,¹³⁷ de a forradalom leverése után az érdeklődés gyorsan lanyhult, s csak az USA-n múlott a magyar ügy napirenden tartása.

Az amerikai külpolitika azonban tudatosan napirenden tartotta a magyar kérdést, konkrét formájában tulajdonképpen a politikai amnesztia kérdését. Az Egyesült Államok, a csendes diplomáciát alkalmazva, 1960-tól többször tett javaslatot politikai amnesztiára (kerülve a belügyekbe való beavatkozás látszatát); s folyamatosan fenntartotta a politikai nyomást a magyar vezetésen. Ez utóbbit pontosan jelzi, hogy az ENSZ – a forradalom és annak leverése után fél évtizeddel – másfél éven át tárgyalta a magyar kérdést. Lévén, hogy Kádár rendszerének nemzetközi elismertetése egyre fontosabbá, a nemzetközi elismerés hiánya pedig egyre kínosabbá vált a magyar (és a szovjet) vezetés számára, az amerikai presszió végül elérte célját. 1962 decemberében a magyar kérdés lekerült az ENSZ napirendjéről, s hamarosan, 1963-ban, általános politikai amnesztiában részesültek az '56-os elítéltek.¹³⁸ Ugyanezen év tavaszán az USA megszavazta a magyar ENSZ küldöttség mandátumát, ezzel *de facto* elismerve Kádár János és az MSZMP országglását. Bár a magyar kormány konzekvensen tagadta, hogy az általános amnesztiára amerikai nyomásra került volna sor,¹³⁹ fentiek tükrében az összefüggés nyilvánvaló.

¹³⁵ Az USA már 1957. augusztus 22-én jelezte, hajlandó lenne a kapcsolatok normalizálására, amennyiben megtörténne a politikai okokból fogvatartottak szabadon bocsájtása. Ezt a magyar vezetés akkor a magyar belügyekbe való beavatkozásként értékelte, és elutasította. Borhi, MTA előadás

¹³⁶ A hivatalosan az ENSZ Magyar Kérdést Vizsgáló Különbizottságának nevezett ötfős bizottság munkáját Alsing Andersen dán parlamenti képviselő irányította. E különbizottság magyarországi látogatását a Kádár-kormány nem engedélyezte; így előbb New Yorkban, majd több európai nagyvárosban hallgattak meg olyan tanúkat, akik személyes tapasztalataikról számoltak be. Ekkor hallgatták meg Kéthly Annát (a Nagy Imre-kormány államminiszterét és ENSZ-delegáltját), Király Bélát (a forradalom idején – 1956. október 31-én – újonnan létrejött Nemzetőrség parancsnokát), és a kispazda Kővágó Józsefet, Budapest rövidéletű főpolgármesterét. A bizottság összesen mintegy 111 embert hallgatott meg, s már 1957 nyarán megtette első jelentését.

A HVG-ben megjelent két cikk alapján. http://hvg.hu/hvgfriss/2009.43/200943_Jelentesek_New_Yorkbol.aspx és http://hvg.hu/velemeny/20091026_otvenhat_ensz_bangjensen.aspx

¹³⁷ Ahogy Borhi László fogalmazott: Magyarország „érdekessé vált.” Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai 1957-1978*, Glóbusz, <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2004-08/historia-2004-08-081013>

¹³⁸ 1959-ben és 1960-ban már sor került két részleges amnesztiára. (A szovjet katonák elleni fegyverhasználatért, köztörvényesként elítéltekre ezek egyike sem vonatkozott.)

¹³⁹ Borhi, uo.

1963 több kétoldalú, jobbára kisebb jelentőségű értékű történése mellett jelentősebb diplomáciai előrelépésre is sor került: júliusban, Moszkvában Kádár találkozott William Avarrell Harriman amerikai külügyminiszter-helyettessel, aki jelezte, hogy az amerikai kormány kész a kapcsolatok normalizálására. Mintegy fél évvel később, az MSZMP KB 1964. február 18-i ülésén magyar részről is megszületett azon elvi állásfoglalás, mely a két ország viszonyának normalizálására irányuló tárgyalások megkezdése mellett döntött. A tárgyalások 1964. május 28-án indultak meg, és Budapesten zajlottak. A bizottságok 1965. február 18-ig 8 alkalommal jöttek össze, s legfontosabb témájuk¹⁴⁰ – az amerikai részről részben a további tárgyalások előfeltételeként megjelölt – a pénzügyi kérdések, a kölcsönös követelések ügye volt.¹⁴¹ Bár 1965-ben a vietnami háború miatt e tárgyalások félbeszakadtak, a kétoldalú tárgyalások hangneme mégis ekkor szabadult meg a jellemzően politikai sallangokból álló retorikától; így kerülhetett előtérbe a profibb, korrektebb diplomáciai magatartás és politizálás.

1966. november 28-án a két ország újra nagykövetségi szintre emelte kapcsolatait,¹⁴² ami elvileg belátható időn belül további, érezhető javulást kellett volna maga után vonjon. Ám a kis kelet-európai ország viszonyát a tőkés világ vezető hatalmával nagyban befolyásolta a szuperhatalmak kettős szembenállása, sőt, a legfőbb politikai vezetők hiúsága. Richard Nixon elnökségének első felében érett be az amerikai űrprogram John F. Kennedy által megfogalmazott célja: embert küldeni a Holdra. 1969. július 20-án az Apollo-11 legénységének két tagja lépett elsőként a Föld holdjának felszínére;¹⁴³ utolérve s egyben lekörözve ezzel a szovjeteket. A siker, mely az egész világot lenyűgözte, indította Nixont és

¹⁴⁰ A két ország kapcsolatait érintő ha nem is legfontosabb, de diplomáciailag mindenképpen legkínosabb kérdése Mindszenty bíboros ügye volt. Mindszenty József esztergomi érsek 1956. november 4-én politikai menedékjogot kért és kapott az Egyesült Államok budapesti követségén. Akkor még nem sejtette, hogy az majd másfél évtizeden át kényszerlakhelye marad. (A nemzetközi jog szempontjából a magyar vezetés okkal kifogásolta az amerikai eljárást, hiszen a követségen nyújtott menedék ellentétes volt a nemzetközi joggal, s egyben az USA diplomáciai szokásaival is). 1958-ban, XII. Pius pápa halála okán végre alkalom kínálkozott Mindszenty Rómába rendelésére, mely megoldást jelentett volna, ám a bíborost nem lehetett távozásra bírni. Erre végül 1971. szeptember 15-én került sor, miután évtizedes ellenállását megtörve a bíboros primást rávették, hogy a Vatikánba távozzék. Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai 1957-1978*, Glóbusz, <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2004-08/historia-2004-08-081013>

¹⁴¹ Az amerikai fél ekkor 111 millió dolláros követelést állított a magyar fél – restitúciós (helyreállítási) igényekkel együtt – 53 millió dolláros követelésével szembe. A rendezetlen anyagi ügyek (az 1945 előtti hiteltartozások rendezése, az 1945 utáni államosítások utáni kártérítés) mielőbbi lezárása alapvető magyar érdek volt, hiszen ez előfeltétele volt a *most favoured nation* (MFN) – a magyarban leggyakrabban „legnagyobb kedvezmény elve (LKE)”-ként szereplő – státusz elnyerésének.

¹⁴² Amerikai részről ekkor emelték a bolgár kapcsolatokat is nagykövetségi szintre.

¹⁴³ A három űrhajós: Neil Armstrong, Edwin Aldrin és Michael Collins volt.

Kissingert – akiket nagyban befolyásolt Helmut Sonnenfeldt¹⁴⁴ – arra, hogy javasolják Kádáréknak a küldetést sikeresen teljesítő űrhajósok magyarországi látogatását. A gesztus értékű, propaganda célú látogatás azonban ellenreakciót váltott ki Moszkvában, és Brezsnyev nemet mondott az amerikai űrhajósok budapesti látogatására. Ha magyar részről lett is volna fogadókészség, a szovjet tiltás – a Kádár-rendszernek a szovjet külpolitikát egy az egyben követő magatartása miatt – egyértelműen az amerikai ötlet magyar elutasításához vezetett. Richard Nixon ezen megsértődve leállította a Magyarország felé irányuló nyitást.¹⁴⁵

Amiben a hatvanas évek legvége, és a hetvenes évtized legeleje mégis egyértelmű változást hozott amerikai részről, az Kádár János megítélése volt. Sonnenfeldt volt az, aki javasolta, immár ne kritizálják a magyar pártvezért 1956-os (és azt követő) szerepéért, hiszen azóta az „nagy utat tett meg”.¹⁴⁶ Amerikai részről tehát legkésőbb 1970-re készség mutatkozott a kapcsolatok széleskörű normalizálásra, s Mindszenty – fentebb már említett – 1971-es távozásával újabb akadály hárult el a kétoldalú kapcsolatok javításának útjából. A magyar és az amerikai külügyminiszter, Péter János és William P. Rogers, már 1970-ben találkozott az ENSZ közgyűlésén; majd 1972-ben Csanádi György közlekedési miniszter utazott az Egyesült Államokba, míg Rogers ugyanezen év nyarán Budapestre látogatott. Utóbbi esemény történelmi jelentőségű, hiszen ekkor járt először amerikai külügyminiszter Magyarországon. William Rogers budapesti tárgyalásai eredményeként végre megnyílhattak az amerikai magyar konzulátusok, és egy kereskedelmi kirendeltség New Yorkban. Kevesebb, mint egy évvel később, 1973 márciusában, Vályi Péter miniszterelnök-helyettes immár a vagyoni jogi követelések zömét rendező megállapodást írhatta alá Washingtonban; pontot téve ezzel az 1964-ben megindult tárgyalások egyik legfontosabb kérdéskörére.¹⁴⁷

A kétoldalú kapcsolatokban elért fejlődést természetesen csak a hidegháborús, szuperhatalmi versengés kontextusában lehet vizsgálni. Tény, hogy a vietnami háború hosszú időre beárnyékolta az szovjeti-amerikai viszonyt, s ez csak korlátozott mozgásteret hagyott a magyar vezetés számára.¹⁴⁸ Az 1973-as esztendő magyar–amerikai eredményei így szorosan

¹⁴⁴ Másutt: Sonnenfeld; Nixon 1969 és 1974 között a kelet-európai ügyekért felelős tanácsadója a nemzetbiztonsági tanácsban). Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai a forradalomtól a rendszerváltásig*, előadás, MTA Történettudományi Intézete, 2008. november 25. és http://en.wikipedia.org/wiki/Helmut_Sonnenfeldt

¹⁴⁵ Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai a forradalomtól a rendszerváltásig*, előadás, MTA Történettudományi Intézete, 2008. november 25.

¹⁴⁶ Borhi, uo.

¹⁴⁷ Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai 1957-1978*, Glóbusz, <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2004-08/historia-2004-08-081013>

¹⁴⁸ Borhi László, *A vasfüggöny mögött – Magyarország nagyhatalmi erőtérben 1945-1968*, Budapest, ISTER Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 2000. 194.

kapcsolódtak a szovjeti-amerikai SALT I szerződés 1972. májusi aláírásához, illetve a vietnami háború 1973. januári lezárásához. Magyarország számára tehát a mindenkori kétoldalú kapcsolatok fejlődése mellett a hidegháborús 'egymás mellett élésben' beállt kedvező változások együttállása kellett a valódi eredmények realizálásához. 1974-re a gyakorlatban megvalósult előrelépéseknek köszönhetően magyar szemszögből a *détente* valóban enyhülésnek látszott, így kerülhetett sor arra, hogy a Politikai Bizottság (PB) Richard Nixon budapesti meghívása mellett döntsön.¹⁴⁹ Nixon még elnöksége elején, 1969 augusztusában járt Romániában és találkozott Nicolae Ceaușescuval. Ceaușescu azonban 1968 óta bizonyította, hogy külpolitikájában a Szovjetunióétól eltérő utakon jár, s ebben alapvetően eltért Kádártól, aki a legkisebb elhajlást sem mutatta a szovjet vezetés által megkívánt külpolitikai irányvonaltól. Nixon meghívására csak olyan helyzetben kerülhetett sor, melyet a magyar pártvezetés legfelsőbb grémiumai a magyar-szovjet viszony szempontjából legalábbis neutrálisnak ítélték. Az amerikai elnök magyarországi meghívása azonban hamarosan aktualitását veszítette, lévén Nixon 1974. augusztus 9-én lemondott, így kerülve el a Watergate-botrány miatt kilátásba helyezett kongresszusi számonkérést (*impeachment*).¹⁵⁰

Ha a hetvenes évek első harmada nem is hozta el a politikai kapcsolatok legmagasabb szintre való emelését (egy budapesti Nixon-Kádár találkozóval), mégis – mint fentebb láttuk – hosszú évek tárgyalásainak eredményei értek be ekkor, s ezek azután a kétoldalú kapcsolatok fejlődésének eredőiként működtek. Bábolna, az ország kiemelten kezelt, 'kirakat' állami gazdasága 1973-tól vett részt amerikai kooperációban, míg a Rába-Steiger-IHC szerződés 1974-ben jött létre. A mindennapok embere számára kézzelfoghatóbb volt a Coca Cola hazai megjelenése, a farmernadrág egyre terjedő divatja, s a pesti szállodasor kiépülése a Dunaparton, Budapest belvárosában.

¹⁴⁹ Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai 1957-1978*, Glóbusz, <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2004-08/historia-2004-08-081013>

¹⁵⁰ A Watergate-botrány arról az irodaépületről kapta a nevét, melyben a Demokrata Párt főhadiszállása volt található, s ahol 1972. június 17-én este, egy csapat – a republikánus elnök érdekében tevékenykedő – titkos ügynök bukott le. Az eset – mely önmagában nem vezetett volna Nixon bukásához – az év őszétől kapott fokozott figyelmet, mikor először a Washington Post, majd általában a keleti parti média felkapta az ügyet. Az ugyanekkor meginduló bírósági vizsgálat során John Sirica szövetségi bíró mindent elkövetett, hogy bizonyítsa az elnök közvetlen környezetének (White House Staff) érintettségét. Végül egy 1973. július 14-én elhangzott vallomás, mely a lehallgatások kapcsán beismerte, hogy – az 1969-71-es periódust kivéve – Nixon minden munkamegbeszélését automatikusan rögzítették vált az igazi botránykövé. A viharrá dagadó botrányt látva, s a biztosra vehető személyi felelősségrevonást Richard Nixon lemondott. (2005 júniusában derült fény a lavinát elindító titokzatos hírforrás Deep Throat – „Mély torok”, egy korabeli pornófilm címe után – személyére. A kilencvenegy éves Mark Feld, az FBI akkori igazgatóhelyettese maga ismerte el az eseményekben játszott szerepét.) Johnson, Paul, *Modern Times – A History of the World from the 1920s to the Year 2000*, London, Phoenix Giant, 1999. 651 – 653.

Magyar szempontból egyetlen fontos kérdés jelentett kudarcot, a legnagyobb kedvezmény/legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elve. Az eredeti terminusban *most favoured nation* (MFN) státuszt éppen 1974-ben törvényileg a szabad kivándorlás ügyéhez kötötték.¹⁵¹ Ezzel Magyarország gyakorlatilag elesett az MFN-státusból fakadó kereskedelmi kedvezményektől, hiszen a nyugatra távozókat disszidensnek bélyegezték. E kudarc különösen fájó volt a magyar pártvezetés számára, hiszen 1975 áprilisában Románia – a szocialista országok közül elsőként – megkapta a legnagyobb kedvezményt.¹⁵² Bár amerikai politikusok körében felmerült a kedvezmény magyar részre való megadása is, erre ekkor mégsem került sor. Ahogy fogalmaztak, Romániát „nem lehet átugrani”, vagyis Magyarország csak hasonlóan liberalizált kivándorlási politika fejében részesülhetett volna a legnagyobb kedvezményben.¹⁵³ A rendkívül csalódott Politikai Bizottságban felmerült, hogy Magyarország válaszul állítsa le a törlesztéseket; ám a józan belátás végül nagyobbnak ítélte egy ilyen lépés kockázatát (és lehetséges következményeit), mint az abból fakadó, legfeljebb a rendszer presztízsét érintő nyereséget.

A helyzet 1977-re azután mégis változni látszott. A demokrata elnökként az emberi jogokat zászlajára tűző Jimmy Carter adminisztrációja úgy ítélte meg, hogy Magyarország az 1975-ben elfogadott Helsink-i Záróokmány (Helsinki Final Act) pontjait jobbra tiszteletben tartja, s előrelépést láttak a magyar kivándorlási és családegyesítési ügyek esetében is.¹⁵⁴ Thomas Gerth, a State Department magyar referense, éppúgy, mint maga a külügyminiszter Cyrus Vance pozitívnak ítélte a Magyarországon néhány év alatt bekövetkezett változásokat.¹⁵⁵ Olyannyira, hogy immár napirendre kerülhetett az MFN-státusz megadása, sőt 1977 júliusában Carter már azt közölte Schmidt nyugatnémet kancellárral, hogy a „belpolitikai nehézségek”, és az amerikai magyar emigráció „minden erőfeszítése ellenére” a

¹⁵¹ A törvény 1975. január 3-án lépett életbe. Valójában nem maga az 1974-es kereskedelmi törvény, hanem annak egy része, az ún. Jackson-Vanik kiegészítés jelentette a fenti akadályt. A Henry "Scoop" Jackson demokrata, és Charles Vanik republikánus szenátor nevével fémjelzett kiegészítés eredetileg a Szovjetuniót célozta, még hozzá az USA-ba irányuló zsidó kivándorlást. A Szovjetunióban képzett, magasan kvalifikált, zsidó értelmiségiek az Egyesült Államokba történő távozását Brezsnyevék 1972-től különböző törvényekkel igyekeztek megakadályozni; erőszakkal gátolva meg a *brain drain*-t, az „agy elszívást”. A Jackson-Vanik kiegészítés tulajdonképpen az erre adott válasz volt, mely azonban nem kizárólag magát a Szovjetuniót, hanem a hasonló politikát folytató, bármely szocialista országot megfosztott a legnagyobb kedvezménytől. http://en.wikipedia.org/wiki/Jackson–Vanik_amendment

¹⁵² Az emberi jogok kérdéskörébe tartozó szabad kivándorlás tiszteletben tartására Románia a nyilvánosságot mellőzve, titokban garanciát vállalt.

¹⁵³ Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai a forradalomtól a rendszerváltásig*, előadás, MTA Történettudományi Intézete, 2008. november 25.

¹⁵⁴ Borhi László, *A magyar-amerikai viszony változásai 1957-1978*, Glóbusz, <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2004-08/historia-2004-08-081013>

¹⁵⁵ Borhi uo.

Szent Koronát visszaadják Magyarországnak.¹⁵⁶ A korona visszaadásáról 1977 szeptemberében hoztak döntést, és november 4-én hozták nyilvánosságra. A bejelentés az amerikai – és általában a nyugati magyar – emigráció körében hatalmas felháborodást váltott ki (s ezen a bejelentés napjának megválasztása biztosan csak rontott); ám Kádár és rendszere számára mindez jelentős eredményként jelent meg, mind a bel- mind a külpolitikában.

A magyar államiságot is jelképező Szent Koronát, és a koronázási jelvényeket végül 1978. január 6-án Cyrus Vance külügyminiszter adta át Budapesten,¹⁵⁷ ünnepélyes külsőségek közepette.¹⁵⁸ Kádár János részben egyéni indíttatásból, részben az amerikai fél direkt kérésére nem jelent meg az ünnepi alkalmon.¹⁵⁹ A koronát és a koronázási ékszereket – hosszas megfontolás után – a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezték el,¹⁶⁰ így téve eleget azon amerikai kérésnek/feltételnek, hogy Magyarország mindenki számára hozzáférhető helyen állítsa ki azokat, s hogy a koronát „az amerikai nép adja vissza a magyar népnek”.¹⁶¹ Ugyanezen év nyarától Magyarországot – igaz Romániához hasonlóan évenkénti megújítással – megillette az USA által biztosított legnagyobb kedvezmény elve. A korona visszaadása és az MFN-státusz elnyerése tette 1978-at a magyar–amerikai kapcsolatok *de facto* ’nulla évévé’, ahogy erre számos későbbi forrás¹⁶² és történeti munka¹⁶³ hivatkozik. A mindennapokban is kézzelfoghatóan jelezte mindezt a tény, hogy a magyar–amerikai kereskedelmi forgalom mértéke 1977 és 1980 viszonylatában megkétszereződött.¹⁶⁴ A

¹⁵⁶ Borhi László idézi az eredeti megállapodás szövegéből. Borhi uo.

¹⁵⁷ Vance az ünnepségen Carter Kádárhoz írt üzenetéből is felolvastott: „A büszkeség őszinte érzésével tölt el, hogy visszaadhatom Magyarország népének ezt a felbecsülhetetlen értékű kincset, amelyet megóvni a második világháború szörnyű pusztítása óta az Egyesült Államok számára megtiszteltetés volt. Ebben a tettben én a két nép hagyományos barátságának megerősödését látom.” Majd hozzátette: „A korona visszaadása tükrözi népeink és kormányaink kapcsolatainak fejlődését és találkozik a magyar nép nemzeti törekvéseivel. Hisszük, hogy ez erősíti a helsinki záróokmány szellemét, amely mellett az amerikai és a magyar nép alapvetően elkötelezte magát.”

http://kultura.hu/download/muzeumok/magyar_nemzeti_muzeum_a_koronazasi_jelvenyek/_sajto/v41.txt

¹⁵⁸ A korona visszaadását – melyet három évtizeden át Fort Knoxban tartottak – nagyban szorgalmazta az akkori Budapestre akkreditált amerikai nagykövet, Philip M. Kaiser, akit 1977-ben Carter nevezett ki. A *The Washington Post* 1993. január 17-i cikke alapján. (Itt szeretnék köszönetet mondani Szilágyi Ágotának, a budapesti amerikai nagykövetség IRC directorának, a kedves szívességért, hogy megszerezte és 2004-ben rendelkezésemre bocsátotta a washingtoni State Department adatbázisából a korszak amerikai szereplőivel kapcsolatos cikkek, és életrajzi adatok gyűjteményét. KJE)

¹⁵⁹ Borhi i.m.

¹⁶⁰ Bikki István, *A korona hazahozatala. "Kincseskamra"*, História 2000/05-06.

<http://www.historia.hu/archivum/2000/000506bikki.htm>

¹⁶¹ Borhi i.m.

¹⁶² A két ország viszonyát elemző külügyi iratokban visszatérő elem 1978-nak, mint sarokkönek az említése. Így például MOL KÜM TÜK 4-14 002511 1981-ből, vagy éppen az 4-14 00375, 1982-ből.

¹⁶³ Romsics Ignác is kiemeli a korona visszaszolgáltatását, mint a külviszonyainkban bekövetkező változások egyik legfontosabb jelét.

¹⁶⁴ Az 1977-es export 54, az import 134 millió dollárt tett ki, 1980-ban ugyanezen tételek 122.3 és 241 millió dollárra rúgtak. MOL KÜM TÜK 4-14 00375

nyolcvanas évek elejére világossá vált, hogy a „nyugattól való merev elzárkózás nem volt fenntartható, és a kapitalista világhoz való közeledés érdekében bizonyos fokú önállóságra volt szükség”.¹⁶⁵ Ám a világpolitikai helyzet ezt nem könnyítette meg.

1980 választási év volt az USA-ban, és a szovjetek számára egyáltalán nem volt mindegy, hogy 1981-től Jimmy Carter hivatalában marad-e további négy évre, vagy az orosz törekvéseket dinamikusabban befolyásolni képes személy kerül a Fehér Házba. Nem mintha Carter következetlen politikus lett volna; sőt az emberi jogok biztosításának kérdésében eltökélt harcot folytatott a keleti blokk országaival – újra meg újra ’orruk alá dörzsölve’ a Helsinki Záróokmányt. Azonban mindez kevésnek látszott abban a periódusban, mikor a Szovjetunió immár az Indiai-óceán, illetve a Perzsa-öböl térségére próbálta befolyását kiterjeszteni. Az új, agresszív szovjet terjeszkedés legdurvább – és legdirektebb – megnyilvánulása Afganisztán lerohanása volt 1979. karácsonyán.¹⁶⁶ Ezután már senkinek nem lehetett kétsége a Politbüro valódi ambícióit illetően. A Zbigniew Brzezinski által lefektetett külpolitikai alapelvek a kis hidegháború előestéjén immár kevésnek bizonyultak.¹⁶⁷ Mindemellett tévedés lenne azt hinni, hogy Carter külpolitikai eredménytelensége miatt vesztette el a választásokat. Az amerikai polgárok számára az elnökválasztás döntően belpolitikai affér,¹⁶⁸ melyben saját életkörülményeik – korábbi és várható – alakulását teszik mérlegre; márpedig 1980-ra az USA gazdasági válsággal kellett szembenézzen, s az emberek ezért Cartert (s a demokrata többségű kongresszust) tették felelőssé. Ezt azért fontos kiemelni,

¹⁶⁵ Borhi László, *A vasfüggöny mögött – Magyarország nagyhatalmi erőtérben 1945-1968*, Budapest, ISTER Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 2000. 194.o.

¹⁶⁶ Az amerikai hírszerzés látta egy Afganisztán elleni offenzíva előkészületeit, és tisztában voltak azzal, hogy a szovjetek számára katonailag nem jelent kihívást az ország lerohanása. Ugyanakkor tévesen azt feltételezték, hogy fegyveres invázióra nem fog sor kerülni, így 1979 karácsonyának eseményei mindenkit megleptek. A szovjetek az 1979 szeptemberében hatalomra jutó, a korábbi szovjetbarát kormányt megbuktató M. Taraki ellen indítottak harcot, így próbálva megőrizni közép-ázsiai érdekszférájuk stabilitását, s megelőzni a radikális iszlám térnyerését nemcsak Afganisztánban, de a környező országokban is. Az USA katonailag nem próbált fellépni, ugyanakkor a CIA hamarosan utat talált a szovjetek ellen harcoló mudzsahedinekhez, és jelentős szerepet játszott felfegyverzésükben.

A nehéz, hegyi terepen kulcsfontosságú légifölényt a helikopterek jelentették a csúcson (1985-ben) már 120.000 katonával harcoló szovjet alakulatoknak; ám a CIA által az afgán gerilláknak eladott Stinger rakétákkal hamarosan megfordult a háború menete. A CIA saját bevallása alig 3 milliárd dollárt költött az 1989 elejéig húzódó háborúra (szemben a teljes hidegháború 13.000 milliárd dollárra becsült költségével), ám *de facto* mégis megnyerte azt. *A CIA titkos háborúi*, francia dokumentumfilm sorozat (1-3.), 2003.

¹⁶⁷ Ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük a Brzezinski elképzeléseit tükröző ún. Carter-doktrína sikeres külpolitikai lépéseit; így 1977 novemberében a Camp David-i Egyezmény létrehozását, 1979 júliusában a SALT-II ratifikálásának elutasítását, illetve a gyorsadtest felállítását (ez utóbbit a kubai szovjet jelenlétre való hivatkozással). „Mit vár Moszkva Reagantól?” című összeállítás alapján, *Külpolitika*, 1981/1, 17.o.

¹⁶⁸ Az európai politikusok és polgárok – egyáltalán az európai mentalitás számára – ez máig sokszor nehezen megemészthető, lévén az amerikai elnök 1945 óta a világ legbefolyásosabb politikusa, akinek döntései az egész fejlett világ életét befolyásolják.

hogy rámutassunk, Reagan – aki végül megnyerte a hidegháborút Amerikának – egyáltalán nem hidegháborús retorikája miatt került az Egyesült Államok élére.

1980 novemberében – az elnökválasztás lezárultával – Ronald Reagan még messze nem látszott annak a határozott és hajlíthatatlan államférfinak, aki képes Moszkvát érdemben befolyásolni. Olyannyira nem, hogy az eredmények tudatában a Pravda november 17-i számának egyik cikke a következőképpen zárult: „Leonyid Brezsnyev a közelmúltban kifejezte azt a reményét, hogy Amerika hamarosan belátja, problémáit nem oldhatja meg kardcsörtetéssel, az 'erő pozíciójából'. És annál jobb minél hamarabb belátja ezt.”¹⁶⁹ 'Hamarosan' azonban egészen más irányt vettek a dolgok, és a Kreml apparatcsikjai fájó szemmel meredhettek elhomályosult kristálygömbjeikbe, hogy választ találjanak az új idők kihívásaira.

„Tárgyalni fogunk a béke érdekében, áldozatokat hozunk érte – de nem tesszük le a fegyvert érte – sem most, sem máskor. Türelmünket azonban nem szabad félreérteni. Húzódozásunkat a konfliktusoktól nem szabad az akarat hiányaként értelmezni. Amikor nemzetbiztonságunk megőrzéséhez cselekvésre van szükség, akkor cselekedni fogunk. Elegendő erőnk lesz ahhoz, hogy szükség esetén győzedelmeskedjünk...” – mondta Reagan 1981. január 20-án, beiktatási beszédében.¹⁷⁰ Visszafogott, de határozott szavak attól a férfitől, aki 1983-ban immár a „gonosz birodalmának”¹⁷¹ nevezte a Szovjetuniót, s fegyver fejlesztési programok sorát indította be, bizonyítandó: a kardcsörtetés kora véget ért – ő hajlandó párbajozni. Az amerikai hangnembváltás nyilvánvalóan nem egyszerűen csak a Szovjetuniót érintette (bár alapvetően azt célozta), hanem az egész „szocialista világrendszer”, Vietnamtól Kubáig, Angolától az NDK-ig. Ebből természetesen következik, hogy Magyarországnak is felül kellett vizsgálnia az USA-val való kapcsolatát, abból a szempontból mindenképpen, hogy az új helyzetben Moszkva milyen határig engedi elmenni a kelet-európai országokat az Egyesült Államokkal való 'barátkozásban'. A játéktér megváltozott, a szabályok nem látszottak tisztán, és a magyar diplomáciának új eredők közepette kellett kipuhatolni, hogy mely utakon lehet – és érdemes – elindulni; s melyik visz biztosan zsákutcába.

E bizonytalanság szüremlik ki a Politikai Bizottság 1981. június 25-i (a fejezet elején idézett Puja féle levél megírása előtt tartott, ám ahhoz szorosan kapcsolódó) ülését rögzítő

¹⁶⁹ uo.

¹⁷⁰ Reagan beiktatási beszédének magyar fordításából, *Külpolitika*, 1981/3, 21.

¹⁷¹ Reagan egyik – ha nem „a” – leghíresebb beszéde, mely 1983. március 8-án hangzott el a floridai Orlandóban. Utóbb magát a beszédet is csak a „gonosz birodalma beszéd”-ként emlegették.

jegyzőkönyvből is, ahol első napirendi pontként tárgyalták a magyar–amerikai viszony várható alakulását.¹⁷² A téma előadója Horn Gyula volt (Berecz János távollétében), aki a magyar külügy azon álláspontját ismertette, mely szerint az 1978-as – akkor még Cyrus Vancenek szóló – meghívást fenntartva és megismételve kezdeményezték az új amerikai külügyminiszter (tehát Alexander Haig) magyarországi látogatását. A hivatásos külügyérekkel szemben azonban a PB tagjai messze nem látták alkalmasnak az időt egy ilyesfajta kezdeményezésre. Maga a külügyminiszter úgy fogalmazott, hogy ha Vance „egy sokkal jobb légkörű időben” nem fogadta el a magyar állam invitálását, akkor valószínű, hogy az adott helyzetben ezt Haig még inkább vissza fogja utasítani, s így a meghívás eredménye legfeljebb egy kellemetlen „diplomáciai pofon” lehet.¹⁷³ Puja mindezekhez hozzátette: „Az amerikai külügyminisztert nem úgy kell venni, mint más tőkés ország külügyminiszterét. Akikkel ugye rendszeres kapcsolat van, ők hívnak bennünket, mi hívjuk őket. Az Egyesült Államok külügyminisztere az nem ilyen műfaj.”¹⁷⁴

Voltak azonban akik másfajta pofonoktól féltek. Lázár György még úgy fogalmazott, hogy az ország érdekeit a gazdasági kapcsolatok (csendes) fejlesztése jobban szolgálja, mint Haig (látványos és hangos) meghívása. Várkonyi Péter azonban tovább ment ennél, rámutatva, hogy a magyar–amerikai kapcsolatok egyértelműen a szovjet – amerikai kapcsolatok függvényeként értelmezendők; még akkor is, ha Magyarország rendelkezik némi önálló mozgástérrel. A legvilágosabban maga Kádár János fogalmazott (ezzel egyben el is döntve a kérdést): ha az USA külügyminiszterét meghívják Magyarországra, akkor az elkerülhetetlenül találkozni fog a sajtó képviselőivel; és hogy Haig mit mond vagy nem mond – akár a Szovjetunióról is – egy sajtótájékoztatón, arra senki nem vállalhat garanciát. „És az ilyenek, mi nem tudunk szájkosarat rakni a szájára, netán mondjuk elgyünne (sic) ide Magyarországra, hát itt, hát ha mást nem, akkor a sajtó képviselőivel találkozna, és aztán itt kezdje nekünk szidni a Szovjetuniót.” „Ugye nekünk erre itten nincsen szükségünk – szerintem.”¹⁷⁵

Mindezek jól illusztrálják az új helyzetből fakadó problémákat, és az általuk felvetett kérdéseket. Mégis, a későbbi történésekkel egyértelműen igazolhatóan, hogy hazánk és az Egyesült Államok kapcsolata pontosan a Ronald Reagan általa képviselt új, amerikai politikai irányvonal színrelépésével érkezett új fejezethez, mely egészen 1989-91-ig, a rendszerváltásig

¹⁷² MOL-M-KS-288 f. 5/829 ő. e.

¹⁷³ uo.

¹⁷⁴ uo.

¹⁷⁵ uo.

tartott. A diplomáciai mozgástér állandó ingadozásának követése közepette a gazdasági kényszer fokozódása vált a magyar diplomácia azon (végső) eredőjévé, melynek mentén haladva áttekinthetjük az 1981-85 közötti időszak magyar–amerikai viszonyát, és annak főbb történéseit.

VII. A gazdasági kényszerek foglya

A magyar eladósodás története a rendszerváltás idején egyszerre vált mítosszá, és mindenki által ismert és hivatkozott toposzá¹⁷⁶. A tények szürke tengeréből előlépve pszichológiai jelenséggé lett. Ezen transzformációra az adhat magyarázatot, hogy az eladósodás mértéke – minden korábbihoz mérten – sokkoló, és szinte példa nélküli volt. A kilencvenes évek elejére¹⁷⁷ Magyarország államadóssága elérte és meghaladta a 24 milliárd dollárt, amely a mintegy 10 millió lakosra kivetítve a világ egyik legnagyobb fejenkénti (*debt per effective capita*) eladósodását jelentette. Ezen adósság felhalmozódásáról – annak fázisairól és szerkezetéről – rengeteg sztereotípiát és téves közhely született, sokszor a média és a politikai közszereplők aktív közreműködésével. Jóval ritkábban tárgyalt kérdés az, hogy vajon e hitelek milyen célt szolgáltak; hogyan és mire lettek felhasználva; milyen szerepük volt a késő kádári rendszer működésében, működtetésében. Ugyanígy kevesen vetik fel azon kérdést is, hogy a hitelfelvétel volt-e az egyetlen lehetséges és üdvözítő út, vagy Magyarország elindulhatott volna más úton is. E kérdések rövid áttekintése elkerülhetetlen, ha szeretnénk megérteni, és értékén szeretnénk mérni a Nemzetközi Valutaalaphoz (International Monetary Fund – IMF) és a Világbankhoz (hivatalosan: Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank, International Bank for Reconstruction and Development – IBRD), azaz a Bretton Woodsi pénzügyrendszerhez¹⁷⁸ való csatlakozást; illetve mindazon törekvéseket, melyek egy bizonyos megközelítésből igyekeztek bővíteni az ország külgazdasági mozgásterét.

¹⁷⁶ Az egyik ilyen toposz a transzferábilis rubelben való eladósodottság kérdése. Sokan – sokszor szakmai körökben is – azon félreértés áldozatai, mely szerint Magyarország nemcsak konvertibilis valutában volt súlyosan eladósodva, de rubelben is. Bár igaz, hogy egy 80%-ban szovjet energiahordozókra utalt országnak Moszkvának tartozni súlyos kérdés; de -a tények ismeretében le kell szögezni, hogy fenti felfogás téves. Az 1987-es adatok szerint a teljes, konvertibilis államadósság 19.6 milliárd dollárra rúgott, ám a nem konvertibilis adósság még az 1 milliárdot sem érte el. Ugyanekkor 1987 után ez utóbbi adósságállomány fokozatosan csökkent (1989-re már csak 361 millió), míg a konvertibilis eladósodás fokozatosan nőtt.

¹⁷⁷ A Botos Katalin által közrebocsátott adatok alapján 1995-re 24.692 milliárd euró volt a teljes magyar államadósság, ebből a nettó adósságállomány 13.118 milliárd eurót tett ki. (A 2004-ben közzétett adatokban a korábbi dollárban számolt értéket átszámították az akkor érvényes euro árfolyamra.)

¹⁷⁸ Az 1944. június – júliusában az Egyesült Államokbeli Bretton Woodsban (New Hampshire állam) fektették le a világ vezetői azon kereteket, melyben a jövő világgazdaságát elképzelték. Így jött létre az IMF, az IBRD, és ekkor írták alá a Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezményt (General Agreement of Tariffs and Trade – GATT). Ez utóbbi 1994-ig volt érvényben, s 1995-től utódja – már szervezeti szinten – a Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization – WTO). Az IMF-et és az IBRD-t együtt sokszor csak Bretton Woods Twins („bretton woodsi ikrek”)-ként emlegetik.

Az IMF tényleges működését 1947. március 1-én kezdte meg, 32 (kizárólag nyugati) tagországgal. Az általunk tárgyalt időszakban a Valutaalapban már 143 ország bírt tagsággal, a szervezet vagyona pedig mintegy 78 milliárd dollár volt. Az IMF által biztosított források egyik legalapvetőbb elvi feltétele volt (s mindmáig az), hogy a támogatott ország kormányzati költségeit racionalizálja, kiadásait csökkentse, s a kölcsönt magát csak

„Koraszülött jóléti állam”,¹⁷⁹ így jellemezte Berend T. Iván a hatvanas évektől fokozatosan kiépülő magyarországi szociális rendszert. Az elnevezés találó és ugyanakkor szemléletes. 1962-re egyértelművé vált, hogy Kádár – és vele együtt az MSZMP vezetésének meghatározó része – elfogadhatatlannak tart bármiféle visszatérést az ötvenes évek hadigazdaságához, a Rákosi féle ’lóden-korszakhoz’, amikor a hiánygazdaság egy ország számára tette éppen csak élhetővé a mindennapokat.¹⁸⁰ Az utolsó ’56-os kivégzések után¹⁸¹ és az erőszakos téveszesítések lezárulásával a párt vezetése számára fontossá vált, hogy immár ne az erő nyers alkalmazásával legitimálja saját monopol, politikai vezető szerepét. Így lett tudatos politikai elem a lakosság jólétének, pontosabban a jóléti ellátás szintjének és a fogyasztás szintjének fokozatos növelése. A mindenütt jelenlévő és mindenható állam a gondoskodó állam köntösébe bújt, és a nyolcvanas évekre a totális diktatúra egy mérsékeltebb, ideológiailag neutrálisabb, valóságában inkább már autoriter rendszerré alakult.¹⁸² A korábban ismeretlen fogyasztási cikkek, a televízió, tranzistoros rádió, hűtőgép bővülő köre mellett ekkor lett új és tipikus vagyontárgy a hétvégi ház, majd később a személygépkocsi. A korabeli filmekből visszaköszönő ’bőség’ mellett ugyanilyen fontos volt az állami bevételekből direkt módon finanszírozott jóléti (egészségügyi és szociális) szolgáltatások megjelenése, illetve bővülése¹⁸³. A nyolcvanas évek elejére az alanyi jogon járó juttatások köre immár egységesen, és azonos módon kiterjedt minden magyar állampolgárra. E juttatások biztosításához azonban megfelelő anyagi háttér szükségeltett volna, amely a magyar államnak nem állt rendelkezésére. A kiépült jóléti rendszer valóban „koraszülött” volt: a gazdaságilag fejlett nyugati országok mintáját követte ugyan, de azok gazdasági háttére nélkül. Mint bármely hasonló ’recept’, ez is katasztrófálisnak bizonyult.

---

a kérelmezéskor megjelölt célokra fordítsa. Ezt a gyakorlatban is ellenőrizték. Mindennek jó összefoglalását adta Bozzai Rita cikke: „A Nemzetközi Valuta Alap és a Világbank”, *Nemzetközi Szemle*, 1982/1, 45-52.

¹⁷⁹ Berend T, i. m. 204.

¹⁸⁰ 1959-60-ban két részleges amnesztia igyekezett ’enyhíteni’ a politikai megtorlás szigorát; 1961. augusztus 26-val pedig lezárult a – mintegy 229 ember életét követelő – kivégzések korszaka. Ugyanezen évben történt meg Rákosi Mátyás és Gerő Ernő kizárása a pártból (rájuk hárítva ezzel az előző 15 év bűneit); míg a forradalom utáni megtorlás ’keményvonalasait’, például Marosán Györgyöt, ekkor fosztották meg pártbeli tisztségeitől. Mindezek tükrében aligha véletlen, hogy éppen 1962 novemberében – az MSZMP VIII. kongresszusán – jelentették be, hogy befejeződött „a szocializmus alapjainak lerakása”; s hogy ugyanebben az évben hirdette meg Kádár is híres jelszavát: „aki nincs ellenünk, az velünk van”.

¹⁸¹ A tény, hogy öt évvel az ’56-os események után még voltak kivégzések, jól mutatja, milyen légkörben fogant a Kádár-rendszer – s miért vált fontossá, hogy mielőbb új színben tűnhessen fel.

¹⁸² Körössényi András-Tóth Csaba-Török Gábor, *A magyar politikai rendszer*, Budapest, Osiris, 2007. 24.

¹⁸³ 1965-ben megemelték a legalacsonyabb nyugdíjakat és a kétgyermekesek családi pótlékát. 1967. január elsejével megjelent a GYES (gyermekgondozási segély), 1972-ben pedig a nem állami alkalmazottakra (kiskereskedő iparos) is kiterjesztették a betegbiztosítást – és még sorolhatnánk e bővülés fázisait.

1970 előtt Magyarország gyakorlatilag nem vett fel, pontosabban nem jutott nyugati kölcsönökhöz. Ez a helyzet 1973-ban azután alapvetően megváltozott. Az első olajválság kettős hatással volt hazánkra és magára a kelet-európai térségre: egyrészt a korábbi gazdasági növekedés fenntartásához a térség országainak extra erőforrásokra (tehát tőkére) lett volna szüksége; másrészt az épp az olajdollárokon meggazdagodott – tehát a válságból profitáló! – országokból „nemcsak bőséggel állt rendelkezésre kölcsön, hanem igen olcsó is volt.”¹⁸⁴–A kínálat találkozott itt a kereslettel, kielégítve a térség tőkeigényét.

A magyar adósság 'karrierje' tehát ekkor vette kezdetét,¹⁸⁵ és az évtized végére elérte a 9-10 milliárd dolláros értéket.¹⁸⁶ Az adatok tükrében bizonyossággal állítható, hogy Magyarország adósságának felgyülemzése 1978-ra abban az értelemben már biztosan megtörtént, hogy az ezt követően felvett hiteleket immár jórészt a korábban felvett tőkeeszközök visszafizetésére, törlesztésre fordították.¹⁸⁷ 1974 és 1978 között az adósság összege több mint 500%-al emelkedett, amely csak 1978-ban 2.5 milliárd dollárt jelentett; ez utóbbi ráadásul rekord méretű kereskedelmi deficittel párosult az adott évben.¹⁸⁸ A dolgokat még rosszabbá tette, és ebben a keleti blokk országai egységesek voltak, hogy szembemenve a világban lezajló, az első olajválságot követő recesszióval a gazdasági mutatók továbbra is százalékokban mérhető gazdaságnövekedést kellett mutassanak. Ez Magyarország esetében 10%-os növekedést jelentett 1973 és 1978 viszonylatában.¹⁸⁹ Jobb hasonlat híján, olyan volt ez, mint a lábon kihordott influenza: a szövődmények sokkalta veszélyesebbek voltak, mint a betegség maga. Kelet-Európa államai nem átvészelték a válságot, hanem csak elodázták azt.¹⁹⁰

¹⁸⁴Berend T. i. m. 275.

¹⁸⁵ E tendenciára, a Pénzügyminisztérium már 1976 elején – az ötödik ötéves terv indulásakor – felhívta a politikai vezetés figyelmét. MOL 288. f. 24/20. ö. e.

¹⁸⁶ Jól jellemzi a kor viszonyait, hogy nem egyszer egymástól eltérő adatokat találunk különböző – de hivatalos – dokumentumokban. Így például Berend T. szerint (Berend T. i. m. 275.) kültartozásaink összege 1980-ban 10 milliárd dollár volt, ugyanakkor Hajna Istvánffy Lőrinc szerint az adósság összege 'csak' 9 milliárd („Foreign Debt, Debt Management Policy and Implications for Hungary's Development”, *Back to a Market Economy*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. 163-183.) Ugyanekkor a hivatalos összeg még 1982-ben is csak 7.9 milliárd dollárt mutatott, ahogy erre – már az IMF csatlakozás után – a new yorki *The Journal of Commerce* 1982. május 6-i száma is hivatkozik.

¹⁸⁷ A hetvenes években lezajló eladósodás nagyjából a fejlődő országokénak felelt meg. Hajna Istvánffy i. m. 164.

¹⁸⁸ uo.

¹⁸⁹ Bekker Zsuzsa világosan rámutat, hogy ez visszatérést jelent az ötvenes évek politika uralta gazdasági metódusaihoz, „On Jánossy's Trendline at the End of the Century, or Can We Get Rid of Our Past?”, *Acta Oeconomica*, Akadémiai Kiadó, i. m. 284.

¹⁹⁰ E folyamatok beindulása egybeesik az 1972-73-as politikai visszarendeződéssel, míg vége Biszkuéknak a pártvezetésből való kiszorításával zajlott együtt.

Az erőltetett gazdasági növekedés fenntartása, és azt finanszírozó, egyre romló kondíciók mellett felvett, újabb hitelek miatt az 1979-ben beköszöntő második olajválság sokkal rosszabb helyzetben érte a térség szocialista államait, mint a Nyugat kapitalista országait. Magyarország esetében ez hosszútávon nem kevesebbet jelentett, minthogy 1984-re a gazdasági mutatók az 1973-as szintre estek vissza. A beköszöntő, ezúttal jóval komolyabb világgazdasági recesszió egyszersmind külföldi eladósodásunk első szakaszának lezárását is jelentette. Az 1980-84 közötti második szakaszban az eladósodás mértéke alig mutat negatív változást, a magyar adósságállomány stagnált. Ezt a korabeli propaganda az ország saját sikereként igyekezett felmutatni, holott egyáltalán nem az MSZMP vezetésén és a magyar gazdasági döntéshozókon állt vagy bukott a kérdés kimenetele; a második olajválság akár magával is ránthatta volna a magyar gazdaságot.

A nemzetközi politikai és gazdasági életben beállt számos változás kellett ahhoz, hogy Magyarország eladósodásának üteme jelentős mértékben lassuljon. Ilyen szerencsés fejlemény volt, hogy a valutaárfolyam változások jelentős nyereséget hoztak az évvégére; s így az adósság növekedése anélkül állt meg, hogy az ország gazdasági teljesítőképessége érdemben módosult volna.¹⁹¹ Ugyanilyen fontos tényező volt maga a válság, hiszen annak velejárójaként az olcsó és nagy mennyiségben rendelkezésre álló hitelforrások elapadtak,¹⁹² a hitelpiac jelentősen beszűkült. Ebből fakadóan sokkalta nehezebb lett volna kölcsönökhöz jutni. Harmadik faktorként a világpolitikai helyzetben az afganisztáni háborúval¹⁹³ és a lengyelországi történésekkel¹⁹⁴ bekövetkező változások – a Nyugat fokozódó bizalmatlansága

¹⁹¹ Földes i. m. 178.

¹⁹² A kamatok hirtelen 14-16%-ra ugrottak . Berend T. i. m. 275.

¹⁹³ 1979. karácsonyán 80.000-es szovjet haderő támadt Mohamed Daud királyságára, és ott szovjetbarát vezetést emelt hatalomra. A szovjetekkel szembe forduló tálibokat idővel az amerikaiak fegyverrel és szakértőkkel látták el, anélkül, hogy direkt módon is hadba szálltak volna. Az afgán háború lett a Szovjetunió 'Vietnamja', ahol legkevesebb 16.000 orosz katona vesztette életét. Az 1988. májusában – az utolsó bástya, Kabul tarthatatlanságának belátása után – meginduló szovjet kivonulás egyben a vereség beismerése is volt.

¹⁹⁴ Egészen 2006-07-ig a lengyel szükségállapot bevezetése mintegy 'kisebbik rossz' jelent meg a köztudatban és a szakirodalomban (pl. John Lewis Gaddis) – összevetve egy lehetséges szovjet invázióval. A legfőképpen Wojciech Jaruzelski által hangoztatott változat szerint a katonai/karhatalmista fellépés egy hasonló szovjet akciót megelőzendő vált elkerülhetetlenné; sőt, mint arra egyes szerzők utalnak is, mindezt titkos csatornákon keresztül Washingtonnal is tudatták, s az amerikaiak mindezt kvázi 'jóváhagyták'. E toposszá vált megközelítést azonban épp az idővel kutatható vált, lengyel és szovjet iratok cáfolják.

A valóságban a Szolidaritás (teljes nevén: „Szolidaritás” Független Önigazgató Szakszervezet) látványos és gyors kiépülése és megerősödése nyomán lengyel részről merült fel egy katonai beavatkozással is járó, erőszakos megoldás terve, 1980 szeptemberében. A terv kidolgozására önálló műveleti stábot hoztak létre Nyár'80 (Lato-80) fedőnéven. 1980 októberétől az előkészítő munkát már a Honvédelmi Bizottság koordinálta, a belügy, a hadügy és a nemzetvédelem bevonásával. 1980. november 26-án, a mazóviai Szolidaritás vezetők letartóztatása utáni feszült hangulatban a fegyveres beavatkozás immár reális alternatívaként merült fel, de tartva a konfrontáció bizonytalan kimenetelétől végül elálltak ettől. Az előkészítés azonban nem állt meg, sőt 1981 tavaszára elkészült a „A szükségállapot bevezetése a Lengyel Népköztársaság területén az állambiztonsági veszélyekre való tekintettel – bevezető gondolatok” című dokumentum, melynek elkészítésében immár a KGB,

a szovjetek által ellenőrzött vagy befolyásolt térségek iránt – említhetők. Magyarország saját szerepe arra korlátozódott, hogy kereskedelmi mérlegét (s így a valutatartalékainak helyzetét is) javítandó, szigorú importkorlátozásokat vezetett be.¹⁹⁵

1982-re azonban mindez kevésnek bizonyult.¹⁹⁶ „Nemzetközi pénzügyi helyzetünk az utóbbi hónapokban kritikussá vált: a hitelfelvétel lehetőségei szűkek, az arany- és devizatartalékok kimerültek.”¹⁹⁷ Az MSZMP KB PB számára készített és 1982. április 14-én tárgyalt jelentés olyannak festette le a helyzetet, amilyen az volt: katasztrofális és kétségbeejtő. Magyarország a fizetésektelenség rémével nézett farkasszemet. Az arany- és devizatartalékok 1982 első három hónapjában 570 millió dollárra csökkentek, míg csak az adósságszolgálat évi két milliárd dollárra rúgott.¹⁹⁸ Ezt a két milliárd dollárt Magyarország

---

illetve magas rangú, szovjet katonai tanácsadók is résztvettek. Az ugyanekkor Lengyelországban zajló *Szojuz '81* VSZ hadgyakorlattal a szovjetek jobbjára a szilárd katonai erő felvonultatásával, passzívan akartak nyomást gyakorolni a lengyel társadalomra és közhangulatra.

Lengyel részről a helyzet akkor változott meg alapvetően, amikor a Szolidaritással szemben gyengének talált Stanislaw Kaniát, a lengyel párt első emberét saját párttársai megbuktatták, és 1981. október 18-án Jaruzelskit ültették a helyére. A KB új első titkára 1981 decemberének elején Moszkvában arra kérte a Varsói Szerződés ott üléselő védelmi minisztereit, hogy éles hangú nyilatkozatokban fenyegezzék meg intervencióval Lengyelországot. A VSZ vezetői ettől elzárkóztak. Válaszul Jaruzelski Viktor Kulikov marsall közvetítésével katonai segítséget kért Moszkvától, de ismét elutasították. December 10-én végül maga a nagyhatalmú KGB főnök, Jurij Andropov tett pontot a dolgok végére. A Politbüro (a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága) ülésén kifejtette, hogy a Szovjetunióknak nem áll érdekében beavatkozni a lengyel eseményekbe, még akkor sem, ha esetleg a Szolidaritás kerülne hatalomra. Andropov fejtegetése szerint az amúgy is gondokkal küzdő szovjet gazdaságot végveszélybe sodornák a szovjet akcióra válaszul beinduló nyugati szankciók.

A lengyel vezetés tehát 1981 decemberének elején magára maradt, s egyedül kellett vállalniuk döntéseik következményeit. Az 1981. december 12-én éjjel beindult Azália-művelet, és a Fenyő (Jodla)-akció a teljes hír- és távközlés ellenőrzését és cenzúráját, illetve az ellenzékiek tömeges letartóztatását és internálását indította be. December 13-án Jaruzelski személyesen hirdette ki a szükségállapotot és a kijárási tilalmat, mely 1982. december 31-ig, tehát gyakorlatilag egy éven keresztül álltak fenn.

Scipiades Iván a *Beszélőben* megjelent fordítása alapján. *Kaminszki, Lukasz*: „A lengyelországi szükségállapot”. *Beszélő*, 12(2007) 2 <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-lengyelorszagi-szuksegallapot>

¹⁹⁵ A képlet egyszerűnek tűnt. Hazánk jóval nagyobb értékben importált nyugatról, mint amekkora magyar export irányult a nyugati országokba. Ebből fakadóan Magyarország jóval több devizát költött importra, mint amennyi az exportból befolyt. E helyzet javulását a döntéshozók az import csökkentésétől remélték. Azonban bármely hasonló korlátozás vajmi kevésnek bizonyult volna az adott szituációban.

¹⁹⁶ Botos Katalin többször idézett, szemléletes példája jól illusztrálja, hogyan változtatta meg az 1979-ben beindult, második olajválság a magyar reálgazdaság lehetőségeit. A magyar vállalatok közül kiemelkedő teljesítményt nyújtó, és a saját korában világhírű Ikarusz gyár buszai a magyar export jelentős tételeként szerepeltek a valuta elszámolású, szocialista relációban – így magával a Szovjetunióval fennálló gazdasági külkapcsolatainkban. Az olajárrobbanás azonban egyoldalúan a szovjet félnek kedvezett: egységnyi energiahordozóit egyre magasabb áron értékesíthette, és egyre magasabb áron számíthatta be a keleti blokk országaiba irányuló exportjába. Nyilvánvaló, hogy az Ikarusz termékeinek ára, ha emelkedett is, nem tarthatott lépést az olaj és a földgáz világpiaci árának változásával. Ebből fakadóan a magyar oldalon egyre jelentősebb valuta elszámolású, kereskedelmi negatívum alakult ki. Maradva a példánál, ez egyben azt is jelentette, hogy a nyugati beszerzésekre – alkatrész, licenc – egyre kevesebb pénz (konvertibilis valuta) jutott, így a szükséges fejlesztések elmaradtak, s ezzel az Ikarusz buszainak értékesíthetősége is csökkent. Az olajár változásának direkt hatása tehát további, indirekt, negatív hatásokat indukált.

¹⁹⁷ A Gazdaságpolitikai Osztály jelentését idézi Földes, i. m. 187.

¹⁹⁸ Magyarán a felvett hitelek egésze az adósság törlesztésére lett fordítva, s nem jutott belőle a gazdaság szerkezetének átalakítására. uo.

képtelen volt előteremteni (azaz a gazdaságában megtermelni), így az országnak további hitelekre lett volna szüksége.¹⁹⁹ A 'megváltást' így csak az újabb, folyamatosan biztosítható kölcsönök (illetve azok forrása) jelenthették. Ebben a helyzetben az IMF-hez való 1982. május 6-i csatlakozás tehát szó szerint Magyarország – és Kádár rendszerének – túlélését jelentette.

Legkésőbb 1981-ben világossá vált, hogy ha Magyarország nem vezet be szigorú megszorító intézkedéseket, és ezzel párhuzamosan nem képes hatékonyan és gyorsan átalakítani gazdaságát, úgy csak és csak is a hitelfelvétel jelenthet megoldást.²⁰⁰ Mint arról a korábbiakban már volt szó, valódi megszorításokról szó sem lehetett; a gazdaság átalakítása pedig legfeljebb döcögött – ha megindult egyáltalán valami is. Ezért aztán nem kisebb személyiségek, mint például Marjai József miniszterelnök-helyettes karolták fel az ügyet, melyhez végül némi habozás után²⁰¹ maga a párt főtitkára, Kádár János is csatlakozott. Az ügy nem volt aggályoktól mentes, s a legnagyobb aggodalmat a szovjet Politbüro várható magatartása jelentette. A szovjetek egyszer ugyanis már 'lefújták' az IMF-hez való magyar csatlakozást.

A pártvezetés részéről először az 1960-as évek közepén merült fel a csatlakozás ötlete.²⁰² Az 1959 ősztől 1962 őszéig zajló erőszakos kollektivizálás és téészesítés jelentősen visszavetette a magyar mezőgazdaságot; a termelés visszaesése pedig jelentős valuta kiesést indukált a magyar exportban. Bár 1963-ban, majd 1965-ben Moszkva hajlandó volt segíteni, és enyhíteni Magyarország valuta éhségén,²⁰³ mégis a fentiek hatására indultak

¹⁹⁹ Különböző helyeken itt is különböző adatok szerepelnek. Ezek alapján úgy számolhatunk, hogy a magyar gazdaság – működőképességét jelentő – hiteligénye éves szinten valahol 1.8 – 2.5 milliárd dollár körül mozgott. 1981-ben Havasi Ferenc az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkára „9-10 milliárd dollár hitel felvételét tartotta szükségesnek a gazdaság napi, normális működéséhez.” Földes i. m. 174.

²⁰⁰ A KB 1981. október 22-én tartott ülésén elhangzottak szerint: „Ilyen körülmények között az 1973-ban és 1974-ben bekövetkezett árobbanás óta a gazdasági-társadalmi fejlődés folyamatossága – jelentős belső erőfeszítések mellett is – csak nagymértékű külföldi hitelfelvétel mellett volt elérhető.” MOL-M-KS-288f. 4/181 ó. e.

²⁰¹ Huszár Tibor könyvéből az derül ki, hogy Kádár nagyon is óvatosan állt a kérdéshez; és lépésről lépésre cselekedett, semmit nem tett fel egy lapra. Persze erre jó oka volt: az 'okot' úgy hívták Ilja Brezsnyev.

²⁰² Magyar részről már az Ideiglenes Kormány idején, még a párizsi békeszerződés megkötése előtt felmerült a csatlakozás ötlete; ám az intézményeket létrehívó győztes hatalmak a békeszerződés aláírását előfeltételnek tekintették a csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez. A szovjetizálódó Magyarország kapcsolatai 1947. február 10-re (a békeszerződés aláírásának dátumára) azonban annyira megromlottak a nyugati országokkal, hogy a kérdés újbóli felvetése fel sem merült.

²⁰³ A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog -és Államtudományi Karán 2009. november 27-én megrendezésre került, „Magyarország tényleg más?” címmel megrendezésre került konferencián Botos Katalin említette az ún. „ernyő-elméletet”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a szovjetek, megelőzendő a keleti blokk országaiban újra meg újra felbukkanó anomáliák kiszélesedését, hol szállítási engedményekkel/kedvezményekkel, hol gyakorlatilag tevőlegesen készpénzzel (valutával) is támogatták az általuk létrehívott rezsimeket, illetve azok gazdasági stabilitását. Botos Katalin, *Gazdaságtörténet 1945 után Magyarországon: Terelőút, vagy tévút?*, konferencia anyag.

tapogatózó tárgyalások egy lehetséges csatlakozásról az IMF-hez és az IBRD-hez. A magyar vezetés a személyi kapcsolatok szintjén, Fekete János brit kapcsolatait felhasználva igyekezett saját lehetőségeinek kipuhatolására.²⁰⁴ Miután 1966 folyamán a britek részéről pozitív visszajelzés érkezett, a kérdés hivatalos szintre emelése érdekében 1967-ben a Politikai Bizottság egy hivatalos küldöttség Londonba menesztése mellett döntött.²⁰⁵ Ugyanezen év nyarán már az új gazdasági mechanizmust aktívan támogató politikusok – Fock Jenő, Tímár Mátyás és Nyers Rezső – érveltek a csatlakozás mellett a Központi Bizottságban. 1967. június 23-án Nyers egyben a téma előadója is volt, így az új gazdasági mechanizmus bevezetését előkészítő anyagokat is ő ismertette. Az általa előadottakból tisztán kiviláglik, hogy milyen reálgazdasági tények álltak a javaslat háttérben. A jelentés egyértelművé tette, hogy a reform mielőbbi megkezdése az ország létérdeke, hiszen csak ez garantálhatott (volna) „tartós egyensúlyt”, olyan gazdasági stabilitást, melynek megteremtésére az akkori „mechanizmus” teljesen alkalmatlan volt.²⁰⁶

A problémák alapvető forrásaként nem a lakosság túlfogyasztását (az országon belül megtermelt javakhoz képest) jelölte meg – ami akár az import radikális csökkentésével is orvosolható lett volna; hanem a magyar gazdaság alacsony teljesítményét, mely „lehetőségénél kisebb hatékonysággal termel és gazdálkodik.” Arra is rámutatott, hogy mindennek következtében 1951 óta „makacsul ismétlődő hiány” jelentkezett a fizetési mérlegben.²⁰⁷ Ez utóbbi évenként (ismétlődve) 40-50 millió dollár mínuszt jelentett, ami nagyjából 2-2.5 milliárd forint értékű, megtermelt árunak felelt meg – amit nyilván pluszban kellett a magyar gazdaságnak előállítani. A külkereskedelmi mérleg hiányosságait megfelelő példával is szemléltette. Rámutatott, hogy miközben a munkaképes korú férfiak 95.9%-a, a nőknek pedig 65.8%-a volt foglalkoztatott; és az egy főre jutó nemzeti jövedelem mintegy évi 500 dollárra rúgott, addig a külkereskedelemben megtermelt, egy főre jutó valuta mindössze 250 dollár volt. Ennek negatívuma akkor válik érthetővé, ha figyelembe vesszük, hogy Svédországban a foglalkoztatottság aránya ennél alacsonyabb volt, ám az egy főre nemzeti

²⁰⁴ Nagy Csaba, *Magyarország csatlakozása a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez*, előadás, *Magyarország tényleg más?*, konferencia, PPKE-JÁK. 2009. november 27.

²⁰⁵ uo.

²⁰⁶ A Nyers Rezső által az új gazdasági mechanizmus kapcsán előadottakból kiemelve. MOL-M-KS-288 f. 4/88 ő. e.

²⁰⁷ uo.

jövedelem így is 1000 dollár körül mozgott; úgy, hogy a svéd külkereskedelem az egy főre jutó valuta tekintetében ennél többet (több mint 1000 dollárt) termelt ki.²⁰⁸

A gazdasági tények ismeretében Nyers – még a KB 1967. március 21-i találkozásán – három pontban jelölte meg egy esetleges IMF/IBRD csatlakozás célját: a deviza helyzetből adódó gazdasági bizonytalanság kiküszöbölése, a rövid lejáratú tőkés adósságállomány stabilizálása, a korábbinál nagyobb devizatartalék megteremtése.²⁰⁹ Kiemelte azt is, hogy a csatlakozás esetén Magyarország a második szocialista ország lehetne (Jugoszlávia után), mely csatlakozott a nemzetközi pénzügyi rendszerhez, s ez bátorítólag hathatna más KGST országokra is. Míg a Világbank a hosszú távú – 15-25 évre szóló – kölcsönök biztosításában, s ezáltal a rövid távú hitelek átütemezésében látszott megoldásnak; addig a Nemzetközi Valutaalapra egyértelműen mint közvetlen és biztos hitelforrásra tekintettek. A beszámoló szerint Magyarország a belépést jelentő 30 millió dollár befizetése után legalább 80-90 millió dollárnyi, kedvező kamatú, középtávú hitelhez juthatott volna. Egészen pontosan fogalmazva: a befizetett 30 milliót szinte azonnal igényelhetette volna, 0.5%-os éves kamatra; további 30 millió állt volna rendelkezésre – minden különösebb indoklás nélkül – 3.5%-os kamatra, 3-5 éves lejáratú; illetve megfelelő indoklással még mintegy 40-60 millió dollár hitelt lehetett volna felvenni – az előzőhöz hasonló feltételek mellett. A rövid lejáratú, 6-6.5%-os hitelekkel szemben mindez óriási előnyt jelentett volna.²¹⁰

Az IMF-től direktben lehívható, kedvező kamatozású hiteleken túlmutatva a Valutaalap bizalma egyszersmind a további hitelezők bizalmának zálogát is jelenthette. A nemzetközi pénzügyi életben az IMF és az általa kibocsájtott értékelések mindmáig mércét jelentenek a többi pénz- és hitelintézet számára. A Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozás javíthatta Magyarország esélyeit a nemzetközi hitelpiacon: több forrásból, kedvezőbb kondíciók mellett, több pénzhez juthatott volna. Ebből fakadóan a csatlakozás számszerűsíthető, direkt előnyeinek túl jelentős volt annak várható indirekt hatása is.

Ugyanekkor ezen előnyök kötelezettségeket is von(-hat-)tak (volna) magukkal: a belépést jelentő befizetésen túl az IMF megkövetelte például a gazdaság liberalizálását is; s ami ennél jóval fontosabbnak látszik: igényelte a csatlakozó ország „fizetési mérlegre, valuta – és aranytartálékaira vonatkozó folyamatos információt is.”²¹¹ Ezen adatszolgáltatáson túl –

²⁰⁸ A helyzetet nem menthette az sem, hogy a megfeszített fegyverkezést folytató Szovjetunióban ez az arány alig 50, illetve 70 dollár volt. (Kiemelés egy jóval bővebb listából – KJE) uo.

²⁰⁹ MOL-M-KS-288 f. 5/420 ó. e

²¹⁰ Az IBRD-be való belépés egyébként mintegy 10 millió dollárba került volna Magyarországnak. MOL-M-KS ugyanott

²¹¹ uo.

mely végül megoldhatónak látszott – azonban egyéb akadály is gördült az MNB vezetőinek további, „felhatalmazás alapján” folytatott, „óvatos magánjellegű” tájékozódásának útjába. Ahogy Nyers maga megfogalmazta: „A két nemzetközi pénzügyi szervben döntő befolyása az Amerikai Egyesült Államoknak van, melynek hivatalos szerveivel érdemi tárgyalást csak a Szovjetunióval lefolytatott konzultáció és azt követően a Politikai Bizottság állásfoglalása után folytatnánk.”²¹²

Így tehát 1967. júniusától – a belső konzultációk lezárultával – az év decemberéig a tárgyalások immár a szovjet vezetéssel folytak. E tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, és – a nyíltan ki nem mondott – orosz ’nyet’ hatására a magyar párt prominensei elálltak az ötlettől;²¹³ pedig 1967-ben a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozás gondolata még valóban teljes értékű alternatíva volt, s az ötletet nem (csak) a gazdasági kényszer szülte. A nyolcvanas évek elejére mindez alapjaiban megváltozott,²¹⁴ ahogy azt Földes György szemléletesen megfogalmazta könyvében: „Sorsfordítóvá úgy vált a folyamat, ahogy a kényszer és szándék előbb összelelkezett, majd a szándék eggyé lett a kényszerűséggel, és már csak azt lehetett akarni, amit muszáj volt.”²¹⁵

Ez lett az a ’muszáj’ amelynek végül az Öreg²¹⁶ is beadta a derekát 1981-ben; sőt saját kezébe vette az irányítást,²¹⁷ s így már csak idő kérdése volt, hogy a tárgyalások az IMF-el mikor kapnak zöld utat. Erre 1981. október 22-én, a Politikai Bizottság és a kormány közös ülésén került sor.²¹⁸ Ekkorra ugyan már folytak szigorúan titkos tárgyalások a Valutaalappal

²¹² MOL-M-KS ugyanott

²¹³ Alekszej Koszigin, a szovjet minisztertanács elnöke a KGST közös ülésén beszélt arról, hogy a szocialista országok „közösen” döntöttek amellet, nem csatlakoznak sem a Valutaalaphoz sem a Világbankhoz. E hivatkozást hallva az ülésen résztvevő Fock Jenő (1967-től a minisztertanács elnöke) igencsak meglepődött, hiszen ilyen állásfoglalás sosem született, nem létezett. Koszigin felszólalása azonban rávilágított arra Moszkvában nem mondtak ki: nem nézik jó szemmel a hasonló törekvéseket. Nagy Csaba, *Magyarország csatlakozása a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez*, előadás, *Magyarország tényleg más?*, konferencia, PPKE-JÁK.

²¹⁴ A hetvenes években, 1973-ban és 1978-ban, ugyan a kellő határozottság, és konkrét javaslatok nélkül, de rövid időre ismét felmerült a két nemzetközi pénzügyi szervezethez való csatlakozás gondolata. uo.

²¹⁵ Földes i, m. 140.

²¹⁶ Kádár beceneve élete vége felé, pl. Aczél György hívta így őt.

²¹⁷ Kádár személyesen vetette fel Brezsnyevnek a témát, még 1981. július 29-én a Krímben. A felvetésre szeptember 2-án, levélben érkezett válasz: Moszkva 1.5 millió tonnával -csökkentette a magyarországi olajszállításokat. Lévé, hogy az Európával kapcsolatos orosz külpolitikában az ország energiahordozói mindmáig a nyomásgyakorlás direkt eszközei, az egybeesés nem lehetett véletlen.

²¹⁸ A Központi Bizottság ülésén elhangzottakból fontos kiemelni, hogy az IMF/IBRD-hez való csatlakozás kapcsán a téma előadója – Havasi Ferenc – milyen kényszerítő erejű ’gazdasági realitásokkal’ indokolta a csatlakozás szükségességét (a PB javaslatát). Az általa közreadott jelentés szerint 1981 végére a teljes adósság várható összege mintegy 270 milliárd forint volt, ennek 90%-a tőkés valutában (7.1 milliárd dollár értékben) és alig 10%-a volt rubelben törlesztendő. Az adósság ekképpen az éves nemzeti jövedelem 40%-ra rúgott. A gazdasági szakértők szerint 1981-85 távlatában, magyar-szovjet viszonylatban további 1.7 milliárd rubelnyi (44 milliárd forint) kereskedelmi negatívum volt várható – pontosan a fentebb említett olaj kontingens kiesése miatt; ám más kalkulációk szerint ez akár 4 milliárd rubelra is felszökhetett (volna). Mindezek fényében az éves

(erre szeptember 13-án adott a Politikai Bizottság felhatalmazást, s az ügyek állásáról kerek egy hónappal később hallgatott meg beszámolókat), ám mégis ezen időpont tekinthető a végleges döntés megszületésének. Kádár erről október 23-án személyesen tájékoztatta Ruzsakovot, a szovjetek budapesti ügyvivőjét.²¹⁹ A dátum kiválasztása – úgy vélem – nem lehetett véletlen: az 1956-os forradalom (a rendszer saját terminológiájában: „ellenforradalom”) 25. évfordulóját Kádár János csak célzottan, mögöttes szándékkal választhatta. E dátum rögtön két dologra is emlékeztethette a Politbüro hatalmasait: egyrészt arra, melyik ország tűrte legrövidebb ideig zokszó nélkül Moszkva zsarnokoskodó helytartóit; ugyanakkor arra is ráirányíthatta a figyelmet, hogy maga Kádár viszont immár 25 éve sikeresen (a szovjetek számára problémamentesen) kormányozta az egykor rebellis tartományt. Így Moszkva végül nem emelt vétót – s a legkomolyabb szankciónak is a már korábban említett olaj kontingens csökkentés tekinthető.

A csatlakozási kérelmet végül november 5-én adták át Washingtonban az IMF képviselőinek; e levelet²²⁰ Puja Frigyes akkori külügyminiszter szignálta. Maga a csatlakozás mintegy fél évvel később, 1982. május 6-án történt meg, magyar részről az MNB vezetője, Fekete János részvételével.²²¹ Ugyanekkor azonban Marjai József is az USA-ban

---

hiteltörlesztés 1.8-2 milliárd dollár körül volt kalkulálható; ám már 1981-ben is csak 1.1-1.2 milliárd dollárnyi hitelt sikerült szerezni a szükséges 1.9 milliárd dollár helyett. Havasi kiemelte, hogy a csatlakozást addig kell véghez vinni, amíg erre a gazdasági helyzet lehetőséget ad. Ahogy megfogalmazta: „egyes szocialista országok” (ahogy arról fentebb már szó volt, ilyen volt például Lengyelország) magatartása a nyugati bankok körében „olyan mérvű általános bizalmi válságot idéztek elő, hogy emiatt a finanszírozási lehetőségek szempontjából számunkra, tehát Magyarországnak számára is új helyzet állt elő.” Kiemelte azt is, hogy Magyarországot tekintve fontos, hogy a teljes éves export meghaladta az adósság összegét. „Az egy éves export értékének megfelelő adósságállományt pedig normális helyzetnek itéli meg általában a nyugati pénzügyvilág.” Az érvelésből világossá válik, hogy a csatlakozást nem lehetett tovább halogatni: hiszen akár a külső politikai tényezők, akár a belső gazdasági mutatók visszaesése ellehetetleníthette a csatlakozást. MOL-M-KS-288f. 4/181 ö.e.

²¹⁹ Már a Havasi féle jelentés is külön kitér a csatlakozás – lehetséges – politikai konzekvenciáira, s ez az előzetes történések ismeretében (lásd az 1967-es kudarc) messze nem véletlen. „Számunkra érthetőek a Szovjetunió ezen intézményektől való távolmaradásának okai... Belátható, hogy a Szovjetunió számára a gazdasági helyzetébe való szélesebb körű betekintésnek – elsősorban világpolitikai és katonapolitikai szempontból – stratégiai jelentősége van.” (Olyannyira, hogy 1947-ben éppen ezért nem csatlakozott a Szovjetunió a Marshall tervhez; s ezért nem engedte csatlakozni ’szatellitjeit’ sem. KJE) Ezen ’stratégiai jelentőség’ miatt többen aggódtak, ahogy ennek Komócsin Mihály hangot is adott: „Jelent-e hátrányt a tervezett belépés szocialista partnereinkkel való kapcsolatunkban?” A kérdés magában hordta a választ is; ahogy Havasi Ferenc fogalmazott „Mi eddig nem, vagy csak elvétve tettünk olyan lépést, amelyet a Szovjetunió nem helyeselt. Most sem szánta rá magát könnyen e javaslat előterjesztésére a Politikai Bizottság, s nem vállalhatta a döntéssel járó kizárólagos felelősséget...” uo.

²²⁰ Ugyanekkor létezett egy másik – jóval kevesebbet emlegetett – levél: ezt a levelet Lázár György szignálta, és Szűrös Mátyás adta át Moszkvában, de még november 3-án. A levél a hivatalos csatlakozási kérelem beadásának tényét rögzítette. Ebből tisztán látszik, hogy Kádár végül betartotta a ’hivatali utat’.

²²¹ A formai aktuson túl a tagság feltétele volt a Valutaalapba való befizetés: 420 millió dollárnak megfelelő összeget kellett hazánknak befizetnie a közös alapba; az összeg 20%-át valutában, a többit forintban. Vagyis a belépés egyáltalán nem volt ’ingyen’.

tartózkodott,²²² ő elvileg a knoxvillei Energetikai Világkiállításon vett részt, valójában az amerikai felső vezetéssel és üzletemberekkel folytatott megbeszéléseket. Május 1-én maga Reagan is fogadta,²²³ bár kettejük megbeszélései inkább formálisak, mint érdemiek voltak. Jelentősebbnek, és témám szempontjából messze fontosabbnak látszik az a május 5-i – tehát a hivatalos csatlakozást megelőző napról – személyesen magától Reagantól származó közlés, mely szerint Magyarország megkapta/megkapja a kért tagságot. E közlés túlmegy a formaságokon, és rámutat az USA kulcsszerepére,²²⁴ hiszen itthonról is jó látszott, hogy „az USA mint a legnagyobb tagország kiváltságos helyzetbe került, és ez a fölény mindmáig rányomja bélyegét az IMF és társintézménye, a Világbank működésére.”²²⁵ Az Egyesült Államok egymagában az összes szavazat 19.5%-ékát bírta, míg az összes többi úgynevezett fejlett²²⁶ és közepesen fejlett ország együttesen is csak 41.5%-al rendelkezett.²²⁷ Ezen országok tehát 61%-al bírtak az IMF-en belüli szavazatokból úgy, hogy közben mindannyiuk biztonságának végső kulcsa az amerikai atomarzenál elrettentő ereje volt. Így, ha indirekt módon is, a Reagan-adminisztráció a saját százalékait messze meghaladó súllyal bírhatott az ügyben. Magyarország, sikerrel véve az akadályokat, a szervezet 146. tagjaként – a szocialista országok közül negyedikként²²⁸ – csatlakozhatott az IMF-hez. A Nemzetközi Valutaalap helyzetfelmérő bizottsága egy hónappal később, 1982. június elején érkezett Budapestre. Ez utóbbi jelentőségéről Bergold nagykövet és Esztergályos Ferenc külügyminiszter-helyettes - az IMF delegáció budapesti tartózkodása idején lezajlott – megbeszélésén is szó esett. „A kereskedelmi bankok nyilván nagy figyelemmel fogják hallgatni azt, amit az IMF mond majd, és hogy milyen véleményen lesznek. Ez jelenleg nem ismert...” „A kölcsön létrejöttének

²²² Marjai útja nem volt aggályoktól mentes. Egy 1982 márciusában Washingtonból küldött rejtjeltávirat konkrétan úgy fogalmazott, hogy „a látogatás nem érheti el célját, érdemi párbeszéd helyett vitákhoz, konfrontációkhoz vezethet, *szövetségeseink részéről pedig csak gyanakvást szülhet* (kiemelés – KJE)”. MOL KÜM TÜK 4-14 001154/2

²²³ Marjait eredetileg Bush fogadta volna, ám annak pekingi útja miatt Haig külügyminiszter lett Marjai József személyes vendéglátója. A Reagan – Marjai találkozóról az utolsó pillanatban, április 29-én döntöttek az amerikaiak. uo.

²²⁴ Kiváló példája ennek a lengyel csatlakozási kérelem elutasítása. Az USA számára Magyarországnál hatványozottabban fontos Lengyelország (mérete, lakossága, stratégiai elhelyezkedése, és nem utolsósorban a nagyszámú amerikai lengyel emigráns miatt) felvételi kérelmét az Egyesült Államok elutasította. Ennek indoklásaként az ellenzéki vezetők fogvatartását, és Jerzy Urban szóvivő 'kemény' politikai nyilatkozatait (melyek nyilván a hivatalos lengyel álláspontot rögzítették) jelölve meg. MOL KÜM TÜK 4-10 003598

²²⁵ Bozzai Rita, i. m. 46.

²²⁶ Gondoljunk itt akár Japánra, akár Nyugat-Európa kapitalista államaira, mint például az NSZK vagy épp Nagy Británia. Utóbbi kettő kormányának a magyar vezetés külön is megköszönte a felvételt segítő, pozitív magatartást. (Török Gábor közlése, saját kutatásai alapján.)

²²⁷ A fejlődő országok 34%-al, a szocialista országok pedig alig 5%-al részesültek a szavazatokból. Bozzai Rita, ugyanott

²²⁸ Románia, Vietnam és Kína volt a másik három ország.

rendkívül nagy politikai és lélektani jelentősége lenne, megfordítana egy adott trendet, amely túlmegy a konkrét pénzügyi fontosságon.”²²⁹

A „trend” megfordításával akár egy új, gazdaságilag sikeres periódus is indulhatott volna, hiszen a források biztosítottnak látszottak, a magyar vezetés pedig vállalta, hogy az ország adósságát 10 milliárd dolláron stabilizálja. A beérkező tőkéből a magyar gazdaság szerkezeti átalakítását kellett volna finanszírozni, illetve magát a gazdaságot kellett volna élénkíteni,²³⁰ hogy az saját lábára állva képes legyen a kamatterhekből adódó kötelezettségeket (is) kielégíteni. Sajnálatos módon sem az akkori politikai, sem a gazdasági vezetés²³¹ nem értette meg, hogy a kölcsön felvétel nem csodaszer, mely teljes gyógyulást hoz, hanem csak az első lépés a gyógyulás felé.²³² A további lépések elmaradtával hamarosan azoknak lett igazuk, akik már az IMF-hez való csatlakozásunkkor szkeptikusak voltak.

Ahogy a new yorki *The Journal of Commerce* cikke fogalmazott: „Együtt más, a közelmúltban végrehajtott fejlesztéssel együtt, ettől a lépéstől [a csatlakozástól – KJE] is azt várják, hogy drasztikus javulást hozzon az ország megítélésében a nemzetközi pénzügyi piacon. De vannak jelei annak is, hogy a hangosan ünnepeelt 'fény az alagút végén' csalókanak bizonyulhat, s Magyarország még egyáltalán nincs túl a nehézségeken; vagyis további mentőintézkedésekre van szükség. ... Még így is fennáll annak a veszélye, hogy mindez már túl késő; vagy, hogy mindez kevésnek bizonyulhat.”²³³ S valóban, az elkövetkezendő években a fenti fény egyre távolibbnak tűnt, míg az alagút egyre kanyargósabbá vált. Az eladósodás harmadik szakaszának legrosszabb éveiben – 1986-ban és 1987-ben – 2.6 illetve 2.8 milliárd dollár hitelt vett fel a magyar állam; mindezt úgy, hogy 1986-ban a külkereskedelmi mérleg 482 millió dollár negatívumot mutatott. A koraszülött jóléti állam egyben koraszülött fogyasztói társadalom is volt. Bár Magyarországon a korszakban nem létezett még a nyugati értelemben vett árubőség, illetve lakossági hitelezés és finanszírozás (a kétszintű

²²⁹ Bergold ezen a megbeszélésen nyíltan lobbyzott a Manufacturers Hannover Trust vezette banki konzorciumnak, a Citibank által ajánlott kölcsönrel szemben. MOL KÜM TÜK 4-146 004129

²³⁰ Berend T. szerint a mintegy húszmilliárdos teljes tartozásból (1996-os adatok) alig 4-5 milliárd dollárnyi kölcsön került a gazdaságba – vagyis az összes többi tartozás a törlesztésekre felvett kölcsönökből és a kamatokból származott.

²³¹ Hajna Istvánffy Lőrinc a magyar adósság politika egyik legnagyobb problémájaként említi, hogy egyszerűen képtelenek voltak megérteni a direkt befektetés jelentőségét; annak előnyeit a kölcsön felvétellel szemben. Hajna Istvánffy, i. m. 177. Ugyanez az értetlenség köszön vissza az amerikai bankcsoportok megbízásából 1984 őszén nálunk tárgyaló Clifford Brody feljegyzéseiben. MOL KÜM TÜK 4-426 003411/1

²³² 1982 júniusában ismét Havasi Ferenc volt, aki emlékeztetni próbálta a KB tagjait arra, hogy mi is forog kockán, ha a hitelek beáramlása nem párosul belső erőfeszítésekkel. „Tehát minden elmaradás a teljesítményekben majdnem egyenesen és közvetlenül (kiemelés – KJE) azt a veszélyt idézi elő, hogy a másik fő célkitűzésünk az életszínvonalnak a tartása kerül előbb-utóbb veszélybe.” MOL-M-KS-288 f. 4/186-187 ő. e.

²³³ Saját fordítás angolból.

bankrendszer létrehozása,²³⁴ épp az IMF elvárásainak egyik talpköveként, csak 1987. január 1-ével történt meg), a magyar lakosság mégis egyre több pénzt költött fogyasztási cikkekre. Mivel a nyolcvanas évek emblemikus fogyasztási cikkei – az Adidas tornacipő, a Lee és a Levi's farmer, a Lego, a videomagnó, majd a mindenféle 'quartz-játékok', számítógépek és számítógépes játékok – csak importból, illetve szürke importból,²³⁵ valutáért voltak beszerezhetőek; a lakosság fogyasztási szokásai egyre nagyobb terhet róttak a magyar gazdaságra, mely képtelen volt mindezek konvertibilis ellenértékét előállítani, illetve a világpiacon értékesíteni.

A magyar lakosság fogyasztási szokásaiban és mentalitásában egyre közelebb került a nyugati, fogyasztói társadalmak polgáraihoz, ám nem korlátozta a kapitalizmusban állandóan jelenlévő 'pénztudatosság', vagy ha úgy tetszik 'adósságtudatosság'. A magyar fogyasztási szokások a hiánygazdaságból fakadó állandó éhséget igyekeztek jóllakatni, így a meglévő megtakarítások nem az újjáéledő pénz- és bankrendszerbe kerültek be, hogy ott fialjanak, hanem direkt módon kerültek felhasználásra, a beérkező import áruk ellentételezésére. Az adott pénzügyi és gazdasági helyzet a fogyasztás drasztikus mérséklését, annak központi redukcióját – az import szigorú korlátozását – kellett volna, hogy magával vonja, ám ezt sem

²³⁴ Az 1924. április 22-én létrehozott, független, központi bank, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) és a többi jelentősebb hazai pénzintézet magyar tulajdonú részvényeit az állam 1947 decemberében egyoldalúan kisajátította. Az 1948-ban tovagyrúzó államosítás egyszintű szocialista bankrendszert hozott létre, melyben az MNB pénzforgalmi és hitelezési monopóliummal bírt, így a jegybank egyszersmind monopolhelyzetben lévő kereskedelmi bankká vált. Az MNB mellett csak alig néhány, egyenként speciális feladattal bíró bank működhetett, szintén monopolhelyzetben. Ilyen volt a lakossági hitelezésért felelős Országos Takarékpénztár (OTP), a külkereskedelmi ügyletek finanszírozásáért felelős Magyar Külkereskedelmi Bank, és az 1971-ig működő Magyar Beruházási Bank (ez utóbbi megszűnésekor feladatait szintén az MNB vette át). A magyar bankrendszerben még fellelhető, csekély számú, főleg külföldiek kezén lévő részvényt a magyar állam 1967-ben vásárolta fel, így immár nemcsak a gyakorlatban, de jogilag is totális ellenőrzéssel bírva a magyarországi pénzügyletek felett.

Az 1968-as gazdasági reform, lévén hogy felülről vezényelt, centralizált gazdasági reformot kívánt végrehajtani, nem volt érdekelt a pénzintézetek decentralizációjában. Az ekkor végrehajtott változások nem érintették az egyszintű bankrendszert.

A kétszintű bankrendszer bevezetése (visszaállítása) 1982-től vált hosszabb távon elkerülhetetlenné, hiszen az IMF/IBRD tagság feltétele volt ennek megteremtése. Az MSZMP KB végül 1984-ben hívta létre azt a Konzultatív Testületet, melynek egy munkacsoportja már direkt módon a bankrendszer átalakításának mikéntjét vizsgálta. A bankreform végső eredőjének a Minisztertanács 1986 februári, háromezres határozata tekinthető, mely tizenhárom pontba szedve határozta meg a konkrétan szükséges teendőket. Az új rendszerben 1987. január 1-től három, újonnan létrehozott bank kapott általános kereskedelmi funkciókat, illetve két, már létező pénzintézet kapott hasonló jogosítványokat.

Az MNB Bankfőosztályán illetve annak Információs főosztályán (1990-1999) dolgozó Ursprung János részben publikált, 1996-os dolgozata alapján. Ursprung János, *A kétszintű bankrendszer fejlődése Magyarországon 1987-1995*

http://janos_ursprung.extra.hu/bankrendszer.pdf

²³⁵ M. Kiss Sándor megjegyzése szerint a rendszerváltás az emberek fejében igazából már akkor elkezdődött, amikor először mehettek nyugatra, 3 évente, 50 dollárral a zsebükben. A nyugati életstílus és jólét látványa – Bécsben vagy Velencében, Berlinben vagy Párizsban – azután beleégett az emberekbe, és egyre többen kívánták azt nemcsak látni, de úgy is élni.

Kádár, sem utódai nem merték vagy akarták megtenni. 1989-re, a rendszerváltás előtti utolsó esztendőre, a teljes magyar államadósság elérte a 20.4 milliárd dollárt; ebből 17 milliárd dollár származott közép és hosszú távú kölcsönökből. Az elhibázott és értelmetlen gazdaságpolitika így tette generációkra a kölcsönök foglyává Magyarországot, és annak minden polgárát.

1981-ben éppen Grósz Károly – Kádár János későbbi közvetlen utóda²³⁶ – érvelt amellet, hogy pártja használjon fel ”minden eszközt és lehetőséget, ami korrekt, tisztességes és elveinkkel nem ellentétes”²³⁷ - mielőtt még túl késő lenne. Valójában már túl késő volt, és a magyar eladósodás mint téma a nyolcvanas évek tabuja lett, talán a legfontosabb tabu ’56 története (annak igaz történetének rejtegetése) mellett. Ahogy Kádár fogalmazott 1982. március 30-án a Politikai Bizottság előtt: „Na, igenis vannak tabuk, és kell is, hogy legyenek tabuk... Ezek a mi tabuink, azokat nem engedjük támadni senkitől sem.”²³⁸ Mégis, éppen ezek az agyonhallgatott és agyontagadott tények kezdték el feszegetni a rendszer korlátait belülről: a szómágia és a nyilvános adatok kozmetikázása hosszútávon már nem segíthetett.

A „materiális legitimáció”²³⁹ mely a hatvanas évektől a hetvenes évek lezárultáig a rendszer stabilitásának legfőbb záloga volt, foszladozni kezdett, és a ’puha diktatúra’ felfeslő szövetén át egyre jobban előtűntek a fennálló társadalmi és gazdasági rend hibái. A nyolcvanas évek elejére az életszínvonal növelése már nem volt fenntartható; sőt az inkább stagnált, majd visszaesett. Az évtized második felében újult erővel megjelenő reform-retorika is csak késleltetni, és nem megállítani tudta a nyilvánvaló hanyatlást. A három évtizede fennálló rendszer fokozatosan saját korábbi metódusaival, működésének eszköztárával került szembe: gazdaságilag ellehetetlenült, egyre kiszolgáltatottabbá vált. Kádár János Magyarországa változóban volt, ráadásul egy amúgyis egyre gyorsuló ütemben változó világban. A világpolitikában az Egyesült Államok újra magához ragadta a kezdeményezést, és Ronald Reagan két adminisztrációja idején immár a hidegháborús patthelyzet elmozdítására, az amerikai dominancia/hegemónia visszaállítására tett erőfeszítéseket. E dolgotatban éppen azt vizsgálom, miként – hogyan és miért – alakult hazánk és az USA viszonya e forrongó évtizedben, mely végül a hidegháború végét, és a kelet-európai rendszerváltást hozta magával.

²³⁶ Grósz és Berecz Jánost az MSZMP XIII. kongresszusán (1985. március 25-28.) Kádár személyes javaslatára vették be a PB-be. Ennek főként abból a szempontból van jelentősége, hogy Pozsgay (és Szűrös Mátyás) ugyanekkor nem kerülhetett be. Mint később látni fogjuk, ebben nem kevésbé játszhatott szerepet a tény, hogy Pozsgay Imre nyitott volt a Nyugattal és az emigrációval folytatott eszmecserére. Huszár i. m. 293-294.

²³⁷ Földes, i. m. 184.

²³⁸ Huszár Tibor idézi a MOL irataiból, Huszár i. m. 287.

²³⁹ Körössényi András-Tóth Csaba-Török Gábor, *A magyar politikai rendszer*, Budapest, Osiris, 2007. 23.

VIII. Az enyhülés vége, és a differenciálási politika

hatása a magyar-amerikai kapcsolatok alakulására – 1981-82

„A nemzetközi égbolt jelenleg nem derűfényes, nem olyan, mint szeretnénk, hanem borús.” A történelem fintoraként Apró Antal 1967-es megállapítása²⁴⁰ – mely a vietnami konfliktusra és a közel-keleti válságra utalt – 1981-ben is érvényes volt a nemzetközi politikai helyzetre. Az enyhülés véget ért, és egyre több jel mutatott arra, hogy a két szuperhatalom viszonyában a konfliktusok, és nem az oly hön óhajtott „békés egymás mellett élés” lesz a meghatározó.²⁴¹ A magyar politikának mielőbb alkalmazkodnia kellett a megváltozott helyzethez, hogy fenntartva a kiskapukat érvényesíthesse saját törekvéseit a világ vezető kapitalista államával való viszonyában. Kádár 'realizmusának' immár túl kellett lépni a szavakon, tettekre volt szükség, s e tettek végrehajtásához pedig megfelelő emberek kellettek, megfelelő iniciatívával.

„Bilaterális kapcsolatainkban különösen nagy figyelmet kell fordítanunk gazdasági – kereskedelmi kapcsolataink fejlesztésére. Ennek megfelelően a politikai megbeszélések során is súlyponti kérdésként kezeljük gazdasági kapcsolataink fejlesztését.”²⁴² Az 1981 második felében kinevezett új, washingtoni magyar nagykövet – Dr. Petrán János – alaputasításában szereplő sorok jól jellemzik, milyen új irányelvek határozták meg a Magyar Népköztársaságnak az USA-val való viszonyát. Az új new yorki főkonzul – Kocziha Miklós²⁴³ – alaputasítása ennél is tovább árnyalja a képet, mikor hozzáteszi: „...tekintettel a főkonzulátus konzuli kerületében élő magyar származású és kettős állampolgárságú személyek nagy számára a Főkonzul elvtárs vegyen részt emigrációs politikánk elveinek érvényesítésében”.²⁴⁴ Vagyis a mintegy 700.000-es amerikai magyar közösség immár politikai nézeteitől függetlenül, reménybeli katalizátorként tűnt fel az Egyesült Államokkal való párbeszéd további javítására, a lehetőségek kiaknázására.²⁴⁵

²⁴⁰ MOL-M-KS-288 f. 4/88 ö. e.

²⁴¹ „Amerikai részről lényegesnek tartják érzékeltetni a Szovjetunióval, hogy a korábbi gyakorlatnak vége...” Szarka Károly véleménye Lawrence Egelburger kijelentéseire alapozva. MOL KÜM TÜK 4-13 005807/2

²⁴² MOL KÜM TÜK 4-I-21 005734

²⁴³ Petrán Esztergályos Ferencet, míg Kocziha Kasnyik Andrást váltotta fel az amerikai magyar képviselet élén. Esztergályos és Kasnyik ezután a Külügyminisztérium V. Főosztályán (ahova az Egyesült Államok is tartozott) tevékenykedett; itt kamatoztatva korábbi tapasztalataikat.

²⁴⁴ MOL KÜM TÜK 4-I-21 006158

²⁴⁵ „Az USA-ban élő magyar származású, 700.000 fős etnikum többségét kitevő, el nem kötelezett, részben lojális csoport általában elismeri eredményeinket, és a legkülönbözőbb módon tart kapcsolatot hazánkkal.

Ezt az 1981 novemberéből származó „Intézkedési terv magyar–amerikai viszonylatban” 4. pontja is megerősíti, mikor úgy fogalmaz: „Fokozni kell aktivitásunkat, nagyobb figyelmet kell fordítani a gazdasági, kulturális és egyéb lehetőségek kihasználására a magyar eredetű amerikaiak körében”; valamint folytatni kell „a rendszeressé vált és államközi kapcsolatokat is elősegítő egyházi kapcsolatok hasznosítását”.²⁴⁶ Úgy tűnik, a nyilvánosan bűnözőként és árulóként megbélyegzett ’horthysta-fasiszták’ és ’56-os disszidensek’ mellett immár a ’klerikális reakció’ is elfogadható partnernek tűnt, ha a Párt és az általa irányított rendszer fennmaradásáról volt szó. Az MSZMP minden nyilvánosan hangoztatott ideológiai megfontolása ellenére, a Magyar Népköztársaság érdekei megkívánták, hogy akár az egyház, akár az emigráns csoportok közbenjárásával, de jó viszonyt – pontosabban: minél jobb viszonyt – tudjanak kialakítani az Egyesült Államokkal, illetve annak vezetésével.²⁴⁷ Ebben a munkában fokozott felelősség hárult a washingtoni és new yorki magyar diplomáciai képviselőkre. A helyzetet tovább bonyolította, hogy az új elnök, Ronald Reagan, és az új washingtoni kormány várható külpolitikáját hónapokig nem lehetett előre megjósolni – csak annyi látszott biztosnak, hogy a tengerentúlon a „keményvonalasok” (az angol szakirodalomban: hard liners) kerültek túlsúlyba. 1981 márciusában, egy – még Esztergályos Ferenc nagykövet által küldött – jelentés az új adminisztráció néhány kulcsszereplőjével foglalkozik, s az itt leírtakból is kiviláglik, hogy George Bush és Alexander Haig személye nem kevés aggodalomra adott okot. Az ex-CIA igazgató alelnökről Esztergályos úgy írt, mint aki „egyik legveszélyesebb ellenfele a szocialista országoknak”, s aki a kormányzaton beleül is nagy befolyással rendelkezik, miközben maga mögött tudhatja az „egyenlőre verhetetlen olajmonopóliumok” támogatását.²⁴⁸ A külügyminiszter, Haig személye is kevés kétséget hagyott afelől, hogy vezetése alatt milyen politikai attitűd fogja meghatározni a State Department munkáját. Esztergályos jelentésében úgy látta, hogy a világpolitikát illetően talán ő az adminisztráció legtapasztaltabb tagja, aki ráadásul korábban katona volt, s így George C. Marshall óta az első, aki az uniformist cserélte a politika szalonkabátjára. A jelentés azon kitétele viszont, hogy Alexander Haig „funkcióvállalásának kizárólagos feltétele volt, hogy

---

Magatartása jelentős hatással volt a magyar amerikai kapcsolatok javulására...” fogalmaz egy 1982 eleji jelentés. Azaz: a katalizáció a várttal pont ellenkezőleg működött: az államközi viszonyok javulása segítette az emigránsokkal való szótértést, és nem fordítva. MOL KÜM TÜK 4-14 00375

²⁴⁶ MOL KÜM TÜK 4-14 003888

²⁴⁷ A legnépesebb magyar kolóniák New Yorkban, Pittsburghben, New Jerseyben és Clevelandben voltak találhatóak. MOL KÜM TÜK 4-12 004277

²⁴⁸ Az amerikai kormányzati hierarchiában – főként egy erős elnök mellett – az alelnök leginkább reprezentatív feladatokat lát el, és az alkotmányban meghatározott jogköre is igen szűk. Az a tény viszont, hogy Bush a CIA éléről került az alelnöki székbe, más megvilágításba helyezhette fehér házi pozícióját. MOL KÜM TÜK 4-109 001895

maximálisan szabad kezet kapjon az amerikai külpolitika tervezésében, végrehajtásában”²⁴⁹ a későbbiek ismeretében téves információnak, vagy a kevés információn alapuló téves következtetésnek tűnik. Igaz, 1981 elején még a washingtoni politikai *establishment* is habozott, hogy az amerikai külpolitika milyen úton induljon tovább.

Az első magyar külügyi jelentések, melyek már a várható, új washingtoni külpolitika irányvonalait valószínűsítették, az év őszén tűntek fel. Egy a kongresszusi vitákat tárgyaló jelentés például azt prognosztizálta, hogy az USA a továbbiakban majd „arra törekszik, hogy kapcsolatai a kelet-európai országokkal javuljanak olyan mértékben, amilyen mértékben azt az egyes kelet-európai országok hajlandóak vagy képesek viszonzni”; „figyelemmel fogják kísérni, hogyan teljesítik ezek az országok a Helsink-i Záróokmány ajánlásainak végrehajtására vállalt kötelezettségeiket.”²⁵⁰ Petrán János egyik 1981. decemberi jelentése arra is rámutatott, hogy ennek „éle elsősorban a Szovjetunió ellen irányul, de szelektíven, a mindenkori amerikai érdekeknek megfelelően egyes szocialista országok is célpontjai lesznek.”²⁵¹ A magyar külpolitika számára tehát világos volt, hogy részben folytatva a Brzezinski féle politizálást, a Reagan adminisztráció számára a Helsink-i Záróokmány (és annak betartása) állt a kétoldalú, konszenzusokon nyugvó kapcsolatok tengelyében.

A szovjeti-amerikai szembenállás kiéleződésének idején fenti megközelítés nyilvánvaló pozitívumot jelentett a magyar vezetés számára. Az egységes elbírálás elve helyett a keleti blokk országaival szemben a differenciálást napirenden tartó amerikai politika helyzeti előnyt kínált az USA-val 1978 óta normalizált kapcsolatokat ápoló Magyarország számára. Mint arról az amerikai külpolitikai gondolkodás megváltozását tárgyaló részben szó volt, mindez az NSDD 75-ben került megfogalmazásra, és rögzítésre; s a dokumentum megszületésének körülményeire a magyar külügynek is volt rálátása.

Petrán János Fehér Ház-i és State Departmentbeli forrásokra hivatkozva számolt be részletesen a hazai politikai vezetésnek.²⁵² Jelentése szerint Washington sokáig megosztott volt azon kérdés eldöntésében, hogy vajon a kelet-európai szocialista országok és a Szovjetunió egységes elbírálás alá essenek-e. Az egységes elbírálást – egységesen ellenséges blokként való kezelést²⁵³ – támogatta a teljes katonai vezetés és a hírszerzés: így a Pentagon, a NASA, és a CIA – akik maguk mellett tudhatták a befolyásos Energiaügyi Minisztériumot

²⁴⁹ MOL KÜM TÜK 4-109 001895

²⁵⁰ A jelentés az MFN státusz további megadásáról folytatott kongresszusi vitára hivatkozik. MOL KÜM TÜK 4-503 00503/1

²⁵¹ MOL KÜM TÜK 4-10 0070903

²⁵² MOL KÜM TÜK 4-10 006458

²⁵³ Petrán jelentésében szó szerint így szerepel. uo.

is. Ugyanakkor Haig és a State Department a differenciálási politika mellett tette le voksát. A patthelyzet – szerepel a jelentésben – végül a Nemzetbiztonsági Tanácsban dőlt el.²⁵⁴ Úgy tűnik, a washingtoni magyar nagykövetség konkrét formájában nem ismerte az NSDD 75-öt, ugyanakkor meglehetősen jól informált volt a direktíva születésének körülményeit illetően. Petrán jelentésében Richard Pipes személye kiemelten szerepel, mint az a személy, aki meggyőzte Reagant arról, hogy a Szovjetunióval szemben folytatott konzekvens 'erőpolitika' annak európai szatellitjeire ne legyen érvényes.²⁵⁵ Pipes azért utasította el az ideológia alapján való egységes kezelést, mert az ideológiánál fontosabb tényezőnek látta – látja mindmáig – a kultúrát, melyben az ideológia gyökeret tudott verni.²⁵⁶ Ebből a szempontból, az alapvetően ázsiai típusú, despotikus fejlődésű Oroszország, melyből a kommunista ideológia hozta létre a Szovjetuniót, és az általa 1945 közepéig elfoglalt térség országai között óriási volt a különbség. Ez a különbség inspirálhatta a State Department vezetőinek állásfoglalását is, ahogy erre J. Greenwald, a budapesti amerikai nagykövetség első titkára is utalt, egy magyar kollégáival tartott konzultáción: „Mértékadó politikusok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Kelet-Európa sokszínűségének fenntartása a nyugat érdekében áll. Ezért az egyes országok politikai irányvonalától és együttműködési készségétől függően megfelelő formában és ütemben fejleszteni kell az együttműködést.”²⁵⁷ A fennálló kulturális különbségekre, s a részben ebből fakadó eltérő érdekekre és célokra építve az Egyesült Államok a KGST és a Varsói Szerződés konglomerátumát igyekezett fellazítani.²⁵⁸ Ugyanakkor, a *détente* végével, mindez már nem párosult a korábbi adminisztrációknál (Nixon, Ford, Carter) megszokott tárgyalási készséggel a két szuperhatalom viszonyában.

Ronald Reagan már 1981 októberében nyilvánvalóvá tette, hogy a korábban tervbe vett fejlesztések, így a B 1-es bombázók hadrendbe állítása, a stealth (lopakodó) program, és az MX rakéták telepítése a Jupiterek és Minutemanek helyett nem képezik alkuk tárgyát.²⁵⁹

²⁵⁴ uo.

²⁵⁵ uo.

²⁵⁶ A *Boston Globe* 2003-as Pipesszal készült interjújában is szerepel e kitétel, Pipes önéletrajzából idézve. A *Vixi*-ben szó szerint úgy fogalmazott, hogy „a kultúra fontosabb az ideológiánál; az ideológiák alkalmazkodnak a kulturális talajhoz, melyre hullanak.”

http://www.boston.com/news/globe/ideas/articles/2003/11/02/the_hard_liner/

²⁵⁷ MOL KÜM TÜK 4-14 00375/1

²⁵⁸ A szovjetek által exportált, és a testvérpártok által megvalósított ideológia közepette, az USA arra törekedett, hogy felerősítse az adott országokban amúgy is meglévő, az eltérő múltból, fejlődésből és hagyományokból fakadó önálló törekvéseket.

²⁵⁹ Az OKP véleményét összefoglaló jelentésben a neutron bombák fejlesztésétől és hadrendbe állításától való félelem is hangot kap; ráadásul a KGB hírszerzésének nem voltak kétségei afelől, hogy mindez megvalósulhat: „A tények arra utalnak, hogy ebben a hidegháborús hangulatban a fegyverkezés szempontjából az elnöknek viszonylag jó pozíciói vannak mind a Kongresszusban, mind a közvéleményben.” MOL KÜM TÜK 4-40 005140/5

1982 elejére – magyar részről – ezt így volt összegezhető: ”Ma már a tények birtokában megfogalmazható, hogy az új kormányzat külpolitikáját a kooperáció helyett a konfrontáció jellemzi”; „kerülik illetve kiiktatták az enyhülés szó használatát.”²⁶⁰ Az enyhülés szó használatának ’kiiktatása’ természetesen a Szovjetuniót célozta; a többi szocialista ország²⁶¹ tekintetében az Egyesült Államok – az NSDD 75-ben foglaltaknak megfelelően – fenntartotta az aktív párbeszéd lehetőségét. Az új amerikai politika tehát egyrészt a Szovjetunió és annak kelet-európai csatlósainak elkülönítve való kezelését, másrészt a keleti blokk országai között differenciálást, sőt, mint a későbbiekben látni fogjuk, azok egyértelmű kategorizálását jelentette. Ez a kategorizálás az MSZMP vezette Magyar Népköztársaság számára előnyösnek bizonyult; és még az amerikaiak által olyannyira favorizált Lengyelországgal, illetve a szintén kiemelten kezelt, Ceaușescu vezette Romániával szemben is kézzelfoghatóbb eredményeket hozott.

A legkézzelfoghatóbb eredmény az ország gazdasági összeomlásának elkerülése lett, az IMF-hez és az IBRD-hez való csatlakozással. Ha hazánk nem tud csatlakozni ezen szervezetekhez, akkor a további hitelek elmaradása likviditási válsághoz vezetett volna 1982 tavaszán.²⁶² Az ország fizetésképtelenségének bejelentése pedig óhatatlanul és egyértelműen a külkereskedelem, valamint ezzel párhuzamosan a gazdaság összeomlását eredményezte volna. A szocializmus keretei között koraszülött fogyasztói társadalmat kiépítő kádári politika nem engedhetett meg egy hasonló *scenáriót*, s az az Egyesült Államoknak sem állt érdekében. Sőt, az USA hivatásos ’politikacsinálói’ éppen a térség – így Magyarország – politikai stabilitásának fenntartásában voltak érdekeltek.²⁶³ Ezt igazolja azon 1982 szeptemberéből származó jelentést is, mely az USA külügyminisztériumának kelet-európai ügyekkel foglalkozó részlegének osztályvezető helyettese – W. Farrand – által közölt információkon alapul. Az ebben foglaltakból egyértelműen kiolvasható, hogy Magyarország – mind a gazdasági, mind a politikai interakciókat tekintve – még a térségen belül is különleges figyelemben (és elbánásban) részesült. „A ’hivatásos külpolitikusok’, a szakértők álláspontja

²⁶⁰ MOL KÜM TÜK 4-10 00453/1

²⁶¹ Az ideológusok kínosan pontos distinkciót próbáltak tenni a kommunista ideológia és a megvalósult szocializmus között, mégis nyilvánvaló, hogy egy és ugyanazon ideológiáról van szó. Munkámban, a nyugati szakirodalomhoz hasonlóan, az ideológiára való utaláskor a szocialista/kommunista kifejezés mint egymás szinonimái jelennek meg.

²⁶² Ahogy ezt az eladósodás fejtegetésekor már részletesen kifejtettük.

²⁶³ A kiszámítható politikai viszonyok miatt volt fontos, hogy egyetlen országban se következzen be olyan drasztikus vagy drámai politikai (és társadalmi) változás, mely lehetőséget ad a szovjeteknek a térségben való direkt beavatkozásra, ahogy az 1956-ban és 1968-ban történt. Ebből a szempontból Kádár János személye illetve az általa az 1960-as évektől képviselt politikai irányvonal kulcsfontosságú volt, lévén egyetlen más kommunista vezető sem bírta ilyen sokáig Moszkva bizalmát.

Magyarországgal kapcsolatban változatlan, Magyarországot külön kategóriaként kezelik. Az Egyesült Államok is érdekelt abban, hogy Magyarország túlzott gondok nélkül vészelve át a jelenlegi időszakot.”²⁶⁴

A nehézségek átvészelésében tehát az Egyesült Államok Magyarország partnere kívánt lenni, így válhatott az USA új kelet-európai politikája Magyarország egyik legbiztosabb támaszává. Ha a nyolcvanas évek amerikai politikájában a katonai lobby által proponált egységes elbánás elve érvényesült volna, és ennek eredményeként elmarad a Világbankhoz valamint a Valutaalaphoz való csatlakozásunk, akkor a változásra és megújulásra képtelen gazdaságpolitika már 1982-ben csődbe vitte volna az országot. A külpolitikai viszonyok javulása, és a politikai mozgástér kiszélesülése ugyanakkor evidensen vezetett a gazdasági mozgástér kiszélesüléséhez – és a kádári rendszer változatlan formában való fennmaradásához.

---

²⁶⁴ MOL KÜM TÜK 4-146 0116/13

IX. A kétoldalú kapcsolatok felfutása 1982-83-ban

„Mi valóban értünk el nagy eredményeket, de nehézségekkel is küzdünk. Sikerült kereskedelmi mérlegünket egyensúlyba hoznunk, de a fizetési mérlegünk nem javult, és adósságállományunk összegyűlt. Ezért most átmeneti nehézségekkel küzdünk.”²⁶⁵ Kádár János magánbeszélgetésének szavai legfeljebb annyit árulnak el, hogy 1982 júliusában a magyar gazdaság még mindig ott tartott, ahol, egy, vagy két, vagy ki tudja hány évvel korábban. Sokkal többet árul el, ha tudjuk, hogy beszélgetőpartnere Richard Nixon volt. A republikánus exelnök magyarországi útja volt az első azon 'követváltások' sorában, melyek a két ország viszonyának gyors és dinamikus javulását mutatták; s melyek csúcspontja egyértelműen George Bush budapesti, illetve ezzel párhuzamosan Várkonyi Péter washingtoni látogatása²⁶⁶ volt, 1983 szeptemberében. A magyar–amerikai kapcsolatok páratlan fejlődése tehát az Egyesült Államok korábbi elnökének magyarországi útjával kezdődött, s a hivatalban lévő amerikai alelnök látogatásával érkezett új fejezethez.²⁶⁷

Nixon útja csak részben tekinthető egy, az aktív politizálástól már visszavonult államférfi magánlátogatásának. Nicholas Ruwe, Nixon irodájának vezetője, még 1982 júniusának elején, egy hónappal a Kádár – Nixon találkozó előtt, nyilvánvalóvá tette, hogy a Watergate-ügy nagy vesztese kifejezetten Reagan elnök érdekében vállalkozott keleti körútjára. Arra is egyértelműen utalt, hogy a látogatás során szerzett tapasztalatairól, a személyes beszélgetések során kialakuló benyomásairól Richard Nixon beszámol, nemcsak az elnöknek, de éppen így Haig külügyminiszternek is.²⁶⁸ Bár az elnök²⁶⁹ hivatalos vendéglátója Lázár György volt, mégis kevés kétség merült fel azt illetően, hogy Nixon és Kádár személyes találkozója nemcsak hasznos, de szükségszerű is, hiszen kelet-európai útjai során, Ceaușescu, Zsivkov és Húsak mindannyian személyesen fogadták a korábbi elnököt.²⁷⁰ Így a magyar párt elsőszámú vezetőjével lezajlott, mintegy két és fél órás megbeszélés szinte evidensen következett a budapesti látogatás tényéből. A kettejük között elhangzottak négy

²⁶⁵ MOL KÜM TŰK 4-13 003500/13

²⁶⁶ Az amerikai meghívás eredetileg Puja Frigyesnek szólt; az amerikai fél e korábbi meghívást megismételve és fenntartva fogadta a magyar külügy élére újonnan kinevezett Várkonyit.

²⁶⁷ Bár az alelnöki poszt – ahogy erről fentebb már szó esett – alapvetően csak reprezentatív funkciókkal bír, Busht – a CIA korábbi igazgatójaként – a magyar külügy befolyásos *hard liner*ként látta. Ebbéli megítélésében valószínűleg szerepet játszott az olyan történelem formáló elődök sora is, mint Harry S. Truman, Lyndon B. Johnson vagy éppen Henry Ford, akik mind alelnökből váltak elnökké.

²⁶⁸ MOL KÜM TŰK 4-13 003500/3

²⁶⁹ Az USA-ban minden valahai elnököt élete végéig megilleti a 'President' titulus.

²⁷⁰ MOL KÜM TŰK 4-13 003500/3

főbb témakört érintettek: a lengyel helyzetet; Brezsnyev utódlását, és annak lehetséges konzekvenciáit; a leszerelési tárgyalásokat és a hidegháborús hatalmak 'nagypolitikáját'; valamint természetesen a magyar–amerikai bilaterális kapcsolatokat, illetve Magyarország gazdasági helyzetét.²⁷¹ Mindez korántsem jelenti azt, hogy Nixon csak Kádárral folytatott érdemi megbeszélést. A magyarországi helyzet törekénységének felismerése ugyanis pontosan a Lázár Györggyel folytatott konzultációról készült jelentésből olvasható ki.²⁷² Nixon a magyar–amerikai kapcsolatokat úgy értékelte, hogy azok huszonöt év távlatában (vagyis 1956-ot követően) éppen látogatása idején voltak a legjobbak. Ugyanakkor nyilvánvalóvá tette, tudatában van, „ha a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti konfrontáció folytatódik, úgy annak közvetlen kihatása lehet erre, a jól fejlődő kétoldalú kapcsolatokra.”²⁷³ Bár Nixon helyzetmegítélése tökéletesen helytálló volt, a történelemben oly forgandó szerencse mégis úgy hozta, hogy az éleződő szovjet – amerikai viszony csak igen csekély mértékben befolyásolta Magyarország és az Egyesült Államok kapcsolatát, még Ronald Reagan híres „gonosz birodalma beszéde” után is.

Az eredeti angolban mindenki által csak *Evil Empire Speech*-ként emlegetett beszédet, melyet Reagan elnök 1983. március 8-án, az Evangélikusok Nemzeti Szövetségének (National Association of Evangelicals – NAE)²⁷⁴ éves gyűlésén, Orlandóban, Floridában mondott el, a kétoldalú diplomácia történéseihez képest kissé előreugorva, értelmezési környezetként fontos megismernünk. Reagan a NAE vezetőségének év eleji felkérésének tett eleget, amikor a Sheraton Hotel báltermében kiállt 1.200 fős hallgatósága elé.²⁷⁵ Kevesen sejtették, hogy a 32 perces „monstre” beszéd milyen hatással lesz majd nemcsak a jelenlévőkre, de a két szuperhatalom által uralt világ egészére. Reagan – az alkalomhoz illően – eleinte hosszasan beszélt hitről, vallásról, erkölcsről, illetve ezek szerepéről és hatásáról az amerikai társadalomra és életformára. Azután nagyjából beszédének felénél témát váltott, s innentől a kéthatalmi konfliktusról beszélt, minden korábbinál őszintébben, s ugyanakkor élesebb hangon.

²⁷¹ MOL KÜM TŰK 4-13 003500/13

²⁷² A megbeszélések ezen részének fontosságát jelzi, hogy a jelentést Puja Frigyes készítette. MOL KÜM TŰK 4-13 06884/2

²⁷³ MOL KÜM TŰK 4-13 003500/12

²⁷⁴ A NAE különböző amerikai evangelizált (reformált) egyházak, kongregációk, intézmények és magánszemélyek egyfajta gyűjtőszervezte. <http://www.nae.net/about-us/history>

²⁷⁵ http://frankwarner.typepad.com/free_frank_warner/2003/12/story_of_reagan.html?cid=6a00d83451cd3769e20133f313ef9f970b

„De ha a történelem tanít bármit is, akkor azt, hogy a mások igényeinek együgyű kielégítése,²⁷⁶ vagy az ellenfeleinkkel kapcsolatos vágyálmok mind ostobaság. Saját múltunk elárulását, a szabadság eltékozlását jelentik. Így hát sürgetem önöket, szólaljanak fel azok ellen, akik az Egyesült Államokat katonailag és erkölcsileg alávetett helyzetbe hozzák. [...] ...sürgetem önöket, hogy óvakodjanak a büszkeség csábításától, annak a csábításától, hogy jókedélyűen mindezek felett állónak nyilvánítsák magukat, s mindkét felet egyformán hibásnak bélyegezzék, hogy figyelmen kívül hagyják a történelmi tényeket, s a gonosz birodalmának agresszív impulzusait, hogy a fegyverkezési versenyt hatalmas félreértésnek nevezzék, s így eltávolítsák magukat a jó és a rossz, a jó és a gonosz harcától. [...] Miközben Amerika katonai ereje fontos, hogy tegyem hozzá itt, hogy mindig úgy tartottam, a világunkért most zajló küzdelmet sosem bombák vagy rakéták, hadseregek vagy a katonai erő fogják eldönteni. A valódi krízis mellyel ma szembenézünk lelki és szellemi; gyökereiben az erkölcsi akarat és a hit próbája. [...] Hiszem, hogy a kommunizmus csak az emberi történelem egy újabb szomorú, bizarr fejezete, melynek utolsó lapjait most írják. Azért hiszek ebben, mert erőnk forrása küldetésünkben az emberi szabadságért nem anyagi, hanem szellemi. S mivel ez nem ismer határt, el kell rettentse azokat, s végül győzedelmeskednie kell azokon akik rabszolgasorba taszítanák embertársaikat.”

A kéziratként 17 oldalas beszéd végére mindenki számára egyértelművé vált, hogy a várt, politikailag indifferens beszéd helyett²⁷⁷ Reagan a hidegháborút érintő addigi legfontosabb beszédét mondta el. A Szovjetuniót a gonosz birodalmával való azonosítás, a *détente* (a szó direkt használata nélkül) ostobaságnak, együgyűségnek, sőt árulásnak minősítése, az amerikaiak és a szovjetek harcát a jó és a rossz harcaként való beállítás mind kíméletlen retorikával ostromozták a szovjet rendszert, és az amerikai szuperhatalmi politika elhibázott évtizedeit. A beszéd egyben nyilvánosan is küldetéssé emelte Reagan hitvallását: az amerikai szupremácia helyreállítását, a szovjet rendszer és mentalitás totális negációját.²⁷⁸

²⁷⁶ Reagan itt az „appeasement” szót használta, mely történelmileg egyértelműen Chamberlain elhibázott, a náci Németországgal kapcsolatos politikájára utalt.

²⁷⁷ Ahogy a fehér házi stáb egy tagja megfogalmazta: „Menetrend szerint ez nem volt jelentősebb beszéd. [...] Úgy nézett ki, mint egy beszéd a reggeli imához. A legalacsonyabb prioritású beszédek egyikének tűnt.” http://frankwarner.typepad.com/free_frank_warner/2003/12/story_of_reagan.html?cid=6a00d83451cd3769e20133f313ef9f970b

²⁷⁸ Tony Dolan, s éppígy Reagan önéletírása szerint is, miközben az elnök tudatni akarta, hogy véleménye szerint az oroszok mindig a saját érdekeiknek megfelelően csálnak és hazudnak, ennek nyílt kimondását sokan ellenezték. Így a trojka mindig óvatos tagjai; a State Department külügyérei, a nemzetbiztonsági tanács tagjai. A korábban már említett Tony Dolan – nem mellékesen az *Evil Empire Speech* megalkotója – szerint jónéhány, az 1982. június 8-i londoni beszédből (az angolban: Westminster Address vagy Westminster Speech) kicenzúrázott elemet visszacsempészték, s ezt fejték meg „a gonosz birodalma” kifejezéssel. Mivel a beszéd első fele a NAE hívó közösségét célozta, a hivatali bürokráciában sokáig senkinek nem tűnt fel, hogy a beszéd második részében

Az *Evil Empire Speech* fordulópontot jelentett az amerikai–szovjet viszony nyilvánosságában és retorikájában: Reagan személyiségének és az NSDD 75-nek köszönhetően a tettek már megelőzték e szavakat. Ugyanakkor feltűnő, hogy miközben a beszéd a kommunizmust általában, a szovjet rendszert pedig direkt módon támadja, nem esik szó az egyes kommunista országokról, sem a keleti blokkról mint *de facto* a „gonosz birodalmának” szatellitjeiről. Egy ilyen horderejű beszédnél ezen distinkció csak tudatos és szándékos lehetett. Kimondatlanul jelezte, hogy a Szovjetunió s az általa megszállt országok amerikai szempontból nem esnek azonos megítélés alá – így biztosítva teret a magyar–amerikai viszony további életében is a diplomáciai, politikai és gazdasági kapcsolatok fejlesztésére.

Miközben 1982 előtt a kádári *modus vivendit* egyetlen külső tényező volt képes befolyásolni: Moszkva; addig az 1982-es IMF/IBRD csatlakozással ez alapvetően megváltozott. Washington támogatása – tekintettel Budapest 1982. tavaszi, katasztrofális pénzügyi helyzetére – a Kádár-rendszer stabil fennmaradását direkt módon támogató lépésként értékelhető, melyről csak a legnaivabb politikusok gondolhatták, hogy érintetlenül hagyja majd a jövőbeni amerikai–magyar diplomáciát. Az Egyesült Államok egyértelműen támogatóbb bilaterális külpolitikai irányvonala Magyarországra minimálisan is az USA irányában követett nyitottabb diplomácia kötelezettségét róta, s hogy amerikai részről mindez mennyire evidensen merült fel, jól jelzi az 1983-tól látványosan megszaporodó követváltások sora.

1983 legelején, januárban, az amerikai kongresszus tizenhárom képviselője érkezett Budapestre. A képviselői csoportot Tom Lantos, magyar származású, kaliforniai, demokrata képviselő vezette.²⁷⁹ Lantos személye nem volt ismeretlen a magyar diplomácia számára,

---

milyen horderejű dolgokról, és milyen hangnemben esik szó. Mikor az SD illetékeseinek feltűnt, valamikor 1983 márciusának elején, hogy a beszéd távolról sem az, aminek első ránézésre látszik, készítettek egy erősen cenzúrázott saját vázlatot, melyből a gonosz birodalma rész teljes bekezdése hiányzott. Dolan azonban, nem kevésbé saját hiúsága okán, mégis az eredetit juttatta el az elnökhöz, aki március 5-én és 6-án átnézte, átírta és kiegészítette a beszédet – ám benne hagyta a később történelmivé váló kifejezést (is). uo.

²⁷⁹ Tom Lantos 1928-ban Budapesten született. 1944-ben, a náci megszállást követően munkatáborba került, ahonnan azonban sikerült megszöknie, és a háború hátralévő részét a Raoul Wallenberg által biztosított budapesti menedékben vészelte át. 1947-ben egy Rooseveltről írt esszéjével amerikai ösztöndíjat nyert, s így augusztusban New Yorkba hajózott, hogy onnan Seattlebe menve megkezdje tanulmányait. A magyarországi kommunista hatalomátvétel, illetve sikeres főiskolai majd egyetemi tanulmányai egyértelművé tették, hogy iskolaéveinek lezárultával is az USA-ban marad. 1950-ben megnősült és San Franciscóba költözött, ahol később a Berkley egyetemen közgazdaságtanból doktorált. Három évtizednyi gazdasági tanácsadói, illetve elemzői munkát követően 1980-ban választották először kongresszusi képviselővé, a demokraták színeiben. Mindannyiszor újraválasztották, így egészen 2008 februárjában bekövetkezett haláláig ő képviselhette Kalifornia 11. és 12. választókerületét a kongresszusban. <http://www.lantos.org/biography.html>

hiszen társszerzője volt annak a kongresszusi beadványnak, mellyel elérték, hogy 1981. október 22-én, a forradalom kitörésének 25. évfordulóján, Reagan elnök október 23-át a Magyar Szabadságharcosok Napjává nyilvánítsa. Esztergályos Ferenc már akkor felhívta a magyar külügy figyelmét arra, hogy Lantos várhatóan „a magyar ügyekre koncentrálva”²⁸⁰ igyekszik majd politikai tőkét kovácsolni saját képviselői karrierjének építéséhez. Amit Esztergályos nem tudhatott, hogy alig egy évvel később, a fenti ’magyar ügyekre való koncentrálás’ már ellenkező előjellel lett fontos a magyar diplomácia számára. Az ide érkező képviselői csoport ugyanis döntő befolyással bírt a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elbírálásában résztvevő kongresszusi bizottságokban;²⁸¹ márpedig Magyarország egyik legfőbb törekvése arra irányult az USA-val folytatott viszonyában, hogy elérje az évenkénti elbírálás felülvizsgálatát, és legalább 5 évre biztosítsa az MFN-t a maga számára. Ebben az új politikai konstellációban Lantos amerikai magyar származása már nem elválasztott, hanem – a külügy reményei szerint – összekötött; segíthette a felek közötti jobb megértést. Ezért is javasolták, hogy az általa vezetett delegációt fogadja Kádár János.²⁸²

A Külügyminisztérium V. Területi Főosztályának referatúrája emellett azt is szorgalmazta, hogy – nyilván a legnagyobb kedvezményre való tekintettel – „külön kerüljön sor gazdasági kerekasztal megbeszélésre”²⁸³ is. Ebből egyértelműen kiderül, hogy magyar részről a politikai és a gazdasági megbeszéléseket külön kérdéscsoportként kívánták kezelni. Ez a megközelítés azonban nem egyezett sem az amerikai szándékokkal, sem az ide érkező képviselők álláspontjával. A január 12-14-e között lezajlott kétoldalú tárgyalásokon Tom Lantos ezt nyilvánvalóvá is tette: tévesnek ítélte azt a magyar elképzelést, hogy az ország pozitív megítélése a gazdasági erőfeszítések értékeléséből fakadna; ellenben az „emberi jogok területén kifejtett”²⁸⁴ munkát kulcsfontosságúnak ítélte.²⁸⁵ Ha a budapesti vezetésnek korábban lettek volna kétségei afelől, hogy a gazdasági engedményekért, illetve a tevőleges segítségért cserébe az Egyesült Államok (bel)politikai ellentételezést vár, akkor legkésőbb 1983 elejével bizonyosságot szerezhetett erről.

²⁸⁰ MOL KÜM TÜK 4-95 007411

²⁸¹ Petrán János jelentése. MOL KÜM TÜK 4-13 06884/1

²⁸² „Lantos személyében az első magyar születésű amerikai kongresszusi képviselő vezetésével fogadunk küldöttséget, ezért javasoljuk kérésük teljesítését, hogy Kádár elvtárs fogadja a csoportot.” MOL KÜM TÜK 4-13 06884

²⁸³ MOL KÜM TÜK 4-13 06884/2

²⁸⁴ MOL KÜM TÜK 4-134 00166/4

²⁸⁵ Igazolni látszik ezt a képviselői delegáció összetétele. A kereskedelmi albizottság elnöke (Gibbons) és a költségvetési bizottság elnöke (Jones) mellett ugyanis Budapestre látogatott a külügyi bizottság emberi jogokkal foglalkozó elnöke, Bonker képviselő is.

Az érzékelhető politikai és felfogásbeli különbségek ellenére a Tom Lantos vezette csoport összességében pozitív benyomásokkal tért haza; és a hónap végén Lantos már az MFN háromévenkénti megajánlásának kongresszusi szorgalmazását ígerte.²⁸⁶ Budapest kilátásai tehát javultak, és ezt csak tovább erősítették az 1983 folyamán később idelátogató személyek. Áprilisban Kenneth Damot, az amerikai külügyminiszter első helyettesét fogadta Marjai József. Az ekkor történt megbeszéléseken Marjai tájékoztatást adott az ország gazdasági helyzetéről, és újfent megköszönte, hogy az Egyesült Államok támogatta hazánk IMF/IBRD felvételét. Dam válaszában jelezte, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetekben az USA továbbra is jóindulatúlag fog Magyarországgal szemben viselkedni; illetve amennyire lehet, biztatni fogják az amerikai magánbankokat is, „hogy legyenek bátrabbak a Magyarországra vonatkozó pénzügyi műveletekben.”²⁸⁷

A nyáron Christopher Dodd képviselő tett nála látogatást. Dodd részben személyes indíttatásból kereste fel Marjait. A képviselő tanácsadója Decsy János történész, a Hartfordi Magyar Klub vezetője volt. Dodd Decsyn keresztül szembesült azzal a ténnyel, hogy az amerikai emigránsok esetében a magyar állam rendszeresen megtagadja az országba való beutazás jogát (ahogy erről az emigráció kapcsán már volt szó). Dodd egy öt nevet tartalmazó listát adott át (Decsy János, Katona János, Lipták Béla, Király Béla és Kis-Varga Sándor), s azt kérte, hogy az ott szereplő személyek beutazási kérelmét, amennyiben lehetséges, a későbbiekben támogassák.²⁸⁸

Szintén 1983 nyarán, még júniusban, egy képviselőházi küldöttség az utolsó pillanatban lemondta az egyeztetett megbeszéléseket. Ezt a delegációt Don Fuqua vezette volna, és 1983. június 1-3-a között tartózkodtak volna Magyarországon. Ám a NASA és a National Science Foundation költségvetési vitája miatt ezt az utat a képviselőház elnöke, Tip O'Neill lefújta, s Fuqua csak június 2-án jelezte, hogy végül mégsem tudnak Budapestre repülni.²⁸⁹ Az év végén, december 5-8-a között újra Budapesten járt a már említett Samuel M. Gibbons, és további négy kongresszusi képviselő. Gibbons ezúttal is pozitívan nyilatkozott mind a kétoldalú kapcsolatokról, mind magyarországi tapasztalatairól. Az MFN kapcsán azt

²⁸⁶ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az emigráció hangadói mesze nem látták ennyire pozitívan az anyaországi fejleményeket. Őket inkább az ifjabb Rajk, és a más ellenzékiek elleni fellépés foglalkoztatta. Ezért ők kifejezetten a kapcsolatok további javítása (értsd: a Kádár-rendszer megítélésének enyhülése) ellen foglaltak állást. MOL KÜM TŰK 4-134 166/6

²⁸⁷ MOL KÜM TŰK 4-135 002258/2

²⁸⁸ A kor szellemére jellemző, hogy Nagy János azt firkálta (Esztergályosnak címezve) a lap szélére: „Győzelem! Már nem kiengedést, hanem ide beengedést kérnek. Amint lehet, segíteni kellene.” MOL KÜM TŰK 4-134 004663

²⁸⁹ MOL KÜM TŰK 4-134 00166/4

valószínűsítette, hogy a választási év miatt 1984-ben annak időbeli kiterjesztésére nem fog sor kerülni. Ugyanakkor hozzátette, hogy 1985-ben minden valószínűség szerint sikerül elérni a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény 5 évre (Tom Lantos az év elején még három évről beszélt) való megadását Magyarország esetében.²⁹⁰ Az 1983-as esztendő tehát egyértelműen a magyar–amerikai kapcsolatok újabb fázisát jelentette, ahol a hivatalos külügyi tisztviselőkön túl, immár az állam egyéb területein hivatalt viselők is személyes kontaktus útján vettek részt az államközi kapcsolatok ápolásában, fejlesztésében.

A kétoldalú kapcsolatok fejlődését, ahogy arra már korábban utaltam, legeggyértelműbben George Bush magyarországi, illetve Várkonyi Péter amerikai látogatása jelezte. A gondos és hosszas előkészítés után lezajlott alelnöki, illetve külügyminiszteri látogatás egyszersmind a két ország kapcsolatainak magasabb szintre való emelését is jelentette.²⁹¹ A találkozók előkészítésével, lezajlásával, illetve azok visszhangjával foglalkozó jelentésekből a felek motivációjába, retorikájába, valamint eltérő célokból fakadó, mégis alapvetően kompromisszumkereső párbeszédébe kapunk betekintést.

Nem hivatalosan, a személyes kapcsolatokon keresztül közvetetett módon, a magyar külügynek már 1982 közepe óta voltak információi arról, hogy George Bush hajlandóságot mutat egy magyarországi látogatást illetően. Kocziha Miklós 1982. április legvégén, egy Nicholas L. Deak, a Deak-Perrera Bank elnökével folytatott beszélgetés után a következőket írta jelentésében: „Dicsekvésnek is felfoghattuk Deak úr kapcsolatait a jelenlegi adminisztráció vezető személyiségeivel. Elmondta, hogy felkérésre nem régen Bush alelnökkel beszélt, és megkérdezte tőle, elutazna-e Magyarországra, ha meghívást kapna? Bush igennel válaszolt – mondotta Deak úr, bár Reagan álláspontját még nem ismerte.”²⁹² 1982 júliusának közepén hasonló, pozitív állásfoglalásról adott hírt a washingtoni magyar nagykövetség is. Az információ ezúttal John Akerstől, a nyugati és keleti vezetők előtt egyaránt ismert baptista lelkész, Billy Graham tanácsadójától származott. „Akers utalt arra, hogy Graham a Fehér Ház vezetőinél puhatólózott a magyar–amerikai legfelső szintű látogatások gondolatáról. A válasz szerint ilyen találkozó iránt megvan az érdeklődés, jelenleg azonban erre még nem érett meg a helyzet.”²⁹³

²⁹⁰ MOL KÜM TŰK 4-134 004663/1

²⁹¹ „A látogatás megvalósításával kapcsolatainkat az eddigi legmagasabb szintre emeljük. A tőkés világ vezető nagyhatalmának legfelsőbb szintű vezetése szerezzen közvetlen és pozitív benyomásokat Magyarországról.”

MOL KÜM TŰK 4-131 002059/7

²⁹² MOL KÜM TŰK 4-19 003281

²⁹³ MOL KÜM TŰK 4-19 004800/1

George Bush lehetséges magyarországi látogatása hivatalosan végül 1983 júniusában merült fel először; a jelzés Mark Palmertől, a State Department kelet-európai ügyekkel foglalkozó osztályvezetőjétől származott.²⁹⁴ Palmer szerint Bush látogatására az alelnök észak-afrikai és kelet-európai – szeptember 11-e és 26-a közé tervezett – útjának részeként kerülhetett sor.²⁹⁵ Magyarországi tartózkodásának, két napra tervezett időpontját később Harry E. Bergold nagykövet konkretizálta, szeptember 19-ét és 20-át jelölve meg a látogatás végső időpontjaként.²⁹⁶ Bergold egyben azt is egyértelműsítette, hogy a „Kádár János elvtárssal való megbeszélés lehetőségét”²⁹⁷ tartotta a Bush látogatás kulcsmomentumának.

Palmer, és még inkább Bergold jelzése azonban a kádárizmus elvi/ideológiai határait, a rezsim Kádár habitusából fakadó alapkérdéseit feszegette. A keleti blokkon belül²⁹⁸ gazdasági életét tekintve liberális, külpolitikájában viszont abszolút ortodox magyar kommunizmus működ(tet)ésében jelentős dilemmaként jelent meg az Egyesült Államok vezető politikusainak fogadása. Kádár mind 1983-at megelőzően, mind azt követően definiáltan és feltűnően, már-már tüntetőleg kerülte – akár még a látszatát is annak – hogy személye a magyar–amerikai kapcsolatok normalizálódásában és fejlődésében tevőlegesen jelenjen meg. Az amerikai fél jelzései ugyanakkor félreérthetlenné tették, hogy Washingtonban Bush legmagasabb szintű fogadására számítanak az alelnök budapesti látogatása alkalmával.

A Kádár – Bush találkozóra végül sor került, ám a magyar szervek előzetesen, Kádár János szeptember 20-i, finnországi útjára hivatkozva azt jelezték, hogy az alelnök és a pártfőtitkár megbeszélésére kizárólag szeptember 19-én kora délután kerülhet sor, így Bushnak legkésőbb délután kettőre Budapestre kellett érkeznie.²⁹⁹ A magyar vezetés szerencséjére az amerikaiak jóval hajlékonyabbnak mutatkoztak, s így – a diplomáciában

²⁹⁴ Robie Marcus Hooker Palmer a keleti parti Vermontból származott, és 1963-ban szerzett diplomát a Yale egyetemen. Diplomáciai karrierje előtt a *New York Times* – nál, majd a new yorki WNDT-TV-nél dolgozott. 1964 végétől szolgált hivatásos diplomataként, eleinte nem túl jelentős pozíciókban. 1969-71-ben azonban már a moszkvai nagykövetség másodtitkára volt, míg 1975-78 között a belgrádi követség politikai tanácsadója volt. 1981-ben került a State Department európai ügyekért felelős részlegéhez, ahol 1982-től a kelet-európai ügyek osztályának vezetője lett. Hazánk szempontjából 1986 után vált kulcsszeplővé, hiszen 1990-ig itt szolgált nagykövetként. (A *Public Papers of the Presidents* 1986. június 3-i, és a *New York Times* 1985. november 5-i számának, „Promotion for Palmer” című tudósítása alapján.)

²⁹⁵ A Bush út állomásai: Algéria, Tunézia, Marokkó, Jugoszlávia, Románia, Magyarország, Ausztria. MOL KÜM TÜK 4-131 002059/1

²⁹⁶ „Az alelnök felesége társaságában érkezne. Bush alelnök az Air Force Two kormánygépen érkezne, teljes kísérete 45 fő, ebből az alelnök ügynevezett hivatalos delegációja 11 fő, ezen belül az őt kísérő munkadelegáció létszáma 6 fő...” MOL KÜM TÜK 4-131 002059/2

²⁹⁷ MOL KÜM TÜK 4-131 002059/4

²⁹⁸ A keleti blokkon kívül Jugoszlávia mindig is a Kreml irányvonalától eltérő bel- és külpolitikát folytatott; míg Kínában 1982 szeptemberében, a Kínai Kommunista Párt XII. kongresszusán Teng Hsziao-ping vezetésével döntöttek egy „sajátosan kínai színezetű szocializmus” felépítéséről (melyből a mai kínai „államkapitalizmus” megszületett). <http://mta.hu/fileadmin/2008/11/02-kina.pdf>

²⁹⁹ MOL KÜM TÜK 4-131 002059/4

legalábbis udvariatlannak számító kikötés ellenére – a Bush – Kádár találkozó 1983. szeptember 19-e kora délutánján rendben lezajlott. A „rendben” kitétel egy a diplomáciai formákat betartó, ám a jegyzőkönyvek alapján rendkívül semmitmondó megbeszélést takar; az amerikai alelnök érdemi megbeszéléseit a Lázár Györggyel és Losonczy Pállal való találkozók jelentették, 1983. szeptember 20-án.³⁰⁰ Utóbbinak Bush kifejtette, hogy az Egyesült Államok nemcsak a direkt kétoldalú kapcsolatokban, de multilaterális szinten, így a Világbankban és a Nemzetközi Valutaalapban is a meglévő jó viszony további ápolására törekszik.³⁰¹ Ezen kijelentése akár válaszként is értékelhető Kádár azon megjegyzésére, mely szerint Magyarország „a bonyolultabbá vált nemzetközi helyzetben”³⁰² is igyekezett a normalizált politikai kapcsolatokat és az elért gazdasági eredményeket fenntartani. George Bush arra is felhívta tárgyalópartnerei figyelmét, hogy a differenciálási politika fenntartása Magyarország létérdeke, ezért annak támogatására mind több amerikai magyar megnyerését és felsorakoztatását javasolta.³⁰³ Az alelnök itt tartózkodása alatt természetesen sort kerített a sajtó képviselőivel való találkozásra is, melynek keretében exkluzív riportot adott a Magyar Televízió *Hét* című műsorának. Ennek két szempontból volt jelentősége. Egyrészt Bush várható érkezéséről 1983. szeptember nyolcadikáig egyetlen hírközlő szerv sem adott tájékoztatást (tehát idehaza titkolták az alelnök magyarországi útját); másfelől pedig azért, mert Kádár a televíziót annak minden politikai ellenőrzöttségének dacára – megbízhatatlannak tartotta.³⁰⁴ Az MTV műsorkészítőinek ’megbízhatatlansága’ ugyanakkor objektívabb híradást jelentett az amerikai fél számára.³⁰⁵

Bush interjújának idején Várkonyi Péter már az Egyesült Államokban tartózkodott, és a legkülönbözőbb megbeszéléseket folytatta az amerikai vezetés széles spektrumával. Várkonyi eredetileg Ronald Reaganal is találkozott volna, ám ettől az amerikai fél szeptember 15-én, az elnök egyéb fontos elfoglaltságaira hivatkozva, visszalépett.³⁰⁶ Politikai

³⁰⁰ „Lázár elvtárs kifejtette, hogy milyen jelentősége van Magyarország számára a külgazdasági kapcsolatoknak, s milyen erőfeszítéseket teszünk a gazdasági egyensúly helyreállításáért, fizetőképességünk megőrzéséért...”
MOL KÜM TÜK 4-131 02059/20

³⁰¹ uo.

³⁰² Ahogy ez a Kádár – Bush találkozó témáinak előterjesztésében is hangot kapott. MOL KÜM TÜK 4-131 002059/15

³⁰³ Bush kijelentése azért fontos, mert – mint azt a korábbiakban láttuk – az emigráció nagy részét egyáltalán nem győzte meg a nyolcvanas évek kádári irányvonala, s így az amerikai magyarok, szinte minden politikai fórumon, a politikai és gazdasági kapcsolatok liberalizálása ellen foglaltak állást. MOL KÜM TÜK 4-131 02059/20

³⁰⁴ Huszár Kádár Jánosról írt könyvében erre többször is kitér. Huszár i. m.

³⁰⁵ Erre direkt módon is utal, egy a Helsinki Záróokmány végrehajtását értékelő, 1984. júniusi, kongresszusi jelentés. Azt itt leírtak külön kiemelik, hogy a nyomtatott sajtóval ellentétben az MTV megfogalmazásai, árnyaltabbak, realisabbak a külpolitikát illetően. MOL KÜM TÜK 4-10 003598

³⁰⁶ MOL KÜM TÜK 4-135 002344/16

szempontból így a legfontosabb eseménynek a Várkonyi – Shultz találkozó tekinthető. Az amerikai külügyminiszter alig egy nappal Bush látogatása után már „nagyon sikeresnek”³⁰⁷ minősítette azt, és jelezte, hogy szándékában áll személyében is ápolni az egyre javuló kapcsolatokat. Az amerikai megbeszélések ugyanakkor sokkal inkább a világpolitikát, semmint a kétoldalú kapcsolatokat érintették. Shultz a kéthatalmi viszony alakulását Várkonyinak elemezve félreérthetlenné tette, hogy az amerikai–szovjet kapcsolatokat immár az „akaraterő és a katonai erő szempontjából közelítik meg”, „adok kapok alapon.”³⁰⁸

A kétoldalú kapcsolatok végül Várkonyi Péter gazdasági jellegű tárgyalásain kaptak hangsúlyt. Már a magyar külügyminiszter tárgyalásait előkészítő anyagok is jobbra a gazdaságot érintő kérdésekre koncentráltak, és a tárgyalások általában is a gazdasági kapcsolatok javításának előmozdítását célozták.³⁰⁹ Így a Malcolm Baldrige kereskedelmi miniszterrel, és Beryl Sprinkel pénzügyi államtitkárral³¹⁰ folytatott tárgyalások során – a differenciálási politika szorgalmazása mellett (melyet Bush ajánlásával ellentétben a magyar fél az amerikai üzleti körök, és nem az emigráció megnyerésével kívánt elérni) – egy 76.5 millió dolláros amerikai, mezőgazdasági kölcsön biztosítása, valamint az MFN státusz – mind hosszabb távra való kiterjesztése – kapta a legnagyobb hangsúlyt. A tárgyalások lezárultakor a budapesti vezetés mind Várkonyi amerikai, mind pedig George Bush magyarországi tárgyalásait sikeresnek könyvelhette el saját céljai tekintetében – talán ezért is ért mindenkit váratlanul mindaz, amit Bush alelnök a határ nyugati oldalára érve mondott.

---

³⁰⁷ MOL KÜM TŰK 4-135 002344/22

³⁰⁸ uo.

³⁰⁹ MOL KÜM TŰK 4-135 002344/16

³¹⁰ Sprinkel többek között azt is közölte Várkonyival, hogy a Magyarországot érintő világbanki kölcsön szavazásánál az amerikai képviselő annak megadása mellett szavazott. MOL KÜM TŰK 4-135 002344/23

X. Bush bécsi beszéde, és a demokrácia kérdései – 1983

Az 1983. szeptember 21-én elhangzott beszédet történészek alig említik a Reagan által márciusban elmondott „gonosz birodalma” beszéd árnyékban, pedig az alelnök által a valahai *Kaiserstadt*ban elmondottak saját helyértékkel bírnak. Reagan elnök kifejezetten a Szovjetuniót és a szovjet rendszert támadó, az USA-ban, amerikai közönség előtt elmondott beszédével szemben az alelnök Nyugat- és Kelet-Európa határára érve a keleti blokk országaihoz szólt, európai közönség előtt.

„Épp most érkeztem az Önök országának keleti szomszédságából, s ott az emberek arcán sóvárgást láttam; sóvárgást ugyanazon demokratikus szabadságjogok után, melyet az osztrák emberek élveznek. [...] ...amennyiben van is az emberi jogoknak bizonyos tiszteletben tartása Kelet-Európában, az csak a nemzetközi nyomásnak való ritka koncessziók formájában létezik. [...] Had szögezzem le, oly tisztán, amennyire csak tudom: Jalta idején nem létezett egyezség Európa befolyási övezetekre való felosztásáról. [...] Európa egyetlen megosztását sem ismerjük el törvényesnek.”³¹¹ Bush kiemelte azt is, az Egyesült Államok elutasítja „a feltételezést, hogy a Helsink-i megállapodással elfogadná a *status quo*-t, Európa jelenlegi felosztását”.³¹²

Ha az Ausztriával való direkt összehasonlítás fáj az MSZMP vezetőinek, akkor Jalta nyílt diszkreditálása – főként Bush Budapestről való távozásának másnapján – bizonyosan megrémítette őket. Főként, hogy az amerikai alelnök e kérdéskört összekötötte a differenciálási politika céljainak, elvárásainak és eszközrendszerének nyílt artikulálásával; sőt, kifejezett distinkciók megfogalmazásával. Bush, gyakorlatilag lebetúzva ezzel az NSDD 75 vonatkozó részét,³¹³ jelezte, hogy az USA készen állt a párbeszédre a keleti blokk országaival, „abban a mértékben, amennyire azok hajlandóak saját polgáraik törekvéseit támogatni, önálló külpolitikát folytatni, és készek megnyílni a világ többi része előtt.”³¹⁴ Kiemelt, pozitív példaként két országot említett: „Az Egyesült Államok szorosabb politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokra törekszik az olyan országokkal, mint Magyarország és

³¹¹ A MOL KÜM TÜK 4-19 004251-es anyagban külön jelzet nélkül szereplő dokumentumok, és a *NY Times* „Bush segítséget ígér a keleti blokk függetlenebb országainak” című, 1983. szeptember 22-i cikke alapján. [HTTP://SELECT.NYTIMES.COM/SEARCH/RESTRICTED/ARTICLE?RES=FA0A12FC355C0C718EDDA00894DB484D81](http://select.nytimes.com/search/restricted/article?res=FA0A12FC355C0C718EDDA00894DB484D81)

³¹² uo.

³¹³ Bush szinte szó szerint az NSDD 75-öt idézte, annak B – *Geopolitikai területen* alcímű – részének 3. pontját.

³¹⁴ <http://select.nytimes.com/search/restricted/article?res=FA0A12FC355C0C718EDDA00894DB484D81>

Románia, melyek nyitottságot vagy függetlenséget mutatnak.”³¹⁵ Bush az általa meglátogatott Romániát, Jugoszláviát és Magyarországot „jó” kommunista országgént állította szembe az olyan „rosszakkal”, mint Csehszlovákia (az emberi jogok megsértése miatt), az NDK (terroristák képzése és pénzelése miatt), valamint Bulgária (melyet mindkét bűnben vétkesnek találtak).³¹⁶ Nyílt és sarkos megfogalmazásait mindössze annyival enyhítette, hogy jelezte, Washington „egyetlen kormányzatot sem kíván aláásni vagy destabilizálni” és „nem mondja, hogy az országoknak az Egyesült Államokéval azonos politikát kellene folytatni.”³¹⁷

A *New York Times* beszámolója szerint Bush által kifejezetten dicsért magyar vezetést az e kontextusban való pozitív megkülönböztetés terhe alatt valósággal összeroskadt. Magyar részről dokumentumok sorában sérelmezik az alelnök által a Helsinki Záróokmánnyal,³¹⁸ az emberi jogok betartásával, és az ellenzéki mozgalmak támogatásával kapcsolatban elmondottakat.³¹⁹ Az ő megközelítésükben „Bush Budapesten tételesen és szó szerint gyökeresen mást mondott.”³²⁰ Más okból, de hasonló reakciókat váltott ki az amerikai alelnök beszéde Bécsben is. A *Christian Science Monitor* 1983. szeptember 23-i, osztrák forrásokra is támaszkodó, „Az osztrákok kritizálják Bush beszédét” című cikke szerint a *vice president* beszédének tartalma és stílusa a bécsi vezetést is meglepte, és megijesztette. Bár a kormányzó Osztrák Szocialista Párt nyíltan nem fogalmazott meg kritikát, annak befolyásos lapja, az *Arbeiter-Zeitung* „naivnak” és „károsnak” nevezte George Bush bécsi beszédét. Az osztrák politika (és média) ugyan tisztában lehetett azzal, hogy az alelnök az USA hivatalos álláspontját közvetíti, ám az Ausztria semleges területen elmondott, keményen szovjetellenes beszéd meglehetősen kényelmetlenül érintette Bécset. Osztrák részről azt is hozzátették, hogy a magyar reformok továbbvitele szempontjából kevésbé volt szerencsés Budapestnek a differenciálás kapcsán való, nyílt kiemelése. Ahogy a *Die Presse* fogalmazott: „Csak árthat a törékeny magyar kísérletnek, ha azt egy amerikai alelnök feltűnően dicséri.”³²¹

A kádári „magyar modell”-nek végül ugyan mindez direkt módon nem ártott, ám bizonyosan beárnyékolta Moszkva és Budapest viszonyát. Bush budapesti fogadását a Kreml

³¹⁵ uo.

³¹⁶ MOL KÜM TŰK 4-134 005322

³¹⁷ A MOL KÜM TŰK 4-19 004251-es anyagban külön jelzet nélkül szereplő dokumentumok, és a *NY Times* „Bush segítséget ígér a kelti blokk függetlenebb országainak” című, 1983. szeptember 22-i cikke alapján. <http://select.nytimes.com/search/restricted/article?res=FA0A12FC355C0C718EDDA00894DB484D81>

³¹⁸ „Megalapozatlan az alelnöknek azon kijelentése is, hogy *Helsinki szívé*t a nyíltság és az emberi jogok iránti elkötelezettség képezi.” MOL KÜM TŰK 4-131 002059/24

³¹⁹ „Támogatunk és bátorítani fogunk minden olyan mozgalmat, amely társadalmi, humanitárius és demokratikus eszmékre irányul, s amelyek az európai fejlődés történelmét jellemezték.” MOL KÜM TŰK 4-134 005322

³²⁰ MOL KÜM TŰK 4-131 002059/24

³²¹ <http://www.csmonitor.com/1983/0923/092317.html>

ugyan hallgatólagosan tudomásul vette, ám az alelnök bécsi beszédével e passzív szovjet magatartás alapvetően megváltozott, főként miután 1983. október 6-án a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MUOSZ) Nemzetközi Szakosztályában Szűrös Mátyás már az MSZMP formálódó, önállóbb külpolitikai gyakorlatáról beszélt. A Politbüro 'fülei' mindenütt jelen voltak, s 1983. október 28-án Jurij Andropov nyíltan utalva magyar forrásaira, éles hangú levelében róttá meg Kádárt, felvetve a szovjetek számára legevidensebb kérdést: „Mi ez: végtelen politikai naivitás, vagy valami ennél rosszabb?”³²² Bár a magyar főtítkárnak válaszában rendkívüli higgadsággal reagált Andropov számonkérésére, a két, egymást – talán túlzottan is – jól ismerő vezető levélváltása utólag is magyarázza a Bush látogatását megelőző, feltűnő médiacsend, illetve Kádár nyilvánvaló ódzkodását az amerikai alelnökkel való személyes találkozótól; egyszersmind részben magyarázatot ad arra, miért akarták ezek után szovjetek megakadályozni Margaret Thatcher 1984. februári budapesti látogatását.³²³

Hogy a George Bush által elmondottak egyértelműen az új, hivatalos amerikai álláspontot, és nem az alelnök egyéni nézeteit tükrözték,³²⁴ arról a magyar vezetés 1983. október-novemberében kaphatott meggyőző igazolást. A washingtoni nagykövetségen Petrán Jánost váltó Dr. Házi Vencel ugyanis ezen hónapokban járt bemutatkozó látogatáson az amerikai külpolitika számos meghatározó személyiségénél. Richard Nixonnál és Cyrus Vancenél éppenúgy megfordult, mint Mark Palmernél, illetve magánál Bush alelnöknél. A Palmernél tett látogatása alkalmával³²⁵ – melyen a Bergold helyére kijelölt, új budapesti nagykövet, a magyar származású Nick Salgo³²⁶ is részt vett – került szóba a bécsi beszéd,

³²² Huszár idézi mind Andropov, mind Kádár levelét, illetve Szűrös visszaemlékezését az eseménysor kapcsán. Huszár, i. m. 295-296.

³²³ Magyar külügyi forrásokból egyértelmű, hogy a Vaslady fogadásának kapcsán Moszkva pressziót gyakorolt a magyar vezetésre. Török Gábor, *Magyar-brit kapcsolatok a 80-as évek elején (Margaret Thatcher 1984. évi magyarországi látogatása)*, szakdolgozat, 2005. 51-57.

³²⁴ A Harry Bergold által közölt információk alapján úgy tűnik, hogy még az amerikai diplomácia sem volt egységes a beszéd tartalmát illetően. Bergold saját állítása szerint, csak 12 órával annak elhangzása előtt ismerte meg a beszédet végleges formájában; s ebben az általa korábban javasolt módosításokat nem vették figyelembe. Bergold a beszéd elhangzása után csak saját premisszáját látta igazolva, „hogy az amerikai legfelsőbb vezetés semmit sem ért abból, ami a világnak ezen részében folyik...”, s ez talán még brit birodalmi örökségnek tekinthető.” MOL KÜM TÜK 4-116 005723

³²⁵ MOL KÜM TÜK 4-116 005517

³²⁶ Nicolas Miklos Salgo 1914. augusztus 17-én, Budapesten született. 1933-38-ban a Weiss Manfréd Műveknél volt gyakornok, majd az export bonyolításáért felelős menedzser; miközben a Budapesti Egyetem hallgatójaként 1937-ben doktorált. 1938-ban Svájcba települt, és 1948-ig ott élt, a maga alapította vállalkozás igazgatójaként. Ezt követően az Egyesült Államokba tette át működését, és 1953-tól már amerikai állampolgárként tevékenykedett, újabb és újabb (mindig sikeres) vállalkozásokban kamatoztatva szakértelmét. 1983-as magyarországi kinevezése előtt már a State Department ingatlan – és vagyoniügyi főtárgyalójaként is működött (ő intézte például a moszkvai amerikai nagykövetség ügyét), majd 1983 májusától az újonnan létrehozott Nemzetközi Magánvállalkozási Munkacsoportban (International Private Task Force) is helyet kapott. Nagykövetként 1983-86-ban került Budapestre, személyes közreműködésével segítve természetes és választott

illetve annak ambivalens kelet-európai fogadtatása. Házi rámutatott, hogy bár az amerikaiak által alkalmazott differenciálási politika Magyarország számára előnyös, ugyanakkor az USA nyílt megosztási politikája elfogadhatatlan. Palmer ezen felvetésre adott válasza valószínűleg gyorsan kijózanította a 'tereppel' még épp csak ismerkedő, újdonsült nagykövetet. A külügyi csoportfőnök ugyanis külön kihangsúlyozta, hogy „a bécsi beszéd az USA részéről alapvető politikai nyilatkozat volt a kelet-európai politikáról.”³²⁷

A várható új kelet-európai politika mikéntjét maga George Bush árnyalta tovább, a magyar nagykövettel november végén sorra került személyes találkozásuk alkalmával.³²⁸ Dr. Házi Vencel jelentéséből egyértelműen kiderül, hogy Bush, akit meglepett az általa mondottak negatív visszhangja (!), többször is beszélgetőpartnerére értésére adta, hogy a szocialista országok tekintetében éppen Magyarországot értékelte a legpozitívabban. Ezen értékelés kapcsán aztán a differenciálási politika gyakorlatára is kitért. Az általa a közös ideológia mellett meglévő, különböző nemzeti sajátosságokról, törekvésekről és magatartásról mondottakból egyértelműen kiderült, hogy a bécsi beszéd minden mondata érvényes volt: az emberi jogok tiszteletben tartásának passzív hangoztatása helyett az Egyesült Államok a kelet-európai térség demokratizálódásának aktív támogatása mellett döntött.³²⁹

E törekvés legkézzelfoghatóbb új szerve a Nemzeti Alapítvány a Demokráciáért (National Endowment for Democracy – NED) lett. A magyar forrásokban Demokrácia Alapítványként említett szervezet az 1983 májusában megtárgyalásra került, úgynevezett „Project Democracy”-ből nőtte ki magát,³³⁰ mely a korabeli magyar forrásokban mint „a

---

hazájának kapcsolatait. (Salgo 2005. február 26-án hunyt el, kilencven éves korában.) *A Public Papers of the Presidents* 1983. szeptember 20-i, illetve a *Washington Post* 2005. március elsejei száma alapján

³²⁷ MOL KÜM TŰK 4-116 005517

³²⁸ MOL KÜM TŰK 4-116 005517/3

³²⁹ Az új amerikai irányvonal végigvitelének szempontjából kulcsfontosságúnak látszott az elnök személye. Éppen ezért az 1983-as esztendő legvégének, magyar külpolitikai dilemmáiban megkülönböztetett figyelmet kapott a közelgő amerikai választási év, illetve Reagan várható újraválasztásának kérdése. Egymástól eltérő, sőt egymásnak kifejezetten ellentmondó hírek érkeztek a külügyminisztériumba arról, hogy az elnök vajon újra indul-e a választásokon; s ha igen, milyen eséllyel. Voltak, akik tudni vélték, hogy Reagan bizonyosan újraindul, míg mások váltig állították, hogy a republikánus konvención Reagan biztosan visszalép, George Bush javára. Az elnök esélyeit illetően sem volt egyértelmű a kép. Voltak, akik a gazdasági helyzet megszilárdulása alapján Reagan biztos győzelmét jósolták; ám voltak, akik a hidegháborús helyzet kiegyensúlyozása, illetve a női szavazók körében mutatkozó népszerűtlensége okán éppen az elnök biztos bukását prognosztizálták. MOL KÜM TŰK 4-23 004878, 005142 és 005142/1

³³⁰ Bár a Project Democracy mindenképpen az NED közvetlen – a megvalósulás előtti utolsó – előzményének tekinthető; mégis tagadhatatlan, hogy tartalmilag nem volt teljesen új. Az 1982. október 18-19-én, a State Departmentben lezajlott, *On the Democratization of Communist Countries* („A kommunista országok demokratizálásáról”) elnevezésű konferencia már hasonló kezdeményezéseket fogalmazott meg. Az ott elhangzottak a magyar külügy figyelmét is felkeltették; olyannyira, hogy Esztergályos Ferenc mind a nagykövetet, mind a főkonzult külön utasította, hogy kísérik figyelemmel annak utóéletét. Ahogy Esztergályos fogalmazott: „(e) törekvéseket a kétoldalú kapcsolataink alakulása, (a) várható amerikai lépésekre való felkészülés szempontjából rendkívül fontosnak értékeljük.” MOL KÜM TŰK 4-14 006005

Szovjetunió, a szocialista országok, a harmadik világ haladó rendszereinek destabilizálását célzó világméretű program”³³¹ jelent meg. Alig egy hónappal később, 1983 júniusában, már az USIA (az Egyesült Államok Tájékoztatási Ügynöksége) irányítása alatt fel is állt, a mintegy 31.3 millió dollárból gazdálkodó szervezet.³³² Az NED működtetésében ugyanakkor a State Department és a CIA is rendelkezett feladatokkal – egyáltalán nem véletlenül: a program beindításának leghathatósabb támogatója ugyanis Mark Palmer volt.³³³ A Demokrácia Alapítvány létrehozásának és működésének céljait és eszközeit George Shultz külügyminiszter így foglalta össze 1984 februárjában: „jövőbemutató és gyakorlatias erőfeszítés, mely a demokrácia eszközrendszerének kifejlesztésében kíván segíteni. [...] új programjaink megpróbálják a választások, kampányok megszervezésének, jogi reformok végrehajtásának módszerét átadni; melyet mi evidensnek veszünk, ám melyek valóban a szabad, plurális társadalmak alapját jelentik.”³³⁴ A kelet-európai ellenzéki mozgalmakat tanácsokkal, eszközökkel és pénzzel támogató alapítvány egyszersmind a független értelmiségiek támogatójaként is fellépett. Így a nyugati nagyvárosokba, Párizsba, Londonba, Münchenbe vagy Bécsbe eljutó magyar értelmiségiek is nem egy, Magyarországon kiadatlan, vagy éppen tiltott könyvhöz juthattak hozzá, teljesen ingyen.³³⁵ Ha a vasfüggöny lehetetlenné is tette a cselekvés- és szólásszabadságot Kelet-Európában, a gondolati szabadságnak immár semmi nem állhatott az útjába. A gondolati pluralizmus (mely a politikainak szükségszerű előfeltétele) meggyökereztetését Magyarországon ugyanakkor nemcsak az USA hivatalos szervei, de magánszemélyek is szorgalmazták. Ebből a szempontból kiemelkedőnek tekinthető George Soros személye illetve a Soros Alapítvány által végzett tevékenység.³³⁶

³³¹ MOL KÜM TŰK 4-145 003314

³³² uo.

³³³ <http://www.state.gov/s/p/of/cal/24152.htm>

³³⁴ Shultz Kelet-Európára kitérve a Helsinkii Záróokmány betartását jelölte meg minimumként, és jelezte, az USA alapvetően „a gyakran ’csendes diplomáciaként’ emlegetett őszinte diplomáciai kapcsolatokra törekszik a térség országaival. Hozzátette, ha ez nem működik „megtagadhatjuk a gazdasági és katonai támogatást, megvonhatjuk a diplomáciai támogatást, a multilaterális kölcsönök megadása ellen szavazhatunk...” Az 1984. február 22-én Shultz által tartott „Az emberi jogok és az amerikai külpolitika erkölcsi dimenziója” („*Human Rights and the Moral Dimension of US Foreign Policy*”) című előadás eredeti szövege alapján. MOL KÜM TŰK 4-10 02294

³³⁵ Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 524.

³³⁶ Soros 1930. augusztus 12-én, Soros György néven látta meg a budapesti napvilágot, Soros (eredetileg: Schwartz) Tivadar író/újságíró fiaként. Túlélve a nácik hatalomátvételét, és megelégetve a kiépülő kommunista rendszer túlkapásait 1947-ben elhagyta Magyarországot. Angliába ment, és ott a London School of Economicsban szerzett diplomát, 1952-ben. Ugyanezen időben ragadta meg figyelmét Karl Popper filozófiája is, mely mind személyiségének későbbi fejlődésére, mind világlátására alapvető befolyással volt. Az alig 26 éves fiatalember végül 1956-ban döntött úgy, hogy az Egyesült Államokba megy, ahol sikeres üzleti karrierbe kezdett. http://www.soros.org/about/bios/a_soros

A napjainkra nagyon is kettős megítélésű Soros György³³⁷ már korábban is több magyar társadalomtudományi kutatónak biztosított ösztöndíjat Amerikában, ám 1983-ban ennél tovább kívánt lépni. Személyes csatornákon keresztül – így például Sárközy Tamás, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Jogi Tanszékének munkatársa által – jelezte, hogy a magyar állammal együttműködve egy New Yorkban és Budapesten párhuzamosan működő alapítványt szeretne létrehozni.³³⁸ Az alapítvány amerikai működéséhez egy millió dollárt ajánlott fel saját vagyonából, míg a budapesti kiadások – szintén egy millió dollárnak megfelelő összeggel – Magyarországot terhelték volna. Az akkor még nem végleges tervek alapján Soros egyaránt biztosított volna devizát számítógép és könyv vásárlások, valamint magyar kutatók további ösztöndíjának fedezésére is.³³⁹

E tervek először 1984. május 28-án látszottak realizálódni: ekkor állt föl ugyanis a Magyar Tudományos Akadémia és a Soros Alapítvány közös bizottsága, mely másnap tartotta első ülését. A bizottság elnöke maga Soros, míg annak társelnöke az MTA főtitkárhelyettese, Kulcsár Kálmán lett – mindketten vétőjoggal. A bizottság munkájának során három főbb terület alakult ki: a valuta alapú (és forint ellentételezést igénylő) pályázatok; a forint támogatást (akár szubvenciót és kölcsönt is) igénylő közművelődési, művészeti és tudományos pályázatok; illetve a forint ellentételezést nem kívánó külföldi ösztöndíjak.³⁴⁰

Az év októberében – Soros György javaslatára – egy szépirodalmi, illetve társadalomtudományi kuratórium is felállt (mindkettő öt-öt fővel), a beérkező pályázatok tematikus (és nem finanszírozás alapú) elbírálására. Ezen grémiumok 1985 februárjában üléseztek először, majd az év márciusában és áprilisában foglalkoztak a pályázatok

³³⁷ 1969-ben James Rogersszel hozták létre a Quantum Befektetési Alapot. Az egyik korabeli jelentésben idézett *Institutional Investor* szerint Soros György 1981-re már 12 éve kamatoztatta a mások pénzét, off-shore cégekbe helyezve. Társa 1980-ban történt távozása után a cég mintegy 80%-a egyedül az ő kezébe került. Ennek alapján személyes vagyonát ekkor mintegy 102 millió dollárra becsülték. Ez az összeg eltörpül a *Forbes* magazin 2008-as adataihoz képest, hiszen az immár a világ 97. leggazdagabb embereként számon tartott Soros becsült magánvagyonának értéke elérte a 9 milliárd dollárt. E látványos vagyongyarapodás mögött extrém, sokszor a törvényesség határán táncoló pénzügyi manőverek álltak. 1988-ban Franciaországban bennfentes kereskedést folytatott a Sociétés Générale részvényeivel; 1992-ben Londonban a font elleni támadással keresett 1.1 milliárd dollárt (a britek 1997-ben 3.4 milliárd fontra becsülték az ún. „fekete szerda” által okozott károkat). 1993-ban németországi spekuláns akciójával hívta fel magára a figyelmet; 1997-ben, az ázsiai gazdasági válság idején, Malajzia miniszterelnöke vádolta meg az ASEAN országok elleni pénzügyi támadással. Legutóbb, 2008 októberében Soros az OTP részvények ellen hajtott végre támadást (rögtön a gazdasági válság elején kárt okozva a legnagyobb magyar banknak, és részvényeseinek); bár ezt, mint legtöbb akcióját tagadta. MOL KÜM TŰK 4-140 004038, illetve a Wikipédia magyar és angol nyelvű életrajzai alapján.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Soros_György, http://en.wikipedia.org/wiki/George_Soros

³³⁸ MOL KÜM TŰK 004038/2

³³⁹ A korabeli magyar mentalitásra nagyon is jellemző, hogy az együttműködési szándékban eleinte leginkább egy lojális, emigráns újság indításának lehetőségét látták. MOL KÜM TŰK 004038/1 és 004038/2

³⁴⁰ http://adata.hu/_soros/kiadvany.nsf

elbírálásával. A beérkező 313 pályázatból ekkor 95 került a két kuratórium valamelyike elé, és ebből mintegy 37 nyert el támogatást.

A hivatalos magyar politikával és szervezetekkel folytatott együttműködés mellett egészen másfajta lehetőséget jelentett, a szintén Soros György által létrehozott Open Society Fund (Nyitott Társadalomért Alapítvány).³⁴¹ E szervezet elődjét Soros eredetileg 1979-ben, a dél-afrikai apartheid által üldözött fekete afrikaiak (akiket a Cape Towni Egyetem borszínük miatt diszkvalifikált) támogatására, azok amerikai taníttatására hozta létre. Az alapítvány 1982-ben, a már említett Karl Popper előtt tisztelegve kapta az Open Society Fund nevet, miközben működése immár a kelet-európai ellenzéki mozgalmak támogatására is kiterjedt. Magyarországra fénymásoló gépeket importálva könnyítette meg a tiltólistán lévő, illetve ellenzéki anyagok sokszorosítását és terjesztését, s az alapon keresztül támogatta a lengyel Szolidaritás és a cseh Charta 77 ellenzékijeit, valamint az USA-ba emigrált orosz másként gondolkodót, Andrej Szaharovot is.³⁴² Működéséből fakadóan az alapítvány tevékenységét a magyar szervek nem nézték jó szemmel, de úgy tűnik szemet hunytak fölötte.³⁴³ Pedig 1983-84-ben mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a Columbia Egyetemre szóló meghívások azon vezető értelmiségieknek (így Örkény Istvánnak, Konrád Györgynek, Spirónak Györgynek, Kenedi Jánosnak vagy éppen Petri Györgynek) szólnak, akiket a hivatalos magyar terminológiában a „másként gondolkodók” között tartottak számon.³⁴⁴ A Soros Alapítvány tehát, ha szerényebb eszközökkel is, de a NED által kitűzött célok megvalósulását próbálta elősegíteni; igaz, nem a hivatalos amerikai politika, hanem egy excentrikus filantróp elképzeléseit valósítva meg.

A szabad, politikai befolyástól mentes eszmecsere egyik legfontosabb fórumának a *Hungary in the 1980s* („Magyarország a nyolcvanas években”) címmel megtartott konferencia bizonyult. Az 1983. október 28-29-én, 350 fő részvételével lezajlott esemény megrendezését – ismét – a Columbia vállalta, ezúttal az Indiana Egyetemmel együttműködve. A szervezésből ugyanakkor az emigráns magyarok is kivették részüket; sőt Deák István (New York), és Ránki György (Bloomington) egyben a konferencia főszervezőinek is

³⁴¹ http://www.soros.org/about/bios/a_soros

³⁴² uo.

³⁴³ A korra jellemzően, és fentiek ismeretében rendkívül naivan egy 1983 júliusi jelentésben ez áll: „A Sörös Alapítvány (sic!) lehetőséget adna az emigrációs propagandamunkánk szélesítésére, például lojális újság indítására...”. MOL KÜM TŰK 4-145 004038/1

³⁴⁴ Hogy a ’másként gondolkodásban’ is volt határ, azt jól mutatja, hogy Tamás Gáspár Miklóst ugyanekkor – a meghívás ellenére sem – engedték kiutazni. MOL KÜM TŰK 4-72 003176

tekinthetőek.³⁴⁵ Az ide meghívott magyar előadók ezúttal nem annyira az irodalmi, mint inkább a társadalmi, tudományos és gazdasági élet elitjéhez tartoztak; így a meghívottak között volt dr. Bácskai Tamás az MNB-től, dr. Kosáry Domonkos az MTA-tól; vagy éppen – a szintén akadémiai tag – társadalomtudós, Hankiss Elemér is. A két napos rendezvény célja a „magyar modell”, illetve annak életképességének vizsgálata volt – mely szinte elkerülhetetlenül a Kádár rendszer kritikai elemzéséhez vezetett.

Ezen elemzés eredményét legtisztábban Hankiss Elemér, és a Wisconsin Egyetemen tanító Szelényi István előadása fogalmazta meg. Kettejük előadásáról egy jelentés így számolt be: „Közös tételük, hogy a magyar társadalmi-politikai mozgás már kezdi kinőni a korábbi kereteit. Hankiss szerint... olyan méretűvé váltak, hogy ma már elmondható: a társadalmi hitel kimerülőben van, és a politikai reformok ennek újratemtését célozzák.”³⁴⁶ A „mozgás”, melyről az előadók beszéltek, a társadalmi nyilvánosság szintje alatti, egyre fokozódó elégedetlenséget artikuláló, rendszerkritikus, és kifejezetten ellenzéki értelmiségi műhelyek és csoportok szerveződése és működése volt. Kádárék pedig valóban a fogyasztás és a jóléti szolgáltatások bővülésének fenntartásával kívánták „újratemteni” a rendszer társadalmi hitelét.

Az amerikai egyetemen tehát nyíltan lehetett arról beszélni, amiről Magyarországon csak szűkkörű összejöveteleken, vagy szamizdatok üldözött soraiban eshetett szó. Az előadók ugyan tisztában voltak azzal, hogy az általuk elmondottokról jelentés készül,³⁴⁷ s hogy az alkalomadtán – a rendszer mindenkori érdekeinek megfelelően – felhasználható ellenük; de érzékelték, hogy az MSZMP más politikai érzékenységgel reagál az ország határain belül, és az azon kívül elhangzott kritikára. A dolog magyarázata nyilvánvaló: előbbinél ugyanis fennállt a közvetett veszélye annak, hogy a másként gondolkodók véleménye a szélesebb közvéleményben is hangot kap. Utóbbi viszont, az államilag irányított és ellenőrzött média híradásai miatt, soha nem juthatott el az utca emberéhez. Az 1980-as évek első harmadában a Demokrácia Projekt és a Soros Alapítvány az egyén gondolati szabadsága mellett a közösségi eszmecsere, és a vita lehetőségét biztosító értelmiségi műhelyek és ellenzéki szerveződések egyik legfontosabb partnere és támogatója lett. A szeparáltan, de többé-kevésbé védett körülmények között nevelkedő rendszerváltó értelmiség éppen ezért sokat köszönhet, az épp a

³⁴⁵ MOL KÜM TŰK 4-146 006188

³⁴⁶ uo.

³⁴⁷ Ahogy készült ezalkalommal is. A konferenciával kapcsolatban – meglepően pozitív hangnemben – Házi Vencel azt írta: „ékesen bizonyította, hogy Magyarországon nyílt, progresszív politika folyik, nem csupán a gazdasági élet, de a politikai, társadalmi élet és a kultúra területén is.” uo.

nyolcvanas évek elején kialakult, különleges magyar–amerikai viszonynak, mely, ha részszint akaratlanul is, a rendszerváltással politikai erőre emelkedő demokratikus pluralizmus inkubátoraként működött.

XI. Az informális kapcsolatok szerepe és alakulása a nyolcvanas évek elejének kétoldalú kapcsolataiban

„Magyarországon hosszabb távon bizonyosan sokkal nagyobb lesz a demokrácia, mint az Egyesült Államokban” – jelentette ki Aczél György³⁴⁸ Harry E. Bergold amerikai nagykövet előtt, 1982 vége felé.³⁴⁹ Hogy e bizakodó kijelentés mennyire hatott a későbbi nicaraguai nagykövetre,³⁵⁰ akinek szobája falán épp a valahai Osztrák–Magyar Monarchia térképe függött³⁵¹ (s akiben egyúttal az Irán – kontra botrány kirobbantóját tisztelhetjük³⁵²) azt nehéz

³⁴⁸ Kevés ember bírt akkora befolyással a Kádár-rendszerben, mint az 1917-ben Appel Henrik néven született, szegény zsidó családból származó, a harmincas évek második felében nevet változtató kultúrpolitikus-kegyúr, Aczél György. Bozóki András szerint ő volt „a Magyar Szocialista Munkáspárt háttérembere, Kádár után az örök második”; vagy, ahogy azt M. Kiss Sándor megfogalmazta: „Kádár rendszere a kultúra szintjén valójában Aczél-rendszer volt”.

Az 1925-től árvaházban nevelkedő Aczél György ugyanúgy ismerte a családtalanságot, a magyarországi (nem moszkovita) illegális kommunista létet, majd Rákosi börtönét, mint maga Kádár János – sorsuk több vonásban hasonlóságot mutat. Így talán nem is olyan meglepő, hogy az 1949 július 6-án letartóztatott, majd a Rajk-per egyik mellékperében életfogytiglani fegyházra (valójában 15 évre) ítélt, 1954. augusztus 25-én szabadult Aczél azonnal csatlakozott az 1956. október 31-én megalakult MSZMP-hez, s ezzel, mint az néhány nappal később Moszkvában eldőlt, Kádárhoz.

1957. április 13-án a művelődésügyi miniszter egyik helyettesévé nevezték ki, s az 1960-as évek közepétől egészen 1985-ig – elvonatkoztatva változó tisztségei milyenségétől is – a magyar kultúrára direkt módon a legnagyobb befolyást gyakorló személy volt. Az 1957. augusztus 6-án Aczél által megfogalmazott és előterjesztett, nevezetes „három T-elv”, azaz: „támogatni-túrni-tiltani” majd három évtizeden át volt a hazai kulturális élet eredője. Az ideológián belüli aczéli pragmatizmus a támogatottak részére juttatásokat és megbecsülést, a túrtek számára a párbeszéd fenntartását, a tiltottak számára az ellehetetlenülését/ellehetetlenítést jelentette. „A kádári kompromisszumok, a lekötelezések és érdekkijáráások "adok-veszek" világa”, melyet Révész Sándor nevezett el „kegygazdálkodásnak”, a diktatúra puha fenntartását szolgálta, a vezető értelmiségiekkel kiépített személyes kapcsolatokon keresztül. Aczél számára a Kodály Zoltánnal, Déry Tiborral, Lukács Györggyel, Németh Lászlóval, Fischer Annie-val, Illyés Gyulával, Jancsó Miklóssal, Örkény Istvánnal, vagy később Kocsis Zoltánnal és Ránki Dezsővel fenntartott kapcsolat egyszerre jelentett hiúsági és politikai kérdést, melyek középpontjába saját személyét helyezte, megkerülhetetlenül.

Kádár Moszkva minden figyelmeztetése ellenére kitartott Aczél személye mellett, egészen addig, míg a lassan érlelődő változások életre nem hívták a magyar értelmiségi elit azon rendszerkritikus részét – Csoóri Sándor, Duray Miklós, Nádas Péter, Esterházy Péter, Eörsi István, Petri György – mely nem kívánt párbeszédet folytatni sem Aczéllal, sem a rendszerrel. <http://www.rtlhirek.hu/cikk/104561> és <http://beszelo.c3.hu/98/12/06bozok.htm>

³⁴⁹ MOL KÜM TÜK 4-146 0116/15

³⁵⁰ Harry E. Bergold Jr. a Yalen szerezte diplomáját, majd 1957-ben külügyi szolgálatba lépett. Mivel kiválóan beszélt spanyolul, főként latin-amerikai országokban teljesített szolgálatot. Később – 1973-77 között a Pentagonban dolgozott, majd 1980-83 között Magyarországon volt nagykövet. Nicaraguában 1983 és 1986 között tevékenykedett. (A *Chicago Tribune* 1995. május 21-i száma alapján.)

³⁵¹ Ahogy a nagykövet mondta: „hogy emlékeztessen arra, hogy a dolgok változnak.” Az idézet a *The Guardian* 1995. május 22-i cikkéből származik.

³⁵² Bergold – szemben a hivatalos washingtoni állásponttal – többször is tárgyalásokat sürgetett a Daniel Ortega vezette szandinistákkal, ám Washington számára ez elfogadhatatlan volt. A véres gerillaháború eskalálódásakor (mikor is a kontrák és Ortega szandinistáinak összecsapásaiban immár a civil lakosság szenvedte a legtöbbet) a nagykövet újságírók előtt megszéllőztette, hogy a Nemzetbiztonsági Tanács mellett tevékenykedő Oliver North alezredes vezetésével, a kormányzat titokban (törvényi felhatalmazás nélkül) pénzeli a kontrákat. <http://www.webcom.com/pinknoiz/covert/icsummary.html>

lenne megmondani. Amit azonban bizonyosan kiolvashatunk a fenti kijelentésből, az, hogy Magyarországon rövid távon a demokrácia bizonyosan kisebb volt, mint Amerikában.

Az emberi jogok kérdése – a Helsinki Záróokmány 'harmadik kosara' – 1975 óta volt a nyugat–keleti viszony egyik talpköve, mely Magyarország esetében a nyolcvanas évek elejétől a demokratikus intézményrendszer kiterjesztésének igényével párosult az Egyesült Államok részéről. Az amerikai vezetés egyértelművé tette, hogy csak addig támogatja a magyar törekvéseket, amíg az ország belpolitikai irányvonala nem tér el jelentősen az általa minimálisan elvártaktól. Természetesen ez utóbbit a magyar pártvezetés egyértelműen a belügyekbe való beavatkozásként tekintette, de válaszút híján a többé-kevésbé való együttműködést választotta.

Az 1980-as évek elejére a nyilvánvaló ideológiai szembenálláson túl a magyar–amerikai viszonyt kevés feszültség terhelte, amennyiben az nem érintett valamely harmadik szereplőt is. Ahogy ez Helsinki Záróokmány végrehajtását tárgyaló 14. féléves kongresszusi jelentésből kiolvasható: „Általánosságban úgy tűnik, hogy Magyarország hajlandó erőfeszítéseket tenni azért, hogy a Nyugat szemében olyan országgá váljék, mely a Helsinki Záróokmány ajánlásainak megfelelően akarja javítani megítélését az élet minden területén. Ez, mintegy viszonzásul, nyilvánvaló hatással van a nyugati világ intézményeire, hogy segítsék a magyar erőfeszítéseket a gazdasági és pénzügyi egyensúly fenntartásában.”³⁵³

Általában véve négy olyan problémakör volt, mely hol több, hol kevesebb, de ismétlődő hangsúlyt kapott a kétoldalú kapcsolatokban. Az első csoportba a magyarországi amerikai ingatlanok ügyének tisztázása és rendezése tartozott;³⁵⁴ másodikként a nyugati parti konzulátus ügye említhető; harmadikként a disszidens útlevelek ügye szerepelt, később kiegészülve a családegyesítési kérelmekkel;³⁵⁵ a negyedik csoportba az éledező hazai ellenzéki mozgalom, és az amerikai magyar emigráció politikai akciói, állásfoglalásai és kapcsolatai tartoztak. Mindezek mellett időről – időre mindkét fél panaszt emelt a másik ország diplomatái és hivatalnokai által végzett hírszerzési tevékenység, illetve a saját

³⁵³ A jelentés Magyarországról kifejezetten pozitívan szól, kiemelten említi a 60 amerikai–magyar cég együttműködést, és csak a bürokráciát emeli ki negatívan. MOL KÜM TÜK 4-20 006185

³⁵⁴ MOL KÜM TÜK 4-17 001016 és 4-145 005309

³⁵⁵ Disszidens útlevelek ügyén az Amerikába emigráltak útlevel kérelmének elutasítását, és a Magyarországra való beutazásuknak a megtagadását kell értenünk. A kérdés fontosságát jelzi az is, hogy Bergold nagykövet 1982 nyarán jelezte, az MFN státusz tárgyalásakor latba esik egy ilyen irányú negatív tapasztalat. Ugyanilyen fontos lett idővel azon családok egyesítésének ügye, ahol valamely szülő (esetleg mindkettő) az USA-ba emigrált, és később hozzátartozóinak Magyarországról való kiengedését kérte. Ahogy Bergold jelezte, ez egy „teljesen független, új kérdéscsoport.” MOL KÜM TÜK 4-14 04450

alkalmazottait ért zaklatások miatt.³⁵⁶ Ez utóbbiak azonban, figyelembe véve a hidegháborús hangulat kiéleződését, a diplomáciai működés szinte normális részének tekinthetőek.

Visszatérve az első csoporthoz, összesen öt ingatlan ügyének rendezése húzódott, immár évtizedek óta. A Budapest V. kerületében, a pesti belvárosban található Roosevelt tér 5-7., Zrínyi utca 4., és a Vigyázó Ferenc utca 3-5. szám alatti ingatlanokat az USA még 1948-ban vásárolta meg, 6.8 millió forintért, építkezés – így az új nagykövetség épülete – céljára. Ezen ingatlanokat azonban a magyar állam 1959-ben kisajátította, és mindössze 1.066 millió forintot ajánlott ellentételezéseként. A rendkívül méltánytalan kártalanítást amerikai részről természetesen elutasították. 1969-ben azután az Egyesült Államok immár 37.5 millió forintért eladta volna ezen épületeket, de magyar részről az ajánlatra nem érkezett érdemi válasz. 1977-ben azután ismét a magyar fél vetett fel anyagi kárpótlást; de ezúttal is mindössze 3.3 millió forintot ajánlva az amerikaiaknak. Az ügy rendezésére 1984 után mindkét fél részéről történtek kísérletek, s mint a későbbiekben látni fogjuk, e kérdés rendezése épp az e lapokon tárgyalt időszakban történt meg.

A 'disszidensek' (ahogy az emigránsok a hivatalos korabeli terminológiában megjelentek), és a „budapesti, magát magyarnak nevező kormány”³⁵⁷ viszonyát a múlt és a jelen számtalan árnya felhőzte. Fekete Gyula, a Magyar Írószövetség elnöke, amerikai körútjának tapasztalatait összegző, 1982. májusi beszámolója négy főbb problémakört említ. Az emigráció szemében sérelmesnek, illetve aggasztónak tűnt Magyarország orosz megszállása; 1956 forradalmának ellenforradalomként való értékelése; az erdélyi magyarság helyzete; valamint „a magyarországi népszaporulat” problémái.³⁵⁸ Ezen túlmenően természetesen ott volt a magyarországi szólás- és sajtószabadság (pontosabban: azok hiányának) kérdése, karöltve a kibontakozó ellenzéki mozgalom problémájával.³⁵⁹ Elvben mindezekkel kapcsolatban az amerikai magyar emigráns csoportoknak egységes véleménye

³⁵⁶ Jó példája ennek a piszkálódó, politikai adok – kapoknak az 1983-as esztendő. Az év nyarán még a New York-i magyar külképviselet tagjai panaszkodtak arról, hogy immár a hétvégi programjaikat és a kirándulásaikat is figyelik, követik őket: „A figyelés demonstratív és konspirált figyelés kombinálásával szervezik. A figyelések jelentős részénél a figyelők 'megmutatják' magukat.” Am szeptemberben már az amerikaiak – köztük maga a katonai attasé, Hand ezredes – panaszkodtak arról, hogy lakásaikban illegális behatolás nyomait fedezték fel, miközben autójukat többször követték Budapesten. Természetesen e figyelések tényét mindkét fél konzekvensen tagadta. MOL KÜM TŰK 4-17 004538 és 4-146 001544/4

³⁵⁷ Az Amerikai Magyar Szövetség (AMSZ) 1981 szeptemberében tartott közgyűlésének zárónyilatkozatának frazeológiájából idézve. MOL KÜM TŰK 4-19 005933

³⁵⁸ MOL KÜM TŰK 4-19 003968

³⁵⁹ Így például Püski Sándorék köre – egy vacsora meghívás alkalmával – magát Kocziha Miklós főkonzult agitálta arra, hogy a Párt végre engedje Magyarországon terjeszteni, illetve megjeleni az emigráns irodalmat. Az adott helyzetben e követelés nyilván túl volt azon, ameddig az MSZMP el szeretett – vagy ameddig hajlandó – lett volna elmenni. A cenzúrázatlan sajtószabadság óhatatlanul az agyonideológizált és meghamisított történelem újraértékelésének szükségességét vetette volna fel. MOL KÜM TŰK 4-19 00836

kellett volna, hogy legyen; a valóságban azonban számtalan törésvonal húzódott magyar és magyar között, még az Újvilágban is.³⁶⁰ Kocziha Miklós alapítását éppen arra vonatkozott, hogy ezen törésvonalak mentén kutassa fel, és nyerje meg azon személyeket, akik hozzáállásukban és habitusukban a magyar állam számára „hasznosíthatóak”.³⁶¹ E szempontból nyilván az olyan magyar származású hírességek, mint például Szentgyörgyi Albert, Bay Zoltán, Halmos Pál vagy Wiegner Jenő³⁶² megnyerése lehetett volna a legfontosabb – ám erre a külügyi iratokban nem történik utalás.

A dokumentumokból sokkal inkább az tűnik ki, hogy magyar részről az emigráció perifériáját képviselő, anyagi problémákkal küzdő személyek voltak a hivatalos Magyarország számára megnyerhetőek. Dr. Farkas Ervin, a Magyar Zsidók Világszövetségének (MZSVSZ) elnöke, éppen úgy a 'hasznosíthatóak' között volt, mint Bodnár Gábor cserkész főparancsnok – a garfieldi cserkészotthon vezetője. Utóbbi azt fejtegette, hogy „már nem hisz a maszlagban, az 56-os eszmékben”, s hogy az AMSZ-nek már „semmilyen lényegi szerepe, súlya sincs”.³⁶³ Ugyanekkor „Az amerikai magyar zsidóság hangja” alcímmel megjelenő *New Yorki Figyelő* szerkesztőjeként Farkas „félreérthetetlenül felajánlotta”, hogy a mintegy hatezres példányszámú újságot „népfront jellegű orgánummá”³⁶⁴ alakítják át, amennyiben ott az olyan magyar cégek, mint az IBUSZ, MALÉV, OTP, ÁB vagy MONIMPEX fizetett hirdetést helyeznek el.

A cserkész főparancsnok esetében Kocziha azt javasolta, hogy ne csak annak (anyagi) gondjaival kapcsolatban legyenek segítőkészek és megértőek, de mielőbb hívják meg őt egy általa kiválasztott cserkészcsapattal Budapestre, polarizálandó az egységesnek tűnő cserkészmozgalmat.³⁶⁵ Ám az elkövetkezendő találkozások alkalmával Bodnár egyre kevésbé tűnt megfelelő partnernek a magyar tervek szempontjából, viszont egyre többet akart. Végül 1983 közepén, egy rosszul sikerült vacsora alkalmával – ahol Bodnár Gábor, már kissé ittasan, trágár vicceket is mesélt – eldőlt, hogy személye alkalmatlan konspirációs célokra. Kocziha ugyanakkor nem vesztette el lélekjelenlétét, és hogy a félresikerült

³⁶⁰Fekete Gyula következőket írta jelentésében: „Általános a magyar emigráción belül a széthúzás, az egymás elleni áskálódás.” MOL KÜM TÜK 4-19 003968

³⁶¹A 'hasznosítás' szerepel azon 1981 októberéből származó, és Kocziha által készített külügyi jelentésben is, mely az emigráció kérdését tárgyalja. A dokumentum tíz emberrel kapcsolatban fogalmaz úgy, hogy „az említett személyek esetleges hasznosítására vonatkozó elképzelés visszaigazolódott.” A listán művész, bankár és kereskedelmi szakember neve éppen úgy szerepel, mint Scheiner Arthur főrabbié, aki az American Jewish Congress elnöke volt ekkor. MOL KÜM TÜK 4-19 06577

³⁶²A magyar külügy által számon tartott, híres magyar emigránsok köre nemcsak világhírű kutatókat foglalt magába, de éppen így karmestereket, vagy egyetemi tanszékvezetőket is. MOL KÜM TÜK 4-19 006577/1

³⁶³MOL KÜM TÜK 4-19 001841, 001841/1 és 001841/2

³⁶⁴MOL KÜM TÜK 4-19 003970

³⁶⁵MOL KÜM TÜK 001841/2

kapcsolatfelvételtől valamit profitálhassanak, felvetette annak „megszelöztetését”³⁶⁶, hogy így támasszanak ellentéteket az emigráción belül.

Másként alakult az MZSVSZ Amerikai Tagozatával való kapcsolat, hiszen az 1983 márciusában megválasztott új elnökség (Gáti N. Norman és Farkas Ervin) továbbra is jó kapcsolatot kívánt fenntartani a magyar külképviselettel, s azon keresztül a Magyar Népköztársasággal.³⁶⁷ Farkasék három haza – Magyarországra, Egyesült Államokra, Izrael – gyermekének vallották magukat,³⁶⁸ és ennek jegyében javasolták, hogy a fasizmus áldozatairól való megemlékezés 40. évfordulóján Budapesten tartsák az ünnepséget (az alternatív helyszín Jeruzsálem volt).³⁶⁹ Az MZSVSZ szerint a rendezvény védnökségét az izraeli államelnök vállalta volna, és az ünnepségekre mintegy kétezer fő érkezett volna Budapestre.³⁷⁰

Bár magyar részről nyilvánvaló volt, hogy a cionistának és imperialistának bélyegzett izraeli állammal bármely nemű együttműködés elképzelhetetlen, a Farkasékkal fenntartott jó viszony érdekében mégis történtek további lépések. Ezek közé tartozott egy 1983 novemberének végén tartott, 250 fős rendezvény is, melyen a magyar főkonzul is megjelent. Itt az izraeli és amerikai zászló alatt, ezen országok himnuszait hallgatva igyekezett az akkori magyar diplomácia kapcsolatait elmélyíteni a három haza gyermekeivel.³⁷¹ Magát az eseményen való részvételt Kocziha Miklós hasznosnak ítélte, a „New Yorkban nagyszámban élő és befolyásosnak látszó zsidó származású emigrációval”³⁷² való kapcsolattartás szempontjából; ám, hogy ezen kapcsolatnak milyen kézzelfogható eredménye volt (ha volt egyáltalán), az nem derül ki a magyar külügy irataiból.

Mindemellett félrevezető lenne azt állítani, hogy a magyar származású amerikaiakkal folytatott személyes kapcsolatokban csak az eredménytelenség kézzelfogható. Jó példája ennek Merszei Zoltán és Dr. Haraszti Sándor személye.³⁷³ Míg a lelkeskedő Haraszti Billy Graham egyik bizalmasa, a Billy Graham Társaság külkapcsolatokkal foglalkozó munkatársa volt; addig Merszei az Occidental Petroleum Corporation alelnöki székét tudhatta magáénak.

³⁶⁶ MOL KÜM TÜK 4-19 004026/1

³⁶⁷ „Az a kérésünk, hogy munkánkat jóindulatúlag támogatni és szervezetünkkel való gyümölcsöző kapcsolatokat a jövőben is fenntartani szíveskedjék.” MOL KÜM TÜK 4-28 002130

³⁶⁸ MOL KÜM TÜK 4-28 003288

³⁶⁹ Bár a dokumentumban *expressis verbis* ez szerepel, valószínűbb, hogy a holokauszt áldozatairól volt szó. MOL KÜM TÜK 4-28 002130

³⁷⁰ uo.

³⁷¹ Az, hogy a 'harmadik haza' (Magyarország) sem nemzeti színei, sem nemzeti indulója által nem volt reprezentálva (ami legalábbis a főkonzul személye iránti tiszteletet vagy megbecsülést kifejezhette volna), úgy látszik, senkit sem zavart.

³⁷² MOL KÜM TÜK 4-28 006191

³⁷³ A velük fenntartott kapcsolat az általam tárgyalt periódus előttről datálódik.

Magyarország szempontjából az előbbi politikai kapcsolatokat, az utóbbi gazdasági lehetőségeket jelentett.

Billy Graham baptista lelkészből lett ismert ember, először csak az Egyesült Államokban, majd az egész világon. 1980-ban járt először Magyarországon, és az országgal kapcsolatos megnyilatkozásai már ekkor is pozitívak voltak, olyannyira, hogy állásfoglalásait a magyar külügy hasznosíthatónak vélte – az országról nyugaton kialakult kép javításában. „Billy Graham látogatását pozitíven (sic!) értékeljük. Belpolitikai állásfoglalásait hasznosítani tudjuk. Értékét növeli, hogy Billy Graham egyike az amerikai politikai élet azon személyiségeinek, akik a legnagyobb tömegbefolyással rendelkeznek.”³⁷⁴ Miklós Imre, az Állami Egyházügyi hivatal elnöke, 1981. januári jelentését Esztergályos Ferenc washingtoni nagykövet beszámolója tovább árnyalta: „Billy Graham jószolgálatit szívesen rendelkezésünkre bocsájtja, és megfelelő esetben az amerikai kormányzat legmagasabb szintjein is hajlandó ügyünkben közbenjárni, vagy közvetíteni.”³⁷⁵ Ezen utóbbi lehetőség 1981-től vált igazán hangsúlyossá, hiszen a lelkész a Bush család közeli barátja volt, s az alelnökön keresztül immár magához Ronald Reaganhez lett bejáratos.³⁷⁶ Így a Grahammel való kapcsolat fenntartásában Haraszti, illetve John Akers (Billy Graham másik tanácsadója) személye kulcsfontosságú vált; s e pozitív viszony – folyamatos – ápolását számos külügyi akta bizonyítja. Az amerikai közvéleményre a médián, az amerikai felsővezetésre pedig a személyes kontaktus útján kifejtett befolyásán túl, Graham a kommunista országokkal kapcsolatos általános megítélése miatt is fontos volt. Jól példázza ezt moszkvai útja is, melyre 1982 májusában került sor. A szovjet párt legfelső vezetésével folytatott személyes eszmecserék után az amerikai lelkész olyannyira engedékeny megfogalmazást alkalmazott a Szovjetunióban tapasztaltakkal kapcsolatban³⁷⁷, hogy annak hallatára az amerikai sajtó jelentős része hangosan felzúdult.

A *The New York Times*, például, 1982. május 15-én úgy fogalmazott, hogy ha van egyáltalán mentség a Graham által a szovjetek „vallási türelméről” mondottakra, akkor az legfeljebb annyi, hogy ő is áldozatul esett az oroszok által neki bemutatott Patyomkin valóságnak. A cikk szerint Graham e megnyilatkozásával a rosszemlékű Joseph Davies és

³⁷⁴ MOL KÜM TŰK 00492

³⁷⁵ MOL KÜM TŰK 00492/1

³⁷⁶ Olyannyira, 1983-ban egy hétig együtt üdült Reagannel Bushéknál. MOL KÜM TŰK 4-145 005309

³⁷⁷ Graham nemcsak azt mondta, hogy a Szovjetunióban vallási türelem érvényesült (miközben egyetlen egyház sem működhetett!); hanem azt is hozzátette, hogy a „hívőknek a szocialista országokban is jó állampolgárnak kell lenni.” MOL KÜM TŰK 4-19 004800/1

Henry A. Wallace³⁷⁸ nyomdokaiba lépett, akiket szintén elvárásolt a pezsgő és a kaviár: a külföldieknek fenntartott, de az átlag orosz számára ismeretlen luxus. Az általános negatív visszhang közepette Haraszi volt kénytelen kiállni főnöke megvédésére, és a *The Atlanta Journal Weekend* június 5-i számában azt nyilatkozta, hogy Billy Graham egyrészt nem politizálni ment a Szovjetunióba, hanem a Szentírást tanítani; másfelől pedig az, hogy „nem állt hordóra a véleményét osztogatni”, még nem jelentette azt, hogy „négy szemközt ne tette volna nyilvánvalóvá a véleményét.”³⁷⁹

Graham személye és tevékenysége, ugyanakkor, nem ítéhető meg – csak és kizárólag – nyilvánosan tett kijelentései alapján. A legfelsőbb amerikai vezetéssel fenntartott jó viszonya alapján ugyanis nehéz lenne elképzelni, hogy a baptista lelkész fenti megnyilatkozásai spontán, mindenféle formális vagy informális egyeztetés nélkül történtek volna. Még az amerikai fél (illetve annak titkos dokumentumai) pontos ismerete nélkül is az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy éppen Billy Graham ’politikán kívülsége’ teremtett lehetőséget arra, hogy az Európát megosztó vasfüggönyön át- meg átjárva indirekt üzeneteket közvetítsen a szembenálló felek között – direkt politikai konzekvenciák nélkül.³⁸⁰ Az ilyesfajta ’indirekt üzenetek’ közvetítésében nyilván Magyarország is érdekelt volt, így a dr. Haraszi Sándorral fenntartott jó viszony a korabeli magyar külpolitika sikereként könyvelhető el.

Ugyanígy sikeresnek mondható, a részben Merszei Zoltán személyén keresztül realizált kapcsolat Armand Hammerrel; és cégével, az Occidental Petrollal. Igaz, a vállalkozó kedvű, s kissé talán kalandorszellemű üzletember amúgy is ’jó ajánlólevelekkel’ rendelkezett.

³⁷⁸ Mindketten a Roosevelti adminisztráció azon tagjai közé tartoztak, akiket Sztálin rendszere, illetve az általa számukra biztosított kiváltságok lenyűgöztek. Davies aki 1936-tól nagykövetségként szolgált Moszkvában, s akik később a Lenin renddel tüntettek ki ’érdemeiért’, rendszeresen (túlzóan) pozitív jelentéseket küldött Washingtonba a szovjet rendszerről. Ebben még az orra előtt beinduló politikai indíttatású perek tömege sem zavarhatta meg; sőt biztosan állította, hogy a tisztikart és az SZKP sorait tizedelő (konceptiós) perek tisztaságához kétség sem férhet. Ugyanígy látta a dolgokat FDR mezőgazdasági minisztere, Henry A. Wallace is, aki mindvégig a szovjetekkel való mind szorosabb szövetkezés feltétlen híve, és az angol – amerikai szövetség ádáz ellenfele volt. 1946. júliusban – gyakorlatilag a hidegháború előestéjén – egészen odáig ment, hogy egyoldalú amerikai leszerelést, és az amerikai atomtitkok a szovjetekkel való megosztását javasolta nyilvánosan. A kínos incidens nyilvánvaló következményeként Truman másnap lemondásra szólította fel. Johnson, Paul, *Modern Times – A History of the World from the 1920s to the Year 2000*, London, Phoenix Giant, 1999. 307., 345., 436-437.

³⁷⁹ A *The Atlanta Journal Weekend* cikke alapján.. MOL KÜM TÜK 4-19 004800

³⁸⁰ A rendelkezésre álló adatok alapján úgy vélem, hogy Graham személye adta a legjobb lehetőséget a Fehér Ház politikacsinalóinak arra, hogy a hivatalos (merek) amerikai álláspont mellett, egy konstruktívabb, engedékenyebb politikai párbeszéd (és viszony) alternatíváját villantsák fel a kommunista rendszerek prominensei előtt. E vonatkozásban pedig a Graham által hirdetett nézetek előzetes egyeztetése valószínűsíthető. Máskülönb – legkésőbb a moszkvai utat követően – a Graham – Bush (- Reagan) viszonyban alapvető változásnak kellett volna beállni; ám az 1983-as közös nyaralás éppen ennek ellenkezőjére utal.

Hammer különleges, és sok szempontból rendhagyó figura volt. Ahogy arra többször, meglehetősen szerénytelenül utalt, ő volt az egyetlen ember a földön, aki jóban volt Leninnel éppúgy, mint Ronald Reagannel.³⁸¹ A szorgalmasan tanuló ifjú 1921-ben szerzett orvosi diplomát a Columbián, s még ugyanebben az esztendőben Oroszországba utazott, hogy próbára tegye (üzleti) szerencsáját. Eleinte, nyilvánvalóan családi indíttatását és kapcsolatait felhasználva, gyógyszereket adott el a szovjeteknek, idővel azonban nagyobb lehetőséget és hasznot látott a gabonaexportban, melyért cserébe szőrmét és kaviárt kapott nagy tételben. Az újonnan létrejött Szovjetunió vezetőihez fűződő kapcsolatait mi sem bizonyítja jobban, minthogy Lenin személyes utasítást adott ki, melyben mindenkit Hammer feltétel nélküli támogatására és segítésére szólított fel. Bár szovjet-országi 'kalandja' egészen 1930-ig tartott, próbálkozásai üzleti szempontból végül eredménytelennek és veszteségesnek bizonyultak.³⁸² A későbbi iparmágnás és filantróp legsikeresebb, egyben emblemikus vállalkozása az Occidental Petrol lett, mely az 1960-as években futott fel, s mely ma az USA negyedik legnagyobb olaj és gáz kitermelője. Hammer számára, aki apjával ellentétben egyébként lelkes republikánussá lett, az üzlet háttérbe szorított minden más, így politikai megfontolást is. Nem véletlen, hogy Olaszországtól Svédorszáig, Izraeltól Venezueláig, Pakisztántól Mexikóig a legkülönbözőbb kormányzatok tüntették ki és adományoztak számára állami elismeréseket.³⁸³

Az együttműködés lehetőségét kereső magyar pártvezetés a testvérpártok csúcsvezetőinek kijáró fogadtatásban részesítette az amerikai üzletembert. Nemcsak a vadászat, az ajándékba adott míves vadászfegyver, de a Kádár Jánossal való személyes találkozás is a megfelelő kontaktus kialakítását volt hivatott szolgálni.³⁸⁴ Magyar részről –

³⁸¹ Pályája Manhattanból indult, ahol apja több patikát mondhatott a magáénak. Az Oroszországból bevándorolt, zsidó származású üzletember az amerikai kommunisták egyik prominense volt, és Hammer életrajzírói szerint három fia közül a középső, Armand épp az amerikai munkásmozgalom egyik, illetve az Amerikai Szocialista Munkáspárt (Socialist Labor Party of America – SLP) hivatalos szimbólumáról kapta a nevét (Armand Hammer – „arm and hammer”, 'kéz és kalapács'). http://en.wikipedia.org/wiki/Armand_Hammer
http://www.oxy.com/About_Oxy/Pages/historical_highlights.aspx

³⁸² uo.

³⁸³ Térségünkben a korszakban a jugoszláv pártvezetéssel fenntartott kiváló kapcsolata és együttműködése, illetve a Jugoszláviában megvalósult befektetései által került reflektorfénybe. Ezen együttműködés legismertebb (igaz, később zsákutcába jutott) eredménye a Zastava gyárral kötött megállapodás volt, a Yugo Florida típusú gépkocsik előállítására, illetve azok amerikai forgalmazására. A tervhez a japán gyártmányú, kisméretű és kis fogyasztású autók USA-beli sikere, és gyors térnyerése adta az ötletet. A nyolcvanas évek elején megfogalmazott koncepció szerint, a jugoszlávok által gyártott kisautót Hammer közreműködésével forgalmazták az amerikai piacon. Ám a japán precizitással és minőséggel a jugoszláv ipar nem tudta felvenni a versenyt, és a Yugo Florida forgalmazását három év – és alig néhány tízezer eladott darab – után be kellett szüntetni, mert az veszteséges volt.

³⁸⁴ Armand Hammer, 1981 januárjában, Marjai Józsefhez írt levele kiválóan illusztrálja, hogy az általa élvezett különleges bánásmód mennyire a szocialista elit interakcióiban megszokott sémát követte. „Egyedülálló volt a

több kevésbé jelentős részterület mellett – öt főbb területen lett volna szükség az Occidental tapasztalatára. Így a szén kivonásához a meddőhányókból, az etán petrokémiai felhasználásához, a földgáz készletek feltárását és kiaknázását lehetővé tevő mélyfúrásokhoz, illetve a nitrogén alapú műtrágyák fejlesztéséhez akart a magyar gazdasági vezetés megfelelő 'know how'-t szerezni. Emellett szó volt még a gyógyszeriparban való együttműködés lehetőségéről is.³⁸⁵ A külügyi anyagok alapján nehéz pontosan meghatározni, hogy Magyarország mennyit profitált direkt módon az Occidentallal létrejött kapcsolatokból; de tény, hogy a kapcsolatoknak hosszútávon is volt kifutása. Jól mutatja ezt, hogy majd másfél évvel később, az IMF-hez való csatlakozás után, Marjai József Knoxvilleből (a már említett Energetikai Világkiállítás helyszínéről) Kaliforniába utazott.³⁸⁶ Az amerikai gazdaság tartóoszlopát jelentő államban tett látogatásának célja éppen az Armand Hammerrel, illetve a Samuel Armacosttal, a Bank of America elnökével való találkozás, és személyes megbeszélés volt.³⁸⁷ Merszei Zoltán tehát az Occidental Petrol alelnökeként vált fontossá; hiszen személye által a magyar politikai vezetés Hammerhez, Hammeren keresztül pedig az üzleti körök saját, zárt (éppen a személyes kontaktuson alapuló) kapcsolatrendszeréhez talált utat.

A fenti példák jól illusztrálják a magyar politika útkeresését a nyolcvanas évek elején. Bodnár, Farkas, Haraszi és Merszei személye – illetve a velük fennállt kapcsolat – jól érzékelteti, hogy hogyan próbált a magyar diplomácia az amerikai emigráción belül olyan egyéneket találni, akik, ha eltérő indítékok alapján, és különböző mértékig is, de együttműködési készséget mutattak az adott szituációkban. Ezen kapcsolatok közös jellemzője volt, hogy az ideológia kérdése kikapcsolhatónak tűnt, a felek viszonyában. Mégis, az Amerikába emigrált magyarok többségének megnyerésében pontosan az ideológia bizonyult a kapcsolatok Achilles-sarkának.

---

vadászat nyújtotta élmény, amely a trófeákban tovább él majd. Különösképpen jólesett nagylelkűsége, amellyel nekem ajándékozta a vadászat alkalmával használt puskát. ... Látogatásom csúcspontja azonban személyes találkozásunk volt...Kádár János első titkárral." MOL KÜM TŰK 4-14 00254

³⁸⁵ uo.

³⁸⁶ A nyugati multinacionális vállalatok és a kelet-európai diktatúrák rendhagyó viszonyában jellemző eset volt Marjai útja Atlantából Knoxvillebe. A magyar vezető utaztatása Atlantáig megoldottnak látszott (a Lufthansa menetrendszerinti légi járatán), ám az onnan Knoxvillebe való eljutása problémákat vetett fel. A légitaxi bérlése túl 'burzsoának', a személygépkocsi bérlése túl méltatlannak tűnt. Megoldást a Coca-Cola Company felajánlása hozott, akik Marjai rendelkezésére bocsátották saját különgépüket. A megmosolyogtató szituáció háttérben a szívességek útján való nyomásgyakorlás módszere állt. A kelet-európai, sőt egyáltalán a kommunista világ országaiba a Coca-t, sokszor pusztán ideológiai alapon, nem engedték be. Ugyanekkor a Pepsi a nyolcvanas évek elejétől egyre több nem kapitalista országban volt jelen. A Coke készítői tehát a magyar piac – termékeik előtt való – megnyitását próbálták segíteni eme gesztussal. MOL KÜM TŰK 4-14 001154/2

³⁸⁷ MOL KÜM TŰK 4-14 001154/15

XII. Az emigráció kérdése: az emigráció, a 'harmadik kosár', és az ellenzék

„Legfontosabb talán annak a következtetésnek a levonása, hogy vacsora partnereink számára kivétel nélkül a legnagyobb ellenség: a párt és a Szovjetunió. Ezt a két dolgot soha semmilyen körülmények között nem fogják, nem is tudják elismerni” – írta csalódottan Kocziha Miklós, a Püski Sándorékkal 1982 első hónapjaiban elköltött vacsora után.³⁸⁸ A hetvenes években emigrált, könyv-mecénás Püski és baráti társasága hajlandó volt ugyan meghívni, és egy asztalhoz ülni az új magyar konzullal; ám egy pillanatra sem titkolták megvetésüket a rendszer iránt, melyet az képviselt.

Kádár János rendszere, mely alapvetően 1956 tagadására épült, legitimitását éppen a forradalom tagadása által érezte biztosítva. Ezen politikai konstrukción azonban a külhonba szakadt magyarság nagy része, így az amerikai magyarok³⁸⁹ számára is elfogadhatatlan volt. Olyannyira, hogy egészen a nyolcvanas évek elejéig a magyar emigránsokat tömörítő olyan szervezetek, mint az Amerikai Magyar Szövetség (American Hungarian Federation)³⁹⁰, a Magyar Baráti Közösség (Hungarian Communion of Friends) és az általa szervezett Itt-Ott³⁹¹, a Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör (Hungarian Alumni Association)³⁹², vagy éppen a William Penn Egyesület (William Penn Association – WPA)³⁹³, egységesen elutasítottak minden a kommunista vezetéssel folytatott párbeszédet. Mindez azonban lassan változni látszott.

³⁸⁸ MOL KÜM TŰK 4-19 00836

³⁸⁹ Az 1980-as népszámlálás szerint 1.776.902 magyar élt az Egyesült Államokban, s közülük mintegy 10% használta családon belül a magyart elsődleges nyelvként.

<http://www.emagyar.net/index.php?p=article&type=regional&id=12>

³⁹⁰ Az AMSZ-t 1906-ban Kohányi Tihamér alapította Clevelandben, s mint a legkorábbi alapítású magyar szervezet, sokáig egyben a legbefolyásosabb is volt. <http://www.americanhungarianfederation.org/about.htm>

³⁹¹ Az MBK-t 1967-ben Ludányi András és Éltető Lajos hívták életre Oregon államban. Az 1977-től elfogadott szervezeti alkotmánnyal bíró közösség a magyar-amerikai kapcsolatokban az Itt-Ott Találkozók szervezésével bírt saját helyértékkel. <http://www.mbk.org/changelang-hun.html>

³⁹² 1960-ban a New Jersey-i Rutgers Egyetemen alapították az 1956-os forradalom leverése után az USA-ba emigrált magyar fiatalok. <http://www.hhrf.org/bessenyei/hu/rolunk>

³⁹³ A William Penn Egyesület, pontosabban annak elődei – a Verhovay Aid Association (1886) és a Rákóczi Aid Association (1888) segélyező egyesületeként jöttek létre. A Verhovay Segélyező Egyesületet a pennsylvaniai Hazeltonban 13 magyar szénbányász hozta létre, s ma is ezt tekintik a WPA őséneke. A két segélyegylet 1955-ben egyesült, és 1972-től szerepelnek William Penn Association-ként. 1979-83 között – jónéhány további magyar segélyező egyesületet magába olvasztva – a WPA vált a meghatározó magyar segélyező szervezetté, egyre nagyobb részt vállalva a magyar kultúra és a magyarságtudat fenntartásában is. <http://www.williampennassociation.org/about.htm>

Az AMSZ, mely sokáig az egyik legkommunistaellenesebb szervezet volt, az év őszén új vezetőséget választott.³⁹⁴ Bár az AMSZ Intéző Bizottságának elnöke – Pásztor László – még meglehetősen keményhangú zárónyilatkozatot fogadtatott el,³⁹⁵ mégis a Bizottságnak immár helyet kaptak a Budapesttel konstruktív kapcsolatra törekvő erők is, például Beke Imre személyében.³⁹⁶ A magyar szervezetnek az AMSZ-ben 1981 szeptemberében lezajlott változásokról a már korábban említett dr. Haraszi Sándor adott tájékoztatást. Ahogy a jelentés fogalmaz: „...’döntő fordulat’, ’front-áttörés’ következett be az AMSZ-on belül azok javára, akik a Magyarországgal való kapcsolatok mellett vannak.”³⁹⁷ Az új helyzet 1982 márciusára kézzelfogható eredménnyel is szolgált: Kocziha Miklós konzul személyesen is találkozott Beke Imrével, az AMSZ egyik alelnökével, illetve a Szövetség két igazgatójával is: Kazella Ignáccal és Kálmán Lászlóval.³⁹⁸ A találkozót összegző jelentésében a főkonzul egyértelműen együttműködési készségről, és kihasználható lehetőségekről beszél. Nyilvánvaló, hogy a legkínálkozóbb lehetőséget az AMSZ-en belüli széthúzás jelentette, hiszen egy-egy frakció megnyerésével a magyar diplomácia mozgásteret kiszélesedhetett, az általa megszerezhető és felhasználható információk mennyisége pedig nőtt.

Az AMSZ-en belül lezajló történések markáns ellenpéldájaként a jelentésekben „Püski Sándor és köre”-ként megjelenő Itt-Ott, MBK és a Bessenyei György Kör említhető. Az általuk képviselt konzekvens hozzáállás nem a kontaktus, hanem az együttműködés megtagadását jelentette a Magyar Népköztársaság hivatalos szerveivel.³⁹⁹ Az anyaországgal való személyes kapcsolatok ápolásában, ugyanakkor, Püski tevélegesen volt aktív; így ő kezdeményezte Fekete Gyula, majd Csoóri Sándor⁴⁰⁰, még később pedig Kányádi Sándor⁴⁰¹ 1982-es meghívását az Egyesült Államokba. Ez a meghívottak számára, minden alkalommal,

³⁹⁴ MOL KÜM TÜK 4-19 001864

³⁹⁵ A zárónyilatkozat egyértelműen a szovjet orientált magyar vezetés ellen, és reaganai politika irányvonala mellett foglalt állást. MOL KÜM TÜK 4 -19 005933

³⁹⁶ uo.

³⁹⁷ uo.

³⁹⁸ Az AMSZ-nek mintegy hat alelnöke és harminc igazgatója volt. Hogy egy társadalmi szervezetnek mi szüksége lehetett ekkora bürokratikus ’vízfejre’, azt nehéz lenne megmondani. Az viszont biztosan állítható, hogy minden olyan hierarchikusan felépülő szervezet, ahol a csúcsovezetés funkciói túl sok kézben vannak megosztva, hosszú távon élet- és döntésképtelen. A már idézett Fekete Gyula féle jelentés utal erre: „A legtöbb emigrációs szervezet gyakorlatilag csak a vezetőségéből áll, nincs mögöttük tömegbázis.” MOL KÜM TÜK 4-19 001864, és 4-19 003968

³⁹⁹ Egy 1984-ben készült, Dinya Lajos alkonzul munkáját értékelő jelentés is külön kitér a Püskiek által jelentett problémára. „Továbbra is gondot jelent a Központ számára, hogy az Öregdiák Kör és Püski Sándor tervezett programlépéseiről nem, vagy alig tudunk.” MOL KÜM TÜK 4-I-19 0031771

⁴⁰⁰ Csoóri Sándort az MBK és az Itt-Ott hívta meg hivatalosan, az Ohio állambeli Lake Hope-nál tartandó IV. Anyanyelvi Konferenciára; majd azt követően egy New Yorktól Vancouverig, Torontótól Miamiig tartó körútra. MOL KÜM TÜK 4-19 002567

⁴⁰¹ Kányádit szintén az Itt-Ott és az MBK hívta meg, 1982. szeptember-októberére, egy Clevelandtól Los Angelesig tartó körutazásra. MOL KÜM TÜK 4-19 001841/2

előadói estekkel tarkított amerikai körutazást jelentett. Hozzá kell tenni, az emigráció tagjai általánosságban bizalmatlanok voltak a hazulról érkezettekkel szemben, és gyanakvással fogadtak mindenkit, aki a vasfüggönyön túli Magyarországról érkezett. A meghívottaknak ezzel szemben hozzá kellett szokni a gondolathoz, hogy az általuk külföldön elmondottakról valaki (ha éppen nem ők maguk⁴⁰²), valahol biztosan jelentést ír; így nyilvános megfogalmazásaiknak kézzelfogható határt szabott a megfigyelés ténye. A magyarországi politikai helyzetről ezért inkább a hivatalos programon kívüli fogadásokon, vacsorákon, és baráti beszélgetésekben esett szó.⁴⁰³

Az amerikai magyar emigráció ugyanakkor a magyarországi eseményekre, és a Helsinki Záróokmányra, sőt a javuló magyar–amerikai viszonyra is ferde szemmel tekintett. Helsinkiben a fennálló *status quo* (vagyis az orosz megszállás tényének) újbóli elismerését látták; míg a korona visszaadását, majd később a Reagan kormány által folytatott kooperatív magyar politikát a kommunista rezsimnek tett felesleges engedménynek tekintették.⁴⁰⁴ Csak 1982 után kezdett teret nyerni egy új, konstruktívabb magatartás, mely az érzelmi megközelítés helyett a reálpolitikai tények szemszögéből vizsgálta a Fehér Ház és a State Department törekvéseit – igaz, továbbra sem kritika nélkül.⁴⁰⁵

Az elszármazott magyarok kritikájára természetesen az Magyar Népköztársaság messze fogékonyabb volt, mint az amerikai politika bármely résztvevője. A hivatalos magyar szervek mindent elkövettek, hogy se az emigrációnak a rendszerrel ellenséges tagjai, se annak sajtója vagy irodalma ne juthasson be Magyarországra. Ez utóbbi olyan irodalmi nagyságokat is érintett, mint Márai Sándor, vagy éppen Wass Albert. Ahogy maga Márai megfogalmazta: „Huszonöt évvel a kommunista hatalomátvétel után egy ország, melyet állig felfegyverzett katonai, biztonsági alakulatok őriznek, még mindig fél a könyvtől, attól a gyufalángnyi világosságtól, amit a sűrű sötétben egy könyv terjeszt.”⁴⁰⁶ Ha az MSZMP tartott a nyugati irodalomtól, akkor még jobban tartott annak kiadójától és terjesztőjétől, Püski Sándortól. 1983-ban került sor az 1943-as szárszói találkozó negyvenedik évfordulójára, illetve az ennek kapcsán tartott megemlékezésre, és újabb szárszói találkozóra. Mivel az eredeti találkozó

⁴⁰² Mint arra korábban utaltam, Fekete Gyula maga készített jelentést amerikai útjáról, és az ott tapasztaltakról.

⁴⁰³ Hogy az óvatosság soha nem ártott, azt egy 1982. októberében, Csoóriról készített készült jelentés is jól mutatja: „Csoóri a Lake Hopenál nyilvánosan a XIX. század sorskérdéseit boncolgatta inkább, nem saját jelenét. Azután költészetéről vallott, majd verseit adta elő. ... Néhány hallgatóban az a benyomás maradt, hogy a Csoóri versek írásban hatásosabbak, mint élőszóban előadva. Előadásának szövege még nem áll rendelkezésünkre.” MOL KÜM TŰK 4-19 005722

⁴⁰⁴ Borbándi Gyula, *A magyar emigráció életrajza 1945-1985*, Budapest, Európa Kiadó, 1989. 182., 190., 194.

⁴⁰⁵ George Bushon például annak – állítólagos – ’engedékeny’ budapesti kijelentéseit kérték számon, annak 1983-as, magyarországi látogatása után. Borbándi i. m. 216.

⁴⁰⁶ Borbándi idézi Márait, Borbándi i. m. 234.

főszervezői között, Németh László és Veress Péter mellett Püski is ott volt, így méltán gondolhatta, hogy a jubileum alakalmából haza utazik. Erre minden lehetősége meg is volt, hiszen 1986-ig érvényes útlevele szolt Magyarországra.

1983-ban azonban Püskinél kiadás alatt volt egy könyv, melynek megjelentetése sértethette a hivatalos magyar politikai irányvonalat. Az ominózus könyvet a Csehszlovákiában élő Duray Miklós jegyezte, és annak előszavát Csoóri Sándor írta. A könyv témája a 'testvéri szocialista államok' viszonyában tabunak számító magyar kisebbség, annak felvidéki élete és tarthatatlan helyzete volt. Mivel a könyv megzavarhatta a csehszlovákokkal való magyar viszonyt, ezért a külügy illetékesei mindent elkövettek, hogy a könyv végül mégse jelenjen meg. A külügyminisztérium ezért arra utasította Koczihát, hogy figyelmeztesse Püskit: amennyiben nem áll el a könyv kiadásától, akkor megtagadják tőle a beutazás lehetőségét, akár útlevelének bevonása árán is.⁴⁰⁷ Hogy a magyar főkonzul eleget is tett felettesei utasításának, azt Tom Lantosnak a Petrán Jánoshoz írt leveléből tudhatjuk: „Néhány nappal ezelőtt megtudtam, hogy Sándor [Püski – KJE] mégsem tud részt venni az eseményen [a szárszói találkozón – KJE], minthogy bizonyos módon elbátortalanították őt a konferencián való részvételtől. Ez meglehetősen kényelmetlen helyzetet teremt.”⁴⁰⁸ A magyar nagykövet üres kifogásokkal teli válaszából (például, hogy Püski nem az egyetlen főszervező volt, hogy a konferenciát majd elhalasztják, stb.) egy valami vált világossá: a szólásszabadság amerikai támogatóinak, az államközi kapcsolatok minden javulása ellenére sem volt helye Magyarországon.

Az ilyen kirívó, és sok, kis, hétköznapiabb eset végül lassan felnyitotta a magyar emigráció szemét. A „címezett ismeretlen” felirattal, vagy lila pecséttel⁴⁰⁹ felülütötten visszaérkező, magyar barátoknak vagy rokonoknak szánt csomagok ráébresztették a feladókat, hogy Helsinki 'harmadik kosara' talán mégis lehetőséget, és nem újabb gátat jelent az óhaza felé. A Helsinki Záróokmányból immár nem a Jalta utáni helyzetet rögzítő első rész, hanem az emberi jogok, valamint a sajtó- és véleményszabadság tiszteletben tartására vonatkozó ajánlások váltak fontossá. Az emigráció végre felismerte, hogy az 1975-ben aláírt megállapodás igenis eszközt adott a Kelet-Európáért tenni akarók kezébe.

⁴⁰⁷ MOL KÜM TŰK 4-19 004251

⁴⁰⁸ MOL KÜM TŰK ugyanott – külön jelzet nélkül

⁴⁰⁹ „...gyakran érkeznek vissza a hírhedt lila színű pecséttel, amely a nemzetközi postai egyezményre hivatkozással jelzi a szállítmányok visszautasítását. A hivatkozási paragrafus a robbanóanyagokra és pornográfiára vonatkozik, aminek a kézbesítését a postahivatalok megtagadhatják.” Borbándi i. m. 242.

Tennivaló pedig bőven akadt, például 1956 emlékének ápolásában. Ebben kulcsszerepet játszott a forradalom idején elesettekről való megemlékezés és az akkor elhunytak számontartása, ezért az emigráció tagjai igyekeztek figyelemmel kísérni a magyarországi eseményeket. Minden Budapestről érkező híradás, mely a forradalmat érintette, különös figyelmet kapott. Ilyen volt a Kerepesi temető 21. parcellájának ügye is. A budapesti temetkezési vállalat – egyébként a hatályos jogszabályoknak megfelelően – bejelentette, hogy Kerepesi temetőben felszámol tíz olyan parcellát, amelyekbe az utolsó hantolás legalább huszonöt évvel korábban történt. Ezen tíz parcella egyike – a huszonegyes számú – azonban a forradalom áldozatainak (mártírjainak) végső nyughelye volt.⁴¹⁰ A bejelentés óriási tiltakozást váltott ki az Egyesült Államok magyarjai körében, olyannyira, hogy arról hamarosan már az amerikai sajtó is cikkezett. Áprilisban a *Washington Post*, május elsején pedig a *New York Times* foglalkozott az ügygel. A *Post* cikkírója, Jack Anderson nem hagyott kétséget afelől, hogy a 21. parcella nem egyszerűen néhány ember végső nyughelye, hanem szimbólum – a forradalom szimbóluma. Amint azt „Egy temető eltörlése Magyarországon” című cikkében megfogalmazta: „Az emlék az, mely mind közül a legjobban zavarja Kádárt, és kremlbeli mestereit. [...] Amit Kádár valójában felszámolni remél, az nem más, mint a szabadságharcosok emléke.”⁴¹¹

A budapesti temető ügye hamarosan politikai ügyé lett, mely immár nem csak magyarokat mozgósított. Az elhunytak hozzátartozóinak kéréseit⁴¹² újra meg újra elutasító, és a felszámolás mellett kitartó magyar állam magatartása többeket is cselekvésre készítetett. A *The Washington Times* 1983. június 15-i számában 18 közéleti személyiség fordult nyílt levélben Losonczy Pálhoz, a magyar Elnöki Tanács elnökéhez.⁴¹³ Az aláírók között éppúgy ott volt Gereben B. István, az Észak-Amerikai Magyar Szervezetek Szervező Bizottságának elnöke, mint a korábbi amerikai elnök, Jimmy Carter, vagy az egyik legismertebb magyar tudós, Edward Teller – azaz Teller Ede.⁴¹⁴ A valós demokráciában élők úgy látták, hogy több mint két és fél évtizeddel az események után, az áldozatok hozzátartozóinak immár joga kell, hogy legyen ismerni szeretteik végső nyughelyét. Aczél György ’hosszú távú’ demokráciájában azonban még a rég halott ellenfeleknek sem járt kegyelet.

⁴¹⁰ Mintegy 250 sírról volt szó. MOL KÜM TŰK 4-148

⁴¹¹ A *Washington Post*-ban, 1983 áprilisában megjelent „Liquidating a Cemetery in Hungary” című cikkből. uo.

⁴¹² A 21. parcellába temetettek hozzátartozói saját elhunytaik nyughelyének azonosítását kérték a hatóságoktól.

⁴¹³ MOL KÜM TŰK 4-43 003885/2

⁴¹⁴ „Azért fordulunk Önhöz és kormányához, hogy betartva a Helsinki Záróokmányban megtestesülő emberi jogi elveket, és a még életben lévő hozzátartozók – korábban többször megismételt – kérésének eleget téve végezzék el a sírhelyek azonosítását.”uo.

Ezt igazolja kutatásom talán legtorokszorítóbb dokumentuma is, Maléter Pál Béla levele Kádár Jánoshoz. Az ifjabb Maléter építészként dolgozott Amerikában, s szülőhazájába csak 1983 októberében látogatott vissza, akkor is feleségét – a COMSAT cég igazgatóját – kísérve el a Nemzetközi Űrhajózási Szövetség budapesti ülésére.⁴¹⁵ Valószínű, hogy az e látogatás során, a lelkében felkavarodó múlt készítette arra, hogy levélben forduljon Kádárhoz. A magyar hatóságokhoz ügyvéden keresztül eljuttatott, ám saját kézzel írt angol és magyar nyelvű levélben mindössze annyit kért az MSZMP elsőszámú vezetőjétől, hogy apja földi maradványait exhumáltatva Eperjesre – Csehszlovákiába – vihesse, hogy a családi kripta legyen azok végső nyughelye. A levél visszafogott ám személyes sorai, a bűnt ki nem mondva, némán vádolták annak címzettjét. A múlt egy árnyalakja saját gyermekének képében jött el kísértetni a kivégzések elrendelőjét, és végrehajtatóját. Az ifjabb Maléter kérése ott dübörgött a magyar pártokrácia fülében, hangosabban minden kiáltásnál, minden fizetett hirdetésnél, minden külföldön megjelent felhívásnál és tiltakozásnál. Egy ennyire húsbavágó kérést csak elutasítani lehetett: „Maléter kérelmének teljesítésére a *precedenst teremtő elem* [kiemelés – KJE] miatt csak az 1956-os ellenforradalom valamennyi kivégzett vezetői holtteste (sic!) ügyének átfogó felülvizsgálatának keretében lenne lehetséges, ami ismereteink szerint nincs napirenden.”⁴¹⁶ 1983 végén a múlttal való szembenézés valóban nem volt ’napirenden’. A 21. parcella éppúgy megőrizte titkát, mint a sír, melybe az idősebb Malétert temették. 1956 története tabu maradt, és ezen akkor semmilyen levél, újságcikk, vagy külpolitikai nyomás nem tudott változtatni. Kádár rendszere – ha érdekei ezt diktálták – képes volt pozitív módon alkalmazkodni a külviszonyaiban beállt változásokhoz; de képtelen volt belülről megváltozni – nem engedhette, hogy a változások saját belső életét is érintsék.

Pedig a változások immár az ajtón dörömböltek; s a zörgetők többé nem voltak barátok híján – ahogy ezt az úgynevezett Demszky-ügy is megmutatta. Maga az ’ügy’ – mellyel külügyi akták egész sora foglalkozik – valójában nem volt más, mint Demszky Gábor 1983. decemberi pere. A vádlott személye, és a csoportosulás melynek tagja volt, már korábban is magára vonta a hatóságok (és a III/III-as Csoportfőnökség) aggódó tekintetét; ám ’intézkedés’ sokáig nem történt irányukban. Ugyanekkor azonban az amerikaiak is figyelemmel kísérték, és a lengyel Szolidaritás esetében alkalmazottakhoz hasonlóan, tevőlegesen is segítették a kibontakozó ellenzéki mozgalmat; külön figyelmet szentelve a Helsinki Záróokmányban garantált szabad véleménynyilvánítás és szólásszabadság elvének, mely *de iure* lehetővé tette

⁴¹⁵ MOL KÜM TÜK 4-31 005306

⁴¹⁶ Olvashatatlan aláírással ellenjegyzett jelentés, 1983. december 20-adi káról. uo.

az ellenzéki csoportok létezését és működését.⁴¹⁷ Magyarországon az 1981 októberétől megjelenő *Beszélő* volt az a szamizdat kiadvány, készítői pedig azok az ellenzékiek, akik az USA részéről a legnagyobb figyelmet, és a legtöbb támogatást kapták. Az amerikaiak leplezetlenül kiálltak az általuk – illegálisan – támogatott csoport mellett; olyannyira, hogy Harry E. Bergold 1982 júniusában egy 22 nevet tartalmazó listát adott át Esztergályos Ferencnek, az V. Területi Osztályon tett látogatásakor. Ezen a listán több olyan – később politikai karriert befutó – ellenzéki neve szerepelt, akik miatt az Egyesült Államok úgy mond 'aggódott'. Ilyen volt például Solt Ottília (a listán tizenharmadikként) és Iványi Gábor (a lista hatodik helyén). E lista második helyén ugyanekkor Demszky Gábor neve szerepelt. A névsor kevés kétséget hagy afelől, hogy az Egyesült Államok számára – a kis lépések politikájában – a Beszélő-csoport működése, saját helyértékén mérve, jelentőséggel bírt.⁴¹⁸

E helyértékből kilépve, egy pofozkodássá fajult igazoltatás eredményeként lett Demszky személye saját jogán fontossá. A szamizdatokat terjesztő jogász egy rendőrségi igazoltatás során került nyílt összetűzésbe a hatóságokkal, amikor is tetteleg nekiesett a kocsiját engedély nélkül is átkutatni óhajtó rendőrségi közegnek.⁴¹⁹ Letartóztatása és várható pere hamar nyilvánosságot kapott a külföldi sajtóban; a *Le Monde* például már december 14-én beszámolt róla, holott maga a per csak december 22-ére volt kiírva.⁴²⁰ Az Egyesült Államok sem késlekedett sokáig saját álláspontjának megfogalmazásával, és december 20-án (tehát még szintén a per kezdete előtt) már a washingtoni külügyi szóvivő is felszólalt az ügyben: „Sajnálkozva vesszük tudomásul, hogy egy évtized távlatában ez lesz az első, politikai felhangokat tartalmazó per, melyet független, magyar értelmiségiek ellen indítanak.”⁴²¹ Ugyanekkor Smith, a budapesti nagykövetség ideiglenes ügyvivője,⁴²² a magyar fővárosban tette egyértelművé, hogy az ilyen és hasonló ügyek biztosan csak kárt

⁴¹⁷ Nyilván a Helsinki Záróokmányban leírtak (nem kötelező érvényű ajánlások) még nem tették *de facto* lehetővé az ellenzéki csoportok működését, hiszen azokat a keleti blokk minden országában üldözték.

Ugyanekkor végső garanciát jelentett a létezésükre; pontosabban arra, hogy ezen csoportosulásokat már nem lehetett (konzekvenciák nélkül) felszámolni, vagy likvidálni.

⁴¹⁸ 1984. márciusi jelentésében Dr. Házi Vencel nagykövet is az ellenzéki mozgalmaknak a harmadik kosáron belüli, de mégis kiemelten való kezelését látta a reagani emberi jogi politizálás egyik kulcs momentumának. „A legfőbb törekvés az ellenzéki csoportok legalizálásának és növekvő akciószabadságának biztosítása. Az amerikai diplomácia az emberi jogok kérdését napirenden fogja tartani a nemzetközi fórumokon és a kétoldalú tárgyalásokon egyaránt...” MOL KÜM TŰK 4-10 002294

⁴¹⁹ MOL KÜM TŰK 4-146 006494

⁴²⁰ MOL KÜM TŰK 4-146 006494/3

⁴²¹ MOL KÜM TŰK 4-146 006494

⁴²² Bár a sajtó – és néhány más forrás is – 1980-83 közé teszi Bergold hivatali működését Magyarországon, a nagykövet valójában már 1982. október 26-án megtette búcsúlátogatását magyar kollégáinál. Nem tagadva meg önmagát, a lépcsőn még megmutatta azt az előző napi NATO táviratot, mely Grenada megszállásáról értesíti az amerikai nagyköveteket. MOL KÜM TŰK 4-116 005723

okozhatnak a kétoldalú kapcsolatok alakulásában. Magyar kollégái értésére adta, hogy „ertesüléseik szerint”⁴²³ Demszkyt, és a Beszélő-csoport más tagjait, már korábban is – szinte folyamatos – rendőri zaklatás érte; éppen ezért aggasztónak ítélik a pert: annak időzítését, illetve lehetséges konzekvenciáit.⁴²⁴ A per végül mégis elkezdődött, s így az amerikai külügy immár a várható ítéletre próbált hatással lenni. Ronald K. Kuchel, a State Department főtanácsosa Washingtonban fejezte ki abbéli reményét, „hogy az ítélet a magyar Büntetőtörvénykönyvnek az ilyen ügyekre vonatkozó kiírásának megfelelő lesz, vagy felmentik Demszkyt.”⁴²⁵

Demszky Gábort végül mégiscsak elítélték; a perére Budapestre érkező francia Dechezelles ügyvédet, aki emberi jogi megfigyelőként kívánt a tárgyaláson résztvenni, a tárgyalóterembe már be sem engedték.⁴²⁶ Egyedül a meghozott ítélet enyhesége utalt arra, hogy Magyarországra – ha burkolt formában is – de hatással van a nemzetközi nyomás.⁴²⁷ A ’harmadik kosár’, és az abban lefektetett emberi jogi elvek tehát csak nagyon keskeny mesgyn mozoghattak a nyolcvanas évek elejének Magyarországn. A valóság azon keskeny sávján, mely valahol félúton volt „a politikai szabadságjogok szülte elérhetetlen álmok, és egy kényelmesebb élet vágyott céljai között.”⁴²⁸

---

⁴²³ MOL KÜM TÜK 4-146 006494/2

⁴²⁴ A State Department valóban aggódott; attól féltek, hogy Demszky pere csak az első lépés lesz azon eljárás során, mely a teljes magyarországi ellenzékkel való leszámolást célozza. uo.

⁴²⁵ MOL KÜM TÜK 4-146 006494/3

⁴²⁶ Az eljárás miatt pedig Párizs is tiltakozott. uo.

⁴²⁷ A State Department 1983. márciusi, az emberi jogok helyzetével kapcsolatos jelentése szerint Magyarországon mintegy 50 embert tartottak fogva politikai okokból. Az ítélet meghozatala után Demszkyt is ide sorolták; így ő lett az ötvenegyedik politikai fogoly. MOL KÜM TÜK 4-148 002141

⁴²⁸ Részlet a már idézett, a *The Washington Post*-ban megjelent cikkből. MOL KÜM TÜK 4-148

XIII. Magyarország összehasonlítása a keleti blokk más országaival az 1980-as évek közepén

A magyar–amerikai kapcsolatok továbbfejlődésének alapfeltétele volt a törekvéseiben intakt amerikai külpolitika, Ronald Reagan 1984 novemberi újraválasztása e szempontból jelentett biztató konkrétumot. Reagan gyakorlatilag mind az ötven államban nyert; az elnyerhető 538 elektori szavazatból 525 szerezve meg; ezzel mind a mai napig minden idők legtöbb elektori szavazatot elnyerő amerikai elnöke lett (demokrata ellenfele, Walter Mondale az amerikai elnökválasztások történetének második leggyengébb eredményét produkálta).⁴²⁹ Hogy Reagan másodszori megválasztása a jövőre nézve milyen konzekvenciákkal bírt, arról Dr. Kornidesz Mihálynak, az MTV elnökének az Egyesült Államokban tett látogatásáról készült jelentésből kaphatunk képet. Kornidesz 1984 novemberének végén utazott az USA-ba, s ott a washingtoni, magyar sajtóattasé, Juszel Béla társaságában több, politikával foglalkozó amerikai szakemberrel is találkozott – e találkozók sorából kiemelkedik a Richard Pipes-szal lefolytatott személyes konzultáció.

Pipes az 1985-ös esztendő várható amerikai politikáját vázolta fel, két magyar látogatója előtt.⁴³⁰ Úgy látta, Reagan nem fog elállni az amerikai fegyverzet további fejlesztésétől, mivel az elhúzódó moszkvai hatalmi harc egyben növekvő biztonsági kockázatot jelentett Amerika számára. A kéthatalmi viszony fegyverzetkorlátozási tárgyalásokká redukálódását a kétoldalú viszony általános, illetve a regionális konfliktusok miatti romlásával magyarázta. Utóbbi kapcsán szóba hozta Nicaraguát is, rámutatva, hogy a modern szovjet fegyverekkel felszerelkező szandinisták veszélyt jelentenek a dél-amerikai térségben, ezért az Egyesült Államok várhatóan be fog avatkozni. A Kornidesz Mihályékkal folytatott beszélgetésből számunkra természetesen a Magyarországról mondtak a legfontosabbak. Pipes, mint az elnök korábbi tanácsadója, úgy fogalmazott, hogy Reagan számára Magyarország a keleti blokkon belüli példaértéke miatt volt fontos: „Reagan elnök a kelet-európai országok kezdeményezéseit érdeklődéssel figyeli, és támogatja azokat. Hisz

⁴²⁹ A rendkívül bonyolult amerikai választási rendszerben az elnököt máig nem közvetlenül, hanem elektorok útján választják. Az elektorokat semmi nem kötelezi arra, hogy az őket jelölők pártszimpátiáit követve szavazzanak. Igaz, Reagan a popular vote-ok (a tulajdonképpeni szavazatok) jelentős többségét is – 58.8% – magáénak tudhatta, Mondale 40.6%-ával szemben.

http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_presidential_election,_1984

⁴³⁰ uo.

abban, hogy a magyar gazdaságirányítási reformok fokozatosan meghonosodnak a szomszédos szocialista országokban is, s maga a szovjet vezetés is kénytelen lesz változtatni a jelenleg merev irányítási rendszeren.”⁴³¹ Ha az Egyesült Államok Kelet-Európa politikájának – az NSDD 75-ben lefektetettek szerint – célja a nemzeti sajátosságok, a közös kommunista/szocialista ideológián túlmutató, nemzeti érdekek életben tartása, illetve megerősítése volt, akkor a magánszféra fokozatos megerősítésének érdekében tett lépések végső értelmét az egyéni érdek és a polgári öntudat újratemtésében fedezhetjük fel. Kádár János Magyarországa éppen azért bizonyulhatott megfelelő terepnek ezen óvatos politikai kísérletezéshez, mert habitusában a magyar modell állt legközelebb a nyugati fogyasztói társadalmakhoz.

Kenneth T. Jowitt, a Berkeley Egyetem Politikatudományi Tanszékének professzora, Kornidesz Mihállyal találkozáskor azt mondta el, hogy addigi kutatásait „főleg a magyar gazdaságirányítás reformjai érdekelték, újabban azonban a figyelem egyre inkább a magyar társadalmi fejlődés sajátosságainak elemzésére irányul.”⁴³² Fontos volt, hogy bemutathassák „a szovjet gazdasági modelltől való eltérés pozitív hatását a gazdasági és társadalmi élet különböző területein”, miközben Magyarországot „egyre gyakrabban inkább más nyugat-európai országhoz hasonlítják.”⁴³³ Az amerikai szakértők szemében tehát a magánszektor megerősödése felé tett minden apró lépés egy lehetséges, jóval nagyobb társadalmi változás irányába mutatott. Az egyén jólétének kérdése végső soron nem választható el az egyén saját érdekeinek védelmétől; az egyéni érdekre való ráébredés pedig az állam által diktált közös érdekektől ellentétes irányába hat. Mindezt Richard Pipes – egy későbbi interjúban – a következőképpen fogalmazta meg: „A demokráciában – többek között – elengedhetetlenül szükséges az individualizmus, a klán és törzsi jellegű szervezetek lebomlása; hogy az egyén egyedül álljon szemtől szembe az állammal.”⁴³⁴

A fogyasztás bővülésének fenntartását belbiztonsági kérdéssé avató kádári modellben a növekvő belső igények kikényszerítették az egyéni érdekelttség részleges visszaállítását a gazdaság minden ágazatában (a háztáji a mezőgazdaságban, a gébin a szolgáltatásban, a gmk

---

⁴³¹ uo.

⁴³² Jowitt az amerikai–szovjet viszony akkori és várható alakulása kapcsán szemléletesen fogalmazott: „Reagan elnök a Szovjetuniót ’rákos fekélynek’ tekinti, s nem sajnálja ’gyógyítására’ a pénzt.” MOL KÜM TŰK 4-10 006034

⁴³³ MOL KÜM TŰK 4-10 006035

⁴³⁴ http://www.boston.com/news/globe/ideas/articles/2003/11/02/the_hard_liner/

az iparban);⁴³⁵ ám e gazdasági változások hosszú távon épp a társadalom belső szerkezetét érintették, a totális állam keretei között teremtve újra a saját jólétét és érdekeit követő egyént. A megvalósult kádári szocializmusban az otthon libát nevelő paraszt; a TSZ seprűüzemében cirkot kötő asszony; a gebinben dolgozó kisvendéglős és a gazdasági munkaközösségben fusizó szerszámforgácsoló mind egy-egy apró lépést jelentettek, egy a politikai vezetés által kitűzött célok helyett, az egyén saját teljesítményére és törekvéseire épülő társadalom felé.

Nagy János külügyminiszter-helyettes (az iratokban: államtitkár) 1984 nyári amerikai útja, pontosabban az ahhoz kapcsolódó jelentések és összefoglalók, jó alkalmat adnak arra, hogy megfelelő perspektívából értékeljük és viszonyítsuk a kétoldalú kapcsolatokban addig elért, valamint a jövőt tekintve 1984-ben lehetséges eredményeket. Nagy június-július fordulóján járt az USA-ban, és külügyi vonalon folytatott jelentősebb megbeszéléseket Geroge Shultzal, és Richard Burttel.⁴³⁶ Az amerikai külügyminiszter a bilaterális kapcsolatokat „nyugodt s hatékony módon fejlődőnek”⁴³⁷ nevezte, és leszögezte, hogy a magyar MFN-státusz továbbra is biztosított.⁴³⁸ Ez utóbbit azért fontos kiemelni, mert Románia kapcsán jelezte, hogy a kongresszus elveheti Romániától a legnagyobb kedvezményt: „Ennek Magyarországhoz semmi köze, Romániával vannak problémák [...]”.⁴³⁹ A kereskedelmi kedvezmény felfüggesztésére végül nem kerülhetett sor, mert a kongresszusi polémiát megkerülve Ronald Reagan 1984. május 31-én elnöki döntéssel (presidential determination) egyszerre hosszabbította meg a román, a magyar és a kínai MFN-státuszt;⁴⁴⁰ de 1984 közepére érzékelhetően repedések jelentek meg a másfél évtizede kiemelten kezelt amerikai–román viszonyban – Bukarest minden törekvése ellenére. Hodicska Tibor, a bukaresti magyar követség ideiglenes ügyvivője, 1984 júniusában a román–amerikai

⁴³⁵ A „gebin”, az úgynevezett szabadkasszás boltok, 1957-től léteztek, és főként a vendéglátásban volt jelentős szerepük. Ha változó (többször szigorodó) szabályozás mellett is, de a gebinben működtetett kocsmák, éttermek, fagyizók vagy épp lángososok jelentős gazdasági szereplővé nőttek ki magukat, 1979-re a vendéglátóipari bevételek 60%-a innen eredt. A háztáji gazdaságok beindítására az 1959-61 között levezényelt, s egyben lezárt tévesztés nyilvánvaló gazdasági kudarca után került sor. Bár a földek 93%-a állami tulajdonba került, az 1960-as évektől a háztájiban (leggyakrabban egy kataszteri holdon) végzett termelés a mezőgazdasági össztermék 20%-át adta. A vállalatokon belüli vállalati gazdasági munkaközösségek (vgmk), illetve a vállalatokon kívüli gazdasági munkaközösségek (gmk) alapítása 1981-el indult be, s ezek száma az 1980-as évek második felére 6.300 fölé emelkedett. A gmk-k és vgmk-k szerepe leginkább az építőiparban volt jelentős.

⁴³⁶ Az eredetileg újságíró Richard Burt, aki 1980-ig a *The New York Times* nemzetbiztonsági tudósítója volt, 1981 és 1983 között a State Departmentben a politikai-katonai ügyek osztályának igazgatója, majd 1983 és 1985 között, szintén a külügyben, államtitkár-helyettesként az európai és kanadai ügyekért volt felelős. Ezekután, 1989-ig, az USA bonni nagykövete volt, majd – politikai karrierjének betetőzéseként – ő lett az amreikai főtárgyaló a START tárgyalásokon. http://www.sourcewatch.org/index.php?title=Richard_Burt

⁴³⁷ MOL KÜM TÜK 4-135 003705/2

⁴³⁸ MOL KÜM TÜK 4-135 003705/3

⁴³⁹ uo.

⁴⁴⁰ MOL KÜM TÜK 4-51 003823

viszonyról adott összefoglalójában kiemeli, hogy „román részről a nyilvánosság előtt messzemenően tartózkodnak az USA elítélésétől. Ezzel együtt a nem publikus román értékelés is magán hordozza a sajátos külpolitika jegyeit, s nem egy aspektusában a Szovjetuniót bíráló elemeket is tartalmaz.”⁴⁴¹ Azaz a román külpolitika a Szovjetunióval szemben inkább tűnt kritikusként, mint az USA-val. E román *modus vivendi* azonban egyre kevésbé volt képes elfedni a rendszer valódi természetét, s ez kihatott az Egyesült Államokkal fennálló kapcsolatokra is. Olyannyira, hogy Kornidesz novemberi, Kenneth T. Jowittal lefolytatott megbeszéléseinek összefoglalója szerint a Berkley professzora Romániát illetően rendkívül sommásan és negatívan nyilatkozott: „A Ceaușescu-rendszert az észak-koreai rendszerhez hasonlította.”⁴⁴²

Ha a kommunista rendszerek negatív értelemben vett non-plus ultrájához, Észak-Koreához való hasonlítás nagyjából nyilvánvaló túlzás volt, Jowitt kijelentése jól jellemzi azt a negatív tendenciát, mely az amerikai–román viszonyba innentől egyre markánsabban nyilvánult meg. Nagy János nyári, washingtoni megbeszélései ezzel épp az ellenkező irányba mutattak a magyar relációt illetően: „Burt miniszterhelyettes négyszemközt, bizalmasan tájékoztató: nem kizárt, hogy az év második felében Shultz külügyminiszter Budapestre látogat.”⁴⁴³ Bár e látogatást 1984 második felében mindvégig lebegtették, és végül ebben az évben nem is valósult meg,⁴⁴⁴ maga a látogatás lehetőségének felvetése is különös jelentőséggel bír. A térségben Nixon 1969-es romániai látogatása óta George Bush alelnök 1983-as magyarországi útja volt a legkiemelkedőbb diplomáciai vizit amerikai részről; így Shultz – az amerikai külpolitikában az elnök után a második legbefolyásosabb személy – esetleges látogatása a térségben mérföldkövet jelenthetett volna. Burt informális közlése tehát a kétoldalú kapcsolatok további erősítése mellett a politikai kapcsolatok újabb szintre való emelésének lehetőségét rejtette magában. Hasonló lehetőségekkel a szovjet blokk országai közül kevés bírt; az 1980-as évek első felében, ahogy erről külügyi dokumentumok sora tanúskodik, tulajdonképpen csak Románia és Magyarország, illetve a keleti blokkhoz közvetlenül nem sorolható Jugoszlávia. A térség más országainak alig volt kapcsolata az Amerikai Egyesült Államokkal: hol saját, hol pedig az USA elutasító magatartása okán. Ez utóbbi

⁴⁴¹ MOL KÜM TŰK 4-10 003917

⁴⁴² MOL KÜM TŰK 4-10 006035

⁴⁴³ MOL KÜM TŰK 4-135 003705/3

⁴⁴⁴ Ebben szerepet játszhatott az amerikai-szovjet viszony alakulása is. 1984 decemberének végén, az SD Sajtó Klubjában újságírói kérdésre George Shultz azt mondta, hogy tervezett kelet-európai útjával kapcsolatban még nem született végleges döntés, mert azt a Gromikoval folytatandó találkozó eredményétől tették függővé. MOL KÜM TŰK 4-135 004307/7

szempontból leginkább a lengyel diplomácia törekvései és lehetőségei kerültek konfliktusba egymással.

Jaruzelski katonai puccsával Lengyelország elveszítette mindazt a pozitív figyelmet, melyben történelme, orosz- és szovjetellenessége, vallásossága, méretei és lakossága, valamint a nagyszámú amerikai lengyel emigráns miatt részesült. Az új lengyel vezetés hasonló helyzetben találta magát, mint Kádárék 1956-ot követően: az USA szankcionálta mind a rendszer erőszakos létrejöttét, mind annak elnyomó/megtorló működését. Lényeges különbség leginkább abban volt, hogy 1956 után Magyarország a Nyugat számára továbbra is zárt ország maradt, jelentős, szervezett, a nyilvánosság elé lépni képes ellenzéki csoportok nélkül;⁴⁴⁵ Lengyelországban azonban a Szolidaritás a nyilvánosság előtt küzdött a rezsimmal, és informális kapcsolatot tartott fenn a CIA ügynökeivel.

A George Shultz által vázolt (korábban már idézett), a térséggel kapcsolatos amerikai külpolitikai eszköztárból a gazdasági segítség és multilaterális kölcsönök megtagadása Jaruzelskiék számára fájdalmasan valóságos volt. Az 1984-es amnesztiát megelőzően a lengyel vezetés az USA részéről már-már fojtogató gazdasági szankciókkal szembesült; a Washington és annak NATO szövetségesei által életbe léptett intézkedések jelentősen korlátozták Lengyelország pénzügyi mozgásterét. Befagyasztották a kormányközi hitelezést, visszatartották a lengyel Export-Import Bank hiteleit, valamint felfüggesztették a lengyel államadósság részét képező, mintegy 15 milliárd dollárnyi hitel visszafizetésének újraütemezésére vonatkozó tárgyalásokat. Varsó elveszítette MFN státuszát, és nem csatlakozhatott az IMF-hez. Kevésbé jelentős, ám szimbolikus lépés volt a Lengyelországba irányuló fejlett technológia és tudományos együttműködés korlátozása; az amerikai repterek használatának megtagadása a LOT gépeitől; valamint a lengyel hajók halászati jogainak felfüggesztése amerikai vizeken.⁴⁴⁶ Mindezen szankciók az amnesztiát⁴⁴⁷ követően is csak

⁴⁴⁵ Kádárék a forradalom fizikai leverésétől kezdve gyakorlatilag a rendszer fennállásának végéig nem kerültek a Szolidaritáshoz mérhető kihívással szembe. Az alapvetően az intellektuális életből toborzódó magyar ellenzéki csoportosulások nem keresték a rendszerrel való nyílt konfliktust, s egy részük mindig is rendszer-integráns volt. Egy 1984 májusában keletkezett, Dimitri K. Simes, a Carnegie Endowment for International Peace (Carnegie Alapítvány a Nemzetközi Békéért) főmunkatársának magyarországi tapasztalatait összegző jelentésben ez áll: „Az ellenzéki személyek is, akikkel találkozott, eltérő módon viszonyulnak a rendszerhez, politikájához, vezetőihez, mint más szocialista országokban, különösen a Szovjetunióban.” Az ellenzékiek „nem vetik el egészében a fennálló rendet, csupán a kormány, a párt politikájának egyes elemeit kritizálják, és dialógusra törekednek.” Simes szerint a magyar vezetés „nagyon okos politikát folytat azzal, hogy nem állítja ezeket az embereket a falhoz, hanem mozgásteret biztosít részükre.” MOL KÜM TÜK 4-80 003157

⁴⁴⁶ Manfred R. Hamm külpolitikai elemző, „Megfelelő amerikai válasz a lengyel amnesztiára” című jelentése, mely a Heritage Foundation részére készült, 1984. augusztus 3-án. Ennek teljes szövegét a pennsylvaniai *Reading Eagle* 1984. augusztus 20-án leközölte. <http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/12598.pdf>

⁴⁴⁷ 652 politikai foglyot és mintegy 35.000 kisebb vétkeért elítélt köztörvényes bűnözőt bocsájtottak szabadon a lengyel kommunizmus négy évtizedes fennállásának alkalmából. A politikai foglyok esetén azonban az

kevésbé enyhültek.⁴⁴⁸ Lengyelország továbbra sem rendelkezett MFN-státusszal,⁴⁴⁹ nem csatlakozhatott az IMF-hez,⁴⁵⁰ és az ún. differenciálás szempontjából sem tartozott a kedvezményezettek közé.⁴⁵¹ Mindezt olyan gazdasági helyzetben, melyben – egy amerikai jelentés magyar rezüméjéből kiolvashatóan – „a lengyel pénzügyi helyzet változatlanul súlyos”, a hitelek átütemezése pedig „most már ismétlődő jelenség” volt.⁴⁵² Lengyelország adóssága 1983-ban 11%-al nőtt, és elérte a 26 milliárd dollárt, miközben az 1984-87 közé eső törlesztései 95%-ának (!) átütemezését kérte.⁴⁵³

A *US News and World Report* hasábjain Lengyelországról, így Lech Wałęsáról, Jaruzelskiről, a Szolidaritásról, s ezekhez kapcsolódva a pápáról értekező John Edwin Mroz, az EastWest Institute (Kelet-Nyugat Intézet) szakértője,⁴⁵⁴ számos érvet sorolt fel, melyek egy az amerikaiak részéről liberálisabb lengyel politika irányába hathattak volna. Az általa említett erőteljes, élő lengyel katolicizmus; az állam és egyház a térség országaihoz képest példaadó együttélése; Jaruzelski a szovjetektől relatíve független, nemzeti színezetű (vagy legalábbis ekként beállított – KJE) rendszere⁴⁵⁵ azonban együtt sem szolgáltattak elegendő érvet Washington számára. Az 1984-es nyári amnesztiára adott rendkívül visszafogott amerikai válasz egyértelműen jelezte, hogy az Egyesült Államok valódi változásokat, és nem gesztusokat vár Varsótól. A lengyel legfelsőbb vezetésnek a lengyel–amerikai viszonyal kapcsolatos, korabeli helyzetértékelésébe egy másik, a magyar külügyi jelentésekben is többször hivatkozott⁴⁵⁶ amerikai lapból, a *Christian Science Monitor*ból kapunk mélyebb

---

amnesztia megnevezés félrevezető volt, két okból is. Egyrészt a politikai foglyoknál gyakran és tipikusan alkalmazott vádak – szabotázs, kémkedés, hazaárulás – esetén e felmentés nem vonatkozott a fogvatartottakra/elítéltekre. Másrészt sokkal inkább próbára bocsátásról, semmint végleges amnesztiáról volt szó, mivel az ekkor szabadultak ellen (amellett hogy eltiltották őket bármely jövőbeni, politikai tevékenységtől) további két évig bármikor újraindíthaták az eljárást, a már megfogalmazott vádak alapján.

<http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/12598.pdf>

⁴⁴⁸ Az USA részben visszaállította a lengyel halászati jogokat, újra megnyitotta reptereit a LOT charterei előtt, s beleegyezett a lengyel hitelek újraütemezési tárgyalásainak felújításába.

MOL KÜM TŰK 4-10 004529 és <http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/12598.pdf>

⁴⁴⁹ Lengyelország MFN-státuszát 1981-ben, a Szolidaritás betiltása után vonták vissza, és csak 1987-ben állították vissza.

⁴⁵⁰ Az amerikaiak 1986-ig megvétózták a lengyel kérelmet.

⁴⁵¹ MOL KÜM TŰK 4-10 004529

⁴⁵² MOL KÜM TŰK 4-50 05551

⁴⁵³ uo.

⁴⁵⁴ John E. Mroz, akire a MOL KÜM TŰK anyagaiban számos helyen találunk utalást, az 1980-ban alapított Kelet-Nyugat Intézet vezetője mindmáig. Mroz a világ különböző részein mintegy húsz kormányt segített tanácsaival (az USA-tól Oroszorszáig), miközben az EastWest Institute a világ egyik legbefolyásosabb, független politikai tanácsadó szervezetévé vált. <http://www.ewi.info/>

⁴⁵⁵ Mint arról néhány fejezettel korábban már szó volt, Jaruzelski tudatosan és tevőlegesen járult hozzá, hogy rendszeréről a lehető legkedvezőbb képet fesse a téves információk és premisszák alapján ítélő nyugati, politikai és szélesebb közvélemény elé.

⁴⁵⁶ Ilyen például az áprilisi Jaruzelski interjú. MOL KÜM TŰK 4-10 003163

betekintést. 1984. április 9-én és 11-én az újság Eric Bourne egy magával Wojciech Jaruzelskival készített kétórás interjúja alapján közölt cikkeket. Az ekkor megjelentekben hangot kapott mindaz, ami Jaruzelskit a lengyel–amerikai viszonyban zavarta és sértette; illetve azon kérdések sora, melyek a kétoldalú viszonyban egyik vagy mindkét fél részéről megoldásra vártak. Jaruzelski az Edward Gierek által 1974-ben aláírt kétoldalú, hosszú távú együttműködési egyezményt kérte számon az USA vezetésén,⁴⁵⁷ egyoldalúan az Egyesült Államokat vádolva a kétoldalú helyzet megromlásával: „Nem mi idéztük elő a kapcsolatok ilyen hirtelen megromlását.”⁴⁵⁸ A cikk szerint csendesesen, olykor a humort sem nélkülözve beszélő Jaruzelski keserűen szólt a Nyugat Lengyelországgal szembeni kettősmércéjéről, állítva, hogy a Reagan-kormányzat „eszközként” használta országát a Szovjetunió elleni politikájában, s egyszersmind „büntetni” is kívánta azt a statárium 1981-es bevezetése miatt.⁴⁵⁹ Ha előbbi kijelentése nehezen is értelmezhető, utóbbi jól mutatja, hogy milyen mélyen érintették a lengyel vezetést az amerikai szankciók.⁴⁶⁰ Bár Jaruzelski tagadta a lengyel gazdaságnak a Nyugattól való rendkívüli függését, bízva a keleti blokk baráti országainak segítségével, mégis elsősorban gazdasági és nem politikai lépéseket várt az USA-tól. Kijelentve, hogy „az első lépést az USA-nak kell megtennie”, gyakorlatilag mindazon gazdasági kényszerhelyzetek felszámolására hívott fel, melyekről fentebb már szó volt: minden gazdasági szankció feloldására, az MFN-státusz visszaállítására, és az IMF tagság lehetővé tételére.⁴⁶¹

Mint láttuk, az 1984 nyári amnesztiával a gazdasági szankciók enyhültek ugyan, ám a másik két kérdés rendezésére még éveket kellett várni. Hozzájárult ehhez a Szolidaritással kiváló kapcsolatokat ápoló, karizmatikus és hírhedten szovjetellenes pap, Jerzy Popiełuszko 1984. októberi meggyilkolása. Popiełuszkot először október 13-án próbálták meg autóbalesetet imitálva elhallgattatni, de ezt a támadást túlélte. Ezek után október 19-én a belügyi titkosszolgálat három embere elfogta, összeverte, majd meggyilkolta, holttestét a Visztula egy víztározójába hajítva, ahol azt végül október 30-án találták meg.⁴⁶² A brutális gyilkosság kijózanítólag hatott a rendszer valódi természetét illetően. Ha Jaruzelskinek időlegesen sikerült is nyugati látogatói előtt „a nemzeti megbékélés elkötelezett, mérsékelt

⁴⁵⁷ [http://www.csmonitor.com/1984/0411/041121.html/\(page\)/1](http://www.csmonitor.com/1984/0411/041121.html/(page)/1)

⁴⁵⁸ <http://www.csmonitor.com/1984/0409/040921.html>

⁴⁵⁹ uo.

⁴⁶⁰ Jaruzelski, némileg túlozva, azt állította, hogy a szankciók mintegy 13 milliárd dollár kiesést okoztak a lengyel export bevételekben. <http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/12598.pdf>

⁴⁶¹ <http://www.csmonitor.com/1984/0409/040921.html>

⁴⁶² Jerzy Popiełuszkot 2010. június 6-án Varsóban XVI. Benedek pápa boldoggá avatta.

http://en.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Popiełuszko

híveként” feltűnni, nyilvánvalóvá vált, hogy a Nyugattal az 1970-es években ápoló jó viszonyhoz való visszatérésre nincs reális esély, s hogy „az új hitelek csak szigorú feltételek mellett válhatnak elérhetővé”.⁴⁶³

1984 második felére a referenciaként szolgáló román–amerikai és lengyel–amerikai viszony minőségében egyaránt háttérbe szorult a mindenki által példásnak minősített magyar–amerikai kapcsolatokhoz képest. A román vezetés ugyan még bírta a Fehér Ház és az SD jóindulatát, de a kongresszusban és a szakértők körében egyre erősödő kritikával illették Ceaușescu kisebbségi és kivándorlási politikáját. Jaruzelski Lengyelországa – az amnesztia ellenére is – ennél jóval rosszabb pozíciókkal bírt: nem rendelkezett a magyar és román relációban meglévő gazdasági preferenciák egyikével sem, sőt büntető szankciók hatálya alá esett. 1984-ben tehát sem Bukarest, sem Varsó nem tartozott a washingtoni tervezők kedvencei közé, miközben Budapest szerepe egyre inkább felértékelődött – olyan helyszínné vált, mely érdemesnek és alkalmasnak látszott egy elnöki vizitre.

„Palmer kifejtette, hogy Reagan eddig csak egy szocialista országban, Kínában járt. Nagyon 'hasznos lenne', ha más szocialista országba is ellátogathatna. Biztos abban, hogy az elnök nagyon érdekesnek találná, amit Magyarországon látna.”⁴⁶⁴ Külügyi vonalon, magyar részről az USA vonatkozásában, kevés üzenet kelthetett akkora meglepetést, mint az 1984. november 15-én kelt rejtjeltávirat. Mark Palmer felvetésének időpontja is meglepő, s meglehet árulkodó is egyben. 1984-ben az amerikai választások november 6-ra estek, azaz a távirat keletkezésekor Ronald Reagant alig egy bő héttel korábban választották újjá. Az ötlet, ismerve az amerikai külügy messze nem improvizatív működését, semmiképpen nem lehetett *ad hoc*; valószínűleg már Reagan újraválasztási esélyeinek latolgatásakor felmerült, és legvalószínűbben az SD-ből,⁴⁶⁵ vagy Reagan közvetlen környezetéből – tanácsadóinak valamelyikétől – származhatott. Erre utóbbira utal, hogy az amerikai elnök budapesti látogatásának lehetőségét később az elnök egyik legbefolyásosabb tanácsadója, a fehér házi stáb második embere, Michael Deaver szellőztette meg a nyilvánosság előtt.⁴⁶⁶ Ha a jelenleg

⁴⁶³ A *Christian Science Monitor* cikke szerint lengyel források úgy látták, a gazdasági helyzet további romlása az 1980-81-es krízisnél is veszélyesebb társadalmi és politikai válságot idézhet elő.

<http://www.csmonitor.com/1984/1106/110637.html>

⁴⁶⁴ Külön jelzet nélkül, az 1984-re vonatkozó anyagokban, 04-10 001872-es anyagok mellett.

⁴⁶⁵ Egy, a *NY Times* 1985. február 16-i számában megjelent hír szerint, mely megbízható külügyi forrásra hivatkozik, a felvetés a külügyminisztertől, George Shultztól származott.

<http://www.nytimes.com/1985/02/16/world/hungary-balks-at-reagan-visit.html>

⁴⁶⁶ Az 1985. március 22-i rejtjeltávirat nem említi konkrét időpontot, csak a látogatás lehetőségéről beszél.

MOL KÜM TŰK 4-13 002654 A látogatás tervének kiszivárogtatása élénk tiltakozást váltott ki a Kádár-rendszert elutasító emigránsok körében, hiszen egyértelmű volt számukra, hogy Reagan látogatása partnerként ismerné el, kis túlzással: legitimálná a rendszert. MOL KÜM TŰK 4-13 001502/1

rendelkezésre álló külügyi forrásokból nem is tudjuk pontosan rekonstruálni, hogy ki és mikor látta elérkezettnek az időt Reagan budapesti látogatására, akkor is marad a tény, hogy az amerikai elnök kész volt találkozni Kádár Jánossal, s a legmagasabb szintre emelni a kapcsolatokat a keleti blokk egy országával. Ez csak úgy volt lehetséges, ha az amerikai külügyminisztérium és az elnöki stáb hangadói egységesen pozitívan értékelték az amerikai–magyar kapcsolatok alakulását, és elismerték a bilaterális kapcsolatokban közvetlen, Magyarország belső életében indirektn elért fejlődést.

XIV. Szerződő felek – 1984

Az 1984-es esztendő történéseit minden a kétoldalú kapcsolatokban korábban bekövetkezett pozitív előrelépés mellett is végigkísérte a bizonytalanság, mely a szovjet pártvezetésben bekövetkezett változásból fakadt. 1984. február 9-én elhunyt Jurij Andropov, és négy nappal később a keményvonalasként ismert Konsztantyin Csernyenko követte őt a pártfőtitkári székben. A két vezető két teljesen eltérő személyiséget, politikai hozzáállást és politikai-hatalmi háttérrel jelentett alig másfél éven belül. Brezsnyev halálakor Csernyenko öröklése sokak számára egyértelműnek tűnt, ám a pártoligarchák harcában a KGB és a Vörös Hadsereg végül a KGB addigi vezetőjét, Andropovot emelte hatalomra.⁴⁶⁷

Andropov 1956-ban budapesti nagykövetségként a forradalom katonai akcióval való leverése mellett foglalt állást, így tevékenyen vett részt Kádár hatalomra tételében/kerülésében, illetve a rendszer kialakításában. Kádár és Andropov későbbi viszonyát olykor barátiaként jellemzik, és tény, hogy a magyar pártfőtitkár jobban szót értett vele, mint Brezsnyevvel. Korszakunkban – utalva itt a lengyelországi események előestéjén általa elmondottakra – Andropov realistiként tűnik fel; a hírszerzés fejeként kevesen lehettek nála jobban tisztában a Szovjetunió valódi helyzetével.⁴⁶⁸ Pártfőtitkári tevékenysége máig vizsgálódások kereszttüzeiben áll; sokan hajlandóak lennének benne a mérsékelt reformok emberét látni (hatalomra kerülése után személycserék sorát indította be, és kísérletet tett a korrupció és az alkoholizmus visszaszorítására). Rövid, alig tizenhat hónapos uralma nem tette lehetővé kézzelfogható változások realizálását, de tény, hogy Mihail Gorbacsov Andropov *protégé*-jából vált szovjet premierre, immár valódi reformokat hajtva végre.

Az USA szempontjából Andropov időszaka nem jelentett előrelépést, hiszen gőzerővel zajlott az afganisztáni háború; sőt a koreai légitársaság KAL-007-es járatának lelövése (1983.

⁴⁶⁷ Sokszor sok helyen említett tény, hogy Sztálin halála után a pártfőtitkári szék megszerzéséről mindenkor a KGB illetve a hadsereg alkui, illetve e kettő erőviszonyai döntöttek. Andropov abból a szempontból jelentett újat, hogy egyenesen a KGB éléről került a Szovjetunió élére, ami még a rettegett Lavrentyij Beijának sem sikerült.

⁴⁶⁸ A Szovjetunió hatalmas árat fizetett a szuperhatalmi státusz elnyerésért. A nehéz- és hadiipar erőltetett, egyoldalú fejlesztése és dominanciája miatt a szovjet gazdaság egyre kevésbé volt képes ellátni még olyan alapvető feladatokat is, mint a lakosság mindennapi élelmezése. A búzából állandó behozatalra szoruló ország így épp legfőbb riválisa, az USA felé vált egyre kiszolgáltatottabbá. Egy 1984. szeptemberi jelentés az 1983-as amerikai-szovjet gabona egyezményt elemzi. E szerint a szovjetek évi legalább 9 millió tonna búzát vásárolhattak fel, és opciót kaptak további 3 millió tonnára, külön egyeztetés nélkül. Ehhez képest az Export Khleb, a búza importot bonyolító orosz cég csak 1983. június-augusztusában 10 millió tonna gabonát és kukoricát vásárolt fel. A jelentés szerint az orosz hatóságok mintegy 235 millió tonna terméssel számoltak 1983-ban, ám a szárazság miatt jó, ha 165-180 millió tonna búzát sikerült betakarítaniuk. A helyzetet tovább rontotta, hogy épp a rossz termés miatt a búza világgpiaci ára emelkedett, így a biztosított kvótáért is többet kellett fizetniük, természetesen dollárban. MOL KÜM TÜK 4-57 004800

szeptember 1-én) csak további távolodást hozott a két szuperhatalom viszonyában.⁴⁶⁹ Utóbbiban szerepet játszhatott az is, hogy az amerikaiak gyanakvással tekintettek a KGB korábbi fejére, és semmiképpen nem tőle várták a szovjet politika megváltozást.

Igaz, még kevésbé várhatták Csernyenkótól, akinek a személye egyértelműen a brezsnyevi politizálás felélesztését, illetve annak továbbvitelét jelentette.⁴⁷⁰ Az öreg, betegeskedő főtitkár ritkán jelent meg a nyilvánosság előtt, és nem volt abban az állapotban, hogy tevőlegesen kézbe vegye a Szovjetunió irányítását. Személye legrosszabb esetben is a szovjet politika évtizedes metódusainak változatlan továbbvitelét jelentette az amerikai tervezők számára. A magyar külügyi anyagokban minderre 1984 tavaszáról találhatunk utalást: „Amerikai részről nem hiszik, hogy Csernyenko elvtárs főtitkárrá választása további merevedést idézne elő a szovjeti-amerikai viszonyban.”⁴⁷¹ 1984 márciusának végén Richard Pipes fogalmazott úgy két, a washingtoni magyar nagykövetségen dolgozó alkalmazottnak, hogy Csernyenko megválasztása akár pozitívan is értékelhető, „mivel ily módon a szovjet bel- és külpolitika kiszámítható marad az amerikai tervezők számára.”⁴⁷²

Ronald Reagan visszaemlékezéseiből, és a korabeli magyar külügyi anyagokból azonban kiviláglik, hogy a felszínen Csernyenkó által megtestesített változatlanosság hosszútávon nem szolgálhatta az USA érdekeit; sőt buktatókat rejtett magában. Az egyik ilyen 'buktató' Andrej Gromiko személye volt. Az 1957 óta szolgáló „Mr. Nyet” rendkívüli befolyással bírt a szovjet külpolitikában, és megkerülhetetlennek látszott, ha a szuperhatalmi párbeszédéről és tárgyalásokról volt szó: „Nem látják, hogy az amerikai partnerével rendkívül hűvös Gromiko elvtárs milyen értékelést közvetít a vezetés többi tagjainak. 'Nem az a problémánk, hogy Gromikot hogyan kerülhetjük meg, mert ez naiv kísérlet lenne, hanem az,

⁴⁶⁹ Az incidens, mely 269 ember, köztük egy amerikai kongresszusi képviselő halálát okozta, szerencsétlen egybeesések sorozatának tekinthető. A New Yorkból Alaszkán át Szöulba tartó gép giroszkópjának meghibásodása miatt a gép kétszer is szovjet légtérbe tévedt, ahol épp egy titkos, interkontinentális rakéta-tesztre készültek. A tűzparanccsal rendelkező szovjet légvédelem egyik vadászgépe – a szovjet fél szerint kémrepülőgépként azonosítva – lelőtte a Boeing 747-es utasszállítót. Valójában sem a KAL-007-esnek nem szabadott volna szovjet légtérben tartózkodnia, sem a SALT II-t sértő ballisztikus tesztre nem szabadott volna, hogy sor kerüljön. Az események fatális láncolatában természetesen az emberi hiba is szerepet kapott: a szovjet légierő vezetése anélkül adott ki tűzparancsot, hogy a repülőgépet vizuálisan azonosította volna (pedig az akciót végrehajtó pilóta látta, hogy egy Boeing-ről van szó).

http://en.wikipedia.org/wiki/Korean_Air_Lines_Flight_007

⁴⁷⁰ Egy, az európai és kanadai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettessel, Richard Burttel folytatott megbeszélésről szóló jelentés a következőképpen fogalmazta meg ezt: „Nagyra értékelték Andropov elvtárs tájékozottságát és személyes képességeit. Úgy látják, hogy Csernyenko elvtárs nyugati vonatkozásban kevesebb ismerettel és tapasztalattal rendelkezik.” MOL KÜM TÜK 4-14 002236

⁴⁷¹ MOL KÜM TÜK 4-10 001216/1

⁴⁷² Pipes ugyanitt más, a későbbi események tükrében előrelátásról tanúskodó megjegyzéseket is tett: „(még) nem fejeződött be a hatalmi harc a legfelső szovjet vezetésen belül [...] a szovjet vezetésben 3-4 éven belül nagyobb változás fog bekövetkezni. Kétségtelen, hogy a sajtó által legfelkapottabb név Gorbacsov”. MOL KÜM TÜK 4-10 002292

hogy vajon mit közvetít a Politikai Bizottságnak.⁴⁷³ Ez utóbbi, a külügyi jelentésben lejegyzett, kitétel azért volt fontos, mert a Reagan által csak „fagyos, vén sztálinistaként” jellemzett, és „kemény, merev, mosolytalannak” leírt⁴⁷⁴ Gromiko egy gyenge főtitkár mögött megerősödő Politbürot befolyásolt véleményével.

Az amerikai fél mindezek – a gyorsan cserélődő szovjet premierek, s azok eltérő hatalmi bázisa – mellett is fontosnak tartotta a szuperhatalmi párbeszéd fenntartását. Ahogy George Shultz 1984 áprilisban Várkonyi Péternek írt levelében fogalmazott: „Az elmúlt három hónapban jelentős erőfeszítéseket tettünk, hogy új ötleteket injekciózzunk kétoldalú megbeszéléseinkbe, tekintettel arra, hogy valódi megoldást találhassunk azon problémákra, melyben véleményünk ütközik.”⁴⁷⁵ Várkonyi májusi válaszában – utalva a kishidegháborús hangulatra – így reagált: „A nyilvánvaló ellentétek ellenére bízom abban, hogy a jelenlegi veszélyes folyamatok megállíthatók, ami valamennyiünk közös érdeke.”⁴⁷⁶ A magyar külügyminiszter nyilván nem a magyar–amerikai, hanem az amerikai–szovjet viszonyra célzott, melynek a kádári gondolkodásban direkt hatása lehetett hazánk és az Egyesült Államok viszonyára.

Az ekkor keletkezett magyar külügyi iratokban hangot kapott az amerikai hidegháborús retorika erősödése miatti aggodalom is. „Amerika-szekértőink nem kis bajban vannak azt illetően, hogy a retorika éppen fontos-e vagy sem. Éveken keresztül azt sugallták felénk, hogy a retorika nem fontos, a cselekvésekre figyeljünk.”⁴⁷⁷ Úgy tűnik, a magyar külügy az 1978 óta töretlenül, így 1984-ben is kézzelfoghatóan fejlődő magyar–amerikai bilaterális kapcsolatok ellenére is aggódott a nagyhatalmi mozgástér esetleges beszűkülése miatt. Igaz, okot adhatott erre Mark Palmer áprilisi non-papereje is. Az *International Herald Tribune* április 13-án a *Los Angeles Times*ra, és Svetla Popovára, a bolgár külügy egyik helyettes osztályvezetőjére hivatkozva már nem non-paperről, hanem jegyzékről beszélt, melyben az SD több kelet-európai országot vádolt meg kémkedéssel.⁴⁷⁸ Mark Palmer valójában non-papert küldött 1984. március 13. és 21. között a washingtoni bolgár, csehszlovák, román, magyar, lengyel és NDK nagykövetségeknek. Ebben – ismételtén – az szerepelt, hogy a „kelet-európai országok hírszerző és terrorizmust támogató tevékenysége

⁴⁷³ MOL KÜM TŰK 4-14 002236

⁴⁷⁴ Reagan 604-605.

⁴⁷⁵ MOL KÜM TŰK 4-10 001216/2

⁴⁷⁶ uo.

⁴⁷⁷ MOL KÜM TŰK 4-10 001216/5

⁴⁷⁸ MOL KÜM TŰK 4-10 001216/9

veszélyezteti a kétoldalú kapcsolatokat.”⁴⁷⁹ Palmer emlékeztetőjének indítéka ismeretlen, nem kizárt, hogy épp a Szovjetunióban lezajló váltással (Csernyenko hatalomra kerülésével) volt összefüggésben; tény ugyanakkor, hogy a mindennapok diplomáciájában e keményebb hangnem a keleti blokk országai közül Magyarországot érintette a legkevésbé. Egy ugyanezen időszakból származó, az SD kelet-európai intézetének tanulmányára alapozó, a bolgárok által átadott információ szerint az SD a Szovjetuniót és szatellitjeit négy csoportba sorolta. Eszerint Magyarországgal és Romániával fejleszteni és bővíteni kívánták a kétoldalú kapcsolatokat; Csehszlovákiával és az NDK-val neutrális viszonyra törekedtek mind a kül-, mind a gazdaságpolitikában. A Szovjetunióval és Lengyelországgal a kapcsolatok az adott szinten való tartást célozták, míg Bulgáriával szemben a teljes politikai és gazdasági bojkottot kívánták alkalmazni.⁴⁸⁰

Magyarország tekintetében mindezek összhangban álltak a tényekkel, és – eltekintve most Palmer non-paperjétől – az USA részéről közvetlen a magyarok felé megnyilvánuló retorikával is. Az 1984. február 9-én Lázár Györgynél bemutatkozó új, magyar származású amerikai nagykövet, Nicolas M. Salgo kifejtette, „az amerikai kormányzat elismeréssel adózik a magyar kormány azon lépései tekintetében, melyeket a nemzetközi helyzet ellenére a kelet-nyugati párbeszéd fenntartása és folytatása terén tesz.”⁴⁸¹

Még ugyanebben a hónapban, február 24-én, Budapestre látogatott Mark Palmer, illetve a korábban már említett külügyminiszter-helyettes, Richard Burt. Kettejük látogatására azután került sor, hogy január 17-én Várkonyi Stockholmban röviden találkozott Shultzal,⁴⁸² illetve hogy Kovács László január 23-án látogatást tett Burtnél és Palmernél.⁴⁸³ A két külügyér megelőzően az NDK-ba és Bulgáriába is ellátogatott, ott folytatott megbeszéléseiket azonban alkalmoszerűnek és kevésbé előkészítettnek, igaz, szintén jó hangulatúnak látták.⁴⁸⁴ Az amerikai–szovjet viszonytal kapcsolatos kérdések kapcsán megismételték, hogy az enyhülés időszaka „nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, az akkori szovjet magatartás csalódást keltett”⁴⁸⁵; így a magyar vezetés és diplomácia számára újfent egyértelművé válhatott, hogy a szuperhatalmi viszonyban nem volt várható – a keleti blokk országai számára is – kedvező irányú változás.

⁴⁷⁹ uo.

⁴⁸⁰ MOL KÜM TŰK 4-10 005203

⁴⁸¹ MOL KÜM TŰK 4-116 00972/1

⁴⁸² MOL KÜM TŰK 4-13 00587/1

⁴⁸³ A névsor és a bő hónapnyi intervallum jelzi, hogy 1984 legelején aktív interakció zajlott a kétoldalú diplomáciában. MOL KÜM TŰK 4-13 00635

⁴⁸⁴ MOL KÜM TŰK 4-13 00635/1

⁴⁸⁵ MOL KÜM TŰK 4-13 00635/1

A magyar vezetés hamarosan a legváratlanabb helyről kapott betekintést a hidegháborús nagypolitikát érintő amerikai elképzelésekbe. „Úgy gondoltam, a Varsói Szerződés külügyminisztereinek közelgő értekezlete előtt, talán nem haszontalan, ha röviden összefoglalom Önnek, hogyan is látjuk mi az amerikai–szovjet viszony alakulását” – írta George P. Shultz amerikai külügyminiszter Várkonyi Péternek, 1984 áprilisában.⁴⁸⁶ A tény, hogy a State Department vezetője, az országával és annak szövetségi rendszerével ellenséges katonai blokk ülésének előestéjén szólította meg magyar kollégáját, önmagáért beszél. A korábban elképzelhetetlen üzenet, pontosabban – Várkonyi válaszával együtt – üzenetváltás a két ország viszonyában beállt óriási változást tanúsítja. Igaz ez még akkor is, ha tudjuk, hogy a magyar külügyminiszter meglehetősen sematikus, visszafogott és óvatos választ adott a washingtoni üzenetre,⁴⁸⁷ ugyanis nem az üzenetek tartalma, hanem sokkal inkább azok ténye bírt jelentőséggel. Jól mutatja ezt, hogy májusban Smith követségi titkár bővebben is kifejtette az amerikai álláspontot: mind a START, az INF, a genfi leszerelési, és a bécsi fegyverzetkorlátozási tárgyalások kapcsán;⁴⁸⁸ júniusban pedig Mark Palmer már abbéli örömeinek adott hangot, hogy az amerikai és a magyar külügyminiszter immár valódi partnerként viselkedik, üzenetváltásokkal erősítve meg a fennálló kapcsolatokat.⁴⁸⁹

A külpolitikai és a gazdasági kapcsolatokon túl az államközi kapcsolatok más területei is változóban voltak, ahogy ezt az új magyar–amerikai jogsegély egyezményi rendszer megszületése bizonyította. A Magyar Népköztársaság létrejötte óta alig három nyugati országgal kötött jogsegélyszerződést: Olaszországgal, Franciaországgal és Ausztriával. Az Egyesült Államokkal való hasonló kapcsolatokban, elvileg, majd százharminc évvel később is, még mindig az 1856. július 3-án ratifikált egyezmény volt érvényben.⁴⁹⁰ A helyzet tarthatatlanságát az amerikai fél ismerte be/fel elsőként; Robert E. Tynes, az USA nagykövetségének konzuli osztályának vezetője, 1980 novemberében vetette fel először egy új jogsegély egyezmény megkötésének szükségességét.⁴⁹¹ Tapogatózó megbeszélések már alig egy hónappal később, 1980 decemberében zajlottak ugyan, és 1981-ben a State Department közre is adott egy tervezetet, de annak ’fordítása’ hosszú időre megfeneklett az

⁴⁸⁶ MOL KÜM TŰK 4-10 001216/2

⁴⁸⁷ „A nyilvánvaló ellentétek ellenére bízom abban, hogy a jelenlegi veszélyes folyamatok megállíthatóak és visszafordíthatók, ami valamennyiünk közös érdeke.” uo.

⁴⁸⁸ MOL KÜM TŰK 4-10 001216/4

⁴⁸⁹ MOL KÜM TŰK 4-10 001216/6

⁴⁹⁰ MOL KÜM TŰK 4-39 002168/1

⁴⁹¹ A MOL KÜM TŰK USA anyagában, a 27. dobozban, külön jelzet nélkül.

igazságügy minisztérium bürokratain. A jogsegélyszerződések ügye végül 1984-ben kapott újabb lökést.

„A Magyar Népköztársaság általános külpolitikai törekvéseivel összhangban, a Helsinki Záróokmány célkitűzéseinek valóra váltása érdekében az elmúlt évek során többször felmerült (a) jogsegélyszerződésének gondolata az USA-val.”⁴⁹² A minisztertanácsnak 1984-ben küldött külügyi előterjesztés első pontja épp az elvesztegetett időre emlékeztette a döntéshozókat, hiszen azután, túl a tervezési fázison, mind a belügynek, a külügynek, a pénzügynek, az igazságügynek; sőt a legfőbb ügyésznek is jóvá kellett hagynia a szerződések szövegét. Csak ezek után kerülhetett sor a tizenhét cikkből álló kiadatási szerződés, valamint a húsz cikkből álló „büntető ügyekben nyújtandó” jogsegélyszerződés parafálására, melyben az MNK Elnöki Tanácsa, illetve az Egyesült Államok elnöke voltak a szerződő felek.⁴⁹³

1984 legelején újra napirendre került a magyar–amerikai viszonyt leghosszabban terhelő kérdések egyike: a budapesti ingatlanok ügye. 1984 januárjának végén a magyar fél 188 millió forintos vételárat ajánlott a Vigyázó Ferenc utca 3-5., a Zrínyi utca 4. és a Dísz tér 1. szám alatti ingatlanokért, valamint a Táncsics-börtönért.⁴⁹⁴ A nagykövet, Nicholas Salgo elfogadhatónak ítélte az ajánlatot. Az amerikai fél a Mátyás utca 34-et, az Óra utcai ingatlant, és a Táncsics-ház fennmaradó részét kívánta ebből felújítani – a felújítás teljes költségét mintegy 3 millió dollárra becsülve.⁴⁹⁵ A mindkét fél részéről meglévő elvi szándék ellenére a gyakorlati megvalósulás folyamatosan halasztódott, és szeptemberben egy Bánlaki Györggyel – az V. Területi Főosztály USA referatúrájának munkatársával – folytatott ebéden, Keith C. Smith, követségi ügyvivő, sajnálkozását fejezte ki, hogy az ingatlanok ügye beárnyékolta az amúgy jó viszonyt.⁴⁹⁶ Figyelembe véve azonban, hogy a Táncsics-börtön kérdése még napjainkban, két évtizeddel a rendszerváltoztatás után sem véglegesen rendezett,⁴⁹⁷ az ingatlanok kérdése fajsúlyában nem hasonlítható azon kifejezetten politikai problémákhoz,

⁴⁹² uo.

⁴⁹³ MOL KÜM TÜK 4-39 002168/1

⁴⁹⁴ MOL KÜM TÜK 4-17 00761

⁴⁹⁵ uo.

⁴⁹⁶ MOL KÜM TÜK 003798/3

⁴⁹⁷ A megelőző mintegy egy évben lezajlott előzetes egyeztetések és tárgyalások után végül 2007. november 20-án született megállapodás három, amerikai tulajdonú ingatlan, így a Táncsics-börtön sorsát illetően is. Az ingatlancserékkel és felújítással is járó egyezséget Göncz Kinga külügyminiszter és April H. Foley amerikai nagykövet írták alá, 2010-2011-et jelölve meg a megállapodásban foglaltak végső és teljes megvalósítására. <https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/tancsics20081223.html/ToolBarWindow;jsessionid=5B62626C3D04B6D4407F6C9BEE1BAFC2.portal31?struts.portlet.mode=view&struts.portlet.action=/toolbar/toolbar>

melyek az Egyesült Államok más, kelet-európai szocialista országokkal fenntartott kapcsolatait terhelték.⁴⁹⁸

1984. május 3-12. között Dr. Házi Vencel látogatott el az Egyesült Államok nyugati partjára, San Franciscóban és Los Angelesben folytatva megbeszéléseket.⁴⁹⁹ Tárgyalópartnerei között találjuk Armand Hammert, és a cégénél, az Occidental Petrolnál dolgozó, magyar származású Merszei Zoltánt; a Levi Strauss alelnökét, a Bank of America két alelnökét, és Szász Endrét.⁵⁰⁰ Utóbbin keresztül az AH-64 Apache harci helikoptert is gyártó McDonnell Douglas cég vetette fel helikopterek magyarországi, licenc alapú gyártását. A meghökkentő – bár mint később látni fogjuk, nem egyszeri – ajánlatnál jóval életszerűbbek voltak a Merszei Zoltánnal érintett témák. A magyar fél négy kérdésben kérte Merszeiék közreműködését, illetve segítségét. Házi egyrészt szorgalmazta az Occidental leányvállalata, az Island Creek és magyar partnerei közötti együttműködést, másrészt 20.000 hordó olajat kívánt lekötni a Mineralimpexnek. Az Occidental keretein túlmutatóan arra kérte tárgyalópartnerét, hogy segítsen az Ikarusnak partnert találni Mexikóban; valamint, hogy segítsék Magyarországot csúcstechnika beszerzésében.⁵⁰¹ Bár Dr. Házi Vencel felajánlotta az Occidental Petrol bevonását a magyar olajkutatásba, melyet az IBRD ún. „petróleum-program”-jából finanszíroztak, ezt Merszei a korábbi rossz tapasztalatokra hivatkozva elvetette.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Az, hogy a diplomácia és politikai diskurzus direkt szintjén a magyar-amerikai kapcsolatokat nem terhelték konfliktusok, még nem jelenti azt, hogy ne léteztek volna a két fél viszonyában vitás vagy/és lezáratlan kérdések. Az egyik ilyen 'ügy' Raoul Wallenberg személyét, pontosabban Wallenberg magyarországi tevékenységét, eltűnését, és halálát érintette. A szovjet érintettség okán a magyar külügy végig elutasító magatartást tanúsított a svéd diplomatát érintő bármely kérdésben. 1984 márciusában a Paramount filmvállalat jelezte, hogy filmet forgatna Wallenbergről az NBC televízió részére, az MSZMP KB Külügyi Osztályáról azonban Kótai Géza jelezte, hogy magyar részről elképzelhetetlen bármely közreműködés a filmben.

Alig három hónappal később olyan jelzés érkezett, mely szerint Tom Lantos a deportálások 40. évfordulóján – 1985. január 17-én – eredeti helyén, a budapesti Szent István parkban kívánta Wallenberg Debrecenbe átvitt szobrát újraállítani. Magyarország náci megszállása idején az akkor tizenéves Lantos Wallenbergnek köszönhette megmenekülését; 1981-ben pedig frissen megválasztott kongresszusi képviselőként felesége vezette azt a Wallenberg Bizottságot, mely elérte, hogy Churchill után másodikként Raoul Wallenberg kapja meg az USA díszpolgára címet, 1981. október 5-én. A nyilvánvaló politikai szándék mellett tehát Lantos személyesen is érintett volt Wallenberg történelmi szerepének tisztázásában és elismerésében. Ezen elismerés azonban még váratott magára, hiszen maga a külügyminiszter, Várkonyi Péter javasolta mindezek elutasítását.

MOL KÜM TŰK 4-85 002243 és 4-80 003820

⁴⁹⁹ MOL KÜM TŰK 4-14 003162

⁵⁰⁰ uo.

⁵⁰¹ A high-tech beszerzések legfőbb gátja egyértelműen a COCOM lista volt; nemcsak a magyar fél, de az amerikai iparvállalatok számára is. Így például az ITT-t és a AT&T-t is érdekelté volna a magyar hírközlési technikai modernizálása, de a jelentésekből kiolvashatóan a Pentagon megvétózta az ilyen jellegű magyar beszerzéseket, illetve amerikai eladásokat. MOL KÜM TŰK 4-56 005558 és 005558/1

⁵⁰² uo.

Ezen gazdasági megbeszélésektől eltérően a május 7-i találkozó Armand Hammerrel sokkal inkább személyes jellegű volt, és alapvetően politikai témákat érintett. A sokat látott üzletember úgy beszélt Magyarországról, mint olyan országról, mely „íránt nagy az érdeklődés, mert egy működőképes és sikeres szocialista modellt mutat be.”⁵⁰³ Kapcsolódóan, egy Reagan elnökkel folytatott magánbeszélgetésére hivatkozva azt is mondta, hogy „a szocialista országokban a fejlődés egy bizonyos szakaszán a magánkezdeményezés – a kollektívizmussal szemben – növekvő szerepet fog játszani, s fékezőleg fog hatni ezen országok forradalmi tevékenységére.”⁵⁰⁴ Ha ezen megállapításból sok újdonságot nem is olvashatunk ki, az tény, hogy Hammer jól látta az egyéni érdek fokozódó szerepét a keleti blokk szocialista országaiban, élükön hazánkkal – ahová éppen 1984 május végén készült újra ellátogatni. Tervezett útjával kapcsolatban – a személyes kapcsolataira oly hiú – Hammer kifejezte reményét, hogy „látogatása során Kádár elvtárs Budapesten fog tartózkodni”, mert ő szerette volna tartani a kapcsolatot „az MSZMP első titkárával, akitől eddig is olyan sokat tanult.”⁵⁰⁵ A szavakkal nagyon is jól bánó filantróp formai udvariasságán messze túlmutatott az, amit – Házi többi tárgyalópartneréhez hasonlóan – Hammer személye megtestesített: a személyes kapcsolatok és kölcsönös előnyök rendszerén alapuló üzleti világ, mely részben alternatívát kínálhatott a magyar célok elérésében. Nem egyszerűen a politikai döntéshozókra gyakorolt informális nyomásról van szó, hanem a magyar vezetés alapvetően gazdasági orientáltságú elköteleződéséről a bilaterális kapcsolatokban.⁵⁰⁶ Házi kaliforniai látogatása az USA iparilag legfejlettebb, gazdaságilag legprosperálóbb részén lezajlott vizit volt – az Egyesült Államok olyan részén, ahová a hivatalos Magyarországot az amerikai hivatalok csak alkalmilag engedtek belépni. Az egyre fejlődő magyar–amerikai kapcsolatok ellenére 1984-ben a magyar diplomácia még messze járt attól, hogy hazánkat bármely hivatalos formában képviselhesse az USA nyugati partján, így a fentiekhez hasonló megbeszélések jelentették az egyetlen reális alternatívát a magyar érdekek érvényesítésére.

A személyes kapcsolatokban rejlő lehetőségek kiaknázására természetesen nem csak Kaliforniában volt szükség. A keleti parton, főleg New Yorkban élő, nagyszámú zsidó közösség kapcsolatai a magyar állammal a magyar–amerikai kapcsolatok informális részében önálló szálakat jelentenek. Az 1980-as években egyre gyakoribbá váló interakció a

---

⁵⁰³ uo.

⁵⁰⁴ uo.

⁵⁰⁵ uo.

⁵⁰⁶ 1983-ra a magyar-amerikai kereskedelmi forgalom elérte a 414 millió dollárt, ebből a magyar export 189 millió dollárt tett ki. 4-144 003597/2

legkülönbözőbb témákat érintette, a magyar diplomácia amerikai törekvéseitől egészen a magyarországi zsidóság belső életéig. Az 1984 októberében az ENSZ 39. közgyűlésére látogató Várkonyi Péter találkozója Arthur Schneier new yorki főrabbiával jól jelzi ezt. A holokausztot Budapesten átvészelő, 1947-ben az USA-ba távozó⁵⁰⁷ Schneier október 1-jén találkozott Várkonyival.⁵⁰⁸ A magyar külügyminiszter jelentése szerint felajánlotta, hogy „felveszi a kapcsolatot a képviselőház és a szenátus tagjaival, és igyekszik közreműködni” a magyar MFN-státuszt érintő kérdések „kedvező rendezésének előmozdításában. Hangsúlyozta, hogy amennyiben segítségre szükség van, rendelkezésünkre áll.”⁵⁰⁹ A MOL KÜM TÜK iratai alapján úgy tűnik, a magyar fél igényelte Arthur Schneier személyes kapcsolatainak latba vetését, legalábbis erre utal, hogy alig egy hónappal később Schneiert az ELTE díszdoktorává avatták.⁵¹⁰ A *honoris causa* cím adományozása, úgy tűnik, mind amerikai, mind magyar részről bevett szokássá vált;⁵¹¹ de magyar részről egyértelműsíthetően politikai felhangokkal, és intenciókkal (nem véletlen, hogy ekkor merült fel Armand Hammer díszdoktorrá avatása is⁵¹²).

Visszatérve az MNK és az amerikai zsidóság kapcsolataira, 1984 decemberéből egy, az Amerikai Zsidó Kongresszus (American Jewish Congress – AJC) képviselőitől érkezett jelzésről olvashatunk. Az üzenet szerint Al Moses, Carter elnök alatt az amerikai zsidóság hivatalos összekötője a Fehér Házzal, egy 25-30 fős delegációval készült Budapestre, „benyomásokat szerezni hazánk és az izraelita közösség helyzetéről”.⁵¹³ „Úgy találják, hogy a magyarországi zsidó közösség helyzete, az állammal való kapcsolata nagyon jó és rendezett. Fontosnak tartják, hogy erről is tudomást szerezzenek szervezetük tagjai és kapcsolataik is.”⁵¹⁴ Mart Tannenbaum, az AJC nemzetközi fősztályvezetője, sejtetni engedte azt is, hogy „az AJC képes és kész is jó benyomásait az USA jelenlegi vezetőinek befolyásolására felhasználni.”⁵¹⁵ Figyelembe véve az Egyesült Államok a korszakban paritás nélküli gazdasági erejét, valamint a tényt, hogy a new yorki tőzsde mindmáig a világgazdaság szíve, a bank- és pénzvilágban rendkívüli befolyással bíró zsidóság képviselőinek hasonló

⁵⁰⁷ Schneier bécsi zsidó családban született 1930-ban, és onnan menekültek Magyarországra 1938-ban.

http://en.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schneier

⁵⁰⁸ MOL KÜM TÜK 4-14 005194

⁵⁰⁹ uo.

⁵¹⁰ MOL KÜM TÜK 4-16 006311

⁵¹¹ 1984 májusában a new yorki St. John's Egyetem avatta Hanák Pétert, Berend T. Ivánt, és Halász Ottót (a BME dékánját) díszdoktorrá. MOL KÜM TÜK 4-72 005541

⁵¹² Egy 1984. októberi rejtjeltávirat javasolta, hogy az eredetileg orvos Hammert a SOTE avassa díszdoktorává. MOL KÜM TÜK 4-16 005395

⁵¹³ MOL KÜM TÜK 4-28 006037

⁵¹⁴ uo.

⁵¹⁵ uo.

megnyilvánulásai nem hagyhatók figyelmen kívül. A magyar diplomácia számára – ha olykor ideologikus, pejoratív felhangokkal is – világos volt, egy ilyen kapcsolat jelentősége; éppen ezért a jelentés végén a külügy javasolta, hogy Al Mosesékat ne egyszerűen az ÁEÜH részéről, hanem annál magasabb szinten fogadják.⁵¹⁶

Fentiekből jól kiolvasható, hogy a magyar és zsidó származású amerikai emigránsok viszonya a Magyar Népköztársasághoz nagyban eltért. Az eltérő emberi habitusokon, vallási háttéren túl ott volt az indíttatásában eltérő történelmi tapasztalás. A magyar emigránsok Magyarország képét a két vesztes világháború, a tanácsköztársaság és bukása, a szovjet megszállás és kommunista hatalomátvétel, valamint az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve annak leverése befolyásolta. Ezzel szemben a zsidó származású magyar emigránsok meghatározó élménye a holokauszt volt, mely az Újvilágban integrálódott a más országokból Amerikába menekült zsidóság összeurópai sors-tapasztalásaival. Ezen eltérő origók a Kádár-rendszer két teljesen különböző értékeléséhez vezettek: a magyar származású emigráns csoportok körében az ideológiai szembenállás, és az elutasító magatartás volt a meghatározó; ám a náci vézskorszakot megszenvedő és túlélő zsidóság számára az ideológia kevéssé volt fontos, megközelítésében a pragmatizmus volt a meghatározó.⁵¹⁷

Az államközi nagypolitika és diplomácia formális és informális szféráiban beálló változásokkal azonban a mindennapok Magyarországá távolról sem tudott lépést tartani, még a tudományos együttműködés területén sem. 1981-ben Köpeczi Béla, akkor az MTA főtítkárhelyettese, és a bloomingtoni Indiana Egyetem vezetése vetette fel egy magyar–amerikai kutató- és diákközpont felállítását. Az MTA által is támogatott terv szerint a Komárom-Esztergom megyei Bajnán, a Sándor-Metternich kastély adott volna helyet e diákközpontnak. A tervek szerint az intézet működéséhez az amerikai fél 60 millió forinttal, a magyar fél 20.5 millió forinttal járult volna hozzá. Bár későbbi források szerint az együttműködés végül anyagi okokból hiúsult meg, nagyon is jellemző a korra, egy Esztergályos Ferenc által jegyzett 1983-as anyag. „A Bajnán tervezett intézmény elnevezésekor ügyelni kell arra”, hogy az „az MTA és a Bloomington-i egyetem együttműködésével kialakított létesítmény, és nem ’magyar–amerikai’, ami államközi

⁵¹⁶ uo.

⁵¹⁷ Ezen eltérő megközelítés praktikusán is más gesztusok formájában jelent meg. 1984 márciusában Amerikában megalakult a Magyar Nemzeti Színház Barátai társasága, mely egy új, budapesti nemzeti színház felépítésére próbált támogatásokat gyűjteni (Yoko Ono, például, júniusban John Lenonnal közös 300 rajzát ajánlotta fel árverésre, az ügy megsegítésére). 1984 végén mintegy 150 new yorki illetőségű zsidó emigráns jelentette be, hogy gyűjtést kezdenek a Dohány utcai zsinagóga felújítására. MOL KÜM TÜK 4-76 002302 és 003681/1

együttműködésre utalna.” Ugyanígy „kerülni kell a ’központ’ megjelölést is, mert ez a tervezett tevékenységi körén messze túlmutat.”⁵¹⁸ Esztergályos soraiból kiolvashatóan a meg nem értés, a félnék óvatosság, a távolságtartás, sőt a gyanakvás valamint az értelmetlen szómágia továbbra is jelen voltak a magyar politikai gondolkodásban, s az átszüremlett a külkapcsolatok egyéb szféráiba is.

Ugyanezeket példázza a budapesti amerikai nagykövetség által 1984 elején benyújtott ’panaszlista’ is. A külképviselet tagjai azt tették szóvá, hogy a magyar külkereskedelmi és iparvállalatok írásos megkeresésükre nem válaszoltak, a képviselet munkatársait nem fogadták; a telefonhívások fogadásától elzárkóztak, és még a nagykövetség kereskedelmi rendezvényein sem vettek részt.⁵¹⁹ A dolog természetesen nem annyira meglepő: az, hogy az MSZMP legfelső vezetése új külpolitikai irányvonal követése mellett döntött az USA-val való kapcsolatában, még nem jelentette azt, hogy a bürokrácia alsóbb fokain helyet foglaló vállalatvezetők és aparátsikok is probléma nélkül képesek lettek volna alkalmazkodni a megváltozott helyzethez. Sőt, olykor messze rugalmatlanabbnak bizonyultak, mint az őket irányító politikai elit. A dolog nem egyszerűen csak kínos volt, hanem egyszersmind ellentétben is állt az 1978-as magyar–amerikai kereskedelmi megállapodással.⁵²⁰ Ennek hatodik cikkének első pontja kimondta, hogy a két ország cégei, vállalatai és társaságai kereskedelmi célból teljes mértékben együttműködhetnek a másik fél kereskedelmi irodáival. Ugyanekkor a harmadik cikk kilencedik pontja lehetőséget adott a szerződő felek bármelyikének, hogy a megállapodás megsértése okán fellépjen a másik féllel szemben.⁵²¹ A külügyi anyagokban direktén nem jelenik meg, de tény, hogy mindez ellentétes volt a Világbank elvárásaival is, lévén az IBRD 1982-ben a belépés feltételeként szabta meg a vegyesvállalatok alapításának lehetőségét; kommunikáció, interakció és kooperáció hiányában azonban csak nehezen lehetett magyar partnert találni.⁵²² Fentieket figyelembe véve Antalpéter Tibor, az ügy felelőse, nem egyszerűen pozitív állásfoglalást, sokkal inkább ’felsőbb utasítást’ adott ki, mikor a magyar gazdasági vezetőket az Egyesült Államok kereskedelmi szerveivel való fokozottabb és nyitottabb együttműködésre hívta fel. Antalpéter megfogalmazásában erre „a vállalatoknál tapasztalható különösen nagyfokú zavar”⁵²³ miatt

⁵¹⁸ Külön jelzet nélkül, a MOL KÜM TŰK 1983-as USA anyagában, a 4-43 003885-ös anyagok mellett.

⁵¹⁹ MOL KÜM TŰK 4-10 00779/1

⁵²⁰ MOL KÜM TŰK 4-10 00779/1

⁵²¹ uo.

⁵²² http://www.tozsdesztori.hu/letoltheto-dokumentumok/doc_details/5-szeles-nora-a-budapesti-ertektzsde-ujjaalakulasanak-hatasa-magyarorszag-diplomaciai-viszonyaira.html

⁵²³ Antalpéter állásfoglalása 1984. február 15-én született meg. MOL KÜM TŰK ugyanott

volt szükség. E 'nagyfokú zavar' kiválóan példázza, milyen óriási szakadék tátongott az MNK által folytatott – kényszerűen – nyitottabb külpolitika, és annak szinte mozdulatlan belső élete között. A felszínen nyitottabbá váló kádári rendszer belülről ugyanaz maradt,⁵²⁴ mint ami évtizedekkel korábban volt: felülről, központilag, pártutasításokkal működtetett diktatúra. Ahogy azt Kaposi József szemléletesen megfogalmazta: „Bizonyos szinten lakható, de mégiscsak börtön.”

Hogy a Nyugat szemében Magyarország vajon mennyire is volt lakható, azt Clifford Brody amerikai üzletember feljegyzéseiből olvashatjuk ki. Brody 1984. október 25-től 29-ig tárgyalt Magyarországon, több amerikai magánbank megbízásából. Megbeszélései során gyakorlatilag a teljes magyar gazdasági vezetéssel találkozott; így például Bakó Edével az MNB igazgatójával; Pulai Miklós pénzügyminiszterrel, vagy Kádár Bélával, a Világgazdasági Kutatóintézet kutatási igazgatójával.⁵²⁵ Magyarországi tartózkodása során két dolog lett számára nyilvánvaló. Egyrészt, a magyar felsővezetés nem érte meg, hogy az amerikai magántőke nem akart olyan szervezetekkel és cégekkel szerződni, melyekben az állam volt a legfőbb irányító: pontosan az évtizedes negatív tapasztalatok miatt (itt elég csak az egyoldalú, kártalanítás nélküli kisajátításokra és államosításokra gondolnunk). Másfelől Clifford Brody riasztónak találta az infrastruktúra feltűnő – és káros – hiányát. Ahogy jegyzeteiben maga megfogalmazta: „Magyarország képtelensége arra, hogy teljesítse a taxi és telefonszolgáltatások terén elvárható normákat, volt a legmeggyőzőbb jele annak, hogy az ország nélkülözötte mindazon telekommunikációs és technikai infrastruktúra nagyrészét, melyre minden modern gazdaságnak szüksége van. [...] Felvettem, hogy ha Magyarország öt éven belül aktív partnernek szeretné tudni az amerikai bankokat, akkor már ma el kell kezdeni a meglévő problémák felszámolását [...]”⁵²⁶

Amerikai szemmel nézve tehát Magyarország ugyan változott, de csak igen lassan, és igen keveset. A mentalitásbeli különbségek talán az ideológiánál is fontosabbnak tűntek, a gazdasági szféra szemszögéből nézve. Nyilvánvaló, hogy az amerikai bankokat kevésbé érdekelte a Magyarországon tapasztalható emberi jogi helyzet, vagy a plurális demokrácia

⁵²⁴ Sajnos ez olykor még ott is igaz volt, ahol a politikai döntéshozók nyíltan részt vettek a kétoldalú kapcsolatok alakításában. Még 1983 második felében esett meg, hogy Dr. Kopetty Lajos rendőr ezredest, illetve Dr. Balogh Györgyöt, a VPOP helyettes parancsnokát meghívták az Egyesült Államokba. Meghívóik a US Customs és a DEA (tehát az amerikai vámszervek és a drogellenes ügynökség) voltak; a meghívás pedig a kábítószer elleni harc tapasztalatainak átadását célozta. A két főtiszt kiutazását végül mégis éppen a magyar külügy hiúsította meg. Azaz a kétoldalú kapcsolatokban – magyar részről – vajmi kevés bizalom nyilvánult meg az Egyesült Államok felé. MOL KÜM TŰK 4-31 002263 és 002263/1

⁵²⁵ MOL KÜM TŰK 4-426 003411/1

⁵²⁶ Brody angol nyelvű feljegyzései alapján. uo.

hiánya.⁵²⁷ Ám azt egyértelműnek látták, hogy a rendszerrel együtt járó gazdasági szerkezet és berendezkedés fényévekre volt attól, amelyet a nyugati pénzvilág a biztonságos befektetések alkalmas színterével azonosított volna. Hiába kapott Magyarország megkülönböztető (politikai) figyelmet a kelet-európai térségen belül, ha belső életében képtelen volt megújulni és megfelelni a nyugati elvárásoknak. Éppen ezért a magyar–amerikai kapcsolatok vizsgálatának egyik alapkövetkeztetése az, hogy a 'szerződő felek' viszonya a politika színterén tudott a legnagyobbat előrelépni.⁵²⁸

---

⁵²⁷ Jó példája lehet ennek Dél-Korea. Az ázsiai 'kis tigris' dinamikus fejlődő gazdasága vonzó volt a biztos megtérülésre vágyó befektetők számára, függetlenül attól (vagy kaján módon: éppen azért), hogy ott az emberi jogoknak a nyugati értelemben vett betartása vajmi kevésbé létezett a nyolcvanas és kilencvenes években.

⁵²⁸ E politikai előrelépés tisztán látszott, nemcsak Magyarországról, vagy az Egyesült Államokból, de a kelet-európai térség más országaiból nézve is. Az amerikai – lengyel viszonyt elemezve például, a lengyel származású Joseph Edwin Mroz (az Institute for East-West Security Studies elnöke) úgy fogalmazott a *The Washington Post*-nak adott interjújában, hogy: „Jaruzselszki meglepettnek és zavarodottnak látszik a személyét támadó, ellenséges nyugati retorika kapcsán éppúgy, mint a Nyugat ellenállása miatt, mely nem hajlandó 'esélyt adni' neki arra, hogy bizonyíthassa: a szocializmusról vallott nézetei leginkább Kádár János pártfőtitkár Magyarországnak progresszív modelljéhez állnak közel.” (A *Post* 1984. májusi interjúja alapján.) MOL KÜM TÜK 4-10 003163

XV. Félúton – Az 1985-ös esztendő történései, és a gorbacsovi kurzus

térnyerése

Az 1980-as évek közepére Magyarország viszonya az Amerikai Egyesült Államokkal soha nem látott fejlődésen ment keresztül, mind a globális földrajzi távolság, mind az eltérő ideológiai berendezkedés ellenére. A kelet-európai térségnek az amerikai hidegháborús gondolkodásmódban mind fontosabbá válása mellett is önálló fejlemény volt, hogy a State Department és az elnöki stáb egyetértésben vetette fel Ronald Reagan egy lehetséges budapesti látogatását. E történelmi vizit elmaradásának okait, illetve annak hosszú, 1988-ig húzódó utóéletét a későbbiekben részletesen is megismerjük; de megértésükhöz, és értelmezésükhöz elengedhetetlen, hogy az 1985-ös év elejének nagypolitikai történéseit egy pillanatkép villanófényénél rögzítsük. Annál is inkább, mert e pillanatkép háttérében egyre fakóbban és halványulóan, de ott állt Kádár János is.

A korábbi fejezetekben premisszaként megfogalmazott stabilitás, a külpolitikai környezetben, a magyar vezetés szemszögéből az USA részről Magyarország irányban pozitív, szovjet részről a magyar–amerikai kapcsolatokat tekintve neutrális viszonyt feltételezett. 1985 kora tavaszán e környezet ismét szovjet oldalról változott, az évtizedben immár harmadszor: 1985. március 10-én meghalt Csernyenko, s rögtön másnap, 11-én az 54 éves Mihail Szergejevics Gorbacsov követte őt a Szovjetunió élén. Az orosz mércével rendkívül fiatalnak számító új főtitkár 1970-ben lett a Központi Bizottság tagja, 1979-ben pedig bekerült a Politbüroba, ahol a nagyhatalmú KGB vezér, Jurij Andropov karolta fel.⁵²⁹ Andropov főtitkárságának idejére Gorbacsov már a bizalmasai közé tartozott, és többször előreléphetett a hierarchiában. Személye Andropov halála után sem szorult háttérbe, Csernyenko idején az SZKP másodtitkára volt.⁵³⁰ Utódlása – mint arra magyar partnereinek Pipes utalt – még a nyugati szakértők szemében is biztosnak látszott; szinte azonnali kinevezése a szovjet hatalmi eliten belüli konszenzusra, és Gorbacsov megkerülhetetlenségére utal.

A mindenkori szovjet pártfőtitkár természetesen a keleti blokk valamennyi kommunista vezetője számára is 'megkerülhetetlen' volt; Kádárnak különösképpen. Emberi habitusa, tapasztalatai, és ezekből fakadó gondolkodásmódja rendkívül óvatossá tették

⁵²⁹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Mihail_Szergejevics_Gorbacsov

⁵³⁰ uo.

Moszkvával kapcsolatban; az évek előrehaladtával pedig egyre kevésbé volt képes mindezeket változtatni. A Gorbacsov megválasztásának évében 73. életévét betöltő, majd három évtizede regnáló magyar főtitkár egy generációval volt idősebb a szovjet premiernél. A Szovjetunióban fiatal káderek tömegét felemelő, és az 1956-ban megkezdett desztalinizációt gyakorlatilag lezáró Gorbacsov Kádár számára már nem az újat jelentette, sokkal inkább az ismeretlent. Andrej Gromiko 1985. júliusi leváltásában, és Eduard Shevardnadze kinevezésében nem a lehetőséget, hanem egy új, bizonytalan kurzus kezdetét látta; az oly szigorú Mr. Nyet távozásával számára elveszett azon direkt kapcsolat, mely 1956 október-novembere óta Moszkvához fűzte. Hruscsov, de főként Brezsnyev korszaka Kádár minden önálló törekvése szempontjából csak rosszat hozott, ám az éra szovjet politikusi és azok metódusai folytonosságot és kiismerhetőséget jelentettek. A mind fizikumában, mind intellektusában egyre gyengülő Kádár számára a változás, még a pozitív változás lehetősége is ijesztőbbnek tűnt, mint a már jól ismert rossz. Paradox módon a Gorbacsov által fémjelzett nyitási politika által generált külpolitikai mozgástér-bővülést Magyarország nem tudta kellő mértékben kihasználni; pontosan azért nem, mert az ország vezetője számára eltűnni látszottak azon kapaszkodók, melyekhez rendszerét évtizedek óta navigálta. Fentiekből következően 1985-től a magyar–amerikai kapcsolatok fejlődésének vizsgálata elválaszthatatlan – a külügyi iratokban is megjelenően – Kádár személyétől; az általa képviselt túlzottan óvatos, olykor egyenesen szüklátóköri *quieta non movere* állásponttól, mely éppen akkor fékezte a kétoldalú kapcsolatok fejlődését, amikor mind amerikai, mind szovjet részről minden korábbinál kedvezőbbé váltak a külső feltételek.

Nem beszélhetünk a magyar–amerikai kapcsolatok megromlásáról, sem azok statikussá válásáról; sokkal inkább a magyar diplomácia által kitűzött és szorgalmazott célok elérésének elodázódása volt jellemző. Nehéz rekonstruálni, mit látott vagy érzékelt ebből a magyar külügy, Várkonyitól Kovács Lászlóig; azt viszont tényként rögzíthetjük, hogy Kádár főtitkárként épp azon folyamatnak vetett gátat, mely elvihetett volna a magyar célkitűzések – így például az MFN-státusz 3 vagy 5 évre való magadása; egy nyugati parti magyar konzulátus megnyitása⁵³¹ – realizálásához. A *NY Times* névtelen amerikai forrása szerint a

⁵³¹ A nyugati parti diplomáciai képviselő megnyitásának kérdése volt talán a legproblémásabb. Egy Los Angelesben létesítendő magyar konzulátusról még 1982-ben született határozat (ld. MOL KÜM TÜK 001244/1-3), ám a külviszonyok éveken át nem kedveztek eme magyar törekvésnek. 1985 szeptemberében Roland Karl Kucheltől, az SD magyar referensétől érkezett jelzés, hogy a magyarok ne kezdeményezzék konzulátus létesítését se Los Angelesben, se San Franciscóban. (Magyar részről ekkor merült fel, hogy – kijátszva Washington – a Kereskedelmi Kamara hozzon létre irodát Los Angelesben. Erre az amerikai partnerszervezet

magyar fél Kádár, és más magas rangú vezetők már tervben lévő programjaival való ütközésre hivatkozva hátrította el Reagan budapesti fogadását; Michael Deaver pedig egy interjúban úgy nyilatkozott, hogy az elnöki látogatás a VSZ tagállamok gyűlésével esett volna egybe.⁵³² A hasonló jellegű magyar válasz szinte biztosra vehető,⁵³³ mert mint később látni fogjuk, Kádár János az év végén ugyanezen érvekkel élt Ronald Reagan esetleges 1986-os látogatását illetően.⁵³⁴ A legmagasabb szintű találkozó halasztódása a lehetséges eredményeket tekintve volt jelentős negatívum, ám a mindennapokban nem jelentett változást a kétoldalú kapcsolatok minőségében; sőt a magyar külpolitika kisebb sikereket is elkönnyvelhetett 1985-ben. A legfontosabb ilyen siker egyértelműen a Kulturális Fórum budapesti megrendezése volt.⁵³⁵

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ, Conference on Security and Cooperation in Europe – CSCE)⁵³⁶ Kulturális Fórumára 1985. október 15. és november 25. között került sor, a szervezet tagországaiból mintegy 850 főt delegáltak Budapestre. A madridi konferencián⁵³⁷ elfogadottaknak megfelelően a kizárólag a Helsinki Záróokmányok a kultúrával kapcsolatos előírásait tárgyaló – a külügyi anyagokban madridi utókonferenciaként is emlegetett – megbeszélés-sorozat azért is kiemelkedő jelentőségű volt, mivel annak megrendezését Párizs és Bukarest is ambicionálta. Horn Gyula jelentése szerint⁵³⁸ a franciákat az amerikaiak beszélték le erről,⁵³⁹ míg Ceaușescunak és Andrei

---

részéről megvolt a fogadókészség, ráadásul a kereskedelmi kirendeltség létrehozása nem tartozott szövetségi hatáskörbe, arról Kalifornia állama dönthetett.) MOL KÜM TŰK 4-113 003785/1

⁵³² <http://www.nytimes.com/1985/02/16/world/hungary-balks-at-reagan-visit.html>

⁵³³ Úgy tűnik, a hivatalos közlések ellenére sem volt teljesen világos a magyar döntés háttere. Az 1985 márciusának közepén New Yorkban tárgyaló KB titkár, Havasi Ferenc Arthur Schneier rabbi-val is találkozott, aki élénken érdeklődött, miért utasította el a magyar fél a Reagan látogatás időpontját. (Schneier e találkozáson ismét felajánlotta segítségét. „Kérte, hogy adjak neki listát olyan konkrét kereskedelmi, vagy gazdasági témákról, melyben akár export, akár import vagy együttműködési vonatkozásban jól jönne számunkra a rásegítés.”) MOL KÜM TŰK 4-14 002049

⁵³⁴ MOL KÜM TŰK 4-14 005831

⁵³⁵ A témára vonatkozó források részletesen megismerhetőek Müller Rolf *Kulturális Fórum és ellenfórum* című, az ÁBTL gondozásában 2005-ben megjelent kötetéből.

⁵³⁶ Az EBESZ elődszervezete. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE). a világ 56 résztvevő államát fogja össze. Eredetileg 1972-ben értekezletként hozták létre, annak érdekében, hogy a Helsinki Záróokmány értelmében alkalmi fórumot teremtsenek a többoldalú, de főképp a kelet-nyugati párbeszédnek. 1992-ben alakították állandó intézménnyé, az 1994-es budapesti konferencián vette fel a jelenlegi nevét. <http://hu.wikipedia.org/wiki/EBESZ>

⁵³⁷ Az EBEÉ a Helsinki Konferencia lezárását követően 1980. november 11. és 1983. szeptember 9. között Madridban ülésezett.

⁵³⁸ Horn jelentése a genfi amerikai tárgyalóbizottság egyik tagjával, Max Kampelmannal Budapesten lefolytatott beszélgetését összegzi. MOL KÜM TŰK 4-13 001021/6

⁵³⁹ „A fórum gondolatát a francia küldöttség vetette fel, egyebek között azzal a szándékkal, hogy a színhelye Párizs legyen. Magyarország nem kérte megrendezésének jogát, a tárgyalások azonban úgy alakultak, hogy a részt vevő államok szándéka nekünk kedvezett.” Bényi József, „Európa és a Kulturális Fórum”, *Külpolitika*, 1986/2, 6

külgügyminiszternek maga Kampelman adta tudtára „hogy a román félnek ez nem érdeke, és csak a bajt keresnék a rendezéssel.”⁵⁴⁰ A fokozott nyugati média figyelem. s a velejáró szélesebb sajtónyilvánosság könnyen lelebbenthette volna a fátylat – az amerikai külpolitika számára is egyre kínosabb – román valóságról.

Ceaușescu Romániája egyre kevésbé tűnt annak a külpolitikájában a Nyugat felé nyitott országnak, melyet Nixon 1969 augusztusában meglátogatott. Ahogy a *NY Times* egy 1985. szeptemberi cikkében rámutatott, míg 1981-ben a román importban csak 35.7% volt a keleti volumen, addig 1984-ben ez már 53.5% volt; azaz a román behozatalban néhány év alatt a szocialista viszonylatból való beszerzés került túlsúlyba.⁵⁴¹ A cikk szerint ebben döntő szerepe volt az orosz kőolajnak és földgáznak, melyhez Bukarest csak a Moszkvához való közeledéssel juthatott hozzá.⁵⁴² A román külpolitika ilyen irányú módosulása az ország belső életének egyre élénkebb kongresszusi kritikája mellett ment végbe. A magyar kisebbség helyzetét érintő kérdések 1985-re folyamatosan napirenden voltak az amerikai képviselőházban és szenátusban. A helyzet egyre tarthatatlanabbá vált, s ezen kevéssé segített az egyre arrogánsabbá váló román retorika, mely az Erdély státuszát érintő kongresszusi felvetésekre reagált. A románok azt hangoztatták, hogy inkább lemondanak az MFN-státuszukból fakadó 200-300 millió dollár kedvezményről, „mert határa van annak, amit még hajlandóak vagyunk elfogadni”.⁵⁴³ „Sosem fogjuk elfogadni, hogy Románia területi integritását az amerikai kongresszus tárgyalja.”⁵⁴⁴ Ha történelmi genezisében és pszichológiájában a román reakció érthető is volt, az erdélyi magyar kisebbség helyzetének eszkalálódása akkor is elfogadhatatlanná tette a hasonló megnyilvánulásokat,⁵⁴⁵ nem véletlen,

⁵⁴⁰ MOL KÜM TŰK 4-13 001021/6

⁵⁴¹ Henry Kamm 1985. szeptember 29-i cikke, „Románia elutasítja az amerikai kongresszus kritikáját” („Rumania Rebutts Criticism in US Congress”). MOL KÜM TŰK 4-19 004840

⁵⁴² Ezen indoklás annyiban sántít, hogy a gazdaságilag egyre nagyobb bajba kerülő Szovjetuniónak is mindinkább szüksége volt energiahordozóinak értékesítésére.

⁵⁴³ MOL KÜM TŰK 4-19 004840

⁵⁴⁴ uo.

⁵⁴⁵ Egy Barity Miklós, bukaresti magyar nagykövettől származó jelentésben konkrétumokat is találunk erre. 1985 júliusában 3 fős szenátusi delegáció járt Romániában. Tárgyaltak Stefan Andrei külgügyminiszterrel, a román ÁEÜH vezetőjével, és jártak a kereskedelmi minisztériumban; sőt, a román sajtó teljes hallgatása mellett, ellátogattak Nagyváradra is. Az amerikai politikusok tapasztalataik összegzésekor közölték román partnereikkel, hogy az év őszén módosításra kerülhet az MFN-státusz megadására vonatkozó szabályozás, és az új törvény az adott ország kivándorlási gyakorlata mellett figyelembe veheti az alkalmazott nemzetiségi és egyházpolitikát is. Lévén, hogy Románia teljesítménye mindhárom területen egyre erodált, az amerikai üzenet félreérthetetlenül szankciókkal fenyegetett a román politika e területeken való, változatlan továbbvitele esetén. MOL KÜM TŰK 4-13 003840

hogy David B. Funderburk, az 1985 májusában lemondott bukaresti amerikai nagykövetség élesen bírálta és elítélte Romániát.⁵⁴⁶

A kultúrához és Helsinki szelleméhez kapcsolódva érdemes pillantást vetnünk a Helsinki Záróokmány végrehajtását tárgyaló 18., féléves kongresszusi jelentésbe.⁵⁴⁷ Lengyelországgal kapcsolatban továbbra is a rendszer erőszakos és megtorló működtetése volt a fő kérdés; kiemelve Jerzy Popiełuszko 1984. októberi meggyilkolását. A jelentés szerint az „illegális akció” miatt ugyan nyilvános perben ítélték el a négy résztvevő ügynököt, de 1984-ben, egy év alatt, összesen 16 Szolidaritás tagot öltek meg (vagy túntettek el nyomtalanul), és a júniusi amnesztiát követően is 164 politikai fogoly volt bebörtönözve.⁵⁴⁸ A jelentés ugyanakkor pozitívan szólt a lengyel vallásszabadságról, a vasárnapi rádió istentiszteletekről, s az 1980 óta épült mintegy c. 1000 új templomról.⁵⁴⁹ Románia tekintetében a Helsinki Záróokmány 7. elvének („Az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát.”) sorozatosan ismétlődő megsértése esett súlylatba. A román hatóságok úgy kerülték el az útlevelel kiadás megtagadások számának látványos emelkedését, hogy 1-5 év közötti, megadási/vizsgálati időt írtak elő az úti okmányok kiadásához. Mindezt úgy, hogy a várhatóan emigráló román polgárokat kirúgták, majd távoli vidékekre küldték őket ásni, fát vágni, miközben az útlevelet szerző *de facto* emigránsokat megfosztották román állampolgárságuktól.⁵⁵⁰ Szemben a lengyel vezetés vallási türelmével a Ceaușescu-rezsim általános vallásfelügyeletet gyakorolt, melyben az ortodox minősült preferált vallásnak. A görög katolikus egyház 1948 óta be volt tiltva, a baptista egyházat pedig a kortárs román vezetés nem engedte működni.⁵⁵¹ A jelentés a román kisebbségi politikára is kitér, igaz mérsékelt hangon fogalmaz a mintegy 3 milliós magyar és német származású kisebbséget ért atrocitásokkal kapcsolatban: „[...] a kormányzat olyan módszereket fogadott

⁵⁴⁶ Mindezt annak ellenére, hívja fel a figyelmet a magyar jelentés, hogy Románia volt az egyetlen szocialista ország, mely a szovjet bojkott ellenére is sportolókat küldött a los angelesi olimpiára. uo.

⁵⁴⁷ Az „Implementation of the Helsinki Final Act – Eighteenth Semiannual Report” 18-20. oldalán tárgyalta Románia, Lengyelország és Magyarország teljesítményét a Helsinki Záróokmány három kosarának (1. európai biztonság-politika; 2. gazdasági, tudományos, technológiai és környezetvédelmi együttműködés; 3. humanitárius együttműködés) megfelelő bontásban, az 1984. október – 1985. áprilisi időszakban. MOL KÜM TÜK 4-10 004849

⁵⁴⁸ uo.

⁵⁴⁹ uo.

⁵⁵⁰ uo.

⁵⁵¹ uo.

el, melyek elbátortalanítanak a kulturális és etnikai másság vállalásától”⁵⁵² (azaz erőszakosan asszimilált – KJE).

A kongresszusi jelentés szerint fentiekkel szemben Magyarország „továbbra is fenntartotta összehasonlításban jó teljesítményét az emberi jogok terén”.⁵⁵³ Az „összehasonlításban jó” természetesen nem jelentett problémamentes működést. A féléves összefoglaló kiemeli az 1956 után 7 évig bebörtönzött közgazdász, Krassó György⁵⁵⁴ rendőri megfigyelésének ügyét. A személyét ért zaklatások miatt először 12 emigráns magyar, majd 300 magyarországi – köztük több vezető – értelmiségi is felemelte szavát.⁵⁵⁵ A jelentés az erdélyi születésű Tamás Gáspár Miklóst is nevesíti, akinek munkavállalását, illetve a Columbia Egyetemre való kijutását is ellehetetlenítették; a dokumentum szerint ez utóbbi más 30 személlyel is megtörtént.⁵⁵⁶ A politikai irodalom terén kiemelték, hogy mind a szamizdat irodalom, mint az ellene indított küzdelem továbbra is folyt; példaként a Beszélő szerzőinek egyik titkos találkozóhelye elleni, 1985. januári rajtaütést említik, melyben a már kész nyomtatványok mintegy felét, 1000 példányt foglaltak le.⁵⁵⁷

A titokban szerkesztett, sokszorosított és terjesztett irodalommal ellentétben a publikus sajtó, összevetve Lengyelországgal és Romániával, Magyarországon bírt a legjobb pozíciókkal. A féléves jelentés szerint román részről mind a külföldi, mind a belföldi sajtót totálisan ellenőrizték/cenzúrázták, szemben Lengyelországgal, ahol a belföldi sajtó nyíltan tárgyalhatott bármely – gazdasági, politikai és ideológiai – kérdést. Igaz, Lengyelországban a

⁵⁵² uo.

⁵⁵³ uo.

⁵⁵⁴ Nem hivatalos, baráti visszaemlékezésből tudhatóan Krassó György 1932 októberében született Budapesten. 1951-től a Közgazdasági Egyetemen folytatta tanulmányait, ahonnan 1955-ben, feltehetően politikai nézetei miatt kizárták (tanulmányait csak 1981-ben fejezte be). 1956 októberében részt vett a Magyar Rádió ostromában, majd október 25-én elfogták és letartóztatták; 1963-ban amnesztiával szabadult. Szabadulása után telefonját lehallgatták, leveleit felbontották és besúgókkal vették körül, főként miután 1982-ben 'szamizdat butikot' nyitott lakásán, ahol a barátokon és vásárlókon kívül belügyi besúgók is megfordultak.

Bogád Antal: *Ki volt Dr. Krassó György?*

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:8j0BV2UCFugJ:www.varaljaszovetseg.hu/p003.html+orwell1984+betiltva&cd=6&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>

⁵⁵⁵ 1985-ben Londonban élő filozófus bátyja (Lukács György tanítványa) életveszélyes sérülésekkel került kórházba, de a hatóságok Krassótól megtagadták az útlevelet, amit végül a nemzetközi és hazai tiltakozás hatására kapott meg. Bátyja, aki szintén részt vett az 1956-os forradalomban, röviddel látogatása után belehalt égési sérüléseibe, de Krassó György így is Londonban maradt, ahol megalapította a Magyar Október Sajtószolgálatot. Magyarországra 1989-ben tért vissza, megalapítva a Magyar Október Pártot, mely 1991-ben bekövetkezett halála után nem sokkal fel is oszlott. uo.

⁵⁵⁶ Érdekes képet mutat a három szocialista ország vízumkiadása az USA viszonylatában. Lengyelországban az adott terminusban 23.000 vízumot adtak ki, míg Magyarországon ennek alig tizedét, 2.060-at. A fent elmondottakból nyilvánvalóan e téren Romániáé volt az utolsó hely, 849 az Egyesült Államokba szóló vízummal. MOL KÜM TÜK 4-10 004849

⁵⁵⁷ A jelentés szerint a rendőrök épp az 1983-as Demszky-ügy folyamánként kaptak felhatalmazást az autók átkutatására is. uo.

külföldi sajtó elérhetetlen volt, míg a nyugati sajtótermékek (például a *Times*, *Newsweek*, *International Herald Tribune*) Magyarországon 50-60 helyen is hozzáférhetőek voltak. Kiemelkedő volt a magyar részről megjelentetett nyugati irodalom is; a jelentés az 1983-as esztendőben 774.000 példányban kiadott, 42 szovjet művet a 2.2 millió példányban megjelentetett 36 amerikai könyvvel állította párba, egyértelműen pozitív felhanggal.⁵⁵⁸ Utalva itt Richard Pipesnek a kultúra erejéről mondottakra, megállapítható, hogy az egyén, az érdeklődő olvasó szintjén Magyarországon volt leginkább megismerhető a nyugati kultúra, élet- és létforma. Kádár 'lakható börtönében' ugyan nem volt helye Orwell 1984-ének, sem Koestler *Sötétség délben-jének*,⁵⁵⁹ de az Aczél György irányította kultúrpolitika⁵⁶⁰ nem zárkózott el a másfajta lét és gondolkodásmód szelektált bemutatásától. Kommunista rezsim, így a Kádár-rendszer sem létezett cenzúra és tiltás nélkül (jól mutatja ezt a magyarországi kiadók élére került vezetők személye)⁵⁶¹; ám a politikailag tökéletesen megbízható vezetésnek mégsem kellett – a keleti blokk más országaihoz hasonló – áthatolhatatlan falat emelni a nyugati irodalom terjedésének megakadályozására.

Visszatérve a sajtószabadság és a kultúra kérdéséről a magyar–amerikai kapcsolatok 1985-ös, közvetlen diplomáciai történéseihez, elsőként az 1959 óta húzódó, de 1984-ben új lendületet kapott budapesti ingatlanok ügye említhető. A Gazdasági Bizottságban, annak vezetője, Marjai József által előterjesztett megállapodás-tervezet szerint a magyar félnek az 1984 januárjában tett 188 millió forintos vételár-ajánlattal szemben 280 millió forintot kellett volna fizetnie a Vigyázó Ferenc utca 3-5., a Zrínyi utca 4. és a Dísz tér 1-2. szám alatti ingatlanokért, miközben a Táncsics Mihály utca 9. szám alatti ingatlant nem véglegesített megosztásban használták volna (elvileg a Táncsics-börtön lett volna a magyaroké).⁵⁶² Az előterjesztésben az szerepel, hogy fenti 280 milliót az USA Magyarországon költse el, telekvásárlásra, illetve beruházásra fordítva azt; ugyanakkor az ingatlanok átadásáért cserébe Pesten mintegy 1600-1800 négyzetméter földterület (például az V. kerületi Bajcsy Zsilinszky út 42.-44.-46.-ban), Budán pedig 7-8000 négyzetméter zöldövezeti építési telek tulajdonjogát kaphassa.⁵⁶³ Magyar részről a jelentősen megemelkedett vételár ellenére a vásárlási szándék fenntartása jelezte a kompromisszumkészséget; míg az ingatlan vásárlással/eladással járó

⁵⁵⁸ uo.

⁵⁵⁹ A jelentés utóbbira külön is kitért. uo.

⁵⁶⁰ Aczél 1985. március 28-án leváltották. Utóda az MTA fizikusa, Pál Lénárd lett, aki 1988-ig töltötte be e posztot.

⁵⁶¹ Eklatáns példája volt ennek Kardos György, a Magvető Könyvkiadó igazgatója.

⁵⁶² MOL KÜM TÚK 4-17 00298

⁵⁶³ uo.

egyéb transzferek részleteinek gazdasági előterjesztése a háttérben lezajlott azon egyeztetésekre utal, melyek később nagyrészt bekerültek a magyar–amerikai kormányközi megállapodásba, mely a Táncsics-börtön amerikai kézen hagyásán kívül egészében és véglegesen rendezte a budapesti amerikai ingatlanok ügyét.⁵⁶⁴

A diplomáciában oly fontos személyes kontaktusok sorából az 1985-ös év első felében Havasi Ferenc, az MSZMP KB titkárának útja emelkedik ki. Havasit Washingtonban a legmagasabb szinten fogadták, így találkozott Reagan elnökkel, és tárgyalt Bush alelnökkel; hivatalos ebéden vett részt George Shultz külügyminiszterrel, és Malcolm Baldrige kereskedelmi miniszterrel.⁵⁶⁵ További megbeszéléseket folytatott William P. Clark belügyminiszterrel, és John R. Block mezőgazdasági miniszterrel, illetve előzetes programját kiegészítve találkozott az IMF igazgatójával, és a Világbank elnökével is.⁵⁶⁶ 1985. január 25. és február 9. közötti egyesült államokbeli tartózkodás alatt Havasi New Yorktól Los Angelesig járta be Amerikát, többek közt Detroitot és Chicagót érintve.⁵⁶⁷ Nem politikai vonalon gazdasági megbeszéléseket folytatott több amerikai iparvállalat vezetőjével, melyek közül a magyar Rába partnerének számító Cummins és Eaton cégeknél tett látogatásokat pozitívan, míg a McDonell-Douglas és Hughes cégekkel lezajlott tárgyalásokat negatívan értékelte (azaz sem korporáció, sem magyar vásárlás nem jött létre).⁵⁶⁸ A már az előkészítés fázisában pozitív felhangokkal bíró látogatás összességében sikeresnek volt minősíthető: „Amerikai részről egyértelműen pozitívan értékelik a látogatást. Általánosan az a vélemény, hogy az újabb lendületet ad kétoldalú kapcsolataink fejlődésének.”⁵⁶⁹ A látogatásról készült magyar összefoglaló szerint mind Bushra, mind Shultzra nagy hatással volt „Havasi elvtárs nyíltsága és őszintesége”⁵⁷⁰. Bármit is jelentett Havasi „őszintesége”, tény, hogy a rendszeresen ismétlődő követváltások, személyes találkozók és megbeszélések, valamint azok hangneme nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a korszak magyar–amerikai kapcsolatai meghatározó részben stabilak és problémamentesek voltak.

Így látta ezt a nemzetközi hírű iparmágnás és filantróp, Armand Hammer is, aki 1985 februárjában az amerikai hivatásos politikusokat megelőzve beszélt *expressis verbis* „magyar modellről”. Hammer február 7-én és 8-án két előadást tartott a Tufts Egyetemen, illetve a

⁵⁶⁴ uo.

⁵⁶⁵ MOL KÜM TŰK 4-13 00125/2

⁵⁶⁶ MOL KÜM TŰK 4-13 00125/1

⁵⁶⁷ Havasi látogatásának részleteivel számos jelentés foglalkozik. MOL KÜM TŰK 4-13 00125/1 – MOL KÜM TŰK 4-13 00125/7

⁵⁶⁸ MOL KÜM TŰK 4-13 00125/6

⁵⁶⁹ uo.

⁵⁷⁰ uo.

Columbián; témája a kelet-nyugati kapcsolatok alakulása volt, melyet rengeteg személyes jellegű anekdotával fűszerezett.⁵⁷¹ Saját, több mint hat évtizednyi tapasztalatáról és – kissé talán hiú módon, de újra és újra ismétlődően – személyes kapcsolatairól értekezve megemlítette, hogy egy héttel korábban Havasi Ferencet látta vendégül Los Angelesben.⁵⁷² Előadásában felidézte beszélgetésük főbb vonalát, s ehhez kapcsolódva mondta, hogy „a Szovjetunióknak egy olyasfajta szocializmus irányába kell elmozdulni, mint amilyen a magyar modell.”⁵⁷³ Kapcsolódóan, Havasi gondolatait Hammer hosszabban is idézte hallgatóságának: „Rámutatott, hogy Magyarország mindig is függött a külvilágtól, és kereskednie kell a Nyugattal. Azt mondta, hogy a Kelet és Nyugat közt fennálló különbségek tulajdonképpen 'erénynek' tekinthetők, és emlékeztette hallgatóságát, hogy a Nyugatnak 200-300 év kellett a kapitalizmus tökéletesítéséhez. A Kelet, mondta, még mindig a szocializmus kifejlesztésének szakaszában van.”⁵⁷⁴ Havasi Ferenc tehát alkalmazta a szocializmus fejlődéséről szóló retorikát, de elismerte, hogy az ideológiai szembenállás nem vezethet elzárkózáshoz, a Nyugattal folytatott kereskedelem pedig szükségszerű. A magyar KB titkárának szavai valójában 'erényt' igyekeztek csinálni a kényszerből, ugyanakkor szinte nyíltan beismerve, hogy kapitalista reláció nélkül a szocialista társadalmi rend nem tartható fenn. Összevetve ezt Mao, Castro, majd Délkelet-Ázsia rezsimjeinek önfenntartó kísérleteivel; az NDK-hoz, vagy Bulgáriához hasonló szovjet frontállamok elzárkózásával, s végül magának a Szovjetunióknak a belső életével, Havasi megnyilvánulásai amerikai szemmel valóban nyíltak és őszintének tűnhettek; a magyar modell gondolkodásmódjában biztosan eltért a kommunista paradigmától.⁵⁷⁵

Havasi téli útját Esztergályos Ferenc, külügyminiszter-helyettes, korábbi washingtoni nagykövet amerikai látogatása követte. Esztergályos 1985. május 13-14-én folytatott megbeszéléseket Washingtonban, Kenneth Dam amerikai külügyminiszter-helyetttel,

⁵⁷¹ Beszél Henry Fordhoz fűződő üzleti kapcsolatáról éppúgy, mint – később – Nixonnal, Forddal, Carterrel és Reagannal való baráti viszonyáról. Nem felejtette el megemlíteni Lenint sem, aki szerinte már 1921-ben elismerte neki, hogy „a kommunizmus egyszerűen nem működik”. MOL KÜM TÜK 4-10 001816

⁵⁷² uo. Térségünkben a jugoszláv vezetéssel és a magyar párt elitjével tartott fenn különlegesnek mondható kapcsolatot. Ő szervezte meg, például, az egyébként balsorsú Yugo Florida exportját és forgalmazását az USA-ban. Mindeközben a magyar erdőkben Kádár Jánossal és az MSZMP más prominenseivel együtt vadászó Hammert az 1984. októberi előterjesztést követően 1985-ben a Semmelweis Orvostudományi Egyetem díszdoktorává avatták. MOL KÜM TÜK 4-16 005395

⁵⁷³ uo.

⁵⁷⁴ MOL KÜM TÜK 4-10 001816

⁵⁷⁵ Szakmai körökben egyre gyakrabban követik el azt a hibát, hogy a magyar modelltől csak pejoratívan szólnak, Kádár rendszerének szűklátókörűségére, és az eladósodásra gondolva; a korabeli kapitalista országok teljesítményéhez viszonyítva azt. Ez a megközelítés azonban rendkívül egysíkú; egyrészt az akkori szocialista országok életét és viszonyait ismerve, másrészt a 2008 októbertől tartó világválság tanulságainak szemszögéből nézve.

Michael Armacost politikai ügyekért felelős államtitkárral, és Richard Combsszal, az SD kelet-európai és jugoszláv ügyekért felelős igazgatójával, valamint helyettesével, Roland Kuchellal; tárgyalt továbbá Nicolas Salgoval, és John Zerolis magyar referenssel is.⁵⁷⁶ A bilaterális kapcsolatokat napi szinten mozgató hivatásos külügyérek mellett Esztergályos Ferenc az amerikai törvényhozás képviselőivel is találkozott, így Tom Lantossal, Don Fuquával, Christopher Doddal, Ted Weisszel és Lee Hamiltonnal.⁵⁷⁷ A jelentésből érzékelhetően mindezen megbeszéléseken a hivatalos külügyi vonalon elhangzottak bírtak nagyobb jelentőséggel. Magyar részről Esztergályos megismételte Malcolm Baldrige budapesti meghívását, mely immár négy éve újra meg újra felmerült; az amerikaiak viszont George Shultz egy esetleges budapesti vizitje iránt érdeklődtek. Az amerikai külügyminiszter possibili vizitjén túl Kenneth Dam jelezte, hogy a felsőszintű látogatások mellett „a jövőben több középszintű külpolitikai és leszerelési szakértőt küldenek Kelet- és Nyugat-Európa országaiba, annak érdekében, hogy az amerikai álláspontot ismertessék.”⁵⁷⁸

Dam kijelentésének szellemében 1985 második felében, melyet a genfi Reagan-Gorbacsov csúcs gravitált, héttagú szenátusi bizottság érkezett Budapestre.⁵⁷⁹ Az eredeti tervek szerint 1985. augusztus 27-29-én, a gyakorlatban augusztus 28-30-án a magyar fővárosban tartózkodó küldöttség gyakorlatilag a külügyekben érintett teljes magyar vezetéssel találkozott, így Várkonyival, Esztergályossal, Havasival, Marjaival, valamint Szűrös Mátyással. A Magyarországról Moszkvába továbbutazó küldöttség előzetesen – így augusztus 15-én, majd 27-én – ugyan többször is hangsúlyozta, hogy szeretnének a magyar főtitkárral találkozni, ám erre végül mégsem került sor.⁵⁸⁰ Bár a dokumentumokból nem egyértelműsíthető Kádár János elutasító magatartásának oka, habitusát ismerve valószínűsíthető, hogy a közelgő csúcstalálkozó kimenetelének ismerete nélkül nem kívánt a szuperhatalmi szembenállást is érintő megbeszélést folytatni.⁵⁸¹ A Kádárral való találkozás elmaradása ellenére a budapesti látogatásról szóló szenátusi beszámoló csak pozitívumokat emelt ki. A jelentés magyar rezüméjének legfontosabb megállapítása szerint „a széleskörű

⁵⁷⁶ MOL KÜM TÜK 4-13 002035/2

⁵⁷⁷ uo.

⁵⁷⁸ uo. Baldrige útjára végül soha nem került sor, de Shultz (a későbbiekben ismertetett) 1985. évvégi budapesti útja egyértelmű sikerként volt elkönnyelhető.

⁵⁷⁹ MOL KÜM TÜK 4-13 004045

⁵⁸⁰ MOL KÜM TÜK 4-13 004045/1 és 004045/2

⁵⁸¹ Pedig 1985. augusztus óta tudhatták, hogy amerikai megítélés szerint az amerikai-szovjet kapcsolatok Gromiko távozásával tárgyyszerűbbé váltak. Smith követségi ügyvivő a Helsinki 10. évfordulóján tartott Sevardnadze-Shultz találkozót értékelve így fogalmazott: „A szimultán tolmácsolás – amit a Gromikóval történt megbeszélések során nem lehetett alkalmazni – lehetővé tette, hogy annyi munkát végezzenek el, mint korábban hat óra alatt. A találkozó mentes volt a Gromiko stílusára jellemző polémiától és részletes cáfolatoktól.” MOL KÜM TÜK 4-13 004110

megbeszélések lehetővé tették, hogy a küldöttség tagjai képet kapjanak, valamint tapasztalatokat szerezzenek a Szovjetunió egy olyan szövetséges véleményéről a legfontosabb kérdésekben, amely bizonyos sikereket ért el egy alkotó jellegű belgazdasági politika folytatásában, és egy olyan szövetséges, amely esetleg hídként szerepelhet a Kelet és a Nyugat között.”⁵⁸²

Ez utóbbi, a lehetséges 'híd szerep' volt az, mely Magyarországot egyre érdekesebbé tette mind a nyugati politikusok, mind a nyugati közvélemény számára.⁵⁸³ Leszögezve, hogy a szocialista berendezkedésű Magyar Népköztársaság a szovjetek által megszállt Kelet-Európában feküdt, élén a monopol helyzetből, diktatórikusan irányító párttal, az ország belső életében, a gazdaság bizonyos részei (főként a mezőgazdaság és szolgáltatás), valamint a fogyasztói szokások nyugati, kapitalista irányába mozdultak el; e szempontból a magyar modell leginkább a keleti blokkon kívüli Jugoszláviára hasonlított, azonban a szovjet-jugoszláv viszony távolról sem volt baráti, így közvetítő szerepet csak Magyarország tölthetett be. Lévén, hogy a nyolcvanas évek közepén a kommunista rendszerek 1989-1991 közötti látványosan gyors összeomlása megjósolhatatlan volt, a magyar példa követésének lehetősége saját helyértékkel bírt a hosszú távú politikai tervezésben.

Az időszakra jellemző konszolidált és fejlődő magyar–amerikai viszony tehát példaértékű volt az USA más szocialista országokkal folytatott viszonyaiban; ám még az ily prosperáló kapcsolatokban is akadnak problémák. Ebből a szempontból 1985 augusztusa hozta el az egyik legkínosabb incidenst, az ún. „Smith-ügyet”. 1985. augusztus 8-án Kuchel és Mark Palmer bekérették a washingtoni magyar nagykövetség egy munkatársát, és non-paper formájában tiltakoztak budapesti ideiglenes ügyvivőjük állítólagos beszerzési kísérlete miatt,⁵⁸⁴ ugyanekkor az V. Területi Főosztályon maga Smith is panaszt emelt Horváth Ernőnél.⁵⁸⁵ Smith elmondása, illetve az átadott emlékeztető szerint: „Augusztus 7-én a magyar titkosszolgálati szervek durva kísérletet tettek az USA budapesti nagykövetsége ideiglenes ügyvivőjének beszerzésére. Ez egy teljességgel megengedhetetlen

⁵⁸² MOL KÜM TŰK 4-13 004392

⁵⁸³ A CBS részéről Peter Larkin külpolitikai szerkesztő már 1984 tavaszán jelezte, hogy míg Lengyelországot „lerágott csontnak” tekintették, addig Magyarország iránt az érdeklődés egyre nőtt. Larkin utalt arra, hogy a CBS stábokat korábban is pozitívan fogadták Magyarországon (külön kiemelte Walter Cronkite-ot). Kiküldött tudósítóként Bert Quinttől szerettek volna rendszeres magyarországi riportokat. MOL KÜM TŰK 4-85 002299

⁵⁸⁴ Kapcsolódva itt mind Smith ügyéhez, mind Palmer 1984-es non-paperjéhez, megállapítható, hogy az amerikaiak éberek és gyanakvóak voltak a keleti blokk hírszerzési kísérleteit illetően. Egy 1985. júliusi jelentés szerint, például, mind az FBI, mind a politikai vezetés úgy számolt, hogy a Kelet-Európából akkreditált tisztségviselők 30-40%-a kém. MOL KÜM TŰK 4-15 003943

⁵⁸⁵ MOL KÜM TŰK 004119/1-004119/5

cselekmény.”⁵⁸⁶ A dokumentumokból kifejtethetően Smithnek egy 37 éves, kétszeresen elvált nővel, Reményik Szilviával volt viszonya. A hölgy korábban, 1974 augusztusáig, az USA nagykövetségén volt recepciós; második férje, Dr. Kirschner pedig amerikai állampolgár volt (Smith Kirschnernéként utalt rá).⁵⁸⁷ A magyar jelentés szerint Smithnek már első kiküldetése idején viszonya volt a nővel, mely távozásakor megszakadt, ám ismételt budapesti kiküldetésekor újjáéledt a Fórum Szállóban. Ezek után egy belvárosi találkozás alkalmával – Smith és Palmerék szerint – a nő felvetette, hogy van egy ismerőse, akivel Smithnek mindenképpen találkoznia kellene. Az amerikaiak ezt egyértelműen szervezési kísérletnek tekintették, mivel diplomatáknak tilos volt helyi nőkkel kapcsolatot tartani – így Smith jelzése maga ellen szólt.⁵⁸⁸ A levéltári anyagból *de facto* nem azonosítható, hogy Reményik Szilvia valóban ügynök volt-e, s hogy valójában szervezési kísérletről lett volna szó. Tény, hogy hasonló scénáriók, az emberi gyengékre, így a különböző rendű-rangú szexuális viszonyokra és kilengésekre építő, olykor kifejezetten zsarolással manipuláló szervezések a világ hírszerző szolgálatainak napi eszköztárához tartoztak és tartoznak mindmáig; de az amerikai nagykövet rendkívül nyugodt reakciója nem ebbe az irányba mutat. Az események után alig egy héttel Nicolas Salgo egy ebéden tért ki minderre, úgy fogalmazva, hogy az „amerikai részről kezdetben erősen eldramatizált ügyet” szép lassan elfelejtik, lezárják.⁵⁸⁹

A hasonló jellegű minorítások korszaka amúgyis lezárulóban volt, hiszen a hidegháború hamarosan leggyorsabban változó, és legtöbb változást előidéző korszakába lépett: a Reagan-Gorbacsov csúcstalálkozó korába, melyek végül egy egész korszakot zártak le. Ronald Reagan és a washingtoni vezetés már 1984 márciusában, Csernyenko hatalomra kerülésekor felvette egy legfelsőbb szintű találkozó lehetőségét, ám ezt szovjet részről akkor még elutasították.⁵⁹⁰ Néhány hónappal később azonban, 1984 nyarának közepén, mégis olyan jelzés érkezett Shultzhoz, hogy Csernyenko hajlandó Reagannel tárgyalni; ezt később Dobrinyin⁵⁹¹ is megerősítette, időpontként 1984 szeptemberét, helyszíneként Bécset

---

⁵⁸⁶ uo.

⁵⁸⁷ uo.

⁵⁸⁸ uo.

⁵⁸⁹ uo.

⁵⁹⁰ Reagan 595.

⁵⁹¹ Anatolij Fjedorovics Dobrinyin 1919. november 16-án egy moszkvai vízvezeték szerelő – más források szerint egy lakatos – fiaként látta meg a napvilágot. Iskolái után, diplomáciai karrierje előtt, a Jakovlev tervezőirodánál dolgozott, ahol vadászgépek tervezésében vett részt. Innen került diplomata akadémiára, melyet 1944-ben kitüntetéssel végzett el. Az 1950-es években először a washingtoni szovjet nagykövetségen, majd a szovjet ENSZ küldöttség második embereként dolgozott. Akkor került reflektorfénybe, amikor 1962-ben, frissen kinevezett nagykövetként immár Kennedy elnökkel tárgyalt, a kubai rakétaválság vészterhes napjaiban. Diplomata karrierje innen töretlen volt, hiszen összesen 24 évig szolgált a washingtoni szovjet nagykövetség élén, nem kevesebb, mint hat amerikai elnök periódusa alatt. Megnyerő modora és közvetlen tárgyalási stílusa

javasolva.⁵⁹² E találkozóra – valószínűleg Csernyenko egyre romló egészségi állapota miatt – nem került sor,⁵⁹³ és az 1985. szeptember 28-i washingtoni Reagan-Gromiko megbeszélések sem tűntek biztatónak.⁵⁹⁴ Csernyenko állapota és Grim Grom személye mellett egyéb tényezők is befolyásolták a kéthatalmi csúcsot. Reagan visszaemlékezései szerint Caspar Weinberger, Ed Meese és Bill Casey (tehát a hadügy, a fehér házi stáb és a CIA) mind a csúcstalálkozó ellen voltak, csak George Shultz, tehát a külügy támogatta egy ilyen találkozó létrejöttét.⁵⁹⁵ 1985. március 11-én azután meghalt Csernyenko, s miközben megállapodás született, hogy temetésén nem az elnök, csak Shultz és Bush vesz részt, Reagan lakonikusan és szarkasztikusan ezt írta naplójába: „Hogy jussak el bárhová is az oroszokkal, ha folyton meghalnak?”⁵⁹⁶

Reagan groteszk felvetésére hamarosan csattanós válasz érkezett, hiszen az új szovjet főtitkár, Mihail Gorbacsov generációval volt fiatalabb az amerikai elnöknél, és kiváló egészségnek örvendett. Az elnök visszaemlékezései szerint Gorbacsov személyéről először Margaret Thatchertól hallott, 1984 karácsonyán Camp Davidben.⁵⁹⁷ Brit dokumentumokból a december 22-i magánjellegű és hivatalos megbeszélések szövege is megismerhető, így tudhatjuk, milyenek látta és láttatta Thatcher a leendő szovjet premiért. A brit miniszterelnök szerint Mihail Gorbacsov „orosz mércével rendhagyó, kevésbé visszafogott, [a korábbi vezetőknél – KJE] vonzóbb, a megbeszélésre és vitára nyitottabb” politikus volt, aki „nem ragaszkodott az előre elkészített jegyzeteihez”.⁵⁹⁸ A Vaslady úgy látta, „Gromikóval összehasonlítva, ha Gorbacsov nem is akart egy témáról beszélni, nem szakította félbe a másik mondanivalóját, és került a szokásos szovjet reakciót, hogy hosszasan idézgesse elvi

---

népszerűvé tette az amerikai politikusok körében. Megtalálta a hangot még az olyan keményvonalasokkal is, mint Brzezinski, vagy Reagan, Henry Kissingerrel pedig kifejezetten jó személyes viszonyt ápolt. (E szerepét olyan jól játszotta, hogy 1986-os távozásakor Malcolm Toon, Carter korábbi moszkvai nagykövete, kényszerűen emlékeztette az amerikai közvéleményt: „Soha egy percre nem volt a barátunk. A szovjet ideológia elkötelezett híve.”)

Dobrinyin leváltására a gorbacsovi személycserék idején került sor, ekkor az SZKP KB Titkárságába került. Személyének súlyát jól jelzi, hogy három évvel később részt vett a máltai csúcson; s az is, hogy 2010. április 6-án bekövetkezett halálakor Medvegyev elnök személyes levélben méltatta a valaha oly befolyásos diplomatát. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/04/08/AR2010040805444.html>

⁵⁹² Reagan 602.

⁵⁹³ Reagan 603. Mint láttuk Armand Hammer is utalt arra, hogy Csernyenko részéről a szándék adott volt, a feltételek (egészségi állapot) nem.

⁵⁹⁴ Reagan 605.

⁵⁹⁵ Utóbbi hamarosan, 1985 januárjában ismét találkozott Gromikóval, ezúttal az SDI és a szovjet támadó rakéták kérdése volt napirenden. uo.

⁵⁹⁶ Reagan 611.

⁵⁹⁷ Reagan 609.

⁵⁹⁸ <http://www.margarethatcher.org/document/109185>

álláspontját”. Thatcher benyomása szerint „Gorbacsov, akárcsak Andropov, a gazdasági reformok híve, és kész volt enyhíteni a szorítást a szovjet gazdaság irányításán.”⁵⁹⁹

A brit miniszterelnök meglátásait azonban az amerikai tanácsadók nagy része sokáig viszonylagosnak ítélte, és eleinte nem láttak jelentős különbséget Gorbacsov és a korábbi vezetők személye között. Ahogy egyikük fogalmazott: „Ha nem lenne elkötelezve az ideológiának, sosem választotta volna meg a Politbüro.”⁶⁰⁰ Az amerikai szkepticizmus ugyanakkor nem jelentette a Washington által megfogalmazott célok módosulását, így Csernyenko temetésére Bush magával vitte Reagan levelét, melyben az elnök tárgyalási szándékának fenntartását hangsúlyozta. Gorbacsov alig két héten belül válaszolt; 1985. március 24-i levelében a genfi tárgyalássorozat folytatását nevezte a legfontosabbnak, a csúcstalálkozó kérdésére külön nem kitérve.⁶⁰¹ Amerikai részről 1985 májusában, Helsinkiben George Shultz vetette fel ismét a kérdést Gromikónak; az ekkor elhangzott javaslat 1985 novemberének közepére vonatkozott, Washingtont vagy Genfet ajánlva a csúcstalálkozó helyszínül. 1985. júniusi, 10 oldalas válaszlevelében Gorbacsov pozitívan nyilatkozott egy főtitkári-elnöki megbeszélést illetően, de Washingtont elvetette helyszínként.⁶⁰² A csúcscsal kapcsolatos megállapodás – több köztes egyeztetés és levélváltás után – végül szinte az utolsó pillanatban konkretizálódott, Mihail Gorbacsov novemberi levelében elfogadta a genfi helyszínt, és az 1985. november 19-i dátumot.⁶⁰³

Reagan és Gorbacsov svájci találkozójaival, melyen már előre döntöttek két következő, egy washingtoni és egy moszkvai csúcstalálkozóról,⁶⁰⁴ kezdetét vette az a folyamat, mely végül a vasfüggöny leomlásához, Európa megosztottságának végéhez, a hidegháború lezárásához, s vele az Amerikai Egyesült Államok és az amerikai típusú kapitalizmus és demokrácia győzelméhez vezetett. Reagan, aki a megbeszéléseken Gorbacsovot olyan embernek látta, akiben „van melegség és stílus”, jól tudta, hogy minden pozitív benyomása ellenére Genf csak a kezdet; ahogy kongresszusi jelentésében mondat: „hosszú még az út, de jó irányba tartunk”.⁶⁰⁵ Ez az út években mérve talán hosszúnak, történelmi léptékkal mérve viszont nagyon is kurtának bizonyult – s a magyar vezetésnek egyre nagyobbakat kellett lépnie a belpolitikában is, hogy lépést tartson a külpolitikában zajló változásokkal. A magyar–

⁵⁹⁹ Margaret Thatcher privát megjegyzései kitértek Raisza Gorbacsovára is, aki szerinte férjéhez hasonlóan elbűvölő volt, ám ő gyakran emlékeztette magát, hogy minél vonzóbb az ellenfél, annál veszélyesebb. uo.

⁶⁰⁰ Reagan 614-615.

⁶⁰¹ Reagan 612.

⁶⁰² Reagan 617-618.

⁶⁰³ Reagan 622.

⁶⁰⁴ Reagan 637.

⁶⁰⁵ Reagan 635. és 641.

amerikai kapcsolatok, melyek addig saját tempójukban fejlődtek, egyre inkább a világtörténelem sodrásába kerültek, új kihívásokkal, és új lehetőségekkel szembesülve.

Mindezen új megismerése és elemzése előtt érdemes rögzítenünk Magyarország 1985-ös helyzetét, ezúttal szélesebb keretben, Kelet-Európa összes többi szocialista országához viszonyítva – úgy, ahogy azt az amerikai kongresszus külügyi bizottságában, 1985. október 2-án lezajlott értekezleten tették. Az európai és kanadai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes, Rozanne Ridgway vezette megbeszélésen több Kelet-Európa szakértő is megszólalt, így Sarah M. Terry, Paul Marer (Márer Pál) és Charles Gati (Gáti Károly).⁶⁰⁶ Terry a kelet-európai országoknak a szovjetekhez való viszonya alapján három kategóriát állított fel a totális együttműködéssel, például az NDK-val vagy Bulgáriával szemben: 1, a teljes függetlenség kivívása (Jugoszlávia, Albánia); 2, a részleges politikai önállóság elérése (Románia); 3, a szövetségi rendszeren belüli liberalizálás (Magyarország). Rámutatott, hogy a nyugati támogatás mindannyiszor a hatalmon lévő rezsimnek, és nem annak ellenfeleinek szólt, így kerülve el azt az instabilitást, mely a beavatkozás lehetőségét adta volna Moszkvának, s egyértelműen visszarendeződéshez vezetett volna. Marer a szocialista rendszerek gazdasági gyengeségét és nehézségeit elemezte, és arra a következtetésre jutott, hogy „minden kelet-európai ország nem ideiglenes, hanem alapvető gazdasági nehézségekkel néz szembe.”⁶⁰⁷ Charles Gati, aki ekkor többek között Mark Palmernek is tanácsadója volt, kijelentette, hogy a differenciálási politika „az egyetlen felelős irányvonal, amelyet az Egyesült Államok követhet”, „jutalmak és büntetések rendszere” – politikai és gazdasági nyomás – „a jó és rossz magaviseletért”.⁶⁰⁸ Gati terminológiáját alkalmazva Magyarországot a nyolcvanas évek közepére egyértelműen a ’jutalmazottak’ között találjuk, sőt – úgy tűnik – 1985 végére már azok éllovasa volt.

A fejlődés azonban csak a további fejlődés lehetőségével nyer értelmet, máskülönben esetivé és céltalanná válik. A Kádár-rendszer esetében 1985-re épp a rendszer névadója vált a bilaterális kapcsolatok fejlesztésének legfőbb gátjává. Mint láttuk, az amerikai részről 1984 végén felmerült, és 1985 elején kiszivárogtatott esetleges budapesti Reagan-Kádár találkozó⁶⁰⁹ egyértelműen Kádár elutasító magatartása miatt hiúsult meg. A magyar főtítkár hozzáállása lehetett volna alkalmi, az adott külpolitikai helyzetnek szóló is, de a későbbiek

⁶⁰⁶ MOL KÜM TŰK 4-10 002241/1

⁶⁰⁷ MOL KÜM TŰK 4-10 002241/1

⁶⁰⁸ uo.

⁶⁰⁹ Reagan 1985. május 10–14-én Európában (Lisszabon, Bonn, Madrid) járt; feltételezhető, hogy budapesti látogatását is ekkorra időzítették volna. 4-13 002654/1

tükrében inkább Kádár habitusában kell keresnünk a választ. Annál is inkább, mivel (paradox módon!) a *détente* időszakát követő kis hidegháború végén a magyar–amerikai viszony jóval kedvezőbb szakaszában járt, mint egy évtizeddel korábban, 1974-ben, amikor a Politikai Bizottság az akkori amerikai elnök, Richard Nixon budapesti meghívása mellett döntött (s mely csak Nixon hamarosan bekövetkezett bukása miatt veszítette értelmét és érvényét).⁶¹⁰ A genfi csúcstalálkozó után, 1985. december 6-án Kádár és Nicolas Salgo között elhangzottak szintén fenti következtetést erősítik meg. Bár nyitott kérdésként szerepelt egy lehetséges Reagan–Kádár csúcs, immár 1986-ra tervezve, Kádár továbbra is úgy fogalmazott, hogy „csak organikus fejlődés lehetséges”, „nincs értelme a hirtelen, megalapozatlan ötleteknek”.⁶¹¹ A személyes találkozók jelentőségét – a Reagan–Gorbacsov csúcsra utalva – Kádár részben elismerte; de hozzátette: „[...] ennek a kérdésnek Nyugaton nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint mi [...]”. Mindemellett a magyar főtitkár a maga részéről kizárta, hogy Reagannel Budapesten találkozzék, de nem zárkózott el egy esetleges washingtoni látogatástól.⁶¹² Ennek időpontjául Salgo ekkor 1986. április–májusát javasolta, Mihail Gorbacsov tervezett amerikai útját 4-6 héttel megelőzve.⁶¹³ Hogy ez utóbbi sem gyakorolt mély benyomást Kádárra, azt egy, a megbeszélés lezárulta utáni furcsa gesztusból tudhatjuk; a magyar vezető ugyanis a Ferihegyre siető nagykövet után üzent a reptérre, még egyszer megerősítve, hogy „a Reagan-nal való kapcsolat számára neutrális”.⁶¹⁴

A találkozóról készült magyar rezümében a Reagan–Kádár csúcs lehetőségének tárgyalásán túl más témákról is esik szó; ebbe betekintve Kádárnak a térséggel, és a térséget érintő szovjet és amerikai külpolitikával kapcsolatos, általános helyzetértékelésébe kapunk betekintést. Kelet-Európa baráti országait, valamint a differenciálási politikának rájuk gyakorolt hatását elemezve Kádár – az összefoglaló szerint – azt mondta: „Jugoszláviával kapcsolatban nem az USA magatartása volt a meghatározó, a belső ellentétek a szocialista táboron belül, még a kibékülés is 'saját termék' volt. Aztán Romániával meg Lengyelországgal 'differenciált' az Egyesült Államok, de sem ő, sem a másik két ország nem dicsekedhet sokkal, mint eredménnyel, mint következménnyel.”⁶¹⁵ Később hozzátette: „A Szovjetunióról való leválasztást célzó differenciálás kilátástalan.” Romániára Kádár külön is

⁶¹⁰ Borhi László: *A magyar-amerikai viszony változásai 1957-1978*, Glóbusz, <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2004-08/historia-2004-08-081013>

⁶¹¹ MOL KÜM TŰK 4-14 005831

⁶¹² Kádár saját megelőző évi kifogását ismételte meg, mondván, Reagan látogatást Budapesten „jövőre nem tudja beilleszteni az összképbe”. uo.

⁶¹³ uo.

⁶¹⁴ MOL KÜM TŰK 4-14 005831/1

⁶¹⁵ uo.

kitért: „Románia vonatkozásában problémát okoz a nemzetiség kérdése. [...] Mi nem tudunk Romániára hatni, az USA igen. [...] Mi azt akarjuk, hogy a magyar nemzetiségűek, miközben magyarok, legyenek hű és törvénytisztelő polgárai Romániának, s ez Romániát erősítse.”⁶¹⁶ A magyar főtitkár tehát közvetlenül utalt egyrészt a fennálló különleges amerikai–román viszonyra, másrészt az USA befolyásolási képességére a magyar kisebbség kérdésében – melyben Kádár egyértelműen nem szándékozott lépni. Jugoszlávia különutassága mellett rámutatott arra is, hogy miben látja a differenciálási politika lényegét, s azt is, hogyan értékeli azt. Lengyelország helyzetéről szólva – melyet egyértelműen Salgó vetett fel – azt mondta, sok párhuzamot lát Jaruzelski és az 1956-ot követő időszakban saját helyzete között, véleménye szerint a nyugati ellenséges retorika és sajtó megnyilvánulások csak megnehezítették a politikai döntések, így az amnesztia meghozatalát.⁶¹⁷ Ahogy fogalmazott: „Egy kis csend kell.” Hozzátéve: „Így van ez valahogy most a Szovjetunióban is.”⁶¹⁸

Hogy ez utóbbin pontosan mit értett, nem derül ki a dokumentumokból, de a rezümében szó esik Gorbacsov személyéről, magyar relációban is. Kádár János úgy látta, az új szovjet főtitkár „dinamikus ember, gyakorlatias, de szovjet ember.” „A szeptemberi találkozót követően nincs semmilyen félreértés vagy nézeteltérés a Szovjetunió és Magyarország között, Gorbacsov érti a magyarországi helyzetet, folyamatokat.”⁶¹⁹ Saját személyét érintve azt mondta, Gorbacsov szerint „Kádár elvtársnak sokáig kellene dolgoznia.” Hogy milyen sokáig, természetesen Kádár sem tudhatta, hiszen léte három évtized után is alapvetően Moszkvától függött, de egy lehetséges utódláshoz kapcsolódva így fogalmaz a rezümé: „Nem tudja [Kádár – KJE], hogy meddig fog dolgozni, de megnyugodhat [Gorbacsov – KJE], ami Magyarországon kialakult és érvényesül, az nem egy ember műve vagy politikája, és hosszú távon ilyen marad. Kádár Jánost az adott helyzetben nem tudják elfűrészelni, de egy kijelölt utódot elfűrészelnék.”⁶²⁰

Az 'elfűrészelés' kérdésének moszkvai, az utódlás kérdésének budapesti tárgyalása sok mindenre rávilágít, s lehet, hozzásegít a Kádárban 1985 második felében kavargó gondolatok és érzelmek jobb megértéséhez. Mint arról Gorbacsov hatalomra kerülésének kapcsán szó volt, Kádár számára az új szovjet főtitkár személye inkább az ismeretlent, mit az ismerőst jelentette; ráadásul Gorbacsov már Andropov idején jelentős mértékű fiatalítást

---

⁶¹⁶ uo.

⁶¹⁷ uo.

⁶¹⁸ uo.

⁶¹⁹ uo.

⁶²⁰ uo.

hajtott végre a szovjet vezetésben, s ez a tendencia főtitkárságának kezdetétől csak erősödött, olykor olyan látványos személycserékben, mint Gromiko eltávolítása öltve testet. Kádár Moszkvától való függése immár a bizonytalanság érzésével keveredhetett, hiszen a Szovjetunióban zajló változások hullámai végül mindig elérték a keleti blokk országainak kommunista prominenseit (gondoljunk csak a Sztálin, Malenkov, majd Hruscsov és Brezsnyev vezényelte személycserékre). Bár a Gorbacsovval folytatott beszélgetés arra utalt, hogy Kádár bírja a Kreml bizalmát, saját korábbi, főként 1956-os tapasztalatai emlékeztethették, hogy a szovjet célok módosulásával mindez pillanatok alatt megváltozhat. Végül, de nem utolsósorban, főként a glasznoszty és peresztrojka meghirdetése kapcsán kérdéses, hogy az öregedő magyar főtitkár akart vagy tudott-e volna egyáltalán ebbe az irányba elmozdulni. Az, hogy a Gorbacsovval, saját esetleges utódlását érintően elhangzottakról Salgonak nyíltan beszélt, szintén rendhagyónak tekinthető, s ismét Kádár bizonytalanságára utal. Ha állította is, hogy személye Magyarországon megkerülhetetlen, tudta, hogy nem pótolhatatlan. A kommunizmus évtizedei alatt az adott ország főtitkárának megválasztása vagy leváltása mindvégig a legszigorúbban bizalmas, belső párt ügyek közé tartozott, és nem olyan téma volt, amit egy főtitkár a távozó amerikai nagykövettel oszt meg. Kádár Salgonak valami olyanba engedett bepillantást, ami normál esetben csak a szovjet Politbürora és a magyar PB-re, a két ország legfelsőbb pártvezetések oligarchikus árnyékvilágára tartozott.

Ha elfogadjuk, hogy a nem moszkovita vonalhoz tartozó Kádár a nyolcvanas évek gyors szovjet vezetőcseréiben, majd a gorbacsovi kurzus térnyerésében saját világa eredőinek egyre kiszámíthatatlanabbá válását látta, s így egyre óvatosabbá vált, akkor ezt talán választ ad arra a kérdésre, miért nem vállalkozott egy olyan találkozóra, melyet Brezsnyev idején hajlandó volt maga kezdeményezni. Ebből a szemszögből tekintve az SDI-t, és más katonai programok sorát beindító amerikai elnök, Ronald Reagan budapesti meghívása kockázatosnak tűnhetett; a vele való akár washingtoni találkozó is konzekvenciákkal bírhatott. Kádár hasonló jellegű megközelítése választ adna arra, miért utasította el 1985-ben kétszer is a Reagannel való találkozást; főként mivel a külügyi anyagokból ilyen irányú formális vagy informális szovjet nyomás nem azonosítható.⁶²¹

Miközben az amerikai–magyar csúcs elmaradása negatív módon kapcsolódik Kádár János személyéhez, addig George Shultz 1985-ös, budapesti útján pozitívan kapcsolta Kádárt

⁶²¹ Természetesen az, hogy a MOL KÜM TÜK anyagából jelenleg megismerhető dokumentumokban erről nem esik szó, még nem zárja ki az esetleges szovjet nyomást. Egyrészt a hozzáférhető anyag jelenlegi szelektáltsága, másrészt a szóbeli (akár telefonon való) közlések utólagos rekonstruálhatatlansága miatt.

a bilaterális kapcsolatokban az évtizedben addig elért fejlődéshez. Shultz várható magyarországi látogatásáról, mellyel Várkonyi Péter korábbi meghívásának tett eleget, először egy 1985. november 4-i rejtjeltáviratban olvashatunk; az üzenet szerint Shultz útját az amerikaiak a decemberi NATO értekezlet utánra, bukaresti és belgrádi látogatása közé, 1985. december 15-17. közé tervezték.⁶²² Magyar oldalról ennek figyelembe vételével már november 14-re elkészítették George Shultz december 16-i programjának tervezetét: ez a Hősök terén indult koszorúzással, melyet követően Shultz Várkonyival, Lázárral és Kádárral tárgyalt, ezután meglátogatta a Nemzeti Múzeumot, végül az USA nagykövetségére ment, ahol a díszvacsora előtt sajtótájékoztatót tartott.⁶²³ Ezzel egyidőben az amerikai fél „technikai előkészítő” csoport érkezését jelezte december 8-ra, és 90 szobát foglalt le a teljes küldöttségnek a Fórum Szállóban.⁶²⁴ 1985. november 26-án Mark Palmer jelezte, hogy a 43 fős kísérettel érkező amerikai külügyminiszter várhatóan fáradt lesz, így szerencsés lenne valamely kultúr programot is beiktatni; utalt arra is, hogy Shultzot elkalauzolhatnák a Váci utcába és a Nagycsarnokba, valamint, hogy szeret teniszezni, így jó lenne reggelre számára megfelelő tenisz partnert találni (a csehek Ivan Lendl-t ’találták’).⁶²⁵ A tárgyalások várható témáját érintve Palmer előrevetítette, hogy Shultz a kelet-nyugati viszonyra fog koncentrálni, míg az kétoldalú kapcsolatokat érintően leginkább a magyar gazdasági helyzetről és kilátásokról szeretne „átfogó és részletes tájékoztatást” kapni (utóbbinál egyértelműen utalt Fekete János személyére).⁶²⁶ Gazdasági kérdések – nyilván más előjellel – szerepeltek a magyar tématervben is; így az MFN-státusz 3-5 évre való megadása, a preferenciális rendszer kiterjesztése Magyarországra; a COCOM és más, a szocialista országokat érintő, amerikai piacvédelmi intézkedések okozta problémák felvetése.⁶²⁷ Felmerült ezentúl az új GATT körtárgyalásokat érintő magyar álláspont ismertetése; valamint mezőgazdasági helikopterek vásárlásának lehetősége, világbanki tenderen belül.⁶²⁸ E november 27-i tématerv azután december 6-án kiegészült a nyugati parti konzulátus ügyének ismételt felvetésével, illetve a lehetséges amerikai befektetésekért való lobbyszással: „Üdvözlőnk az amerikai részvételt a Világbank-hitelekkel megvalósuló tendereken, az amerikai tőke fokozottabb részvételét

⁶²² Shultz december 15-én este érkezett Romániából, és december 17-én reggel indult tovább Jugoszláviába.

MOL KÜM TŰK 4-13 001502/3

⁶²³ MOL KÜM TŰK 4-13 001502/6

⁶²⁴ uo.

⁶²⁵ MOL KÜM TŰK 4-13 001502/10

⁶²⁶ uo.

⁶²⁷ MOL KÜM TŰK 4-51 005436

⁶²⁸ A tématerv 3. pontjában megfogalmazott cél, „el kell kerülni az egyes országok politikai hovatartozás ill. társadalmi berendezkedés alapján való megítélését”, megközelítésben tulajdonképpen minden vázolt témakört érintett. uo.

magyarországi vegyes tulajdonú termelővállalatok létrehozásában. Ehhez további kedvező feltételeket teremt az 1986. január 1-én életbe lépő új magyar szabályozás.”⁶²⁹ Amerikai részről a tárgyalási témákat érintően 1985. december 4-én Rozanne Ridgway külügyminiszter-helyettes adott bővebb tájékoztatást, jelezve George Shultz Budapesten „tájékoztatja partnereit a csúcstalálkozóról” és „a kétoldalú kapcsolatok amerikai értékeléséről”.⁶³⁰ E témához kapcsolódva Shultz szeretne volna megismerni „Kádár elvtárs és a vezetők véleményét Gorbacsov főtitkárról és esetleg értékelésüket a szovjet belső és külpolitikai fejlődés kilátásairól”, valamint, fogalmaz a rejtjeltávirat, „érdeklődéssel hallgatná véleményüket [...] a kis országok szerepéről a nemzetközi kapcsolatokban.”⁶³¹

Az 1985. december 16-án lezajlott tárgyalásokról készült – kissé semmitmondó – összefoglaló szerint mindezek, együtt a tervezett magyar témákkal, napirendre kerültek a kétoldalú megbeszéléseken. Kádár hosszasan boncolgatta az amerikai–szovjet viszony nagypolitikai kérdéseit, így például a genfi megbeszéléseket, illetve az SDI-t; majd beszélt a differenciálási politikáról, s ehhez kapcsolódva vetette fel az MFN-státusz 3-5 évenként való megújításának magyar igényét.⁶³² „A [...] legnagyobb kedvezmény több évre szóló megadása vagy a preferenciális vámkedvezmények alkalmazása”⁶³³ kapcsán azonban Shultz egyértelműsítette, hogy az aktuálisan nem volt lehetséges. Igaz, elutasítását kontextusában vizsgálva jóval árnyaltabb képet kapunk a további magyar reményeket illetően. A *NY Times* 1985. december 17-én megjelent, *Shultz Magyarországon reményteljes a Kelettel való kapcsolatokat illetően* című beszámolója szerint: „Éles ellentétben a vasárnap Bukarestben Nicolae Ceaușescu elnökkel folytatott megbeszélésekkel, melyekben Mr. Shultz Amerika aggodalmát fejezte ki a román emberi jogi helyzettel kapcsolatban, és figyelmeztetett, hogy Románia preferenciális kereskedelmi státuszának elvesztését kockáztatta, Mr. Shultz csak dicsérettel illette a magyar vezetést. Azt mondta, hogy támogatja Magyarország azon kérését, hogy az ország MFN státuszát az éves megújítási perióduson túlra tolják ki.”⁶³⁴ Az amerikai külügy feje ugyanitt „biztosította a magyarokat, hogy Washingtonban senki nem gondol Magyarországot kereskedelmi kedvezményének visszavonására, ellentétben a romániai helyzettel. Három törvény vár a kongresszusban elfogadásra, hogy megfosszák Romániát

⁶²⁹ MOL KÜM TŰK 4-13 001502/13

⁶³⁰ MOL KÜM TŰK 4-13 001502/14

⁶³¹ uo. Ridgway maga is a tárgyaló delegáció tagja volt; Budapesten, a megbeszélések szünetében, együtt cigarettázott a nagydohányos Kádárral, aki egy Titótól kapott ezüst tárcából kínálta.

<http://www.nytimes.com/1985/12/17/world/shultz-in-hungary-is-hopeful-on-ties-to-the-east.html>

⁶³² MOL KÜM TŰK 4-13 001502/17

⁶³³ uo.

⁶³⁴ <http://www.nytimes.com/1985/12/17/world/shultz-in-hungary-is-hopeful-on-ties-to-the-east.html>

kereskedelmi kedvezményétől a törvénytelen letartóztatások, és némely keresztény felekezet üldözése miatt.”⁶³⁵

A *NY Times* riportere úgy látta, jelentős különbség volt a bukaresti és budapesti megbeszélések hangulatában is. Miközben Bukarestben Ceaușescu a találkozó után még a sajtót is valótlán beszámolóik közlésével vádolta, Budapesten Shultz megértést mutatott Kádár irányában, és dicsérte a Budapesten látottakat.⁶³⁶ Az egy társadalmi rend, de két országban, két vezetővel, teljesen másként megtapasztalása lehetett az, ami miatt Shultz tanácsadói szerint a kelet-európai út rendkívül tanulságos volt az amerikai külügyminiszter számára (aki a térségben egyedül Jugoszláviában járt korábban, s ott is csak egyszer).⁶³⁷ Elutazása előtt Shultz nyilvánosan összegezte tapasztalatait, megismételve és fenntartva a Reagan kormánynak a régiót érintő differenciáló megközelítését. Románia kedvezményezetti státuszát a szovjet külpolitikától való relatív függetlenségével, Magyarországot a viszonylagosan rendezett és nyugodt belpolitikai helyzettel, valamint a gazdaság stimulálására széles skálán bevezetett üzleti magántulajdonlással indokolta. Ugyanitt, újságírói kérdésre, mely a más VSZ országokkal – így Bulgáriával, Csehszlovákiával, az NDK-val és Lengyelországgal – folytatott viszonyt, illetve azok lehetséges fejlődését firtatta, Shultz azt válaszolta, hogy az amerikai–szovjet viszony javulása esetén, normális esetben, a kelet-nyugati viszony általános javulása várható.⁶³⁸ A *NY Times* szerint „Shultz, kelet-európai útja során először, utalt a szélesebb körű és gyümölcsözőbb együttműködés lehetőségére Kelet-Európával, ha a találkozó-sorozaton Reagan elnök és Mihail Sz. Gorbacsov, a szovjet vezető között konkrét eredményeket érnek el. Shultz egyik vezető tanácsadója azt mondta, Kádár János és más magyar vezetők nyomatékosították a szovjeti-amerikai kapcsolatok enyhítésének fontosságát, hogy a kelet-európaiak rugalmasabbak lehessenek a nemzetközi ügyekben.”⁶³⁹

Az előkészítő anyagok, a megbeszélések rezüméje és a sajtóbeszámoló alapján összefoglalva George Shultz budapesti látogatásának jelentőségét, elsőként a külügyminiszteri vizit tényére kell figyelemmel lennünk. George Bush 1983-as útja az addigi legmagasabb szintre emelte az MNK és az USA kapcsolatait, mégis, a gesztusokon túlmutatva az alelnöki vizit jelentősége elhalványul Shultz útja mellett. Amerikában az alelnök alapvetően reprezentatív feladatokat lát el, legfőbb (szinte egyetlen) funkciója, hogy a hivatalban lévő

---

⁶³⁵ uo.

⁶³⁶ uo.

⁶³⁷ uo.

⁶³⁸ uo.

⁶³⁹ uo.

elnök halála, cselekvőképtelenné válása, illetve lemondása esetén az elnök helyére álljon. Ezzel szemben a State Department feje gyakorlati feladatokkal és önálló jogkörrel bír, az elnök után a külpolitikát irányító második legnagyobb befolyással bíró személy; az általa irányított minisztérium szervezi és bonyolítja az USA diplomáciájának mindennapjait – a magyar–amerikai kapcsolatok szempontjából tehát George Shultz látogatása bírt nagyobb jelentőséggel, 1983 után újabb szintre emelve azt. A látogatás tényén túlmutatóan a december 16-i megbeszéléseken elhangzottakból két újdonság szüremlik át: egyrészt, hogy 1985 végére Magyarország egyértelműen átvette Románia elsőségét a 'differenciált' országok rangsorában; másrészt pedig – pozitív előjellel és újdonságként – itt merült fel először az amerikai–szovjet viszony javulásának összekapcsolása a keleti blokk országaival folytatott amerikai kapcsolatokkal (azok további fejlesztésével). Shultz e tárgyat illetően ugyan mindvégig tudatosan feltételes módban beszélt, de gyakorlatilag elismerte a nagypolitikai környezet kedvezőbbé válását Kelet-Európa országai számára. Ez, túlmutatva az eddig passzív, vagy elutasító magatartást tanúsító szocialista országok felé való nyitás lehetőségén túl azt is jelentette, hogy az addig a szovjet engedékenységek határán mozgó, olykor Moszkva direkt rosszallást kiváltó, partneribb országok is nagyobb mozgástérre számíthatnak. E mozgástér bővülés pedig Magyarországot érinthette leginkább.

Roland Kuchel és munkatársainak 1985. decemberi visszajelzése alapján Shultz körútján „Budapest a kelet-európai látogatás kiemelkedő eseménye volt”, melyen „mély benyomást tett Shultzra Kádár elvtárs személyisége és az általa mondottak”.⁶⁴⁰ Janet Demiray, az USIA magyar referense ezt kiegészítette azzal, hogy a „látogatás, valamint a Kulturális Fórum alapján” Magyarországot „emberi jogi vonatkozásban még Jugoszláviánál is pozitívabban” értékelték, s hogy Magyarország esetében a többi szocialista országnál is jobb lehetőségeket láttak és reméltek.⁶⁴¹ Mindezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a Magyar Népköztársaság az 1980-as évek közepére kiemelten jó viszonyt ápolt az Egyesült Államokkal, s a Kádár-rendszer – minden külpolitikai vonalassága ellenére – már jóval a szovjeti-amerikai viszony normalizálása és konstruktívvá válása, az érdemi és konkrét szuperhatalmi tárgyalások megindulása előtt, önerőből vált a térség meghatározó amerikai partnerévé.

⁶⁴⁰ MOL KÜM TŰK 4-13 001502/18

⁶⁴¹ MOL KÜM TŰK 4-13 001502/19

XVI. Kádárra várva – 1986

Az 1980-as évek második felébe lépve az addig önállóan fejlődő magyar–amerikai kapcsolatok egy gyorsulva változó világ kihívásaival kerültek szembe: a beinduló szuperhatalmi párbeszéd új lehetőségeket, s ugyanakkor kiszámíthatatlan buktatókat generált. E szempontból 1986-ban az izlandi csúcstalálkozó – a találkozó lehetősége, annak lebegtetése, majd megvalósulása – mindvégig kiemelt jelentőséggel bírt; ám Reykjavík Reagan szerint egyike volt elnöksége „leghosszabb, legcsalódástkeltőbb, és bizonyosan legdühösebb napjainak”;⁶⁴² szovjet értékelés szerint zsákutca, melyben az SDI kérdése falat emelt az érdemi párbeszéd útjába.⁶⁴³

Összevetve a magyar levéltári anyagot Ronald Reagan önéletrajzával ugyanarra a következtetésre juthatunk: a reykjavíki csúcshoz vezető út lassú és gyötrelmes volt; az előkészítést nem a konstruktív egyeztetés, inkább a rögzült premisszák, s főként szovjet részről a nyilvánosan hirdetett ideológia média-reklámja jellemezte. A svájci csúcsot követően, több levélváltás után, Gorbacsov 1986. január 15-én nyilvánosan a teljes európai INF fegyverzet (a rövid- és közép-hatótávolságú nukleáris fegyverek) felszámolását javasolta, s e rendkívül ügyes propagandahúzással kellemetlen helyzetbe hozta Reagant. Az amerikai elnök tudta, hogy a szovjet főtitkár javaslatának elutasításából nehezen tud jól kijönni, ráadásul úgy érezte, hogy Gorbacsov tulajdonképpen Reagan saját, 1982-es zéró-zéró javaslatát ismételte meg, ám azt ezúttal az SDI leállításához kötve.⁶⁴⁴ Miután Ronald Reagan alig két hónappal korábban Genfben nyilvánvalóvá tette, hogy az SDI nem képezi alku tárgyát, a szovjet javaslatot legjobb esetben is az amerikai szándékok komolyságának teszteléseként értelmezhetjük, semmint valós tárgyalási szándékként. Erre mutat az elutasítást követően azon 1986. február eleji, Dobrinyintől származó közlés is, mely szerint „szovjet értékelés szerint egyelőre nincs miért találkozzanak”, „mivel újabb ismerkedési összejövételnek semmi értelme nem lenne”.⁶⁴⁵

A jelentés szerint Dobrinyin nemcsak a csúcstalálkozók 1986-os folytatását, de a tervezett washingtoni és moszkvai Sevardnadze-Shultz találkozókat is megkérdőjelezte,⁶⁴⁶ pedig Jack F. Matlock, Richard Pipes utóda az NSC-ben, ugyanekkor azt hangsúlyozta, hogy

⁶⁴² Reagan, 675.

⁶⁴³ MOL KÜM TŰK 4-10 00221/9

⁶⁴⁴ Reagan 650. és 651.

⁶⁴⁵ MOL KÜM TŰK 4-10 00221/1

⁶⁴⁶ uo.

„a következő csúcstalálkozó még akkor is hasznos lehet, ha azon esetleg nem kerül sor jelentősebb megállapodásra”;⁶⁴⁷ ráadásul Genfben a két vezető már megegyezett egy következő washingtoni, majd moszkvai csúcsról. 1986. április 25-én Mark Palmer Horn Gyulának megismételte az ezirányú amerikai szándék komolyságát: „[...] három csúcstalálkozóra van szükség, amelyek közül az első célja a személyes kapcsolat kialakítása (véltetően ez volt Genf – KJE), a másodiké a nézetek közelítése a legfontosabb kérdésekben és ezzel a leendő megállapodás kereteinek meghatározása, a harmadiké a megállapodások aláírása.”⁶⁴⁸ Palmer Gorbacsov januári javaslata helyett „az úrön keresztül működő valamennyi hordozó csökkentését” javasolta, rámutatva, hogy kizárólag a rövid és közép-távolságú nukleáris fegyverek eliminálása csak „a Szovjetunióknak lenne előnyös, tekintettel a hagyományos erők terén meglévő fölényére.”⁶⁴⁹

Valójában Palmer és Horn megbeszélése előtt a szovjetek már hangnemet váltottak. A nagyköveti posztjáról leköszönő Anatolij Dobrinyin (akinek távozásakor már tudni lehetett, hogy a Politbüro titkára és a szovjet KB külügyi feje lesz⁶⁵⁰) 1986. április eleji búcsúlátogatásán Mihail Gorbacsov személyes levelét adta át Reagannek, melyben a szovjet főtitkár „előfeltétel nélküli pozitív elvi álláspontot”⁶⁵¹ fogalmazott meg egy csúcstalálkozó megtartására, annak ellenére, hogy valamivel korábban Reagan további, katonai célú nukleáris kísérleteket hagyott jóvá.⁶⁵² Igaz, ebben az 1986. április 2-ra datált levelében Gorbacsov nem a washingtoni csúcsról beszélt (Dobrinyin elmondása szerint Gorbacsov erre még nem látta elérkezettnek az időt), hanem egy, valamely európai fővárosban tartandó, kizárólag a nukleáris leszereléssel foglalkozó csúcstalálkozóról; hangsúlyozva, hogy e megbeszélésre nem a már eltervezett washingtoni csúcs helyett kerülne sor.⁶⁵³ Bár a hónap folyamán a Líbia elleni amerikai csapás⁶⁵⁴ újabb retorikai párbajt provokált, Csernobil tragédiája hamarosan minden mást elhomályosított. Az ukrainai atomerőműben 1986. április 26-án bekövetkezett robbanás – mely következményeiben minden idők második legnagyobb nukleáris katasztrófáját okozta, és 200.000 (más adatok szerint 2000-ig 350.400) ember

---

⁶⁴⁷ MOL KÜM TŰK 4-10 00221/2

⁶⁴⁸ Palmer ekkor az MTV *Panoráma* című műsorában is szerepelt. MOL KÜM TŰK 4-146 00552/5

⁶⁴⁹ uo.

⁶⁵⁰ Reagan 661.

⁶⁵¹ MOL KÜM TŰK 4-10 0221/3

⁶⁵² Reagan 660.

⁶⁵³ Reagan 663.

⁶⁵⁴ Az 1985. április 15-i légicsapás az április 5-i nyugat-berlini La Belle diszkó elleni bombatámadásra adott válasz volt.

kitelepítésével járt⁶⁵⁵ – az egész világot megrendítette; s fájdalmasan emlékeztetett arra, hogy még az atomenergia békés célú felhasználása is rendkívüli veszélyektől terhes. Az atombaleset rendkívüli sajtónyilvánosságot kapott, s megtépázta mind a szovjetek szavahihetőségébe,⁶⁵⁶ mind a szovjet technikai haladásba vetett hitet. Bár a katasztrófa pontos gazdasági következményei nem ismertek, vélelmezhető, hogy az energia kiesés, a kitelepítés és újra letelepítés költségei, valamint az elnéptelenedő régió (a kieső területek) súlyosan megterhelték az amúgyis működőképessége végső határán járó szovjet gazdaságot. A kármentés emellett jelentős terheket rótt a szovjet hadsereg egységeire is, s a Politbüro aggodó figyelmétől kísért akció hónapokkal odázta el a Gorbacsov által javasolt csúcstalálkozót.⁶⁵⁷

A találkozót érintő konkrétumokról legközelebb Eduard Sevardnadze amerikai útján, 1986. szeptember 19-én esett szó, amikor is a Shultz-Sevardnadze találkozó után a szovjet külügyminiszter Gorbacsov szeptember 15-én kelt levelét adta át Reagannek. Gorbacsov e levelében 1986 októberét javasolta a csúcstalálkozó időpontjául, London vagy Izland helyszínnel.⁶⁵⁸ Reagan azonban egyértelművé tette, hogy erre csak a *US News & World Report* kémkedés vádjával lefogott újságírójának, Nicholas Daniloffnak a szabadon bocsájtása után hajlandó.⁶⁵⁹ E kérdésben, több egyeztetés után, az amerikai és a szovjet fél megegyezésre jutott: a szovjetek elengedték Daniloffot és feleségét (majd egy héten belül az 1977 óta raboskodó szovjet atomfizikust, Jurij Orlovot⁶⁶⁰ és feleségét is), cserébe az amerikaiak kiadták az FBI által 1986-ban elfogott szovjet kémeket, Genagyij Szaharovot.⁶⁶¹ Daniloffék gépe szeptember 29-én landolt az Egyesült Államokban, Reagan pedig szeptember 30-án reggel nyilvánosan bejelentette, hogy 1986. október 11-12-én az izlandi Reykjavíkban találkozik Gorbacsoval.⁶⁶²

Az izlandi fővárosban két nap alatt mintegy 10 órányi megbeszélésre került sor; először (röviden) Gorbacsov és Reagan között, majd a szovjet főtítkárra javaslatára

⁶⁵⁵ http://hu.wikipedia.org/wiki/Csernobili_atomkatasztr%C3%B3fa

⁶⁵⁶ A szovjetek 1986. április 27-én a legnagyobb csendben, hírzárlet mellett vezényelték le a környék kiürítését. Csak miután Svédországban, Csernobiltól 1.100 kilométerre is radioaktivitást észleltek, kapott a katasztrófa nyilvánosságot. http://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl_disaster

⁶⁵⁷ Reagan eredetileg arra számított, hogy a találkozóra a nyár első két hónapjában sor kerülhet. Reagan 662.

⁶⁵⁸ Reagan 673.

⁶⁵⁹ Daniloffot 1986. szeptember 2-án tartóztatta le a KGB.

⁶⁶⁰ Orlov elismert atomfizikus volt, akit közéleti szerepvállalása (Szaharov és Szolzsenyicin melletti kiállása, a Moszkvai Helsinki Csoport 1975-ös megalapítása) miatt az egyik szibériai gulágra deportáltak.

⁶⁶¹ Az ENSZ égisze alatt fizikusként az Egyesült Államokban dolgozó férfit a new yorki Queensben tartóztatták le, miután az FBI csapdát állított számára és tetten érte.

⁶⁶² uo.

Sevardnadze és Shultz bevonásával négy-, illetve nyolcszemközt.⁶⁶³ A tárgyalások első felében Reagan javaslatai voltak a meghatározóak: először egyetértésre jutottak az európai atomfegyvereket érintő korábbi zéró-zéró javaslatáról; majd Reagan az összes ballisztikus rakéta szétszerelését javasolta 10 év alatt. Ennek első lépcsőjében a meglévő eszközök 50-50%-os csökkentését javasolta, az SDI amerikai továbbvitele mellett.⁶⁶⁴ A tárgyalások második napján Gorbacsov az Európában állomásozó, hagyományos fegyverzetű szovjet erők jelentős csökkentését ajánlotta fel a NATO taktikai atomerőinek csökkentésért cserébe – ám ennek feltételül az SDI amerikai feladását szabta.⁶⁶⁵ Reagan erre megismételte, hogy az SDI nem képezi alku tárgyát, de amennyiben működőképes lesz, hajlandóak azt az egész világ, így a Szovjetunió számára is hozzáférhetővé tenni.⁶⁶⁶ Gorbacsov azonban minden további győzködés ellenére sem hitt amerikai partnerének,⁶⁶⁷ az egyre mérgesebb Reagan pedig végül otthagya tárgyalópartnerét és a szovjet küldöttséget; ezzel a találkozó véget ért.⁶⁶⁸

Reykjavík tehát kudarc volt.⁶⁶⁹ Nem egyszerűen az ideológiák és politikai-társadalmi paradigmák ütközése, hanem a megértés és beismerés, s egyben a változtatás lehetőségének kudarca. A szovjetek a tárgyalások során – Reagan kérdésére – kénytelenek voltak beismerni, hogy azért nem vettek igénybe 6 millió tonnát a számukra biztosított amerikai gabonából, mert a csökkenő olajárak miatt kieső deviza bevételek ezt lehetetlenné tették.⁶⁷⁰ Gorbacsov így egy olyan hatalom vezetőjeként próbált egyenrangú félként tárgyalni, mely – történelme

⁶⁶³ Reagan 676.

⁶⁶⁴ uo.

⁶⁶⁵ Reagan 677.

⁶⁶⁶ Reagan 679.

⁶⁶⁷ Még két és fél évtized távlatából is nehéz megítélni az SDI-t. Annak korabeli műszaki realitását sokan vitatták és vitatják mindmáig; ugyanakkor az SDI mint terv szerepe megkérdőjelezhetetlen a hidegháború amerikai megnyerésében – éppúgy, mint Reagan saját álláspontjába vetett hite. Utóbbit mindmáig sokan támadják, rövidlátással vádolva az elnököt, aki úgymond „keresztbe feküdt” a reykjavíki megegyezésnek. Hívei ugyanakkor rámutatnak, hogy bár az SDI nyilvánvalóan kivitelezhetetlen volt 30 éven belül, mégis, ott és akkor, olyan extra kiadásokra kényszerítette a szovjeteket, melyek terhét a rendszer képtelen volt viselni. Valerij Muszatov, korábbi budapesti nagykövet, az Orosz Tudományos Akadémia Európa-intézetének igazgatósági tagja szerint Gorbacsovot maga Andrej Szaharov győzködté az SDI lehetetlenségéről, ám a főtitkár a hadsereg részéről nehezedő nyomás végül legyőzte a józan észet. Az emberi jogi aktivista és közíró Vlagyimir Bukovszkij szerint: „Csődbe vitték a Szovjetuniót, ami nem volt nehéz, már mindenképpen a csőd szélén állt.” Bukovszkij azt emeli ki, hogy az ún. Reagan-doktrína mellett az SDI jelentette a legradikálisabb szakítást a *détente* defetizmusával; illetve e kettő volt a hidegháború megnyerésének kulcsa.

http://www.terrorhaza.hu/mozi/konferencia/valerij_muszatov_reagan_es_gorbacsov_az_amerikai_tenyezo_es_a_szovjet_kulpolitika.html és

http://www.terrorhaza.hu/mozi/konferencia/vladimir_bukovszkij_a_gonosz_birodalmanak_osszeomlása.html

⁶⁶⁸ Reagan 679.

⁶⁶⁹ Hivatalos feljegyzésekből és személyes visszaemlékezéseiből kiolvashatóan mindketten a nukleáris leszerelés elkötelezett hívei voltak. Ám Gorbacsov továbbra is kétpólusú világban gondolkodott, míg Reagan elnöksége kezdetétől az amerikai szupremáciát kívánta helyreállítani.

⁶⁷⁰ Reagan 675.

során sokadszor – képtelen volt saját lakosságát megfelelően élelmezni.⁶⁷¹ Ronald Reagan ugyanekkor úgy tekintett az SDI-ra, mint az eszközre, mely tárgyalóasztalhoz kényszerítette a szovjeteket Genfben és Reykjavíkban, így semmiképpen nem kívánt róla lemondani.⁶⁷² Az izlandi csúcs feloldhatta volna a szovjet gazdaság paradoxonját, s a fegyverkezési verseny feladásával Moszkva jelentős pénzügyi erőforrásokat csoportosíthatott volna át. Ám 1986-ban Mihail Gorbacsov még nem állt készen a Szovjetunió vereségének beismerésére, s így a szovjet főtitkár (akit sokan tévesen a hidegháború igazi hőségének tekintenek) valójában évekkal nyújtotta el a kéthatalmi konfliktust, s a szovjet rendszer agóniáját.

Ugyanez a be nem látás és be nem ismerés jellemezte Reykjavík korabeli szovjet értékelését is. A washingtoni szovjet követ-tanácsos, Szokolov, a szocialista országok követségei első-beosztottainak tartott tájékoztatóján arról beszélt, hogy az amerikai elnök csak saját népszerűségét növelendő utazott az észak-atlanti szigetre, s hogy azóta az amerikai fél „folyamatosan próbál visszatáncolni az ott elfogadott szovjet javaslatoktól”.⁶⁷³ Értékelése szerint az „átadott új amerikai javaslatok jelentős mértékű visszalépést jelentenek”; sőt „szétrombolják az Izlandon létrehozott alapot.”⁶⁷⁴ Alig két héttel a megbeszélések után tehát a reykjavíki csúcst úgy állította be, mintha ott, szovjet javaslatokra építve, valamiféle megegyezés született volna. Amerikai részről azonban mindezt hamarosan cáfolták. Mark Palmer 1986. november 23-i külügyminisztériumi búcsúvacsoráján⁶⁷⁵ maga a házigazda negálta a szovjetek állításait. Palmer szerint az izlandi csúcs semmiképpen nem jelentett „előretörést”, s jelezte, hogy az USA nem hajlandó a fegyverzetcsökkentésről „csomagként” tárgyalni; lévén az amerikaiak az SDI-t érinthetetlennek tartották, a közép-hatótávolságú fegyverekről pedig külön akartak tárgyalni.⁶⁷⁶ Nyíltan utalt arra is, hogy a Szovjetunió „jobban érdekelt a fegyverkezési verseny és a fegyverzet csökkentésében, mint az USA, mert a Szovjetuniónak lassan elviselhetetlenek a fegyverkezési terhek [...]”.⁶⁷⁷ Bár Reagan már elnöksége első hónapjaiban arról írt – tudtán kívül a Politbüroban a lengyel helyzet kapcsán felszólaló Andropovval egyetértésben⁶⁷⁸ – hogy a szovjet gazdaság a csőd szélén táncol, valójában a második olajválság (1979-80) lélegzetvételhez juttatta a hypoxiás orosz

⁶⁷¹ Ezzel szemben Oroszország ma a világ egyik legjelentősebb gabona termelője és exportőre.

⁶⁷² Reagan 678.

⁶⁷³ MOL KÜM TÚK 4-10 00221/9

⁶⁷⁴ uo.

⁶⁷⁵ Palmer Washingtontól búcsúzva Budapestre készült. (Lásd lejjebb.)

⁶⁷⁶ MOL KÜM TÚK 4-10 00221/10

⁶⁷⁷ uo.

⁶⁷⁸ Utalva itt a korábban már részletezett Jaruzelski puccs előzményeire.

tervgazdaságot. Az azt követő jelentős mértékű visszaesés az olaj világgpiaci árában⁶⁷⁹ viszont markánsan negatív hatást gyakorolt a szovjet bevételekre, ahogy ezt maga Gorbacsov volt kénytelen elismerni Reykjavíkban. Palmer kijelentése tehát tényeken alapult, s jelezte, hogy amerikai részről immár nem tekintik egyenrangú félnek a Szovjetuniót.

A negyed százada fennálló nukleáris patthelyzet, mely mindvégig a szovjetek malmára hajtotta a vizet, 1986 végére csapdává vált a Kreml számára. A fegyverkezési verseny logikájából fakadóan Reagan eltökéltsége az SDI végrehajtása mellett szovjet részről új fegyverrendszerek kifejlesztését és hadrendbeállítását kellett volna, hogy indukálja, ám ez a gazdasági realitások szintjén lehetetlen volt. Gorbacsov és a moszkvai hatalmi elit⁶⁸⁰ kénytelen volt szembenézni a ténnyel, hogy a nagyhatalmi lét akár ideig-óráig való fenntartása is magát a Szovjetuniót roppanthatja össze, ezért igyekeztek Izlandon, ugyan tetszetős csomagolásban, de az SDI leállítását kikényszeríteni. Az egyoldalú előnyök kora azonban az amerikai elnök egyetlen mondatával – „This meeting is over.”⁶⁸¹ – véget ért. Moszkva szuperhatalmi mozgásterét mindig is a politika és diplomácia, illetve a katonai erő alkalmazása adta, ám Reagan Izlandon falat emelt ezek elé, s a szuperhatalmi játszmát a gazdaság pályájára terelte, ahol Gorbacsov eszköztelenné vált.⁶⁸² Izland nem hagyott kibúvókat: a nukleáris leszerelést illető konszenzuson túl elfogadott kompromisszumok és konkrétumok nélküli csúcs a szovjet vezetést saját céljainak újragondolására kényszerítette. Csak idő kérdésévé vált, hogy Gorbacsov belássa, választania kell a nagyhatalmi illúzió fenntartása, és a szovjet-orsz rendszer fennmaradása között.

A magyar vezetés számára 1989 előtt mindez kevésbé volt kézzelfogható; az 1986-os esztendő világpolitikai történései inkább újabb bizonytalanságot, mint bármely bizonyosságot jelentettek a kétoldalú kapcsolatok navigálásához. Ráadásul Kádár elutasító magatartása miatt a kétoldalú kapcsolatok fejlődéséből természetesen fakadó továbblépésre sem volt lehetőség, így a magyar–amerikai viszony nyolc év töretlen fejlődés után tulajdonképpen holtpontra jutott: sem nem javult, sem nem romlott – stagnált.

1986 őszéig, a politikai és diplomáciai viszonyban, magyar oldalról Horn Gyula májusi, és Kapolyi László szeptemberi amerikai útja emelkedik ki. A tervezetek szerint ugyan

⁶⁷⁹ Az olaj hordónkénti világgpiaci ára 70 dollár környékéről alig valamivel 20 dollár fölé esett vissza 1986 végére. (A legrosszabb évben, 1986-ban, az árak 46%-ot zuhantak.)

⁶⁸⁰ A hidegháború tárgyalásakor sokan megfedkeznek a tényről, hogy a KGB vezetői, Berijától Andropovig, mindvégig tisztában voltak az USA gazdasági szupremáciájával.

⁶⁸¹ „A megbeszélés véget ért.” Reagan 679.

⁶⁸² Olyannyira eszköztelenné, hogy 1986. október 30-án a Politbüroban felmerült az SDI-al kapcsolatos szovjet álláspont felülvizsgálata. Gorbacsov Shevardnadzéval karöltve a földi és légi tesztelesek engedélyezése, és csak az űrbéli kísérletek tiltása mellett lépett fel. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB203/index.htm>

1986. szeptember 27. és október 9. között Vánca Jenő mezőgazdasági miniszter is az USA-ba látogatott volna, de Vánca őszi balesete miatt erre végül mégsem került sor.⁶⁸³ Horn Gyula külügyi államtitkárként 1986. május 27. és 31. között tartózkodott az Egyesült Államokban, ahol az ENSZ rendkívüli ülészakán vett részt. Amerikai tartózkodása alatt május 29-én a Nemzetbiztonsági Tanács és a Központi Fegyverzetellenőrzési Hivatal⁶⁸⁴ vezetőivel folytatott tárgyalásokat, illetve több demokrata képviselővel is találkozott.⁶⁸⁵ A bilaterális kapcsolatokat érintve tárgyalópartnerei megismételték és fenntartották a Reagan-Kádár csúcs lehetőségét, immár 1987-es dátummal, vagyis budapesti – washingtoni helyszínnel (újra bizonyítva az 1984 végén konkretizált amerikai szándék komolyságát).⁶⁸⁶ A szuperhatalmi viszony áttekintésekor amerikai részről a Szovjetunióban zajló változásokat, valamint a szovjetek retorikája és tettei között feszülő ellentmondást vették górcső alá. „Értékelésük szerint az elmúlt 14 hónapban (Gorbacsov megválasztása óta – KJE) nem következett be számottevő változás a Szovjetunióban: érintetlen maradt a hatalmi szerkezet, a centralizált bürokratikus apparátus, a gazdasági mechanizmus [...]. Módosulás csupán a személyi káderállományban következett be, de egyenlőre áttekinthetetlennek ítélik meg ennek hatását a politikában. [...] még nem konszolidálódott az új szovjet vezetés helyzete [...]”⁶⁸⁷ Az amerikaiak nyilvánvalóvá tették Horn számára, hogy bár látták a Gorbacsov által vezényelt személycseréket, mégsem érzékelték valódi, mélyreható változásokat, ráadásul a szovjet főtitkár pozícióját sem ítélték kellően szilárdnak.⁶⁸⁸ Utóbbinak azt is felróták, hogy „miközben folyik a ’zajos diplomácia’, Gorbacsov főtitkár mindmáig nem reagált Reagan elnök által az elmúlt hónap során küldött négy személyes levelére [...]”⁶⁸⁹

Horn útjával szemben Kapolyi László amerikai látogatása alapvetően a magyar–amerikai kapcsolatok lehetőségeire koncentrált, a gazdaság és kereskedelem nagyon is kézzelfogható szférájában. Jellemző módon Kapolyi 1986. szeptember 7-15-i útjának jobbára csak az utolsó napján került sor politikai jellegű megbeszélésekre, Bush alelnökkel és Dole

⁶⁸³ MOL KÜM TŰK 003409-003409/2

⁶⁸⁴ Az SD-n belül működő Fegyverzetellenőrzési Hivatal az NSC munkájában is résztvevő államtitkár irányítja (a fegyverzetellenőrzési és nemzetközi biztonsági ügyek államtitkára).

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:iLJ8Ael4OJEJ:en.wikipedia.org/wiki/Under_Secretary_of_State_for_Arms_Control_and_International_Security_Affairs+central+bureau+for+arms+control+19

⁶⁸⁵ MOL KÜM TŰK 4-135 003263

⁶⁸⁶ MOL KÜM TŰK 4-10 00221/9

⁶⁸⁷ uo.

⁶⁸⁸ Mihail Gorbacsovnak a szovjet párt oligarchában meglévő pozícióját sok kétely illette. Egy 1986 elején, Henry Kissingerrel folytatott megbeszélésről szóló jelentésben is az szerepel, hogy Nixon volt nemzetbiztonsági tanácsadója Gorbacsov helyzetét egyáltalán nem látta szilárdnak, főként a szovjet nagyhatalmi státuszt egyedül biztosító katonai lobbival szemben. MOL KÜM TŰK 4-14 00323

⁶⁸⁹ MOL KÜM TŰK 4-10 00221/9

szenátorral,⁶⁹⁰ a magyar ipari miniszter programjának gerincét alapvetően a gazdasági szféra amerikai irányítóival, így a kereskedelmi, az energiaügyi és a közlekedésügyi miniszterrel, valamint Barber B. Conable, az IBRD új igazgatójával folytatott tárgyalások adták.⁶⁹¹ Kapolyi László tárgyalásain, melyeken sor került miniszteriális vendéglátói egyenkénti meghívására, különös hangsúlyt kapott a high tech, a csúcstechnika magyarországi beszerzése, az Egyesült Államokból való importja. Kapolyi az ún. „késleltetett technológiai transzfer” lehetőségét vetette fel, mely a csúcstechnikák piaci bevezetése után 4-5 évvel már lehetővé tette volna azok amerikai átadását/magyar beszerzését.⁶⁹² John C. Whitehead külügyi államtitkár az SD részéről elfogadhatónak ítélte az 5 év utáni exportálást, megengedve, hogy a high tech eszközök ennyi idő alatt elavulttá váljanak, ám a Kapolyi által Baldrigenek átadott eszközlístát egy hónappal később mégis elutasították.⁶⁹³ A magyar vezetésnek el kellett fogadni a tényt, hogy a politikai kapcsolatok normalizálása, még a kiemelten való kezelés sem jelenti automatikusan más kedvezmények és engedmények elnyerését.

Igaz, míg a politikai kapcsolatok irányítója a State Department és az elnöki stáb volt, addig a COCOM lista felett a Pentagon őrködött, kérlelhetetlen szigorral.⁶⁹⁴ Az amerikai hadügyminisztérium megvétózott minden olyan ügyletet, mely akár másod- akár harmadkézből, de a szovjetekhez juttatott volna hadi és katonai felhasználásra is alkalmas (vagy annak ítélt) eszközöket és technikákat; épp azokat, melyre minden szocialista ország, így hazánk is olyannyira vágyott.⁶⁹⁵ A szilícium forradalmaként is emlegetett információs korszak a chip technika előretörésével, majd egyre szélesebb körű elterjedésével az 1970-es évek közepén köszöntött be, és egy évtized alatt átformálta a fejlett fogyasztói társadalmak mindegyikét, új termékek özönét zúdítva piacra. Ez a forradalom azonban a Nyugat és a

⁶⁹⁰ A jelentés szerint Bush elismeréssel szólt Kádárról. Miközben nem titkolta, hogy a magyar főtítkár „1956-ban nem volt népszerű az USA-ban”, nyíltan utalt annak három évtizeddel későbbi, magyarországi népszerűségére. Az alelnök, némi nyilvánvaló túlzással, azt állította, Kádár harminc évvel a forradalom leverése után akár nyílt választásokon is nagy többséggel nyerne. MOL KÜM TÜK 4-53 004315/2

⁶⁹¹ MOL KÜM TÜK 4-53 004315/1

⁶⁹² uo.

⁶⁹³ MOL KÜM TÜK 4-570 003169

⁶⁹⁴ 1985. november 27-én a stockholmi nagykövet, Szigeti Károly, az Ericsson és Electrolux elnökének, Hans Werthén, vacsoráján vett részt. A házigazda vendégeinek mesélt arról az incidensről, amikor is az egyik, COCOM listára került varrógépek exportja kapcsán két CIA-s tiszt „puhította” két órán át, a kiszállítások leállítását forszírozva, melybe Werthén cége hosszú távú érdekeit tekintve végül belement. MOL KÜM TÜK 4-50 005569

⁶⁹⁵ Egy 1984. novemberi jelentésben Keith C. Smith követségi ügyvivő egyértelművé tette például, hogy a magyar fél által igényelt AT&T eszközök exportját a hadügy, és nem a külügy tiltotta le. Ahogy a jelentésben áll: „Azért, mondta, mert tőlünk Moszkvába kerülnének az ilyen áruk. Ott pedig úrhajók orrába szerelnék be ezeket.” MOL KÜM TÜK 003798/3 Egy másik jelentésből tudható, hogy a magyar kommunikációs infrastruktúra modernizálása az AT&T mellett az ITT-t is érdekelté volna ekkor, ám a Pentagon ezt az eladást is meghiúsította. MOL KÜM TÜK 4-56 005558/1

Távol-Kelet legfejlettebb gazdaságaiban zajlott, élükön az USA-val, és nem érintette a világ közepesen fejlett, illetve fejlődő országait. Az ipar, s főként a nehézipar erőszakos túlfejlesztésével zsákutcába jutó KGST országok képtelenek voltak önálló fejlesztéseket eszközölni: hiányzott mind a személyi-innovatív, mind pedig a megfelelő pénzügyi háttér. Ebben a helyzetben a nyugati beszerzés vált az egyetlen valós opcióvá, ám a COCOM lista gátat vetett mind a minőségi, mind a mennyiségi beszerzésnek. Ha a Kapolyi által átadott listát nem is ismerhetjük meg a MOL anyagából, egy korábbi jelentésből átfogó képet kaphatunk mindazon problémákról, mellyel a számítástechnika területén minden szocialista ország szembekerült.

A tucsoni Arizona Egyetem (University of Arizona) professzora, Seymour E. Goodman Vámos Tiborral, az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézetének igazgatójával talált kapcsolatot. Goodman Várossal 1985. június 21-én lefolytatott beszélgetéséről feljegyzést készített, s ennek eredeti (angol) szövege a levéltári anyagból megismerhető.⁶⁹⁶ Goodman tulajdonképpen a korabeli magyar számítástechnika helyzetét térképezte fel: az első próbálkozásokat, önálló fejlesztéseket és gyártókat; a hardware, főként a chip technika szintjén megjelenő kihívásokat és korlátozott lehetőségeket; a számítógépek korabeli elterjedését és alkalmazását. Az arizonai professzor jegyzetében első helyen említi, hogy bár Magyarországon több vállalkozás is kísérletezett főleg PC-k (személyi számítógépek)⁶⁹⁷ előállításával és gyártásával, ez alig néhány darabos termelést jelentett, ráadásul e vállalkozások nagyobb része előbb-utóbb elhalt.⁶⁹⁸ Életképesnek igazán csak a Videoton VT-16-osa, és a Számítástechnikai Koordinációs Intézetet (SZKI) Proper-16/W-je bizonyult (mindkettő az Intel 16-bites 8086-os chipjén alapult; a Proper-16/W szoftvere az IBM PC/XT-vel volt kompatibilis). Ezen gépekből 1985 közepéig alig néhány száz darab készült, a néhány ezres darabszám épp chippek hiánya miatt bizonyult elérhetetlennek.⁶⁹⁹ Az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézetének (MTA-SZTAKI) saját számítógépe a Primo, és a Híradástechnikai Szövetkezet (HTSZ) gyártotta Suli Kompjüter szintén egy nyugati gyártó, a Zilog Z 80-as chipjét⁷⁰⁰ – illetve annak NDK-s változatát, az U

⁶⁹⁶ MOL KÜM TŰK 4-54 004545/1

⁶⁹⁷ A hetvenes évektől, a korábbi nagyszámítógépektől való megkülönböztetésként, átfedésekkel használták a microcomputer, a home computer és a personal computer (PC) kifejezéseket, ám az 1981-ben megjelent IBM PC sikere után alapvetően az üzleti felhasználású, illetve többcélú IBM-kompatibilis számítógépeket nevezték PC-nek, míg az otthoni felhasználásra szánt gépeket home computernak.

⁶⁹⁸ uo.

⁶⁹⁹ uo.

⁷⁰⁰ A Zilog Z 80-asa az Intel egyik sikeres 8 bites processzorának, az i8080-nak az utóda volt.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Zilog_Z80

880-at – használta. Az MTA-t 1984-ben szovjet részről is megkeresték egy lehetséges közös fejlesztés reményében, ám ez végül éppen azon bukott meg, hogy a szovjetek nem adták át a magyar fél által kért komponenseket (az iratból nem egyértelműsíthetően, de feltételezhetően a hardvert).⁷⁰¹

A Vámos által Goodmannnek elmondottak szerint az első (és addig egyetlen – KJE?) magyar, Ethernethez hasonló, helyi hálózatot (local area network – LAN) néhány ezres eléréssel és hatvan terminállal az NEC építette ki, 1.5Mbit-es átvitelt téve lehetővé, miközben a magyar iskolák számítógéppel való ellátottsága átlagban alig egy (!) PC volt iskolánként, és számuk egyetlen közoktatási intézményben sem haladta meg a hatot. A rendkívül alacsony szám nevével ellentétben intézményi kuriózummá, a technika órák és szakkörök varázslatos játékszerévé, és nem valódi, otthon is használatos személyi számítógéppé tette a PC-t. Ez utóbbin, főként a nyolcvanas évek közepétől, leginkább a nyugati turizusból származó szürkeimport javított. Korabeli becslés szerint napi 10-20 számítógép érkezett így az országba,⁷⁰² ám ezek a gépek – a kor klasszikusai a Commodore C-64, a Sinclair ZX Spektrum, illetve a Magyarországon jóval ritkább Atari (800 majd ST) számítógépek voltak⁷⁰³ – csúcstechnikájuk ellenére sem voltak IBM-kompatibilisek, és alapvetően otthoni szórakozáshoz, és nem professzionális felhasználásra készültek (angol elnevezésük, „home computer”, is erre utal).

Tovább árnyalja a képet, ha a Goodman által a magyarországi helyzetről 1985-ben lejegyzetteket összevetjük a nyugati világban lezajlott szilícium forradalom technikai fordulópontjaival. Mind a LAN, mind az Ethernet az 1970-es évek második felében jelent meg, lényegük eleinte a nagyszámítógépek több terminálról való elérése, majd egyre inkább a több számítógép közötti kommunikáció lett (az első Ethernet szabvány 1978-ból származik). Ez először egy irodán, majd egy épületen belüli, végül épületek közötti kapcsolatot tett

⁷⁰¹ A Magyar Elektronikai Vállalat (MEV) mérnökei ugyanekkor szovjet mérnökök találmányait fejlesztve próbálták saját chipet kifejleszteni. MOL KÜM TÜK 4-54 004545/1

⁷⁰² uo.

⁷⁰³ A C-64 és a Spektrum sikere, valamint a szoftver iparra gyakorolt hatása elképesztő volt. 1982-es debütálásakor a C-64-ért 595 dollárt, míg a ZX Spektrumért 1983-ban alig 175 fontot kellett fizetni; összehasonlítva ezt az otthoni felhasználó számára semmivel többet nem (sőt: grafikában és hangban kevesebbet) nyújtó Atari 800-as 899 dolláros, és az 1981-ben megjelent első IBM PC 1.565 dolláros árával könnyen belátható, hogyan nyerhették ezek a gépek az ár-érték versenyt. A videojelükkel közvetlenül a televízióhoz csatlakoztatható számítógépek a szintén ekkoriban elterjedő konzoljátékokhoz hasonló élményt nyújtottak, ám azoknál jóval több egyéb lehetőséget kínálva, így nem csoda, hogy a gyártás leállításáig a ZX Spektrumból mintegy 5 milliót, a C-64-ből pedig 17 milliót adtak el világszerte (ez utóbbi máig világrekord). Létezésük a szoftvergyártók körében is robbanást generált: az amerikai gépre mintegy 10.000, brit vetélytársára pedig 20.000 (!) programot írtak. (A Wikipédia Commodore C-64, Sinclair ZX Spectrum és Atari ST címszavai alapján).

lehetővé több számítógép között: szervezve és integrálva, megosztva és hatékonyabbá téve a számítógépen végzett bármely munkát (a kutatástól a banki műveletekig).⁷⁰⁴ Szintén az 1970-es évektől egyre több gyártó, így az IBM, az Apple, vagy az HP jelentkezett microcomputerekkel, melyeken egyre több szakember és kutató dolgozhatott egyedül – ám ezek még mindig túl drágák voltak ahhoz, hogy azt bárki egyénileg megvásárolja. Az áttörést végül az IBM 1981 augusztusában bemutatott 5150-es modellje, a Personal Computer (IBM PC) hozta meg, ez 1.565 dolláros árával töredékébe került az IBM 1975-ös 5100-as modelljének, melyet megjelenésekor 20.000 dollárért kínáltak. A PC elérhető árával tehát Nyugaton valóban 'személyivé', mindenki által megszerezhetővé vált, míg a szigorú export tilalom miatt a szovjet blokk országában továbbra is szinte elérhetetlen maradt.

A Pentagon tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió és szövetségesei mindent elkövetnek azért, hogy fenti helyzeten változtassanak. A forráshiányt és technológiai lemaradást pótlandó a COCOM korlátozások kijátszása, az ipari kémkedés és csempészet vált az egyetlen járható úttá. Bár az USA saját exportált csúcstechnikájának harmadik fél részére történő átadását még olyan semleges országok esetén, mint Svájc, Svédország és Ausztria is tiltotta,⁷⁰⁵ az amerikai hatóságok tisztában voltak a csempészet jelentette valós kihívással. A Keleten keletkező hiány sokszorosára verte fel az árakat, így sokan látták elfogadhatónak a csúcstechnika tiltott átadásával járó kockázatot. A csempészet mennyiségi és minőségi korlátain túlmutatva azonban az ipari kémkedés jelentette az igazi veszélyt. Ennek talán legjelesebb példája az Intel 8086-os, 16 bites processzora volt. Az 1978-ban piacra került processzor az Intel 8080-nak, a szakirodalom szerint a világ első valóban használható, 8 bites mikroprocesszorának 16 bites leszármazottja volt. A chip részleges dokumentációjához azonban hozzájutottak a szovjetek, és visszafelé tervezés módszerével megalkották saját klónjukat, a KP1810BM86 jelzésű chipet, melyet azután saját szövetségeseik felé is értékesítettek.⁷⁰⁶ Az ipari kémkedés tehát jelentős befektetések nélkül is 'saját' csúcstechnikához juttathatta a szovjeteket, ám a Pentagon 1986-os elemzése szerint a VSZ tagállamok utoljára 1981-ben jutottak kritikusan minősíthető, ugrásszerű fejlődést biztosító technikához, s lemaradásuk azóta folyamatosan nőtt (a prognózis szerint e lemaradás 1990-re már jól érzékelhető hátrányt kellett generáljon a haditechnikában).⁷⁰⁷

⁷⁰⁴ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Ethernet> és http://hu.wikipedia.org/wiki/Helyi_hálózat

⁷⁰⁵ A semleges országokbéli cégek mögött sokszor, egyáltalán nem alaptalanul, a szovjet vagy a kínai titkosszolgálatot sejtették. MOL KÜM TŰK 4-570 005612

⁷⁰⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Intel_8086

⁷⁰⁷ MOL KÜM TŰK 4-570 003169

A magyar vélemény szerint ugyan az amerikai részről „barátinak tekintett” Kína, és „különutasként” kezelt Jugoszlávia olykor akár katonai felhasználásra is alkalmas termékekhez is hozzájuthatott,⁷⁰⁸ ez semmiképpen nem jelentett járható utat a magyar–amerikai relációban. AZ USA részéről világossá tették, nemcsak Kapolyi László technikai listájának elutasításakor, hogy ez a helyzet 5-10 éven belül biztosan nem változik, és Magyarország digitális tárolású, programvezérelt telefonközpontokhoz, vagy 300 MB memóriájú számítógépekhez csak elnöki jóváhagyással juthatna.⁷⁰⁹ Mindezeket figyelembe véve Magyarország patthelyzetben volt: sem amerikai, sem szovjet részről nem számíthatott csúcstechnika átadására⁷¹⁰ (így került előtérbe a közvetett technikai transzfer lehetősége, méghozzá a számítógépgyártásban egyre aktívabbá váló Távol-Keletről, így Indiából, Thaiföldről, Malajziából, Tajvanról, Szingapúrból⁷¹¹).

Kapolyi és Horn útja mellett 1986-ban egy magyar országgyűlési küldöttség amerikai látogatása is napirenden volt; ennek időpontjaként magyar részről az év tavaszát szorgalmazták,⁷¹² ám mind az amerikai külügy, mind Nicolas Salgo jelezte, hogy a körvonalazott 1986. április 14-18. dátum amerikai részről nem alkalmas a küldöttség fogadására – az SD eredendően 1986 májusát szorgalmazta.⁷¹³ Később, 1986 augusztus 27-én, Snell az SD magyar referense jelezte, hogy a kongresszus feje, Tip O’Neill⁷¹⁴ által jegyzett meghívó konkrét időpont nélkül megszületett, ám Sarlós István és kíséretének útja időpontjául, az időközi kongresszusi választások és O’Neill várható távozása (nyugdíjba vonulása) miatt a washingtoni magyar nagykövetség éppúgy 1987-et javasolta,⁷¹⁵ mint Steny

⁷⁰⁸ MOL KÜM TŰK 4-570 005612

⁷⁰⁹ uo. Egy későbbi, 1987. szeptemberi incidens további adalékkal szolgál. Amikor Mihály Anna, a washingtoni kereskedelmi kirendeltség titkárnője egy IBM PS/2 M 50-es számítógépet kívánt magáncélra megvásárolni, azt a rockvillei Microland Computers áruházban már az eladó megtagadta. A csúcstechnikához az USA-ból direkt módon való hozzájutást tehát valóban igyekeztek totális módon megakadályozni. MOL KÜM TŰK 4-570 004382

⁷¹⁰ Vámos Tibor nemcsak a számítástechnikai együttműködés, de a katonai csúcstechnika 1. és 2. szintjén álló fegyverzet visszatartásában is a szovjet bizalmatlanságot látta. Goodmannak megfogalmazott véleménye szerint szovjet szemmel Magyarország túlságosan is nyitott volt. MOL KÜM TŰK 4-54 004545/1

⁷¹¹ MOL KÜM TŰK 4-570 005612

⁷¹² MOL KÜM TŰK 4-134 001977-001977/4

⁷¹³ uo.

⁷¹⁴ Thomas Phillip "Tip" O'Neill egy évtizeden át (1977-1987) volt az amerikai képviselőház feje. A kongresszusban 34 éven át liberális demokrata értékeket képviselő O'Neill Reagannek és politikájának egyik lehangosabb kritikusa volt, a politikai afféron túl szívélyes viszonyuk ellenére is. A Reagan szerint „az írek melegségével teli”, „nagyserú mesemondó” O'Neill nem egyszer intézett személyes és kifejezetten sértő támadást az elnök ellen. Reagant eleinte meglepte és bántotta mindez, s nem is hagyta szó nélkül. A mára anekdotikus történet szerint miután az elnök felhívta, hogy számon kérje az általa az újságoknak mondottakat, O'Neill így válaszolt: „Öreg haver, ilyen a politika. Este hattól lehetünk barátok, de előtte ott a politika.” Reagan 233. és 250.; valamint http://en.wikipedia.org/wiki/Tip_O%27Neill

⁷¹⁵ MOL KÜM TŰK 4-134 001977-001977/4

H. Hoyer. A marylandi képviselő 1986 novemberében jelezte Sarlóséknak, hogy Jim (James Claude) Wright, a ház új elnöke, fenntartja az O'Neill féle meghívást.⁷¹⁶

E diplomáciai állóvízben amerikai–magyar relációban következett be az egyik legfontosabb változás: konkretizálódott az új budapesti amerikai nagykövet személye. A magyar származású Nicolas Salgo szerepvállalásáról hosszabb ideje tudni lehetett, hogy az időleges, s hamarosan valaki másnak adja majd át a helyét. Salgo végül 1986. május 5-én, Horn Gyulával történt megbeszélése során kért félhivatalosan *agreement*-et kijelölt utódjának, Mark Palmernak.⁷¹⁷ Palmer – aki „vezető kreminológusként”⁷¹⁸ részt vett a genfi csúcs megszervezésében és lebonyolításában – várható kinevezéséről valójában már 1985 végén szó esett, George Shultz 1985. november 5-i moszkvai sajtótájékoztatóján.⁷¹⁹ Az időzítés, a helyszín és a bejelentő személye jelezte a kelet-európai és szovjet ügyek osztályának vezetője iránti bizalmat; Palmer jelölése ugyanakkor aláhúzta Budapest kiemelt helyét és szerepét a Kelet-Európával folytatott amerikai diplomáciában.⁷²⁰ Mark Palmer kinevezésének körülményeit és indítékait vizsgálva, korábbi munkájának elmerése mellett, legvalószínűbben az amerikaiak által a térségben prognosztizált változások jönnek számításba. Az SD Gorbacsov helyzetének megszilárdulásával párhuzamosan személyi változ(tat)ásokkal számolt a keleti blokk országaiban; ahogy erről két hónappal Genf után, 1986. január 16-án, a washingtoni Woodrow Wilson Centerben tartott, „Jelentés Kelet-Európáról” című előadásában maga Palmer beszélt. „Utalva a szovjet vezetésben bekövetkezett személyi változásokra, megemlítette, hogy több kelet-európai országban is hamarosan napirendre kerül az utódlás kérdése; hangsúlyozta azonban, hogy nem elsősorban a személyi változás a lényeg, hanem az, hogy azt követően az ország milyen irányba megy majd tovább.”⁷²¹ Ha az amerikai külügy betekintést – vagy esetlegesen valamiféle befolyást – szeretett volna ezen ’irányokba’, akkor az SD vezető szakértőjénél alkalmasabb jelöltet aligha találhattak volna. Palmert diplomáciai előélete és külügyi-szakmai karrierje egyként predesztinálta a feladatra.

A Wilson Centerben Palmer a térség belső életét vizsgálva a Budapest és Bukarest által bejárt eltérő utakra külön is kitért. Úgy fogalmazott, hogy míg Bukarest

⁷¹⁶ MOL KÜM TŰK 003549/4

⁷¹⁷ A megbeszélés első részében Salgo amerikai szakemberek segítségét ajánlotta fel a kevesebb mint két héttel korábbi csernobili katasztrófa magyarországi veszélyeinek felméréséhez. MOL KÜM TŰK 4-146 00552/6

⁷¹⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Mark_Palmer

⁷¹⁹ <http://www.nytimes.com/1985/11/05/us/briefing-promotion-for-palmer.html?scp=1477&sq=By%20JAMES%20WARREN&st=nyt>

⁷²⁰ Főként, hogy Palmer maga Jugoszláviába szertett volna menni, ahol korábban, 1975 és 78 között, a belgrádi követség politikai tanácsadójaként működött.

⁷²¹ MOL KÜM TŰK 4-10 00653

„külpolitikájában a legliberálisabb a kelet-európai országok között”, addig belpolitikailag „a depresszió állapotában van”.⁷²² Budapestet viszont úgy jellemezte, hogy bár az „bizonyos önálló jellemvonások ellenére nem tér el a Szovjetunió politikájától”, mégis „belpolitikai helyzete szinte ellentéte a bukarestinek. [...] A lakosság életszínvonala, megélhetése különbözik, ill. jobb a többi szocialista országénál.”⁷²³ 1986-ra a két ország és rendszer distinkciója minden eddiginél hangsúlyosabbá vált, hiszen a peresztrojka elődje, az uszkorenyije („gyorsítás”) 1985 áprilisában történt meghirdetésével Gorbacsov a szovjet rendszer belső gazdasági és társadalmi liberalizációját hirdette meg. Eltekintve ezek eredendő korlátaitól, és későbbi nagyon is felemás megvalósulásától, tény, hogy a szovjet pártfőtitkár olyan utat jelölt ki, melyen a Kádár-rendszer már az 1960-as években elindult. E szempontból Budapest egyértelműen mintaadónak, és nem mintakövetőnek tűnt; olyan helynek, ahol az avatott szakember első kézből szerezhet tapasztalatokat az új szovjet vezetés politikájának térségbeli hatásairól.⁷²⁴ A Salgo-Palmer cserére végül Shultz bejelentése után egy évvel került sor. Nick Salgo 1986. november 21-én Lázár Györgynél tett búcsúlátogatást,⁷²⁵ Palmer pedig – mint arról már szó volt – 1986. november 23-án búcsúzott el washingtoni irodájától. E váltás a gesztusok irányából egy profibb és politizálóbb amerikai diplomácia irányába tett lépésként értékelhető, mely a későbbi események (1989-90) tükrében, amerikai részről, a létező legjobb megoldásnak bizonyult.⁷²⁶

1986 folyamán a magyar főváros pozíciói, Varsóéval és Bukarestével összehasonlítva ugyan alapvetően intaktak maradtak, mégis ekkor indultak be azon folyamatok, mely e három ország egymáshoz viszonyított, amerikai megítélését végleg újrendezték. 1986. február 26-án, a román MFN státusz ügyében tartott szenátusi meghallgatáson egy négyfős szenátusi csoport – Tribble, Helms, Pell és Pressler szenátorok – egyértelműen a legnagyobb kedvezmény megvonása mellett érvelt, szemben a külügy illetékeseivel – Palmerrel és

---

⁷²² uo.

⁷²³ uo.

⁷²⁴ Palmer, személyes véleményeként, javasolta a térséggel kapcsolatban a Közép-Európa elnevezés használatát, Kelet-Európa gyűjtőfogalomként való használata helyett; az oroszokétól eltérő gazdasági, történelmi és kulturális fejlődésre célozva. uo.

⁷²⁵ Salgo ekkor félhivatalosan meginvitálta Lázárt Washingtonba; ugyanakkor november 25-én jelezte, hogy magyar részről egy-másfél éven belül ne kezdeményezzék nyugati parti konzulátus létesítését az USA-ban. MOL KÜM TÜK 4-116 005380/3 és 005380/4

⁷²⁶ 2009. december 3-án Washingtonban Mark Palmer Bajnai Gordon miniszterelnöktől a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje kitüntetését vehette át „a rendszerváltás érdekében 1986-1990 között végzett tevékenysége, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése és ápolása érdekében végzett tevékenysége elismeréseként.”

Az állami kitüntetés ellenére Palmernek a magyar rendszerváltoztatásban játszott szerepe mindmáig viták kereszttüzében áll; tevékenységének objektív, történelmi értékelése további kutató munkát igényel.

http://www.nol.hu/kulfold/bajnai_kituntette_mark_palmer_volt_nagykovetet

Derwinskiével. A szenátorok szerint az alapvetően elnyomó, stratégiai jelentőséggel nem bíró Ceaușescu-rezsim támogatása egyáltalán nem volt reálpolitikai érvekkel igazolható. Felvetésük szerint a magát függetlennek feltüntetni kívánó ország titkosszolgálatát egyértelműen együttműködött a KGB-vel; ráadásul ugyanúgy részt vett a terrorizmus támogatásában, mint Irán, Líbia vagy Szíria.⁷²⁷ Bár Palmer nyilvánvalóvá tette, hogy az SD egy ilyen szankciót nem támogatna, tudatában volt annak, hogy a törvényhozók egy része arra biztatta Reagant, az elnök eleve ne javasolja az MFN státusz további biztosítását Romániának;⁷²⁸ s ennek fényében Palmer nem tartotta kizártnak a román MFN hat hónapra való felfüggesztését.⁷²⁹ A Bukaresttel kapcsolatos hangulat megváltozását és fenti szándékok komolyságát jelezte az is, hogy, miután Reagan 1986. június 3-án végül aláírta Kína, Románia és Magyarország kedvezményes elbírálását,⁷³⁰ Danforth szenátor a román MFN külön tárgyalását akarta elérni július végére,⁷³¹ s a kongresszusban is felszólaltak a kedvezmény megadása ellen.⁷³²

Szemben a román helyzettel, 1986 egyértelműen pozitív változásokat hozott az amerikai–lengyel viszonyban. Bár 1986 februárjában, Varsóban Jaruzelski még arról panaszkodott a már említett John Edwin Mroznak, hogy a gazdasági nehézségek „akadályozzák a reformot, és a gazdasági kibontakozást”, s hogy ő és pártja vezetése kétfrontos harcot vív, „ahogy azt az MSZMP tette 1957-63 között”,⁷³³ az év közepe jelentős áttörést hozott: Lengyelország 1986. június 14-én csatlakozhatott az IMF-hez. Az 1984 óta apró lépésekben normalizálódó amerikai–lengyel kapcsolatok adok-kapokjában az amerikai jóváhagyás mentőövet dobott a 30 milliárd dolláros adósságtól fojtogatott országnak; válaszul Jaruzelskiék 1986 szeptemberében amnesztiát adtak az 1981 óta még börtönben lévő politikai elítélteknek – s így Jaruzelski amerikai legitimálása még inkább hasonlított az általa említett Kádáréhoz.

A lengyel és román, amerikai relációban bekövetkezett, pozitív illetve negatív irányú változások alapvetően e két országnak a korábbi időszakhoz, illetve egymáshoz viszonyított washingtoni megítélésén változtattak; de nem érintették Magyarország megkülönböztetett helyét a kelti blokk országait érintő amerikai értékelésekben. 1986 novemberében, egy New

⁷²⁷ MOL KÜM TŰK 4-52 001664

⁷²⁸ MOL KÜM TŰK 4-50 001664/1

⁷²⁹ uo.

⁷³⁰ MOL KÜM TŰK 4-52 003399

⁷³¹ MOL KÜM TŰK 4-50 001664/2

⁷³² MOL KÜM TŰK 4-52 003399/1

⁷³³ MOL KÜM TŰK 4-13 001024

Orleansban tartott, négy napos konferencián ötszáz (!) nyelvész, politológus, történész, szociológus és közgazdász vitatta meg Kelet-Európa helyzetét és lehetőségeit.⁷³⁴ Külön Magyarországgal tizenhárom előadás és kilenc workshop foglalkozott, melyeken „különös érdeklődést váltott ki a magyar reform gorbacsovi vezetés általi követésének lehetősége”.⁷³⁵ A gondolat tehát, hogy a magyar modell elemei másutt, így akár magában a Szovjetunióban is meghonosodhatnak, Gorbacsov fellépésével nem halványult, inkább erősödött.

Ezt erősítette meg az 1986. november 10-11-én Budapesten a magyar vezetéssel⁷³⁶ tárgyaló amerikai külügyminiszter-helyettes, John C. Whitehead⁷³⁷ is. Shultz a kelet-európai politika irányításával megbízott helyettese már 1986. októberi, Várkonyi Péterrel lefolytatott, amerikai találkozóján érzékeltette, hogy az USA „figyelemmel és érdeklődéssel kíséri a magyar gazdasági reform alakulását és azzal párhuzamosan folyó politikai és társadalmi változásokat”.⁷³⁸ Budapesti tárgyalásain – melyeken Havasi Ferencsel, Szűrös Mátyással, Várkonyi Péterrel, Horn Gyulával, Kovács Lászlóval valamint Kapolyival folytatott megbeszéléseket – ennél még konkrétabban, úgy fogalmazott, hogy „az USA-hoz Magyarország ’áll legközelebb’ a szocialista országok közül”.⁷³⁹ Az SD második embere megismételte, hogy bár látják „azokat a nehézségeket és erőfeszítéseket, amelyekkel a magyar vezetésnek szembe kell nézni gazdasági téren”, de még így is, „Magyarország példázhatja a szovjet vezetésnek is, hogy a szabadságjogok biztosítása nem vezet káoszhoz, s a piaci elvek érvényesülése hatékonyabb gazdasági fejlődést eredményez”.⁷⁴⁰

Whitehead Budapestről Jugoszláviába, onnan pedig Romániába utazott tovább.⁷⁴¹ 1986. november 12-13-i belgrádi tárgyalásait követő november 13-15-i bukaresti megbeszélései azonban távolról sem a szívélyes jó viszony megerősítéséről, sokkal inkább a román vezetés Washingtonnal való konfrontációjáról szóltak.⁷⁴² A magyar

⁷³⁴ Az American Association for the Advancement of Slavic Studies megrendezésében sorra került előadásokról készült jelentés alapján. MOL KÜM TÜK 4-10 005614

⁷³⁵ uo.

⁷³⁶ Whitehead Kádárnak – akivel személyesen nem találkozott – Reagan és Shultz üdvözlét hozta. MOL KÜM TÜK 4-135 005368

⁷³⁷ Az illinoisi származású, korábbi sikeres pénzügyi szakember, John C. Whitehead a nyolcvanas évek második felében kulcsfiguraként tűnik fel az amerikai-magyar viszony alakításában. George Shultz helyetteseként felkarolta a magyar modellt, és működése alatt (1985-1989) Magyarország az SD részéről kiemelt figyelemben részesült. http://en.wikipedia.org/wiki/John_C._Whitehead

⁷³⁸ Rejtjeltávirat 1986. október 3.-áról. MOL KÜM TÜK 4-135 004842

⁷³⁹ MOL KÜM TÜK 4-135 005368 Whitehead november 10-11-én járt Budapesten, majd Jugoszláviába és Romániába utazott tovább. November 13-15-i tárgyalásai a román vezetéssel (MOL KÜM TÜK 4-135 005863) jól tükrözték a viszony erodálódását.

⁷⁴⁰ uo.

⁷⁴¹ MOL KÜM TÜK 4-135 005540

⁷⁴² MOL KÜM TÜK 4-135 005863

külgyminisztérium egy munkatársának a román külügy két munkatársával folytatott beszélgetéséről 1986. december 9-én készült jelentésében foglaltak a román–amerikai viszony megromlásáról árulkodnak. Bár „a két külügyi tanácsos erőteljesen – mintegy védekező állásból – bizonygatta, hogy a román–amerikai kapcsolatok rendben vannak”, az általuk előadottak épp ennek ellenkezőjét mutatták.⁷⁴³ A jelentésből kiderül, hogy miután az MFN-státuszt a nyári elnöki döntés biztosította számukra, mind Nicolae Ceaușescu, mind Ion Totu külügyminiszter igen éles hangot ütöttek meg Whiteheaddel. Utóbbi még azt is mondta, hogy amennyiben a legnagyobb kedvezmény a harmadik kosárhoz kötött, úgy azt Románia a maga részéről akár fel is mondhatja. Figyelembe véve, hogy a román–amerikai árucseré forgalom meghaladta az 1.2 milliárd dollárt,⁷⁴⁴ Totu kijelentése a direkt román érdekekkel ellentétesnek, és legalábbis arrogánsnak minősíthető. A román elnök és külügyminisztere kirohanásaikat mindezek után egy paradoxonnal is megfejtették: a megbeszélések addigi hangnemétől idegen, baráti hangnemben megismételték Ronald Reagan bukaresti meghívását.⁷⁴⁵ A magyar jelentésből rekonstruálhatóan rendkívül felemás hangulatú romániai vizit ugyan nem bírt konkrét következményekkel, de jelezte a két ország kapcsolataiban meglévő feszültségeket, és utalt a jövőben várható további konfliktusokra. Igaz, ezek eszkalálódása egyoldalúan a román fél, Ceaușescuék számlájára volt írható. Washington, Reagan stábja és a külügy, pozitívan differenciálta Romániát, immár az ismétlődő kongresszusi és szenátusi kritika ellenében is. Az együttműködésre való hajlandóság azonban – s ennek egyértelmű bizonyítéka az 1986 végi Whitehead látogatás hangulata – egyre kevésbé jellemezte Bukarestet. A mind emberi habitusában, mind politikájában a valóságtól egyre inkább elszakadó és elrugaszzkodó román diktátor (és a rendszerét fenntartó elit) kezdett végleg szalonképtelenné válni.

Igaz, e szalonképtelenség, Washingtonon kívül, sokaknak már jóval ezt megelőzően feltűnt. David B. Funderburk, aki 1981 és 1985 között az USA bukaresti nagykövetségént szolgált, és mindvégig ellenezte az USA liberális Románia-politikáját, 1985-ben úgy

---

⁷⁴³ uo.

⁷⁴⁴ A román aktívum az USA-val való kereskedelemben 1981 óta stabil volt. Ceaușescu szinte fanatikusan eltökéltsége az államadósság kifizetésére – mely nagyban hozzájárult az ország belső elszegényedéséhez és az életszínvonal látványos visszaeséséhez – a külkereskedelemben minimális import mellett arányaiban jelentős exportot indukált. 1980-ban a román-amerikai kereskedelmi mérleg még 400 millió dolláros amerikai többletet mutatott, de 1981-ben Románia fordított, 108 millió dolláros surpluszt produkálva. Iordachi, Constantin, *The Anatomy of a Historical Conflict: Romanian-Hungarian Diplomatic Conflict in the 1980's*, CEU, 1996.

<http://www.cimec.ro/istorie/Cristi>

⁷⁴⁵ MOL KÜM TŰK 4-135 005863

fogalmazott, hogy a Ceaușescu-rezsim tulajdonképpen „túljárt” Washington eszén,⁷⁴⁶ amikor újra és újra képes volt kedvezményeket biztosítani a maga számára. Funderburk rámutatott, hogy Románia 1975-ös mentesítése az 1974-es kereskedelmi törvény 4. cikkelyének – az ún. Jackson-Vanik kiegészítés⁷⁴⁷ – hatálya alól, mely a kereskedelmi kedvezmények megadását nem-piacgazdaságú országok esetében a szabad kivándorláshoz, mint alapvető emberi joghoz kötötte, a nyolcvanas évek első felében okafogyottá vált.⁷⁴⁸ Nagykövetségként mind követi jelentéseiben, mind törvényhozási beszámolóiban, mind pedig sajtónyilatkozataiban arra igyekezett felhívni a figyelmet, hogy a román rezsim újra és újra ismétlődően semmibe veszi a legalapvetőbb emberi jogokat; ráadásul kivándorlási politikájában is egyre álságosabbá válik, lévén a kivándorlók jelentős része – legalábbis Funderburk szerint – a rendszer számára használhatatlan és nem kívánatos elemekből, illetve a titkosszolgálat által átdobottakból (sokszor korábbi bűnözőkből) áll.⁷⁴⁹ A nagykövet arra is rámutatott, hogy a szovjet mintától eltérő, önállóan politizáló Románia csak mítosz, melyet a bukaresti vezetés tudatosan táplál.⁷⁵⁰ Funderburk azonban hiába próbálta meggyőzni az SD-t az általa a helyszínen tapasztaltakról, s végül odahagyva a saját minisztériumával való szélmalomharcot, frusztráltan lemondott.

A David Funderburk 1985. májusi távozásától John Whitehead 1986. novemberi megbeszéléseiig tartó időszakban mindez keveset változott; s így az 1962-ben még a KGST további szovjet centralizálása ellen fellépő, később Kínával és Izraellel továbbra is kapcsolatot tartó, az 1984-es los angelesi olimpiára versenyzőket küldő Románia az amerikai külügyminiszter látogatásának időpontjára egy egészen más arcát mutatta. Ráadásul a Ceaușescu-rezsim kiemelten való kezelését és kedvezményes elbírálását nemcsak a politikai realitások, és az új, arrogáns attitűd kérdőjelezték meg,⁷⁵¹ de a gazdasági realitások, és azok

⁷⁴⁶ Juliana Geran Pilon, „Why Romania No Longer Deserves to Be a Most Favored Nation”, *Washington Post*, 1985. június 26. <http://www.heritage.org/research/reports/1985/06/why-romania-no-longer-deserves-to-be-a-most-favored-nation>

⁷⁴⁷ A két demokrata politikus, Henry M. "Scoop" Jackson, washingtoni szenátor és Charles Vanik, ohioi kongresszusi képviselő nevével fémjelzett törvénycikk eredetileg a Szovjetuniót, és annak kivándorlási politikáját célozta.

⁷⁴⁸ Juliana Geran Pilon, „Why Romania No Longer Deserves to Be a Most Favored Nation”, *Washington Post*, 1985. június 26. <http://www.heritage.org/research/reports/1985/06/why-romania-no-longer-deserves-to-be-a-most-favored-nation>

⁷⁴⁹ uo.

⁷⁵⁰ Az 1978-ban az USA-ba menekült Ion Mihai Pacepa tábornok, a Securitate hírszerzésének addigi feje, Ceaușescu bizalmasa, jóval Funderburk előtt, egyértelművé tette, hogy a román titkosszolgálat minden információt megosztott és átadott, valamint teljes mértékben együttműködött a KGB-vel. http://en.wikipedia.org/wiki/Ion_Mihai_Pacepa

⁷⁵¹ A valóságtól és a józanésztől lépésről lépésre távolodó diktátor és rendszere valódi természetét kevés dolog jelezte oly nyilvánvalóan, mint a magyar nyelvű bibliák bezúzása WC-papírnak. A még az 1970-es években a

logikája is. Egyfelől a már említett, 1.2 milliárd dollárt meghaladó amerikai–román árucserében a 700 millió dolláros román aktívum volt a meghatározó, tehát az MFN-státusz fenntartásához nem kapcsolódott megkérdőjelezhetetlen amerikai gazdasági érdek. Másfelől a hetvenes évek közepéig a Szovjetunióba is évi 4 millió tonna kőolajat szállító Románia megnövekedett energiaéhsége és csökkenő saját kitermelése az országot olajexportórból olajimportőrré tette;⁷⁵² s a nyolcvanas évek közepére olajszükségletét immár nem a jelentősen megdrágult, közel-keleti forrásokból,⁷⁵³ hanem az olcsóbb, ’baráti’, szovjet importból fedezte.⁷⁵⁴ 1986-ra számszerűen mindez azt jelentette, hogy a mintegy 12.4 millió tonnás, külső, román olajszükségletből 6 millió tonnát a Szovjetunióból szereztek be.⁷⁵⁵ Bármilyen illúziót is táplált az SD és a Fehér Ház Bukaresttel kapcsolatban, szembesülniük kellett a ténnyel, hogy Románia egyre kiszolgáltatottabbá és nyitottabbá vált Moszkva felé.

Whitehead 1986 végi bukaresti látogatása, mint láttuk, végül mégsem vezetett nyílt konfrontációhoz. Úgy tűnik, Washington az NSDD 75-ben megfogalmazottak ellenére is hajlandó volt kivételt tenni Bukaresttel. Ebben az „abszurd diplomáciában” – ahogy azt a Fundenburköt 1985-ben váltó új, bukaresti, amerikai nagykövet, Roger Kirk nevezte⁷⁵⁶ – az amerikai külügy minden jel, tapasztalat és bizonyíték ellenére hajlandó volt továbbra is támogatni az egyre groteszkebbé váló rezsimet. Ennek rögzítése az amerikai külügyminiszter-helyettes kelet-európai útjának kapcsán két okból fontos. Egyrészt, utalva itt a korábban már leírtakra, az USA-val fenntartott politikai kapcsolatokat és diplomáciai interakciót tekintve, 1985 végére, Magyarország bizonyosan a keleti blokk országainak éllovasa volt. A hivatalos és félhivatalos politikai állásfoglalások egybecsengő kánonja szerint erre a Kádár-rendszer relatív, Moszkvától való belső függetlensége adott alapot. Romániát tekintve azonban mindig a Ceaușescu-rezsimnek a szovjet külpolitikától való „függetlenségét” emelték ki; ám e státusz – Pacepa beszámolóiból, és az energaiimport reálgazdasági adataiból kiolvashatóan – egyre illuzórikusabbá vált; miközben a számtalan sebből vérző, román emberi jogi gyakorlat egyre

---

Református Egyházak Világszövetsége (World Alliance of Reformed Churches – WARC) által az erdélyi magyar reformátusoknak ajándékozott 20.000 biblia 1985-ös bezúzása, és ilyen jellegű felhasználása tiltakozást váltott ki világszerte.

<http://www.hungarian-history.hu/lib/genoci/genoci08.htm>

⁷⁵² <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/53-2-69.shtml>

⁷⁵³ 1978-ban Irán volt Románia legfőbb nyersolaj szállítója, de az iráni forradalom 1979-ben ellehetetlenítette a szállítások folyamatos biztosítását. Bukarest így nyitott az olajpiac többi szereplője felé is (Nagy-Britanniától az Egyesült Arab Emírátsokig), ám a kialakuló válság és az olajárrobbanás hamarosan (1980) a szovjet beszerzés felé fordította. uo.

⁷⁵⁴ uo.

⁷⁵⁵ uo.

⁷⁵⁶ Kirk, Roger, *Romania Versus the United States: Diplomacy of the Absurd 1985-1989*, New York, Georgetown University, 1994.

hevesebb tiltakozást váltott ki a törvényhozás két házában, és az amerikai médiában. Budapest, úgy tűnik, a Bukaresttel túlzottan is megengedő – főként a külügyben és a Fehér Házban tetten érhető – washingtoni megközelítés ellenére vívott ki magának elsőséget. Másrészt a magyar és a román kérdés 1986-ot követően egyre inkább összefonódott; egyszerre válva konfliktusosabbá és kölcsönhatásosabbá,⁷⁵⁷ direkt hatást gyakorolva ezzel az amerikai politikai közéletre. Az SD és az elnöki stáb kénytelen volt (végre) a törvényhozás két házában elhangzó érveket meghallani, figyelembe venni, és – legalábbis részben – ennek megfelelően cselekedni.

A lobbizás, a személyes kapcsolatokon keresztül való befolyásolás és érdekérvényesítés, az USA politikai életének sajátosan amerikai része, mely elvben a törvényesség határain belül, a gyakorlatban annak nagyon is a határán mozog és működik.⁷⁵⁸ A meghatározó részben gazdasági motivációjú, korporális lobbik mellett jelentős befolyással bírnak a direkt gazdasági érdekekkel nem azonosítható, politikai lobbik – köztük az amerikai kisebbségek lobbijai. Ez utóbbiak közül különös jelentőséggel bírt, és bír mindmáig, az amerikai zsidóság érdekérvényesítése. „A kb. 5.7 milliós amerikai zsidóság politikai, vallási és szervezeti szempontból meglehetősen heterogén. A közösséget azonban összetartja Izrael állam javának szolgálata, saját érdekeinek védelme, valamint az Egyesült Államokban és világméretben jelentkező antiszemitizmus elleni küzdelem.”⁷⁵⁹ E részlet, mely egy Lengyelország és a zsidóság viszonyát elemző, 1986. októberi jelentésben szerepel, tökéletesen összefoglalja Izrael létezésének összetartó funkcióját: a közel-keleti állam fennmaradásának biztosítása közös nevezőt jelentett/jelent a világ különböző részein élő, eltérő vallási irányzatokhoz, és különböző szervezetekhez tartozó diaszpóra számára. Ami az itt kiemelt részletből nem nyilvánvaló, az az amerikai zsidó kisebbség befolyása a diaszpóra életére, az Amerikai Egyesült Államok politikai életében megjelenő direkt és indirekt befolyása érvényesítésével. Ez a fajta befolyás pedig, karöltve a mögötte álló lobbival, már évek óta kiemelt jelentőséggel bírt a magyar diplomácia törekvéseinek érvényesítésében.

⁷⁵⁷ Az 1980-as évek közepéig külön a magyar-román kérdés messze nem volt olyan hangsúlyos, mint az évtized második felében. Ha az 1985. november 28-30-án lezajlott Szabad Magyarok IV. Kongresszusa által megfogalmazott, 14 pontba sűrített követeléseket megnézzük, annak 5. pontja összefoglalóan a kisebbségi magyarság erőteljes képviselétéért emelt szót, ám nem tér ki külön az erdélyi magyarok helyzetére (az irat fókuszában egyértelműen az 1956-os forradalom áll). MOL KÜM TÜK 4-19 00660

⁷⁵⁸ Az amerikai törvények igyekeznek éles különbséget tenni a lobbizás és a korrupció között, ám ez a jog szféráján kívül rendkívül ingoványos talaj. Az aktív politizálástól visszavonult képviselők, szenátorok, sőt kormányzati hivatalnokok és diplomaták is gyakran azoknál a cégeknél helyezkednek el (vezetői státuszban) melyek érdekeit korábban képviselték.

⁷⁵⁹ MOL KÜM TÜK 4-28 005074

1986. február 19-én Zvi (az iratokban: Zui) Kestenbaum rabbi, a brooklyni ortodox, Hasidic közösség vezető figurája, vonalat keresett az ÁEH államtitkárához, Miklós Imréhez.⁷⁶⁰ Kestenbaum, aki a jelentés szerint „jelentős összeggel járult hozzá Reagan elnök 1984-es választási győzelméhez”, a mintegy 5-600 magyarországi ortodox zsidó temetőt kívánta az ÁEH közreműködésével, de a síp utcai neológ irányzat kihagyásával felújítani.⁷⁶¹ A rendhagyó megkeresés, lévén Magyarország 1967-ben megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel,⁷⁶² akár válasz nélkül is maradhatott volna – ám az 1922-ben Újfehértón született Kestenbaumot Amerikában Reagan a Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad (Bizottság Amerika Külföldi Örökségének Megőrzésért) bizottsági tagjává nevezte ki 1986. február 26-án,⁷⁶³ s így e kérés egészen más megvilágításba került. Kestenbaum delegálásával a zsidó temetők kérdése kegyeleti/kulturális kérdésből diplomáciai ügygé lett, mely már nem a zsidó közösség és Magyarország viszonyát, hanem a magyar–amerikai kapcsolatokat érintette. Figyelembe véve az amerikai zsidó közösség politikai befolyását és érdekérvényesítő képességét, a magyar diplomácia csak pozitívan reagálhatott e megkeresésre.

Miközben az 1956-os forradalom és szabadságharc alapjaiban határozta meg az amerikai magyar kisebbség és a Kádár-rendszer viszonyát, ellehetetlenítve bármely érdemi párbeszédet, az expatriált magyar zsidóság és a kommunista rendszer dialógusát nem érintette a holokauszt traumája. Bár a kommunista ideológia távolról sem volt mentes az antiszemitizmustól, mégis, a szélsőjobbaldali radikalizmussal, leghangsúlyosabban a náci eszmével való szembenállás közös nevezőt jelentett a két fél között, mely mindkét részről egyfajta konszenzusos pragmatizmusban nyilvánult meg. A magyar–amerikai kapcsolatok felfutásával így itt is élénkült a kommunikáció és interakció – s nemcsak Kestenbaum esetében.

1986. október 16-án egy jelentés a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK) küldöttségének amerikai útját foglalta össze. Eszerint Dr. Losonci András, a MIOK elnökének vezetésével négyfős küldöttség utazott az USA-ba a Magyar Zsidók Világszövetségének (MZSVSZ) meghívására.⁷⁶⁴ A delegáció találkozott és tárgyalt a korábban már többször

⁷⁶⁰ MOL KÜM TŰK 4-28 001394

⁷⁶¹ uo.

⁷⁶² Magyarország a hatnapos arab-izraeli háború után szakította meg diplomáciai kapcsolatait Izraellel, s azok csak 22 évvel később, 1989. szeptember 18-án álltak helyre.

⁷⁶³ http://www.heritageabroad.gov/about/members/rabbi_zvi_kestenbaum.html

⁷⁶⁴ MOL KÜM TŰK 4-288 005386

említett Ed Kochhal, New York polgármesterével;⁷⁶⁵ Max Greenel, „Reagan zsidó ügyekben illetékes tanácsadójával”;⁷⁶⁶ Mark Palmerral, Steven J. Solarz és Ted Kennedy képviselőkkel; és Tony Curtisszel is.⁷⁶⁷ A MIOK képviselői tehát az amerikai politikai élet széles spektrumával folytathattak megbeszéléseket, anélkül, hogy ezek tartalmára, hangnemére vagy értékítéletére a magyar diplomáciának/politikának bármiféle direkt befolyása lehetett volna.⁷⁶⁸ Összevetve ezt azt évtized elejének ismétlődő kiutazási tilalmaival – pl. Tamás Gáspár Miklós, vagy Csoóri Sándor esetében – belátható, hogy a MIOK delegáció útjára csak úgy kerülhetett sor, ha azt a magyar diplomácia irányítói a magyar–amerikai kapcsolatok szempontjából legalábbis neutrálisnak ítélték meg. Egy két héttel későbbi anyag alapján azonban ennél többről lehetett szó. Az 1986. október 30-ára datált tárgyalási tervezet,⁷⁶⁹ mely Horn Gyula és az American Jewish Congress delegációjának találkozóját készítette elő, értékelésében a neutrálisnál továbbment: „A nagy tekintélyű amerikai zsidóság képviselőivel, szervezeteivel – az egyházi kontaktusoktól függetlenül – hivatalos külképviseleteinknek, hazai szerveinknek is rendszeres, korrekt kapcsolatai vannak.”⁷⁷⁰ A „korrekt kapcsolatai” azonban inkább jó, mint semleges viszonyt feltételez, s ebben része kellett legyen minden érintett félnek: így az MNK-nak, az amerikai és a magyarországi zsidó kisebbségnek. 1986 stagnáns, ám külpolitikailag sokváltozós környezetében a hivatalos magyar lobbierdekei azonban nem annyira a másik két félnél, sokkal inkább a magyar–amerikai diplomáciában jelentek meg. Magyar részről okkal feltételezték, hogy ha áttételesen is – a nem hivatalos kapcsolatok ápolásával – de a kívánt irányban tarthatják a diplomáciai és politikai kapcsolatokat.⁷⁷¹

Az 1986-os esztendő világpolitikai, bilaterális, formális és informális eseményeinek és történéseinek számbavételekor figyelemmel kell lennünk az 1956-os forradalom és

⁷⁶⁵ Ed Koch 1987 elejére látogatást tervezett Lengyelországba és Magyarországra. Az 1986. decemberi tervezet szerint Koch 1987. január 22-28. között Varsóban, január 28. és február 1. között pedig Budapesten kívánt megbeszéléseket folytatni. MOL KÜM TÜK 4-224 005806

⁷⁶⁶ MOL KÜM TÜK 4-288 005386

⁷⁶⁷ uo.

⁷⁶⁸ Az indirekt befolyás, azaz a megfigyeléssel való fenyegetés vagy szembesítés, illetve a nyugati kiutazások szinte rutin velejárójának számító jelentési kötelezettség, azonban nem zárható ki; inkább valószínűsíthető.

⁷⁶⁹ MOL KÜM TÜK 4-28 004818

⁷⁷⁰ uo.

⁷⁷¹ Egy 1986. októberi jelentés, melyben Lengyelország és az amerikai zsidóság viszonyáról esik szó, kiemeli, hogy bár a lengyel kisebbség száma messze meghaladta a zsidó kisebbség számát az USA-ban (napjainkban ez becslések szerint 10 millió, illetve valamivel több mint 5 millió) azok politikai reprezentáltsága és érdekérvényesítő ereje épp reciprok módon működött. A jelentés 8 zsidó származású amerikai szenátort és 33 kongresszusi képviselőt állított szembe 2 lengyel származású szenátorral, illetve 11 kongresszusi képviselővel. A számok tükrében egyértelmű, hogy a két etnikai közösségből a mintegy fel akkora többszörös politikai súllyal bírt; ezen realitással pedig a magyar politikának is érdemes volt számolni. MOL KÜM TÜK 4-28 005074

szabadságharc – a kor és a rendszer terminológiájában ellenforradalom – 30. évfordulójára, mely ekvivalensen egybekapcsolódik Kádár főtitkárságának három évtizedes évfordulójával. Jó apropóját adja ennek a MOL KÜM TÜK anyagában is rögzített két esemény, illetve azok összevetése: Kádár János az amerikai *Time* magazinnak adott 1986. augusztusi interjúja,⁷⁷² illetve egy 1986. november 4-i incidens.

Kádár ekkor már két évtizede nem nyilatkozott amerikai lapnak,⁷⁷³ így a „nagyinterjúra” a *Time* egyszerre négy prominensét is delegálta.⁷⁷⁴ A több témát, így az ország gazdaságát, a második olajválságból (is) fakadó visszaesést, a magyar–amerikai kapcsolatokat, Gorbacsov fellépését, Kádár hitvallását és Magyarország közelebbi jövőjét – így az esetleges utódlást – érintő kérdések és válaszok sorából itt most a Kádár által a forradalomról elmondottakat emeljük ki.⁷⁷⁵ „Olyan helyzet volt, melyben úgy éreztem, határozottan kell állást foglaljak, hogy fontos szerepet tölthessek be. Voltak mások, akik megtehették volna, de nekem jutott részemül. Nem kerestem magamnak. Abban az időben Magyarország a nemzetközi érdeklődés középpontjában állt, több okból is. Az én célom az volt, hogy Magyarország lekerüljön a címlapokról, és ez végül fokozatosan sikerült is. Akkori cselekedeteimért széles körben elítéltek, különösképpen Nyugaton. Mindenféle kellemetlen néven emlegettek. De képesek voltunk véget vetni egy nagyon véres eseménysorozatnak, melyek polgárháborúhoz vezethettek volna. A dolgok visszatértek a normális kerékvágásba, és országunkat illetően fokozatosan új, kedvezőbb megítélés nyert teret.”⁷⁷⁶

Kádár mondatai nem sémájukban, inkább tényként érdekesek, hiszen az MSZMP főtitkára – ismét kiemelve: húszévnnyi elzárkózás után – önként beszélt erről. Az eredeti kérdés így hangzott: „Ha az elmúlt 30 évből egyetlen eredményt kellene választania, ami miatt emlékezzenek önre, mi lenne az?”; s Kádár válaszában az új, szocialista Magyarország felépítését jelölte meg, ám ennek origójaként 1956-ra is kitért.⁷⁷⁷ Akár történt – az általános gyakorlatnak megfelelően – előzetes egyeztetés a kérdéseket és az érintendő témákat illetően, akár nem, leszögezhetjük, hogy Kádárt semmi és senki nem kényszerítette arra, hogy akár az

⁷⁷² A külügyi forrásokban utalás történik egy a *The New York Times*nak adott interjúra is. MOL KÜM TÜK 002271/3

⁷⁷³ 1986 közepétől azonban mindez gyökeresen megváltozott. A fent említett orgánumon kívül 1986 októberében az NBC News is készített Kádárral egy 15 perces anyagot, ám ebből végül mindösszesen 1 percet adtak le „show-műsor szerűen”, ami miatt a magyar külügy a budapesti amerikai nagykövetségen hivatalosan is tiltakozott. MOL KÜM TÜK 4-848 005205

⁷⁷⁴ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,962001-4,00.html>

⁷⁷⁵ uo.

⁷⁷⁶ Az interjúnak létezik az eredeti amerikaiból fordított teljes magyar változata is (mellyel szemben én saját fordításom használom).

http://index.hu/belfold/tegnapiujsag/2008/08/11/1986_kadar_janos_nagyinterjut_ad_a_time_nak/

⁷⁷⁷ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,962001-4,00.html>

említés szintjén is kitérjen minderre. Ugyanakkor feltételezhető, hogy közeledve az események három évtizedes évfordulójához, szükségét érezte, hogy ha érintőlegesen is, de szubjektíven narrálja az 1956. október-novemberében történeteket. Szavai bepillantást engedtek abba, hogyan látta, s ami legalább ilyen fontos, milyennek akarta láttatni az 1956-os forradalmat, valamint saját hatalomra kerülését és indulását. A véres polgárháború rémképe hamis toposzának fényében a feladatra való kijelöltetéssel és a Nyugat megvetésével küzdő Kádár már-már feladata áldozataként tűnik fel, akire igaz: „Mindig kitartottam az álláspontom mellett, és mindig megfizettem a szükséges árat.”⁷⁷⁸ A valóságban azonban a *de facto* a Kreml folyosójáról indult Kádár retorikája alapvetően hamis, hiszen kijelölése elfogadásának első perctől nyilvánvaló volt a szovjet invázió és a majdani megtorlás ténye, melyben lehetetlen lett volna nem szerepet vállalnia. A *Time* riportjában⁷⁷⁹ azonban erről nem esik szó, hiszen a láttatáson túli valóság továbbra is tabu volt – a magyar közvélemény és a nyugati sajtó számára egyként.

1986. november 4-én magyar ellenzékiek helyeztek el virágot és koszorút egy budapesti temetőben,⁷⁸⁰ mely eseményt két amerikai újságíró fényképeken igyekezett megörökíteni.⁷⁸¹ William Echikson és Barry Newmant, a *The Christian Science Monitor* és a *The Wall Street Journal* munkatársait azonban rendőrök igazoltatták, és elvették tőlük jegyzeteiket, illetve a filmet.⁷⁸² Az incidens, összevetve az augusztusi riporttal, jól mutatja, hogy a hatóságok változatlan szigorral örködték nemcsak az ellenzékiek működése, de a nyugati újságírók magyarországi tevékenysége felett is. A forradalom évfordulóján sem az áldozatokról való megemlékezés, sem ennek külföldi publikálása nem fért bele a rendszer kereteibe. A képi és írott anyag elkobzása mutatja, hogy ebben az érzékeny helyzetben a belügy distinkciók nélkül reagált, akár a negatív nyugati sajtóvisszhangot is kockáztatva.⁷⁸³

1986-ban a Kádár-rendszer születésének egyetlen publikus története létezett, a hivatalos, melyet a fenti interjú négyfős hallgatóságának maga Kádár János is vázolt. Az eseményeket eltérően bemutató narratíva csak az illegalitásban és a vasfüggöny nyugati oldalán

⁷⁷⁸ Kádár saját történelmi szerepének értékelésekor adott válaszából. uo.

⁷⁷⁹ A magyar külügy figyelemmel kísérte a riport amerikai visszhangját. Egy jelentés szerint az interjú (és egy kapcsolódó szerkesztői cikk) megjelenése után c. 200 olvasói levél érkezett a magazinhoz, melyek többsége, 60%-a, pozitívan tekintett Kádár Magyarországra (kifejezetten negatív véleményt 15% alkotott). MOL KÜM TÜK 002271/3

⁷⁸⁰ A jelentés nem tér ki külön arra, hol. MOL KÜM TÜK 4-80 005245

⁷⁸¹ uo.

⁷⁸² uo.

⁷⁸³ A budapesti amerikai nagykövetség az esetet követően jelezte, hogy az újságírókat ért zaklatás miatt éles hangú cikkek várhatóak. uo.

létezhetett.⁷⁸⁴ Igaz, a Kádárt interjúvoló amerikai sajtó sem próbált tényfeltárálag vagy épp provokatívan fellépni, a hangsúly immár nem a rendszer fogantatásán és belső problémáin, hanem az eltelt évtizedek eredményein volt. Ahogy az amerikai külpolitika, úgy a sajtó is alapvetően 'a Kádár nagy utat tett meg 1956 óta' megközelítést alkalmazta, így a forradalom véres elfojtása helyett Kádár három évtizede vált hangsúlyossá. Kádár János azonban emberként, szellemileg és fizikailag egyaránt, hanyatlóban volt, és a gorbacsovi kurzus térnyerésével egyre többek szemében vált saját rendszere szimbólumából annak mementójává; ám a keleti blokk 'nagy öregje' még nem állt készen a távozásra.⁷⁸⁵ Erejét túlnöve akarata és mélyen gyökerező ideologizmusa vitte tovább; tovább egészen személyes összeomlásáig és teljes talajvesztéséig. Az 1986-ot követő néhány évben a globális politikai környezet minden korábbinál gyorsuló tempóban változott, új és sokszor váratlan kihívások elé állítva a hidegháború minden résztvevőjét. Ebben az ismeretlen, új világban Kádár már idegen volt, s a jövő és jelen helyett immár maga is egyre inkább ahhoz a múlthoz tartozott, melynek árnyai kísértették.

---

⁷⁸⁴ 1986 februárjában ifjabb Maléter Pál megismételte 1982-es, apja hamvainak kiadására vonatkozó kérését, ám azt 1986 áprilisában ismét elutasították. Utalva az eredeti határozatra (melyet mások mellett Horn Gyula, Kovács László és Nagy János jegyzett) az USA referatúra referense így írt: „[...] az 1979 előtt érvényben lévő rendelkezések szerint a kivégzett személyeket jeltelen sírban temették el, s a jogszabály nem tette lehetővé a holttestek kiadását még hozzátartozók részére sem. Ez a rendelkezés azóta ugyan változott, de visszamenőleges hatálya nincs.” MOL KÜM TUK 4-9 001940

⁷⁸⁵ A *Time* interjújában, többször utalva a gorbacsovi vezetőcserékre, illetve a magyar-szovjet viszonyra, végül – utolsó kérdésként – direkt módon szóba került az utódlás kérdése. Hagyatkozva itt az Index fordításra: „Az utódlás kérdése természetesen érdekes, de én nem akarok ezzel a kérdéssel foglalkozni. Azt hiszem, a személyes kérdésnél sokkal fontosabb, hogyha én megválok ettől a munkától, nem lesz változás a politika fő irányában, erről mélyen meg vagyok győződve. Ennek rengeteg biztosítéka van, ezt a politikát tömegek alakították ki. Ami a kérdés személyes részét illeti, mindig kiálltam a közeli kollégáim széles autonómiájáért. A mi rendszerünkben közös döntéseket hozunk, de ezen döntések végrehajtása az egyén felelőssége. Ezért nem igazán érdekel, hogy ki lesz az utódom. Akármi történik is, mindig van utód. 1956-ban is volt.”

http://index.hu/belfold/tegnapiujsag/2008/08/11/1986_kadar_janos_nagyinterjut_ad_a_time_nak/

XVII. Változó kor – A szuperhatalmi erőter és a magyar hatalmi elit

változásai 1987-ben

„Paradox állapot, de a sok oldalról támadott Reagan adminisztráció igen sikeres kormányként vonul majd be az amerikai történelembe.”⁷⁸⁶ Az 1987 októberében született jelentésből nem *ad hoc*, sokkal inkább általános értékelés szüremlik át, egy olyan külügyi feljegyzés sorozatból, mely Ronald Reagan elnökségét igyekezett – az év folyamán több szempontból is – értékelni. Bár kiemelték, hogy az Egyesült Államok a világ legnagyobb hitelezőjéből a világ legnagyobb adósává vált,⁷⁸⁷ 1980-ban még mintegy 140 milliárd dollár többletet kihelyezve, 1987-ben azonban már 200 milliárd dolláros adósságot felhalmozva,⁷⁸⁸ nem kérdőjelezték meg a reagani politika sikerét. A Philipp M. Kaiserrel, John E. Mrozzal és a State Department prominenseivel tárgyaló Esztergályos Ferenc nagyköveti jelentése szerint e sikernek – amerikai értékelés szerint – négy pillére volt: 1. „Reagan sokat tett azért, hogy az Egyesült Államok visszanyerje presztízsét és vezető szerepét a világban”; 2. „kikerült nagyobb kríziseket”; 3. „visszaadta az amerikaiaknak már elvesztett önbizalmukat”; 4. nagy katonai fejlesztési programokat realizált.⁷⁸⁹

Az Esztergályosnak washingtoni tárgyalópartnerei által elmondottak a Reagan és Pipes által saját önéletrajzukban leírtakat visszhangozzák (pontosabban: előlegezik meg): az amerikai szupremácia *de facto* helyreállítását; a szakítást a *détente* bipolaritásának önként vállalt alárendeltségével. 1987-re senkinek nem maradhatott kétsége afelől, hogy az elnök eltökélt saját elképzeléseit illetően, s ha kell, vállalja a konfliktust a szovjetekkel. Reykjavík után egyértelművé vált, hogy Moszkva minden erőfeszítésének dacára az SDI nem képezi alku tárgyát, s így a Stratégiai Védelmi Kezdeményezés politikailag felértékelődött. A háromfázisú, hétrétegű „védőpajzs” koncepciójával magyar külügyi anyagok sora (is)

⁷⁸⁶ MOL KÜM TÜK 4-21 002035/3

⁷⁸⁷ MOL KÜM TÜK 4-21 002035/2

⁷⁸⁸ uo. Mivel a reaganomics sikere/kudarca mindmáig eltérő megítélés alá esik a különböző iskolákhoz tartozó közgazdászok körében, álljon itt néhány további adat a korszak megítéléséhez. Reagan elnökségének első évében a *gross* szövetségi adósság a GDP 32.5%-át, míg elnökségének végére 53.1%-át tette ki, miközben a szövetségi kiadások 21.9%-al nőttek (emlékeztetőül: ezért Reagan és környezete a kongresszust okolta). Kétségtelen azonban, hogy mindez nagyban hozzájárult az amerikai középosztály felfutásához, hiszen a GDP 27.1%-al nőtt (összehasonlításképpen: Bill Clinton két terminusa alatt ugyan a GDP 28.4%-al nőtt, de úgy, hogy a védelmi és hadi kiadásokat jelentős mértékben csökkentették). A Budget FY 2009 alapján olvasható a http://en.wikipedia.org/wiki/National_debt_by_U.S._presidential_terms-ön.

⁷⁸⁹ Mindezek 1987. március legelején az ún. Irán-kontra ügy kirobbanása után mondták. MOL KÜM TÜK 4-21 002035/1

foglalkozik.⁷⁹⁰ A földi, légi és űrbéli radarokat, ballisztikus rakétákkal, lézerekkel és részecskegyorsítókkal kombináló terv ugyanis további megerősítést kapott, miután Ronald Reagan 1987 februárjában újabb kutatásokra illetve kísérletekre adott utasítást; illetve amikor Caspar Weinberger és helyettese Richard Perle nyilvánosan kiálltak az ún. „korai telepítés”, az SDI egyes részeinek már 1991-93-ban az űrbe való telepítése mellett.⁷⁹¹

Természetesen létezett a fentiektől teljesen eltérő megközelítés és értékelés is. Az év tavaszán Henry Kissinger például rendkívül negatívan nyilatkozott Reaganról Aczél Györgynek,⁷⁹² kritikával illetve az elnököt, a kormányát s az általuk képviselt külpolitikai irányvonalat.⁷⁹³ A tények azonban (1987-ben már, később pedig egyre inkább) makacsul ellentmondtak Kissinger helyzetértékelésének. Miközben szerinte „a fő kérdés a SZU és az USA között nem a fegyverzetcsökkentés” volt, Gorbacsov pedig határozott vezetőként ügyesen kihasználta „a jelenlegi USA vezetés gyengeségét”,⁷⁹⁴ a valóságban a fegyverkezési verseny felpörgetése a tárgyalások fenntartása mellett követő módon hozta lépéskényszerbe Moszkvát. A „peace through strength” nagyon is működött; igazság szerint Izland után inkább, mint azt megelőzően. A magyar külügy tehát a jövőt illetően egy valamit biztosan tudhatott: az USA nagyhatalmi politikájában Reagan távozásáig e politikai irányvonal marad majd a meghatározó, a magyar szándékokat és törekvéseket ehhez kell navigálni.

Hogy mindez mennyire így volt, azt 1987 nyarának elején Reagan híres berlini beszéde nyomatékosította. Reagan a velencei gazdasági csúcs után repült Nyugat-Berlinbe, ahol 1987. június 12-én, óriási tömeg előtt, háta mögött a Brandenburgi kapuval mondta el utóbb történelminek minősülő beszédét. „Mai gyűlésünket Nyugat-Európa és Észak-Amerika szerte közvetítik. Úgy tudom, Keleten is látható és hallható. Azoknak, akik Kelet-Európában hallanak, legmelegebb üdvözetem, s az amerikai emberek jóindulatát küldöm. Hagy szóljak külön azokhoz, akik Kelet-Berlinben hallgatnak: habár nem lehetek önökkel, szavaim éppúgy szólnak önökhöz, mint azokhoz, akik itt állnak előttem. [...]”⁷⁹⁵ Az 1950-es években Hruscsov azt jósolta: „El fogjuk temetni önöket.” De Nyugaton ma szabad világot látunk, mely az emberi történelemben korábban ismeretlen prosperitást és jólétet ért el. A kommunista világban sikertelenséget, technikai elmaradottságot, az emberi egészség romlását,

⁷⁹⁰ MOL KÜM TÜK 4-40 001207-001207/4

⁷⁹¹ Igaz, Reagan nem állt ki a korai telepítés mellett. uo.

⁷⁹² Aczél 1987. május 2-20. között hosszabb időt töltött az USA-ban; meghívója az Indiana Egyetem elnöke, John W. Ryan volt. MOL KÜM TÜK 4-13 00951

⁷⁹³ 1987. május 18-án kelt rejtjeltávirat Aczél new yorki útjáról. MOL KÜM TÜK 4-10 003042

⁷⁹⁴ uo.

⁷⁹⁵ <http://www.americanrhetoric.com/speeches/ronaldreaganbrandenburggate.htm>

és a még oly alapvető dolgok, mint az élelem hiányát látjuk. A Szovjetunió még ma sem képes önmagát élelemmel ellátni. Ezen négy évtized után az egész világ előtt áll a megkerülhetetlen konklúzió: a szabadság prosperitáshoz vezet. [...] És ma talán maguk a szovjetek, ha csak részben is, kezdik megérteni a szabadság fontosságát. Sokat hallunk Moszkvából a reformok és a nyitottság új politikájáról. Néhány politikai foglyot szabadlábra helyeztek. Néhány külföldi adást már nem zavarnak többé. Néhány gazdasági vállalkozásnak engedélyezték, hogy az állami irányítástól nagyobb szabadságban működhessen. Alapvető változások kezdetei lennének ezek a szovjet államban? Vagy csak merő gesztusok, melynek célja, hogy csalfa reményt keltsenek Nyugaton, vagy hogy megerősítsék a szovjet rendszert, anélkül, hogy megváltoztatnák? [...] ⁷⁹⁶ Egyetlen jel van, melyet a szovjetek félreérthetetlenül küldhetnek, mely drámaian mozdítaná elő a szabadság és béke ügyét. Gorbacsov főtitkár, ha a békét keresi, ha a Szovjetunió és Kelet-Európa prosperitását keresi, ha liberalizálni kíván: jöjjön ide, ehhez a kapuhoz. Mr. Gorbacsov, nyissa ki ezt a kaput. Mr. Gorbacsov, rombolja le ezt a falat!” ⁷⁹⁷

Bár Reagan önéletrajzában nyíltan elismeri, hogy álmában sem gondolta volna, hogy a beszédet követően három éven belül a fal valóban leomlik, ⁷⁹⁸ a beszéd mégis elsöprő erejű és hatású volt. A berlini beszéd markáns ív köti össze az 1983-ban elmondott „gonosz birodalma beszéddel”. Retorikájában mindkét beszéd a Richard Pipes által derivatíván és konzekvensen, Ronald Reagan által pedig intuitíván, saját személyiségén keresztül megfogalmazott elveket és programot hirdetett. Az *Evil Empire Speech* egyfajta nyilvános programalkotó beszéd, az amerikai–szovjet viszony újraértelmezésének köbevézése; az út kijelölése az elkövetkezendő időszak amerikai hidegháborús politikájához és stratégiájához. A berlini beszéd ugyanakkor részben visszatekintés, részben prognózis az évek alatt ezen az úton megtett lépések tükrében – az amerikai politika sikereinek és a szovjet rendszert érintő fundamentális kérdések, problémák kiemelésével. Közös a két beszédben, hogy elérő közönségük, jóval bővebb terjedelmük és kontextusuk ellenére is egy-egy kulcs mondat okán váltak megkerülhetetlenné. 1983-ban a Szovjetuniót mint a gonosz birodalmát („evil empire”) való megjelölés, 1987-ben a berlini fal lebontására („tear down this wall”) ⁷⁹⁹ való felszólítás

⁷⁹⁶ Reagan 682.

⁷⁹⁷ Reagan 683.

⁷⁹⁸ Reagan uo. Frank Carlucci a CIA korábbi feje, Reagan utolsó védelmi minisztere, és Oleg Kalugyin tábornok, a KGB egykori második embere Washingtonban (később a szovjet elhárítás feje), egybehangzóan állítják, hogy a kelet-német események mindenkit megleptek 1989 novemberében.

⁷⁹⁹ Tony Dolan, Reagan már említett szövegírója, a gonosz birodalma beszéd szerzője, visszaemlékezésében jól érzékelteti, mennyi ellenállásba ütközött az angol eredetiben négy szóba foglalt gondolat. Dolan szerint a

került az újságok címlapjára; utóbbival nemcsak a szocialista tábor, de az egész világ közvéleményét felzaklatva. Az európai újraegyesítés lehetőségét megjelenítő szimbolikáján túl a berlini fal lebontása mint a német egység helyreállításának direkt jelképe sokakat megrémisztett. Több mint négy évtizeddel Hitler és a Harmadik Birodalom bukása után, még mindig többen tartottak a náci Németország újraeledésétől, mint a nagyon is valóságos szovjet totalitáriánizmustól.⁸⁰⁰ Tudjuk, hogy még két évvel később, 1989 őszén is, Margaret Thatcher ellenezte a német újraegyesítést. Az, hogy a tradicionális francia – német ellentét miatt Mitterrand elnök így vélekedett, nem meglepő; ugyanakkor a Reagan barátjának számító Thatcher állásfoglalása jól mutatja, hogy európai szövetségesei számára mennyire nem egyértelmű kérdésben foglalt állást Reagan Berlinben, 1987-ben.⁸⁰¹

A MOL KÜM TÜK anyagai (hasonlóan a gonosz birodalma beszédhez) nem szentelnek túlzott figyelmet fentieknek. Sem szovjet, sem magyar, sem általános nemzetközi értékelést nem rögzítenek a dokumentumok. Ennek több oka is lehet: kevésbé valószínű ugyan, de nem kizárt, hogy ilyen jellegű értékelés nem született; lehetséges, hogy ezek az anyagok mindmáig titkosítás alatt állnak, így megismerésük csak egy későbbi időszakban lehetséges; és előfordulhat az is, hogy bár a titkosítás alól már feloldották őket, ám az anyagot jelenleg nem az USA szekcióban őrzi a MOL. Bárhogyan is, a korszakból megismerhető, közvetlen vonatkozó anyagból nem áll rendelkezésünkre forrás. 1987-hez kapcsolódva ugyanakkor bőven találunk anyagot a kelet-európai térséget érintő újraértékelésről, s ez visszavisz bennünket a az amerikai–magyar/lengyel/román viszony vizsgálatához.

A legnagyobb és leglátványosabb változás az amerikai – lengyel viszonyban állt be. Egy, ezt a változást tematizáló magyar jelentéssorozat⁸⁰² fonalát követve a két ország viszonyát az 1981-es szükségállapot bevezetéséből fakadó összes negatívum mellett a diplomáciában az új amerikai nagykövet agreement-jének elutasítása, a SZER adásában elhangzott Jaruzelski/Hitler paródia, illetve Mark Palmernek az Amerika Hangján elhangzott

---

beszéddel megbízott Peter Robinson és maga Reagan egymástó függetlenül javasolták ugyanazon szavakat, ám az SD és az NSC (utóbbiból maga Carlucci és Collin Powell) folyamatosan tiltakoztak, arra hivatkozva, hogy Reagan mind magát, mind országát kínos helyzetbe fogja hozni. Eltökélttségüket jelzi, hogy egészen a beszéd elhangzásának reggeléig próbálták Reagan 'jobb belátásra' bírni; ám az elnök – nem először – makacsul kitartva saját elképzelése mellett, beszéde csúcán mégis e négy szóval fordult a szovjet pártfőtítkárhoz.
<http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704795604574522163362062796.html>

⁸⁰⁰ Erre a már említett 1987. májusi találkozójukon Henry Kissinger is kitért Aczélnak. A rejtjeltávirat szerint: „Az Európában lévő szovjet és USA fegyveres erők kivonásának gondolatát nagyon veszélyesnek tartja, mert szerinte az könnyen előkészítheti, illetve lehetővé teszi a német nacionalizmus felerősödését és újraérvényesülését.” MOL KÜM TÜK 4-10 003042

⁸⁰¹ <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/oct/21/britain-fluffed-german-question>

⁸⁰² MOL KÜM TÜK 410 00442-0442/6

éles nyilatkozatai terhelték.⁸⁰³ Az első pozitív irányú elmozdulást az 1986-os esztendő hozta: először a légiközlekedés gesztus értékű felújításával, majd az IMF és IBRD tagság reálértékkel bíró jóváhagyásával.⁸⁰⁴ Bár 1986 végén felfüggesztették Edward Kennedy szenátor karácsonyra tervezett látogatását,⁸⁰⁵ mégis ugyanezen hónapban Varsóban fogadták Thomas Simonst a State Department-től.⁸⁰⁶ 1987 januárjában azután New York polgármestere Ed Koch,⁸⁰⁷ és John C. Whitehead külügyi államtitkár is Lengyelországban járt; utóbbi munkalátogatást tett Jaruzelskinél is.⁸⁰⁸ 1987. február-márciusában Józef Czyrek az LMP KB titkára és a Szejm három tagja járt az USA-ban (igaz, őket Reagan nem fogadta), majd mégis sor kerülhetett Ted Kennedy korábban elhalasztott útjára (ezúttal lengyel felkérésre).⁸⁰⁹ 1987 nyarán Zbigniew Brzezinski magánemberként látogatott szülőhazájába,⁸¹⁰ míg a hivatalos amerikai diplomáciát George Bush képviselte 1987. szeptember 26-29-én.⁸¹¹

Bush útja kapta a legnagyobb médiafigyelmet,⁸¹² s ennek volt direkt politikai jelentősége. A Bush elutazása másnapján készült összefoglaló szerint „a kompromisszumokra való készség a tárgyalások során is megmutatkozott”, „a látogatás a Lengyelország elleni izolációs politika végét jelenti”.⁸¹³ Bush legfontosabb eszmecezeréje Jaruzelskival zajlott, akivel kétszer öt órán át (!) tárgyalt. Bár e megbeszélések lengyel értékelés szerint nehéznek

---

⁸⁰³ uo.

⁸⁰⁴ uo.

⁸⁰⁵ Erre azért került sor, mert Kennedy nyíltan a Szolidaritás két vezetőjének kitüntetését tervezte. AZ *LA Times* szerint több nyugati diplomata csodálkozását fejezte ki, hogy ennek ismeretében egyáltalán felmerült Lengyelországba való beengedése. http://articles.latimes.com/1986-12-10/news/mn-2281_1_official-visit

⁸⁰⁶ MOL KÜM TÜK 410 00442-0442/6

⁸⁰⁷ Koch minden várakozása ellenére Jaruzelski nem volt hajlandó fogadni őt, ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a jelentés szerint később „helyenként sértő kategóriában” beszélt Lengyelországról. MOL KÜM TÜK 4224 0064 – 0064/5

⁸⁰⁸ MOL KÜM TÜK 410 00442-0442/6

⁸⁰⁹ Kennedyt végül a Szejm hívta meg, bár Jaruzelski minden előzetes egyeztetés ellenére sem volt hajlandó fogadni. Ennek egyértelmű indoka Ted Kennedy nyílt kiállása volt a Szolidaritás mellett. A szenátor találkozott Lech Wałęsával, majd a Robert Kennedy Alapítvány különdíjával tüntette ki Adam Michniket, Zbigniew Bujakot a Szolidaritás két prominensét; illetve díjat adott át Jerzy Popiełuszko családjának is – mindezt mintegy 5000 ember előtt. MOL KÜM TÜK 4-138 003226 és http://articles.chicagotribune.com/1987-05-26/news/8702080674_1_poland-polish-american-relations-solidarity

⁸¹⁰ MOL KÜM TÜK 410 00442 – 0442/6

⁸¹¹ MOL KÜM TÜK 4-13 004598 – 4598/2 A lengyel hatóságok, nem alaptalanul, úgy vélték, Bush Olaszországban, az NSZK-ban és Lengyelországban tett látogatása republikánus elnökjelöltségével volt összefüggésben: végiglátogatta a jelentősebb amerikai kisebbségek anyaországait. MOL KÜM TÜK 4-54 001709/3

⁸¹² Bush politikai pályája, s így politikai ázsiója is emelkedőben volt. Egy 1987. szeptemberi jelentés szerint egyértelműnek látszott, hogy az elnökjelöltségért és az elnökségért folyó küzdelemben Bushnak mind a republikánus Robert Dole-al, mind a demokrata Jesse Jacksonnal szemben nagyobb esélye van. MOL KÜM TÜK 4-20 00174/2

⁸¹³ MOL KÜM TÜK 4-13 004598 – 4598/2

bizonyultak, és George Bush nemcsak, hogy találkozott az ellenzék képviselőivel,⁸¹⁴ de nyilvános TV beszédében, élő egyenes adásban ki is állt mellettük,⁸¹⁵ mégis egyértelműnek látszott, mind a nyugati diplomácia, mind a sajtó képviselői szemében, hogy látogatását „politikai sikerként lehet elkönyvelni, mivel az Egyesült Államok gyakorlatilag elismerte a reális lengyelországi viszonyokat”.⁸¹⁶ Gazdasági kérdéseket tekintve furcsa kettősség alakult ki. Miközben Bush támogatta a lengyeleknek a Párizsi Klubban⁸¹⁷ felmerülő hitelgényeit, óvatosan fogalmazott mind az IMF-el, mind a garantált tranzakciós hitelekkel kapcsolatban. Bár ez utóbbi kapcsán tanúsított magatartása csalódást keltett lengyel partnereiben, az ekkor megkötött (pontosabban megújított)⁸¹⁸ műszaki-tudományos együttműködési szerződést még a magyar diplomácia is irigykedve nézte. Miközben Lengyelország az évtized folyamán mindvégig sikertelen próbálta ’magyarosítani’ politikai és diplomáciai kapcsolatait az USA-val, most a magyar diplomácia igyekezett hasztalan a magyar–amerikai műszaki kapcsolatokat „lengyelesíteni”.⁸¹⁹ Bush útjának folyományaként 1987 decemberében további két lépésre került sor a kétoldalú kapcsolatok normalizálásában. Egyrészt új lengyel–amerikai légügyi egyezményt fogadtak el, másrészt sor került az új varsói amerikai, és washingtoni lengyel nagykövet fogadására. Utóbbival öt év diplomáciailag áldatlan helyzetét számolták fel, lévén 1982-ben, az akkor elmérgesedő politikai helyzetben Varsó elutasította Reagan jelöltjének, John D. Scanlannek nagyköveti *agreement*-jét.⁸²⁰ 1987 végén azonban ezt a kérdést is rendezték, és 1988-tól mindkét ország teljes értékű diplomáciai képvisellel bírt a másik területén. (Varsóban az a John R. Davies lett nagykövet, aki elődje, Francis J. Meehan 1983-as távozása óta a *charge d'affaires ad interim* (1983-87) majd a *charge d'affaires* (1987-88) tisztségét betöltve tulajdonképpen amúgy is az amerikai nagykövetség vezetője volt.)⁸²¹

⁸¹⁴ Reagan az 1987. július 11-én aláírt költségvetésben 1 millió dollárt különített el a Szolidaritás támogatására. MOL KÜM TÜK 410 00442 – 0442/6

⁸¹⁵ Lech Wałęsával közösen megkoszorúzták Jerzy Popiełuszko sírját, és tárgyalt Józef Glemp prímással is. uo.

⁸¹⁶ uo.

⁸¹⁷ A Párizsi Klub ma a világ 19 legnagyobb gazdaságát reprezentáló szervezetként Párizsban működik, francia elnöklet alatt. Az 1970-es évek végére kodifikált rendszernek megfelelően eladósodott országok hiteleinek újratárgyalását, felfüggesztését, átalakítását segíti, illetve pénzügyi segítséget nyújt.

<http://www.clubdeparis.org/en/>

⁸¹⁸ A korábbi, hasonló megállapodás 1982-ben járt le. MOL KÜM TÜK 4-54 001709/4

⁸¹⁹ MOL KÜM TÜK 4-54 001709/3

⁸²⁰ A KÜM TÜK iratok szerint utóbbira 1985-ben került sor. MOL KÜM TÜK 4-10 00442 – 0442/6

⁸²¹ <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/11/24/AR2007112401363.html>

Washington és Varsó viszonya tehát jelentős pozitív változáson ment át 1987 folyamán,⁸²² Bukarest tekintetében azonban minden változás az ellenkező irányba mutatott. Az évek alatt a román – amerikai viszonyban felhalmozódó feszültségek immár tettekben megnyilvánuló, nyílt politikai konfliktust generáltak, a State Department minden ellenkező erőfeszítése ellenére. Szenátusi szavazással érvénybe léptetve, az amerikai törvényhozás 1987. június 26-án hat hónapra felfüggesztette Románia MFN státuszát.⁸²³ Mint láttuk, ezen szankció alkalmazása lehetőségként már évek óta napirenden volt,⁸²⁴ ám az SD – visszatekintve: naivan és tévesen – minden alkalommal e törvényhozási javaslattal szemben lépett fel. 1987 közepére azonban ez már elégtelennek bizonyult, miután március második felében Donald E. Lukens képviselő 13 képviselőtársával karöltve két levélben tiltakozott az erdélyi magyarokat ért méltánytalanságok és atrocitások miatt.⁸²⁵ Lévén, hogy az amerikai külügy ismét megpróbálkozott 'a döntés „eltaszíthatja” Romániát’ retorikájával,⁸²⁶ a döntés végelegesítésének kulcsát Reagan személye, vagy szűkebb környezete jelenthette, lévén az elnök megvétózhatta volna az MFN státusz felfüggesztését.⁸²⁷

A döntéshez vezető okot/okokat egy későbbi, szeptemberi magyar külügyi jelentésből próbálhatjuk meg rekonstruálni. Ebből kiderül, hogy 1987. augusztus 28. és szeptember 1. között kongresszusi és szakértői bizottság tartózkodott Romániában.⁸²⁸ A vizsgálóbizottság politikai vezetője Steny Hoyer, az Európai Biztonsági és Együttműködési Bizottság elnöke

⁸²² A magyar külügy jól érzékeltte ezt. Egy az USA külpolitikáját elemző 1987. szeptemberi jelentés szerint miközben az amerikai külpolitika „a szándékokat illető szkepticizmus csökkentése mellett még nem értékelt átfogóan a Szovjetunióban és Kelet-Európában elkezdődött reformfolyamatokat” „óvatos átértékelésbe” kezdett a keleti blokkal kapcsolatban. A jelentés példaként épp a lengyel kapcsolatok normalizálást említi. MOL KÜM TÜK 4-10 004375

⁸²³ MOL KÜM TÜK 002822/1

⁸²⁴ Jelentések sora tárgyalja – a kutató szempontjából olykor meglehetősen félrevezetően fogalmazva – az új amerikai kereskedelmi törvény születését, melynek tervezetbe 1987 áprilisára bekerült a román MFN státusz megvonása. Frank Wolf képviselő előterjesztésében kitételként szerepel, hogy azt csak akkor lehetne visszaállítani „ha Románia az emberi, politikai, vallási, nemzetiségi jogok területén eleget tesz bizonyos követelményeknek.”

A teljes nevén Omnibus Foreign Trade and Competitiveness Act (nagyjából: összesített külkereskedelmi és versenyképességi törvény) azonban távolról sem ezen kitétel miatt került fókuszba. Az 1985-ben megkezdett, s évekre elnyúlt törvényalkotási folyamat akkor keltette fel a magyar külügy figyelmét, amikor John Heinz szenátor, illetve a képviselőházban Samuel Gibbons és William Frenzel javaslatára bekerült az ún. nem-piacgazdálkodású (non-market economy) országokra vonatkozó cikkely. Az alapvetően protekcionista, dömpingellenes törvény ezen cikkelye a magyar gazdasági érdekekre (amerikai export) nézve károsnak tűnt, s hosszú ideig dilemmát jelentett a magyar külpolitikuskok számára. Bár a kongresszusi törvénytervezetnek létezett egy a kormány által benyújtott alternatívája is, Baldrige kereskedelmi miniszter pedig egyértelművé tette, hogy az elnök megvétóz minden olyan javaslatot, mely válaszul szűkítheti az amerikai importot, Budapestről mégis aggódó figyelemmel kísérték a washingtoni fejleményeket. MOL KÜM TÜK 4-57 00696 – 00696/6

⁸²⁵ MOL KÜM TÜK 4-103 002066

⁸²⁶ MOL KÜM TÜK 4-103 002066/1

⁸²⁷ Elnöki vétó esetén a törvényhozás két házának egyöntetű, kétharmados többsége kell az elnök döntésének felülírásához.

⁸²⁸ MOL KÜM TÜK 4-134

volt, míg a szakértői csapatot Judith Ingram vezette. Hoyerék Bukarestben, Sepsiszentgyörgyön és Brassóban jártak, míg Ingram csapata Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Segesváron.⁸²⁹ Utóbbi helyszínek beszédesen jelzik, hogy az erdélyi magyarok helyzetének kérdése felértékelődött az USA külpolitikájában;⁸³⁰ Ingram ráadásul egyértelműen jelezte, hogy „több helyen is találkoztak a nemzetiségeket sújtó diszkrimináció nyilvánvaló jeleivel.”⁸³¹ Romániai tartózkodásuk alatt az amerikai képviselők találkoztak és tárgyaltak Nicolae Ceaușescuval, Ioan Totuval, s valószínűleg főként az MFN kapcsán Ilie Văduva külkereskedelmi miniszterrel. A külügyi jelentés szerint ezen megbeszéléseken három fő témakör volt napirenden: a romániai egyházak helyzete, kiemelve a baptista egyházat (és a bezúzott 10.000 Biblia kérdését); a kisebbségek helyzete (főként az oktatás szempontjából); a szabad emigrálás kérdése.⁸³² Mivel ezek az ügyek évek óta az amerikai kongresszus és szenátus előtt voltak, esetleges szankcionálásukkal együtt, nem azonosíthatunk az MFN felfüggesztéséhez vezető egyetlen, konkrét okot; sőt, a problémák kulminálásáról sem beszélhetünk. Erdély és a romániai magyarság helyzetének felértékelődésére is csak Hoyer és Ingram látogatásainak helyszíneiből következtethetünk – ám ez *expressis verbis* nem szerepel a külügyi jelentésben. Marad tehát a másodlagos következtetés: az MFN felfüggesztésének konkrét indítékát Washingtonban kell keresnünk; a kereskedelmi kedvezmény megvonásához nem valamely román lépés, hanem az amerikai külpolitikai erőterben bekövetkezett változás vezetett.⁸³³

1987 tehát érezhető változásokat hozott a keleti blokk amerikai részről kiemelten kezelt országainak megítélésében. Az évtized első felében Kádár Magyarország e hármason belül elsőszerepre tett szert, megelőzve nemcsak Jaruzelski szankcionált Lengyelországot, de Ceaușescu kényeztetett Romániáját is; az évtized utolsó harmadában ugyanakkor Lengyelország fokozatosan előtérbe került Romániával szemben; ám Varsó sem saját geopolitikai jelentőségét, sem az amerikai lengyel kisebbség súlyát kihasználva nem tudott Budapest fölé kerekedni. Így 1987 második felére sok szempontból kialakult/véglegesült az a térségbeli sorrend, mely az USA külpolitikájában a rendszerváltás utánig megmaradt. Igaz, ekkor még mindhárom ország, akár csak maga a szovjet mintájú kommunizmus, intaktnak

⁸²⁹ uo.

⁸³⁰ Egy 1987. április 23-án készült jelentésben, mely Mark Palmer és Thomas Simons csoportfőnök a külügy V. Területi Főosztályán tett látogatását foglalja össze, szerepel, hogy az Egyesült Államok nem tekintette Erdély kérdését területi kérdésnek, ugyanakkor „amerikai részről továbbra is napirenden fogják tartani a nemzetiségi jogok megsértését Romániában.” MOL KÜM TŰK 4-144 002624

⁸³¹ uo.

⁸³² uo.

⁸³³ Utalva itt a KÜM TŰK anyagból már idézett, Kelet-Európát érintő „óvatos” amerikai átértékelésre.

túnt. A kérdés ekkor nem a szocialistának nevezett rendszerek (még legalább néhány évtizedig való) fennmaradása, hanem azok működtetésének mikéntje volt; utóbbi azonban Budapestnek is egyre több problémát jelentett.

„Hivatkozással áprilisi budapesti látogatására és különös tekintettel Horn és Horváth elvtársakkal való megbeszéléseire elmondta: olyan érzése volt Budapesten, hogy ott visszalépésről, csalódottságról beszélnek kétoldalú kapcsolatainkban. Számukra ez meglepő, mert Washingtonból úgy tűnik, 1982-87 között kapcsolataink jól alakultak a szovjet–amerikai és kelet–nyugati kapcsolatok megromlása idején is [...]”.⁸³⁴ A kissé kuszán fogalmazott, 1987. május 25-i washingtoni rejtjeltávirat Thomas Simons külügyi csoportfőnök – fentebb lábjegyzetelt – áprilisi, budapesti látogatásának személyes reflexióit foglalja össze. Tényként elfogadva Simons véleményét, érdemes felvázolnunk, miért beszélhettek Hornék Budapesten „visszalépésről”, „csalódottságról”. A KÜM TÜK anyagok alapján 1987 elejére két olyan kulcsterület volt, melyen az amerikai politika és sajtó kritikával illette Magyarországot. Az egyik az emberi jogok kérdése, Helsinki harmadik kosarának teljesítése, a másik Magyarország hanyatló gazdasági teljesítménye volt. Előbbinek egyértelmű összefoglalóját találjuk, a Helsinki Záróokmány végrehajtását elemző, 1987 eleji, kongresszusi jelentés magyar rezüméjében.⁸³⁵ Az 1986. április 1. és október 1. közötti időszakot vizsgáló beszámoló szerint Magyarországon ezen időszakban növelték a rendőrség vádemelési hatáskörét, miközben a szamizdatok szerzőit (a szövegben „szervezőit”) rendszeresen zaklatták.⁸³⁶ A jelentés külön kitér a Tiszatáj-ügyre; Csurka István személyére; Kis János amerikai útjának megakadályozására;⁸³⁷ Rajk László ellehetetlenítésére (miután hazatért az USA-ból).⁸³⁸ Mindezen személyeket és ügyeket az ellenzéki lét fogta egységbe; az őket érintő intézkedések és atrocitások híven tükrözték az 1956-os forradalomhoz – és annak három évtizedes évfordulójához – kapcsolódó kétféle, egymást alapjaiban negáló felfogást. Az egyszerre erősödő és élesedő rendszeren kívüli kritikára az ezzel párhuzamosan növekvő rendszeren belüli érzékenység és reakció volt a válasz. A magyar gazdaság problémáinak kérdését fentieknél jóval szélesebb körben tárgyalták. Bár a féléves kongresszusi jelentésben is szerepel, hogy Magyarország „nem tudott hatékonyan

⁸³⁴ MOL KÜM TÜK 4-14 002814/1

⁸³⁵ MOL KÜM TÜK 4-10 001386 – 001386/1

⁸³⁶ uo.

⁸³⁷ A belügy ezt hivatalosan tagadta a külügynek. uo.

⁸³⁸ uo.

foglalkozni a felmerülő nehézségekkel”⁸³⁹ más forrásból ennél jóval szélesebb spektrumban és mélyebben nyerhetünk tájékoztatást. Házi Vencel 1987. március 11-i összefoglalója szerint 1986 második felétől mind a *Washington Post*, a *New York Times*, a *Christian Science Monitor*, és a *Wall Street Journal* is az utolsó évek negatív gazdasági mutatóit hangsúlyozták.⁸⁴⁰ 1987 januárjától azután már a kormányzati tisztviselők és vezető amerikai közgazdászok is kritikát fogalmaztak meg „a fizetési és a külkereskedelmi mérleg alakulása, a költségvetési deficit és gazdasági növekedés”⁸⁴¹ lelassulása miatt. Ugyanitt szerepel, hogy „kritizálták a magyar kormány gazdaságpolitikáját, mely lelassította az 1984-ben elfogadott reformprogram végrehajtását, s továbbra is szubvencionálta a veszteséges vállalatokat, nem korlátozza a fogyasztási növekedést, és nagy értékű hitelfelvételt folytat.”⁸⁴² Házi kiemelte, hogy az IMF 1987. február 27-i jelentése utóbbiak miatt különösképpen kritikus volt, és 1987 végére a külső konvertibilis adósság tekintetében 16.85 milliárd dollárt, GDP arányosan 66.5%-ot prognosztizált,⁸⁴³ (összehasonlításképpen: ez utóbbi a kritikus 1982-es évben 33.3% volt).⁸⁴⁴ A The Institute of International Finance INC. (IIF) csatolt, 1987. január 14-i, bizalmas jelentése szerint a „lassú és nem megfelelő politikai válasz csökkenti a rövidtávú javulás lehetőségeit”, miközben a fogyasztás „gyorsan aláásta az 1982-84-es eredményeit”.⁸⁴⁵

A Házi jelentésében összegyűjtött források éppúgy nem festenek hízogó képet Magyarország gazdaságáról,⁸⁴⁶ mint ahogy a kongresszusi jelentés sem dicséri az MNK belpolitikai gyakorlatát. Ha összevetjük fenti iratok keletkezését (1987. február és március) Simons budapesti látogatásának időpontjával (1987. április) relevánsnak tűnik, hogy Hornék a Magyarországot érintő amerikai kritika miatt fejezhették ki csalódottságukat.⁸⁴⁷ Ezt erősíti az

⁸³⁹ Eredeti szövegkörnyezetében: „A gazdaság nehéz helyzetben van, s a kormány nem tudott hatékonyan foglalkozni a felmerülő nehézségekkel és a reform kérdéseivel.” uo.

⁸⁴⁰ MOL KÜM TÜK 4-519 002060

⁸⁴¹ uo.

⁸⁴² uo.

⁸⁴³ A becslés meglehetősen pontos volt. 1987 végére az államháztartás bruttó adóssága 67.2% volt.

Az MNB füzetek 1998/5. számában közölt adatok alapján.

http://www.mnb.hu/Kiadvanyok/mnbhu_mnbfuzetek/mnbhu_MF1998_5

⁸⁴⁴ MOL KÜM TÜK 4-519 002060

⁸⁴⁵ uo.

⁸⁴⁶ Későbbi dokumentumokból is kiviláglik, hogy az amerikai külügyet aggasztotta a magyar gazdaság pályája. 1987 novemberének második felében az V. Területi Főosztályról Horváth Ernő Thomas Simonsnál tett látogatást, s a megbeszélésükről készült feljegyzésben ez szerepel: „Partnerem, utalva arra, hogy mind a politikai, mind a gazdasági körökben sok a kérdőjel a magyar gazdasági helyzettel és a kormányprogram végrehajtásával kapcsolatban, ajánlotta, küldjük ki a kormány egyik angolul tudó, vezető gazdasági szakemberét konzultáns körútra.” MOL KÜM TÜK 4-144 005261

⁸⁴⁷ E közéleti meghatározásnál pontosabb képet csak a megbeszélés résztvevői adhatnának, lévén a külügyi jelentésben nem szerepelnek konkrétumok.

a tény is, hogy 1987 folyamán a magyar–amerikai diplomáciában nemhogy zavar nem volt, de a jövőt tekintve előrelépések történtek 1986 állóvizéhez képest.

1987. március 15-27. között Szűrös Máttyás az országgyűlés külügyi bizottságának elnökeként járt az USA-ban, meghívója Dante Fascell a kongresszus külügyi bizottságának elnöke volt.⁸⁴⁸ Szűrös az SD-ből George Shultzcal, John C. Whiteheaddel és Rozanne Ridgwayjel tárgyalt, illetve – mások mellett – találkozott George Bush alelnökkel, és Paul Freedberggel, a kereskedelmi miniszter helyettesével is.⁸⁴⁹ Az adminisztráció tagjain kívül Szűrös megbeszéléseket folytatott Henry Kissingerrel, Zbigniew Brzezinskivel, Arthur Schneier Rabbival és Ed Kochhal.⁸⁵⁰ A jelentésben szereplő, Magyarországot érintő legfontosabb megállapítás John C. Whiteheadhez kapcsolódik: „Whitehead külügyminiszter helyettes vezetésével határozottabb folyamat kezdődött el, amelynek elsődleges kedvezményezettje Magyarország és Lengyelország.”⁸⁵¹ A korábban a keleti blokkot érintő amerikai külpolitikáról elmondottakat megerősítő sorok mellett a dokumentum meghatározóan a gorbacsovi vezetéssel és reformokkal foglalkozik. A jelentés szerint Szűrös tárgyalópartnerei mindkettőt illetően igen szkeptikusak voltak. A magyar dokumentumban Shultztól idézettek szerint: „A gorbacsovi reformok eredményességével kapcsolatban kételyeit fejezte ki. Hruscsov széleskörű reformját is megállították, s Gorbacsov főtitkár talán még a korábinál is összetettebb nehézségekkel szembesül.”⁸⁵² Brzezinski ugyanezt erősítette meg, míg Kissinger úgy látta: „Gorbacsov a reformfolyamatokat nem a demokrácia fejlesztése, hanem a Szovjetunió egyértelmű megerősítése céljából indította el.”⁸⁵³ Azaz az amerikai külpolitika mérvadóit szerint a *glasznosztj* és *peresztrojka* egyértelműen a Szovjetunió belső megerősítését, és nem valamiféle liberalizációt és demokratizálódást céloztak;⁸⁵⁴ ráadásul e reformok végigvitele távolról sem tűnt biztosítottnak (kimondatlanul: Gorbacsov pozíciójával együtt).

Két hónappal később, Aczél György 1987. májusi amerikai látogatása során ugyanezen téma további aspektussal bővült. Az Indiana Egyetem elnökének, John W.

⁸⁴⁸ MOL KÜM TÜK 4-13 001102/2

⁸⁴⁹ uo.

⁸⁵⁰ uo. Némi maliciózussággal: fenti személyek szinte már-már 'kötelezően' tűnnek fel a legkülönbözőbb rendű és rangú magyar látogatások rezüméiben. Úgy tűnik erre az időszakra kialakult egyfajta protokoll, kikkel lehet, célszerű vagy/és kell találkozni az Egyesült Államokban.

⁸⁵¹ uo.

⁸⁵² uo.

⁸⁵³ uo.

⁸⁵⁴ Helmut Sonnenfeldt (a KÜM TÜK anyagban H. Sonnenfeld), aki Nixon idején az NSC egyik vezetőalakja volt, úgy fogalmazott, hogy „a Nyugat szimpátiával vegyes óvatosságot tanúsít, egyrészt mert a 'glasznosztj' szelektív, másrészt mert felülről és nem a legszélesebb néprétegekből jön.” MOL KÜM TÜK 0045724-138

Ryannek a meghívására kiutazó 'kultur pápa' útján többen felhozták a magyar minta esetleges szovjet adaptációjának kérdését.⁸⁵⁵ „Az amerikai beszélgetőpartnerek minduntalan fölvetették a magyarországi és a Szovjetunióbeli reform összefüggéseinek kérdését, szemben a korábbi állapottal, amelyben az érdeklődés mindig Magyarország és a Szovjetunió különbözőségére utalt.”⁸⁵⁶ Az Aczéllal tárgyaló Armand Hammer ehhez kapcsolódva megismételte saját korábbi álláspontját, mely szerint: „[...] Gorbacsov, aki jól ismeri a magyar helyzetet, a magyarországihoz hasonló rendszer kialakítására törekszik, mivel tudja, hogy Magyarország sikeres szocialista ország.”⁸⁵⁷ Hammer megközelítése a kevésbé meglepő, hiszen ő, mint láttuk, már 1985-ben azt mondta, hogy a Szovjetunióknak olyan irányába kell elmozdulni, mint amilyen a magyar modell.⁸⁵⁸ Az általános érdeklődés ezen lehetőség iránt azonban újdonságot jelent.

Az 1980-as évek közepére az amerikai külpolitikában általánosan elfogadottá vált a nézet, hogy Magyarország, pontosabban a Kádár-rendszer, metódusaiban és *modus vivendi*jében eltér, s egyben kiemelkedik Kelet-Európa szovjet szatellit államai közül. A szovjet birodalomépítés és működtetés logikájából fakadóan azonban soha, senki sem gondolta korábban, hogy felmerülhet bármely, a direkt szovjet irányvonalon túli gyakorlat moszkvai importja. Mint láttuk, az NSDD 75 B részének 3/a pontja is a Moszkvától, a Kreml irányvonalától való eltérés mértékének függvényében kívánta kelet-európai kapcsolatait preferálni, ezzel *de facto* elismerve, hogy a keleti blokkban alapvetően csak a szovjetek által jóváhagyott politikai irányvonal létezhet. Az, hogy 1987-re ez megváltozott, a gorbacsovi kurzushoz köthető: a szovjet pártfőtitkár belátta, hogy a Szovjetunió megmentéséhez, a kommunista rendszer, s egyszersmind a birodalom fenntartásához változásokra van szükség.⁸⁵⁹ A gorbacsovi reform azonban már jelszavaiban is inkább a politikai változásokra koncentrált, ráadásul e hangzatos szavaktól a tettek messze elmaradtak. A gazdaság felülről való átalakítását nem sikerült végrehajtani; az eleve kudarcra volt ítélve a bürokrácia és a helyi hatalmasságok önös érdekeinek útvesztőiben,⁸⁶⁰ a szovjetizált orosz néplélek

⁸⁵⁵ MOL KÜM TÜK 4-13 00951

⁸⁵⁶ uo.

⁸⁵⁷ uo.

⁸⁵⁸ MOL KÜM TÜK 4-16 005395

⁸⁵⁹ Jól jellemzi a ma sokak által szociáldemokrataként aposztrofált, s az ebbe az attitűdbe helyezkedő Gorbacsovot, hogy végül a birodalmi eszmét is hajlandó volt föladni, csak hogy (megpróbálja) a Szovjetuniót egyben tartani.

⁸⁶⁰ Ahogy a ma cégbirodalommal bíró oligarcha, Alexandr Szmolenszkij elmondta, az 'alapíts szövetséget' felsőbb utasítása végül az ügyeskedőknek és a jó politikai kapcsolatokkal bíróknak kedvezett: busás hasznot hozva keveseknek, ám érintetlenül hagyva a szovjet társadalom és a gazdaság szerkezetét. Hoffman, David E., *Oligarchák – Erő és hatalom az új Oroszországban*, Budapest, Századvég Kiadó, 2005. 71.

bugyraiban.⁸⁶¹ A magyar modell szovjet alkalmazásának amerikai felvetése tehát jelentős mértékben naivitást tükröz, ám egy a magyar–amerikai diplomáciában Budapest számára hasznos naivitást. A magyar modell követhetőségének retorikája beépült a bilaterális dialógus kontextusába, s innentől annak visszatérő, tudatos elemét jelentette.⁸⁶²

Amerikai részről azonban más szempontból is lehetőséget láttak Budapestben; többen a nyugati minták meghonosításának lehetséges próbaterepeként gondoltak rá. 1986-ban, Havasi és Kapolyi útján vetették fel először egy budapesti menedzserképző intézet létrehozását.⁸⁶³ Az ötletet, mely a dokumentumok szerint John C. Whiteheadtól származott és Soros György patronált, mások mellett Mark Palmer, illetve Stephen Rhinesmith,⁸⁶⁴ Reagan amerikai – orosz ügyekért felelős külön megbízottja propagálta.⁸⁶⁵ A majd 1988-ban létrehozott vegyesvállalat,⁸⁶⁶ és 1989-től működő a Budapesti Menedzserképző Iskola 1987-ben még csak terv volt, ám egy korábban elképzelhetetlen terv. Nemcsak politikailag, de gazdaságilag is. Menedzserekre egy szubvencionált tervgazdaságban semmi szükség nincs, létezésük csak egy eredmény és profit orientált világban nyer értelmet. A menedzserképző létrehozásának gondolata azt jelzi, hogy amerikai, politikai és üzleti értékelés szerint is, ebbe az irányba volt várható elmozdulás Magyarországon.

Az 1987-es elképzelések szerint az intézet 90-95%-ban magyar lett volna, melyhez az amerikaiak a szakembereket és a tudást biztosították volna, miközben „a menedzserképző vegyesvállalat célja a felső és felsőközép vezetők képzése lenne a stratégiai tervezés, a marketing, a nemzetközi pénzügyek, az információrendszerek területén”.⁸⁶⁷ E vázolt intézmény iránt, melyhez hasonló a szocialista országok közül csak Kínában működött, ekkor az IBM, a Pepsico, a Bechtel és a 3M mutatott érdeklődést.⁸⁶⁸ Tiszteletbeli elnöknek Armand Hammert kérték volna fel, úgy, hogy az közben részben finanszírozza az intézményt.⁸⁶⁹ A szerződés aláírásakor, 1988 novemberében végül egy magyar–amerikai – olasz vegyesvállalat

⁸⁶¹ A magántulajdon és az ahhoz kapcsolódó egyéni érdek fogalmát az európai értelemben nélkülöző orosz parasztságot, illetve a belőle erőszakkal kinevelt szovjet munkásréteget óriási szakadék választotta el magyar társaitól. Magyarországon 1948-at követően is csak rövid periódusban létezett kizárólag közösségi tulajdonra és termelésre építő rendszer.

⁸⁶² Hogy a magyar párt elit, illetve a külpolitika irányítói valóban hittek-e ebben, kérdéses, ám a megismerhető külügyi anyagok bizonyítják e retorika ismétlődő alkalmazását.

⁸⁶³ MOL KÜM TŰK 4-7 003964 – 003964/4

⁸⁶⁴ Rhinesmith 1986-87-ben töltötte be azt a posztot, korábban, mintegy 10 évig a Világbank egyik vezető tanácsadója volt. <http://www.mercersignatureevents.com/event4/speakers1.html>

⁸⁶⁵ MOL KÜM TŰK 4-7 003964 – 003964/4

⁸⁶⁶ Az MTV 1988. november 11-én adott hírt a vegyesvállalat alapításának aláírásáról.

<http://kereso.nava.hu/document/show/id/339954>

⁸⁶⁷ MOL KÜM TŰK 4-7 003964 – 003964/4

⁸⁶⁸ uo.

⁸⁶⁹ Magyar részről Demján Sándort, Ránki Zsuzsát és Borka Zoltánt kívánták bevonní. uo.

jött létre, melyben a Magyar Hitel Bank, a Gazdasági Kamara, a Szenzor Szervezési Vállalat, a Soros Alapítvány, a milánói kereskedelmi kamara, és a torinói San Paolo di Torino Bank voltak az alapítók, míg támogatói közt ott volt a Rockefeller Foundation is.⁸⁷⁰ A Budapesti Menedzserképző Iskola 1989-től Budafokon a volt Törley-villában működött; hallgatói a kétszer hat hónapos stúdium egyik felét Magyarországon, a másik felét Angliában folytatták, s ezért nem kevesebb, mint 600.000 forintot kellett fizetniük.⁸⁷¹ Az intézmény végső megvalósulásában Soros György vált kulcsfigurává, nemcsak azért, mert már 1987-ben 50.000 dollárt investált⁸⁷² (és további 100.000 dollárt ígért) annak létrehozására,⁸⁷³ hanem mert a korabeli magyar feljegyzések szerint latba vetette személyes kapcsolatait is, még hozzá igen sikeresen. Jól jelzi ezt, hogy Philip M. Kaiser, korábbi budapesti amerikai nagykövet ekkor már Soros egyik főtanácsadója volt,⁸⁷⁴ illetve hogy Rhinesmith lemondva kormányzati pozíciójáról, 1987 novemberében csatlakozott a menedzserképző beindításán munkálkodó csapathoz.⁸⁷⁵

A minden vonalon (újra-)dinamizálódó magyar–amerikai kapcsolatokban tehát egyre több, az MNK számára kiaknázható lehetőség tűnt fel; olykor a már 'jól bevált vonalak' működtetésének folyományaként. A bilaterális kapcsolataiban a vallási felekezetekkel való kapcsolatra (is) mint eszközre tekintő politika fősodrába tökéletesen beleillett Arthur Schneier rabbi 1987. március eleji látogatása. Schneier a Lelkiismeret Felhívása Alapítvány (Appeal of Conscience Foundation)⁸⁷⁶ elnökeként nemcsak Miklós Imrével, az ÁEH vezetőjével

⁸⁷⁰ <http://kereso.nava.hu/document/show/id/339954>

⁸⁷¹ A hallgatók között ott voltak a Fidesz és az SZDSZ későbbi prominensei is.

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:AHKqzHjhaTgJ:www.mancs.hu/index.php%3FgcPage%3D/public/hirek/hir.php%26id%3D14718+budapesti+menedzserk%C3%A9p%C5%91+soros+gy%C3%B6rgy&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&source=www.google.hu>

⁸⁷² MOL KÜM TŰK 4-7 003964 – 003964/4

⁸⁷³ uo. 1988. január 30-án Soros létrehozta a Kelet-Nyugati Gazdasági Intézetet (East-West Management Institute – EWMI), melynek célja a nyugati mintájú civil társadalom és piacgazdaság létrejöttének proponálása és előmozdítása volt. Budapesten az EWMI tanácsadói bizottságának elnöke a Grósz kormány minisztertanácsának gazdasági ügyekkel foglalkozó elnökhelyettese, Medgyessy Péter lett; mintegy jelezve, hogy az intézet együttműködésre törekszik az új politikai establishmenttel. MOL KÜM TŰK 4-70 00786 – 00786/3

⁸⁷⁴ Kaiser ebbéli minőségében 1987 júniusában megpróbált találkozni Kádárral, de Kovács László Pozsgayt, Szűröst és Bereczet javasolta helyette. MOL KÜM TŰK 4-13 003256

⁸⁷⁵ Az 1987. november 18-i jelentés szerint Stephen Rhinesmith „a hétvégén Soros Györggyel folytatott megbeszélés után adta be azonnali lemondását”, „hogy nagyobb részt tudjon vállalni a magyarországi Management-intézet (sic!) előkészítésében, beindításában”. MOL KÜM TŰK 4-109 005254

⁸⁷⁶ Az 1930-ban Bécsben született, a holokauszt poklát Budapesten átvészelve, majd 1947-ben az USA-ba távozó rabbi 1965-ben alapította meg a Lelkiismeret Felhívása Alapítványt, mely a vallásszabadság, a vallási tolerancia és az emberi jogok ügyét karolta fel. (Munkáját magyar részről 80. születésnapja alkalmából 2010. 04. 09-én a new yorki főkonzulátuson a Sólyom László köztársasági elnök által adományozott kitüntetéssel ismerték el.) <http://www.mitortent.hu/sztori/hmnqo05/allami-kituntetes-arthur-schneier-new-york-i-rabbinak.aspx> és <http://www.appealofconscience.org/about-us.cfm>

folytatott megbeszéléseket, és Berecz Jánossal tárgyalt, de találkozott Kádár Jánossal is.⁸⁷⁷ A tény, hogy személyét a magyar pártfőtitkár fogadta (miközben Phil Kaiser három hónappal később képtelen volt hozzá bejutni)⁸⁷⁸ beszédesen jelzi, milyen súllyal bírt az amerikai zsidó felekezet a magyar politikai elit szemében. Budapesti megbeszélésük alkalmával Arthur Schneier meghívta Miklós Imrét az Egyesült Államokba, aki e felkérésnek eleget téve az év őszén több mint kéthetes körutatót tett az USA-ban. Miklós 1987. október 4-19. között a nyugati parton Los Angelesben és San Franciscóban, a keleti parton Washingtonban és New Yorkban járt.⁸⁷⁹ Körútja összefoglalója szerint találkozott Javier Pérez de Cuéllar ENSZ főtitkárral, John C. Whiteheaddel, Ed Kochkal,⁸⁸⁰ valamint minden jelentősebb zsidó szervezet képviselőivel, és a mormon egyház vezetőivel.⁸⁸¹

A névsort illetve a személyeket tekintve, láthatjuk, hogy perszonális szinten eddigre kialakult hullámszerűsége volt a magyar–amerikai kapcsolatoknak, melyben a kétoldalú dialógus a politikusok és diplomaták mellett a társadalmi és közélet szereplőinek meghatározott körében zajlott. E lassanként bővülő kör, illetve az ott zajló interakciók stabil megléte biztosította azt, hogy szemben az 1980-as évek első felének sokszor tapogatózó jellegű találkozóival mindkét fél részéről egyfajta ’munka-bizalom’ alakuljon ki a másik féllel szemben. A kölcsönös megismerés és jobb megértés tette lehetővé a kapcsolatok zavartalan kontinuitását az időnkénti zökkenők, felmerülő problémák ellenére is. Ha partnerségről az eltérő ideológiához, szövetségi rendszerekhez való tartozás, illetve az eltérő motivációk, szándékok okán nem is beszélhetünk, tény hogy 1987-re már évek óta a kölcsönös előnyökön alapuló kompromisszumok és megoldások keresése jellemezte Budapest és Washington viszonyát. Olyan metódusok és intenciók melyek a magyarországi személycseréket követően végül a legfelsőbb szintre emelték a két ország viszonyát.

⁸⁷⁷ MOL KÜM TŰK 4-281 001583

⁸⁷⁸ Kaiser egy későbbi, 1988. június 12. és 17. között lezajlott, budapesti látogatását előkészítő jelentésből tudjuk, hogy a volt nagykövet, immár a Soros Alapítvány megbízottjaként immár Bereczzel, Pozsgayval, Szűrőssel, Marjaival és Hornnal kívánt találkozni. MOL KÜM TŰK 4-10 002954

⁸⁷⁹ MOL KÜM TŰK 4-281 03004 – 003004/2

⁸⁸⁰ Ed Koch már említett varsói vizitje után 1987. január 28 és február 1-je között Budapestre látogatott. Bár akárcsak Jaruzelskivel, Kádárral sem tudott találkozni (miután meglehetősen improvizatív módon, az utolsó pillanatban, január 27-én, kért találkozót a magyar főtitkárral), mégis elismerőleg szólt Magyarországról. Igaz, szerinte „a magyarok kevésbé kommunista ellenesek mint a lengyelek”, lévén „a magasabb életszínvonalért cserébe lemondtak a hangos ellenzékiességről”, mégis egyértelművé tette, hogy véleménye szerint a két ország életszínvonal és gazdasági sikeresség tekintetében összehasonlíthatatlan. MOL KÜM TŰK 4224 0064 – 0064/5

⁸⁸¹ MOL KÜM TŰK 4-281 03004 – 003004/2 Utóbbi egyházzal a magyar külpolitikának 1987 tavaszától volt kapcsolata, miután Russel M. Nelson szívsebész, a mormon egyház 12 apostolának egyike, feleségével együtt Budapestre érkezett, ahol 1987. április 21-én Marjai József fogadta őket. A mormon egyházzal való kapcsolatot, a zsidó illetve a baptista egyházzal fenntartott kapcsolat mintájára az indirekt politikai befolyásolás miatt tartotta fontosnak a magyar külügy. MOL KÜM TŰK 4-28 004554 – 004554/1

1987. június 23-án az MSZMP KB ülésén személycseréket hajtottak végre, mely a KB-t és a PB-t egyaránt érintette.⁸⁸² 1987. június 25-26-án azután az országgyűlés ezen változásokat zárt ülésen jóváhagyta. Az fiatalítást célzó cserék legfontosabbika Grósz Károly június 25-i kinevezése volt a Minisztertanács élére, Lázár György helyére.⁸⁸³ A budapesti pártbizottság első titkára, aki 1980-tól volt a KB, 1985-től pedig a PB tagja,⁸⁸⁴ a külpolitikában újoncnak számított, 1987 előtt a MOL KÜM TÜK anyagaiban nem is szerepel. Kinevezésével azonban rögtön magára vonta a State Department figyelmét s Nadia Tongour már 1987 szeptemberében jelezte az új miniszterelnök várható 1988-as meghívását.⁸⁸⁵ Grósz Károly amerikai diplomáciai *entrée*-ja azonban jóval hamarabb megtörtént, John C. Whitehead budapesti látogatása alkalmával.

1987. szeptember 9-én Horn Gyula és Mark Palmer⁸⁸⁶ Budapesten folytattak megbeszéléseket, melyek fő témája a magyar gazdaság állapota, illetve a reformtörekvések megtorpanása volt, melyet, mint Palmer mondta, mind az amerikai kormányzati körök, mind az IBRD és az IMF vezetői aggodalommal figyeltek.⁸⁸⁷ Az amerikai nagykövet ugyanitt jelezte, hogy Whitehead külügyi államtitkár november elején Budapestre látogat.⁸⁸⁸ Mint az amerikai külügyminiszter-helyettes látogatásának későbbi irataiból kiderül, meghívója ekkor már Grósz Károly volt.⁸⁸⁹ John C. Whitehead a keleti blokk államaiban tett 11 napos körútja részeként érkezett Budapestre;⁸⁹⁰ s látogatása részben parallel zajlott az ekkor az Egyesült Államokban tartózkodó Marjai József 10 napos amerikai körútjával. Whitehead illetve Marjai tárgyalásai, a találkozók névsora és témái pontosan jelzik, hol állt és merre tartott a magyar–amerikai viszony 1987 utolsó negyedében. Whitehead legfelsőbb szinten Kádárral és Grósszal egyaránt tárgyalt, miközben találkozott Németh Miklóssal és Szűrös Mátyással, illetve megbeszéléseket folytatott Várkonyi Péterrel, Horn Gyulával, Kovács Lászlóval és Kapolyi Lászlóval.⁸⁹¹ A Magyarország későbbi történelme szempontjából is beszédes névsor jelzi, magyar részről milyen jelentőséget tulajdonítottak a külügyi államtitkár látogatásának.

⁸⁸² Ekkor lett a KB tagja Medgyessy Péter, míg a PB tagja Berecz János és Csehák Judit.

⁸⁸³ Nemcsak Lázár, de Losonczy György is távozni kényszerült posztjáról, az Elnöki Tanács éléről.

⁸⁸⁴ Az időpontok jelzik, hogy Grósz bírta Kádár és az idősebb nomenklatúra bizalmát.

⁸⁸⁵ Rejtjeltávirat 1987. szeptember 23-ról. MOL KÜM TÜK 4-14 002814/10

⁸⁸⁶ Palmer egy hónappal később Washingtonban műtéten esett át: a talpából távolítottak el rákos daganatot. A műtétet követően kemoterápiára is rendszeresen hazautazott az Egyesült Államokba, s betegsége miatt felmerült idő előtti (1988-as) távozása is. MOL KÜM TÜK 4-6 004970

⁸⁸⁷ MOL KÜM TÜK 4-14 002814/8

⁸⁸⁸ uo.

⁸⁸⁹ MOL KÜM TÜK 4-135 002484

⁸⁹⁰ A magyar jelentés az NDK-ban tett látogatását emeli ki, nem véletlenül. A szovjet frontállammal az USA 1974-ben létesített diplomáciai kapcsolatokat, ám 1987-ig a viszony meglehetősen hűvös volt. uo.

⁸⁹¹ MOL KÜM TÜK 4-135 002484/6

Whitehead Kádár Jánossal tárgyalva úgy fogalmazott, hogy „a magyar gazdasági rendszer bizonyos értelemben közelebb került az amerikai megoldásokhoz, s ennél fogva fontosnak tartják, hogy a magyar elképzelések ne valljanak kudarcot.”⁸⁹² Grósz Károlynak azt is hozzátette, hogy „az amerikai kormányzat 'egyéni' megközelítést alkalmaz a kelet-európai országok tekintetében, melyek közül Magyarország a legfontosabb az Egyesült Államok számára.”⁸⁹³ A korábbi megfogalmazások szerint „legközelebb álló” kitéletől ugyan csak árnyalatnyit tér el a Whitehead által használt „legfontosabb” jelző, ám végérvényesen, *expressis verbis* jelezte Budapest térségbeli elsőségét az amerikai külpolitikában. A november 12-15-i tárgyalásokról szóló jelentés a bilaterális kérdések tárgyalására koncentrált, így tudhatjuk, hogy szóba került a COCOM lista, valamint ennek kapcsán az amerikai felet aggasztó távol-keleti technológiai transzfer kérdése.⁸⁹⁴ Whitehead – az amerikai diplomaták közül nem elsőként – felvetette az Overseas Private Investment Corporation (OPIC) beruházás-biztosító társasággal való szerződést, hogy így tegyék vonzóbbá Magyarországot a külföldi befektetők előtt. Magyar részről (ismét) a nyugati parti konzulátus megnyitásának kérdése kapott hangsúlyt, ám Whitehead újfent csak negatív választ adott.⁸⁹⁵

Az 1987. november 8. és 17. között az Egyesült Államokban tárgyalásokat folytató Marjai József miniszterelnök-helyettes megbeszéléseiről készült feljegyzéséből eltérő tematikájú, ám szintén impozáns névsort felvonultató dialógust ismerhetünk meg. Marjai direkt politikai vonalon George Shultzcal, Collin Powelllel (Reagan utolsó nemzetbiztonsági tanácsadójaival), Tom Lantossal, John Danforth és John Heinz szenátorokkal, Samuel Gibbons és William Frenzel képviselőkkel találkozott; míg gazdasági vonalon William Verity kereskedelmi miniszterrel, Alan Greenspannel, a FED elnökével, illetve az IMF és IBRD igazgatóival tárgyalt.⁸⁹⁶ Marjai Shultz külügyminiszterrel tárgyalva úgy fogalmazott: „Látjuk a magyar reform nyomait azokban a szovjet intézkedésekben, amelyekkel a vállalatok önállóságát növelik. Érlelődik annak a felismerése is, hogy egy jelentősebb árreformot sem lehet hosszú távra kitolni. [...] Nyomatékosan hangsúlyoztam, hogy mindezek hosszú időt

⁸⁹² uo.

⁸⁹³ uo. Egy szintén 1987 őszén Budapesten járt delegáció – a képviselőház Külügyi Bizottságának tagjai – is úgy látták, hogy a régióban „Magyarország a leginkább reform orientált, rugalmas ország, amely aktívan részt vesz a nemzetközi kereskedelemben, és ahol ezzel egyidőben fokozódó politikai pluralizmusnak lehetünk tanúi.” MOL KÜM TÜK 4-50 005100

⁸⁹⁴ MOL KÜM TÜK 4-135 002484/6

⁸⁹⁵ uo.

⁸⁹⁶ A fenti névsor nem teljes, itt a legjelentősebb személyek lettek kiemelve. MOL KÜM TÜK 4-13 (további jelzet nélkül!)

felölő feladatok lesznek a Szovjetunióban. Az eredményekhez megfelelő türelem is kell.”⁸⁹⁷ Később, a kongresszus tagjaival tárgyalva, ugyanehhez a témához kapcsolódva hozzátette: „... a szovjet kezdeményezéseket üdvözljük, Magyarország már mintegy húsz évvel ezelőtt elindult ezen az úton.”⁸⁹⁸ Marjai az 1968-as új gazdasági mechanizmusra célozva nyilvánvalóan csúsztatott, hiszen annak reformjait Moszkva rosszallása miatt néhány év után leállították, ám így ismételtén megerősíthette azon amerikai premisszát, hogy a magyar modell követésre találhat a Szovjetunióban.

A korábban említett, készülő kereskedelmi törvénnyel kapcsolatos magyar aggodalmakat jelzik a Heinzcel, Frenzellel, Danforthszal és Gibbonsszal való megbeszélések,⁸⁹⁹ ahol Marjai a „nem-piacgazdaságú ország” kitétel kapcsán⁹⁰⁰ igyekezett tárgyalópartnereit meggyőzni arról, hogy Magyarország semmiképpen nem eshet annak restriktív szabályozása alá. „Tájékoztattam [Heinz-et – KJE] a kétszintű bankrendszer létrehozásáról, a már működő kötvénypiacról, a vállalati vagyonyjegyek kibocsájtásáról. Hangsúlyoztam, hogy a gazdasági tevékenység, így a beruházások finanszírozása is kereskedelmi feltételek mellett nyújtott bankkölcsönökből történik. Az állami pénzeszközök juttatása megszűnt. [...] Megjegyeztem, hogy a reformok sorozata után a magyar gazdaságot már nem sok különbözteti meg a piaczdálkodású országokétól, így nincs már alapja ’nem-piacgazdálkodású’ vagy más megjelölés alatti különleges kategorizálásnak.”⁹⁰¹ Bár a magyar gazdaságpolitikus mindent megtett, hogy meggyőzze, az 1974-es amerikai kereskedelmi törvényben feltűnt *non-market economy* (NME) terminus szigorúbb alkalmazásáért 1979 óta küzdő Heinzet, a szenátor válaszában lakonikusan emlékeztette Marjait, hogy „a forint konvertibilitásának hiánya egyenlőre mégis megkülönbözteti Magyarországot az európai piaczdálkodású országoktól.”⁹⁰²

A kereskedelmi törvény vitáiról szóló jelentésekből nem derül ki, de más forrásokból (így kongresszusi meghallgatások jegyzőkönyveiből)⁹⁰³ tudhatjuk, hogy bár Heinz és társai konzekvensen képviselték a NME kategória alkalmazását, ők maguk is tudták, hogy annak

⁸⁹⁷ uo.

⁸⁹⁸ uo.

⁸⁹⁹ A kereskedelmi törvény megalkotását figyelemmel kíséző jelentésekben már 1987 első felében javaslatként megfogalmazódott, hogy fentieket hívják meg Magyarországra, jóindulatukat elnyerendő. MOL KÜM TÜK 4-57 00696

⁹⁰⁰ E kategória szigorúbb alkalmazásának javaslata Heintztől származott, és a külügyet különösképpen aggasztotta, hogy az végül a kormány S. 490-es számú saját javaslatába is bekerült, 315. cikkelyként. MOL KÜM TÜK 4-57 00696/2

⁹⁰¹ MOL KÜM TÜK 4-13 (további jelzet nélkül!)

⁹⁰² uo.

⁹⁰³ Ilyen például a szenátus pénzügyi bizottság nemzetközi kereskedelmi albizottságának 1986. május 15-i jegyzőkönyve. <http://www.finance.senate.gov/library/hearings/download/>

konkrét, adott országra szóló definiálása sok problémát vet fel. Ráadásul, mivel többek számára nyilvánvaló volt, hogy a kapcsolódó, esetleges szankciók leginkább Kínát és Magyarországot érintenék kikapukat kívántak beépíteni. Jacob „Chic” Hecht szenátor például Kína kapcsán a „tervezett piacgazdálkodású” terminust javasolta, így kerülve meg a 315. cikkelyt,⁹⁰⁴ míg Charles A. Vanick (az 1974-es kereskedelmi törvény Jackson – Vanick kiegészítésének egyik szerzője) ugyanezen cikkely várható negatív hatásait kompenzálандó az MFN státusz több évre szóló megadását javasolta.⁹⁰⁵ Marjai tehát részben nyitott kapukat döntött: mind a kormányzat, mind a törvényhozás két háza számára világos volt, hogy az NME kategória alkalmazása nem mehet a már meglévő és működő kapcsolatok rovására.

1987 novemberének külpolitikai egyenlege így mindkét irányból pozitív volt. A magyar ügyeket láthatóan felkaroló Whitehead a magyar felsővezetés széles spektrumával találkozáva minden korábbinál egyértelműbben jelezte Budapest térségbeli primátusát, miközben alkalma nyílt Grósz személyesen is megismerni; Marjai József pedig lehetőséget kapott a magyar érdekek széleskörű képviselőre és védelmére az USA külpolitikáját meghatározni képes személyek körében. Alig három héttel a washingtoni csúcs előtt, mely végleg megváltoztatta a hidegháború, s vele a XX. század történelmét, egyetlen szocialista ország sem akarhatott volna többet, mint ilyen jó viszonyt ápolni a nagyon is közeli jövő monopol szuperhatalmával.

---

⁹⁰⁴ E javaslatot két volt elnök, Ford és Carter is levélben támogatták. MOL KÜM TÜK 4-57 00696/6

⁹⁰⁵ MOL KÜM TÜK 4-57 00696/2

XVIII. Sodrásban – A magyar–amerikai kapcsolatok a hidegháború lezárásának előestéjén, 1988-ban

„Kedveltem Gorbacsovot még akkor is, ha ő odaadó kommunista én pedig meggyőződéses kapitalista voltam.”⁹⁰⁶ ... „Hetven év kommunizmus tönkretette a Szovjetuniót, mind gazdaságilag, mind szellemileg, lelkileg. Gorbacsovnak rá kellett ébrednie, hogy az már képtelen fenntartani vagy markában tartani Sztálin gyarmatbirodalmát; a Szovjetunió fennmaradása fontosabb volt számára. Látnia kellett a gazdasági katasztrófát mellyel országa szembenézett, és arra a következtetésre kellett jutnia, hogy az már nem költhet oly sokat fegyverekre és a fegyverkezési versenyre, melyet – ahogy azt Genfben elmondtam neki – sosem hagynánk hazájának megnyerni.”⁹⁰⁷

Annak az embernek a sorai ezek, aki megnyerte, vagy másképp fogalmazva: aki képes volt az Egyesült Államokkal megnyeretni a hidegháborút.⁹⁰⁸ Reagan önéletrajzának részlete nemcsak pillanatfelvétel, történelmi állókép, de egyben egy korszak prológusa is, a legkésőbb 1948-ra kialakult világrend négy évtizeddel későbbi *de facto* lezárása. 1988-ra nyilvánvalóvá lett, hogy a szovjetek elvesztették a hidegháborút; az amerikai gazdaság maga alá gyűrte a szovjet fegyverkezési programok finanszírozását, s vele együtt Sztálin utódainak birodalmát is. A szovjetek már az év elején nyilvánosan feladták Afganisztánt,⁹⁰⁹ az év végén pedig Gorbacsov félmillió szovjet csapatkivonást jelentett be Kelet-Európából.⁹¹⁰ Új korszak kezdődött, telve válaszokra váró kérdésekkel, bizonytalansággal és feszültséggel. A „wind of change”,⁹¹¹ a változás szele volt készülöben, s vihar előtti statikusság terjedt szerte a keleti blokkban. A Szovjetunió vereségével, ha ezt sokan nem is látták, féltek beismerni, vagy épp hinni sem merték, a szovjet mintájú európai kommunizmus is bukásra ítéltetett. Ilyen helyzetben a térségbeli politikai stabilitás, sőt, maga a kontinuitás is felértékelődött, a

---

⁹⁰⁶ Reagan 707.

⁹⁰⁷ Reagan 708.

⁹⁰⁸ „A közvélemény többsége hitt Reagannek, mert hinni akart, és mert Reagan Amerika hitének és tekintélyének visszaszerzését ígérte.” A 100/1988. számú SZT ügyirat mellékletében. MOL KÜM TÜK 4 142 00 2624

⁹⁰⁹ Gorbacsov 1988 februárjában jelentette be az Afganisztánból való teljes kivonulást.

⁹¹⁰ 1988. december 7-én az ENSZ 43. közgyűlésén Mihail Gorbacsov bejelentette, hogy a genfi megbeszéléseket nem érintve, egyoldalú vállalásként, két év alatt (1991-el bezárólag) 500.000 katonát vonnak ki a keleti blokk országaiából. Beszédében kiemelte, hogy a kivonás a VSZ tagállamok közül az NDK-t, Csehszlovákiát és Magyarországot érinti a legjelentősebben.

http://www.writespirit.net/inspirational_talks/mikhail_gorbachev_talks/united_nations_address/

⁹¹¹ Utalva itt a német (akkor: nyugatnémet) Scorpions együttes 1990-es *Crzay World* („Őrült világ”) című albumának azonos című számára.

belpolitikában éppúgy, mint a külkapcsolatokban. Magyarország és az Egyesült Államok viszonyát e szempontból munkám utolsó fejezetében vizsgáljuk.

A magyar–amerikai kapcsolatok 1988-as történetének megértéséhez azonban elengedhetetlen, hogy világpolitikai ki(s egyben: vissza)tekintést tegyünk, az 1987. decemberi amerikai–szovjet csúcsot állítva fókuszba. Bár már 1985-ben Genfben megállapodtak két további csúcstalálkozóról, Gorbacsov, valószínűleg Reykjavík *interimje*, a fennálló vitás kérdések és nem utolsó sorban saját presztízse miatt, csak 1987. október 30-án, Sevardnadze által kézbesített üzenetében fogadta el a washingtoni csúcson való részvételt.⁹¹² A csúcstalálkozó középpontjában az INF szerződés megkötése állt,⁹¹³ így a középhatótávolságú, majd később a rövidhatótávolságú⁹¹⁴ nukleáris fegyvereket illetően 1987 folyamán számos, megelőző politikai egyeztetés zajlott a két fél, Shultz és Sevardnadze, Gorbacsov és Shultz,⁹¹⁵ Reagan és Sevardnadze között; részben párhuzamosan a Genfben zajló szakértői egyeztetésekkel.⁹¹⁶ Miután a két szuperhatalom vezetői a legtöbb kérdésben egyetértésre jutottak, elhárultak az akadályok Gorbacsov amerikai útja elől.

A szovjet pártfőtitkár 1987. december 7-én érkezett az amerikai fővárosba, és a washingtoni csúcson, december 8-án Reagan és Gorbacsov aláírták az INF szerződést, mely kivonásra és szétszerelésre ítélte az európai telepítésű 500 – 5.500 kilométer hatótávolságú ballisztikus és cirkálórakétákat, mind nukleáris, mind hagyományos robbanófejjel. Az

⁹¹² Reagan 697.

⁹¹³ Az egyetlen jelentősebb más téma mely szóba került a Szovjetunió kivándorlási politikája volt, ezúttal kifejezetten a zsidó kisebbséget érintő negatív diszkrimináció okán. E téma érzékenyen érintette Gorbacsovot, aki felháborodottan reagált: „Nem a bíróságon vagyok, s ön nem bíró, hogy megítéljen.” Reagan vádjaira a szovjet főtitkár az amerikaiak a mexikói bevándorlókat érintő hátrányos megkülönböztetését hozta szóba, ám Reagan jogos ríposztal válaszolt: „Nagy különbség van aközött, ha valaki ki akar jutni, és ha valaki be.” <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,966310-1,00.html>

⁹¹⁴ 1987. április 15-én Moszkvában Gorbacsov javasolta az 500 kilométernél rövidebb hatótávolságú taktikai fegyverek bevonását is e tárgyalásokba, jelezve, hogy szovjet részről nem emelnek kifogást az SDI földi telepítése ellen.

A Borhi Lászlóék által közreadott, angol nyelvű hidegháborús kronológia alapján. www.coldwar.hu/html/en/chronologies/borhi1.html

⁹¹⁵ Mark Palmer Kovács Lászlónak elmondta, hogy amerikai értékelés szerint az 1987. október 23-i, négy és fél órás Shultz – Gorbacsov megbeszélés volt a döntő. Az INF fegyverek megsemmisítésének szakaszolását ekkor amerikai javaslatra 3 évre irányozták elő, a szovjetek által javasolt 5 év helyett, miközben mindkét fél 10 éves ellenőrzési periódust javasolt (igaz, az amerikaiak évi 15 ellenőrzéssel, a szovjetek ennél jóval kevesebbel). Megegyezésre jutottak az amerikai tulajdonú, de nyugatnémet vezényletű Pershing I A rakétákról is, a megbeszéltek szerint azokat legkésőbb az INF 3 évének lejártát megelőző 15 nappal amerikai területre vonják vissza. A megrekedt START I (ekkor még csak START) tárgyalásokat és a hadászati robbanófejek kérdését illetően Gorbacsov 1988 tavaszára remélt megállapodást. A szovjet javaslat e robbanófejek számát jelentősen korlátozva 3000-3300 töltet ICBM-eken, 1800-2000-et tengeralattjárókon, 8-900-at cirkálórakétákon engedélyezett volna. MOL KÚM TŰK 4-135 004961

⁹¹⁶ Igaz, a genfi megbeszélések hetedik fordulója 1987. március 26-án megszakadt, miután a tárgyalódelegációk több kérdésben is képtelenek voltak megegyezésre jutni. www.coldwar.hu/html/en/chronologies/borhi1.html

amerikai szenátus által 1988. május 27-én jóváhagyott, és 1988. június 1-ével életbe lépő megállapodást, mely 1991. június 1-ig adott haladékot a szerződésben foglaltak végrehajtására,⁹¹⁷ Gorbacsov „a világpolitika jelentős eseményének” nevezte, míg Reagan találkozásukat olyan fordulópontként értékelte, mely „reménnyel világította be az eget minden jóakarató embernek”.⁹¹⁸

Az INF szerződés összesen 2692 fegyver megsemmisítését jelentette, 846-ot az amerikai, és 1846-ot a szovjet oldalon.⁹¹⁹ A világ akkori legkidolgozottabb, és legrészletesebb fegyverzetkorlátozási szerződésének jelentőségét azonban a számokon és a méltató szavakon túllépve is vizsgálnunk kell, hogy megértsük annak valódi jelentőségét, s hogy miért nevezte azt Reagan „a valahai legjobb csúcs”-nak.⁹²⁰ Először is, ez volt a világ első szerződése, mely nem egyszerűen korlátozta a nukleáris fegyverek számát, de valóban csökkentette is. Másodszor, az INF kifejezetten kétoldalú – tehát szuperhatalmi – szerződés volt, mely nem érintette a szövetséges és baráti védelmi képességet, így az angol és francia nukleáris arzenált; sőt, a nyugatnémetek 72 darab Pershing 1 A rakétájának kivonása is csak Kohl kancellár egyoldalú vállalása volt.⁹²¹ Harmadszor, s ez talán a legfontosabb, a szerződés következményeiben Európát érintette, azt a kontinenst, mely miatt a hidegháború kialakult. Sztálin 1944-től a világforradalom ideológiájában újraértelmezve tulajdonképpen a cári Oroszország védelmi stratégiáját követte: Kelet-Európa megszállásával bármely hagyományos katonai offenzíva kezdetét jóval a saját határaitól nyugatra tolva ki.⁹²² E szempontból a 'jaltai világrend' legnagyobb változást jelentette, hogy a két fél a potenciális európai hadszíntérről vont ki hadászati és taktikai nukleáris fegyvereket. Bár a szovjeteknek a hagyományos hadviselés terén meglévő nyomasztó európai fölénye nem változott,⁹²³ a

⁹¹⁷ <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/inf1.htm>

⁹¹⁸ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,966310-1,00.html>

⁹¹⁹ <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/inf1.htm>

⁹²⁰ Reagan 701.

⁹²¹ 1987. augusztus 26-án (másutt: 27-én) Kohl egyoldalúlag bejelentette, hogy országa lemond ezekről az eszközökről, újabb (modernebb) eszközök beszerzése nélkül.

<http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/inf1.htm>

A kancellár bejelentését az motiválhatta, hogy így is csökkentse az érdekszférák határán fekvő ország veszélyeztetettségét. E logika szerint a nukleáris fegyverek kivonása csökkentette egy elsőlépcsős vagy megelőző szovjet atomcsapás esélyét, mely a Pershingek ellen irányult volna katonai konfliktus esetén.

⁹²² Emlékeztetőül: Sztálin nem hitt az atomfegyverek erejében, életében a szovjet doktrína alapvetően a hagyományos, szárazföldi erők elsöprő erejű alkalmazására épített.

⁹²³ A NATO 1988. november 25-én ezt érintő adatokat hozott nyilvánosságra. Eszerint a VSZ 3.09 millió katonájával szemben 2.21 millió NATO katona állt, kevesebb, mint harmad annyi tankkal (51.500 VS 16.624), ötöd annyi páncélozott személyszállító eszközzel (22.400 VS 4.143). A jelentés szerint a VSZ a tüzéség és a légierő terén is a NATO fölé nőtt. www.coldwar.hu/html/en/chronologies/borhi1.html

Szovjetunió először adta jelét annak, hogy „Sztálin gyarmatbirodalmát” nem kívánja minden eszközzel és minden áron megtartani.

Nem tartozik az INF történelmi eredményeihez, de annak létrejöttében és megítélésében is kulcskérdés az SDI 1987 decemberében Gorbacsov már nem emelt akadályt a Reykjavíkban még sarkpontként szereplő⁹²⁴ amerikai tervek kivitelezése ellen. Pedig Reagan egyértelműen fogalmazott: „Folytatjuk a szükséges kutatásokat és fejlesztéseket, hogy lássuk, működőképes koncepció-e, és ha igen, alkalmazni fogjuk.”⁹²⁵ Igaz, Mihail Gorbacsov talányosan utalt Reagannek egy hasonló szovjet programra,⁹²⁶ mégis, marad a tény, hogy már nem hivatkozott az 1972-es ABM szerződés megsértésére, s nem emelt további kifogásokat. Az SDI tehát betöltötte történelmi szerepét: bár legvalószínűbben a szakértőknek volt igaza, és a rakétavédelmi pajzs a kor technikai színvonalán megvalósíthatatlan volt, és sosem működött volna; mégis, ha úgy tetszik, ez a költséges politikai blöff (mely Reagan számára sosem volt az) kényszerítette rá a szovjeteket saját gyengeségük beismerésére. Jurij Andropov főtitkársága előtt a KGB feje volt, Gorbacsov pedig az ő *protegé*-jából lett főtitkár: tudnia kellett, hogy az SDI miatt előbb-utóbb lépnie kell, engedve a hadsereg tábornokainak, de azt is tudta, hogy már régen nincs miből.⁹²⁷ Reykjavík és Washington között épp az a különbség, hogy Gorbacsov már nem próbált az erő Patyomkin látszatát fenntartva tárgyalni. Az elképesztő méretű szovjet nukleáris arzenál⁹²⁸ fenyegető volt, ám alkalmazása kilátástalan és megnyerhetetlen háborúhoz vezetett volna; a reális lehetőségek szintjén csak ennek beismerése és a kompromisszumos tárgyalás maradt.

A washingtoni csúcs további két napján, 1987. december 9-10-én jónéhány fogadás és sajtótájékoztató mellett, sor került a regionális konfliktusok áttekintésére, és a START I⁹²⁹ előkészítő megbeszéléseire is. Bár Nicaraguát, Afganisztánt és a Perzsa-öböl térségét érintve Gorbacsov távolról sem volt együttműködő, sokkal inkább kemény és elutasító, a stratégiai

⁹²⁴ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,966310-1,00.html>

⁹²⁵ uo.

⁹²⁶ Gorbacsov, miután két héttel korábban egy interjúban már célzott műholdak ellen bevethető fegyverek szovjet fejlesztésére, Washingtonban így válaszolt Reagannek: „Elnök úr, tegye, amiről azt gondolja, tennie kell. [...] Ki vagyok, hogy megmondjam önnek, mit tegyen? Azt hiszem, csak a pénzt szórja. Nem hiszem, hogy működni fog. [...] Mi más irányba mozgunk, és fenntartjuk a lehetőségét, hogy a megfelelő időben megtegyük, ami szerintünk nemzetünk legjobb érdekében áll. S úgy gondoljuk, ezt kevésbé drágán és nagyobb hatékonysággal tehetjük.” uo.

⁹²⁷ A minden más titkosszolgálattal összevetve is elképesztő sikerrel kémkedő KGB vezetőinek nem lehetett kétségük a reális erőviszonyok felől; Andropovnak – mint láttuk – biztosan nem volt.

⁹²⁸ A szovjet nukleáris arzenál 1986-ra érte el csúcspontját: 45.000 bevethető hadászati és taktikai eszközzel (az amerikai csúcs 32.040 volt, 1966-ban). <http://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>

⁹²⁹ Reagan 1982. június 29-i, genfi javaslatát eleinte SALT III-ként is emlegették.

arzenált érintő megbeszélésekre két napon is sor került,⁹³⁰ megelőlegezve az 1991-es szerződést.⁹³¹ A két államférfi immár partnerként viselkedett,⁹³² jobban megismerve és megértve a másikat: „A kapcsolatokban megmutatkoznak az egymással szembeni bizalom kezdeti jelei, bár a meghatározó – bevallottan is – ’a szoros ellenőrzésen nyugvó bizalom’.”⁹³³

Utóbbi idézet, mely Házi Vencel 1988. január 17-i összefoglaló jelentéséből való, is jelzi, hogy Washingtonban előrelépés történt, elmozdulás egy immár többesélyes jövő felé: „Ez alapvető kérdések – biztonsági doktrínák, szövetségi rendszerek működése – újragondolását követeli meg. [...] A felek a csúcstalálkozó tapasztalatai szerint eljutottak azokhoz a pontokhoz és alapkérdésekhez – SDI, ABM értelmezése, emberi jogok intézményesítése -, melyek áthidalásához újabb jelentős és kölcsönös kompromisszumokra lenne szükség.”⁹³⁴ A változás s annak szükségszerűsége tehát evidenciaként tűnt fel, ám homály fedte annak módját, mikéntjét. A ’hogyan’-ra adandó válasz keresése kiviláglik a MOL KÜM TÜK az Egyesült Államokra vonatkozó iratanyagából: az általam vizsgált periódusban mind mennyiségében, mind terjedelmében 1988-ban keletkezett a legtöbb, az USA és a Szovjetunió viszonyát részleteiben vizsgáló dokumentum.

„Szovjet részről az utóbbi időben különösen markánsan érzékelik, hogy az amerikaiak fokozott érdeklődést és figyelmet tanúsítanak a szövetséges szocialista országok egymás közötti kapcsolatai iránt. Elsősorban azt tanulmányozzák, hogy a szovjet peresztrojka és glasznosztj milyen hatást vált ki az európai szocialista országokban. Ennek az a magyarázata, hogy az új szovjet politika igazi próbakövének ezeket az országokat tartják, mert szerintük ott fog eldőlni a gorbacsovi kurzus sikere vagy kudarca.”⁹³⁵ Hogy a moszkvai külügy munkatársának szavai a vezetőcserékre, a szocialista pártokon belül, vagy a szélesebb társadalmi rétegekben végbemenő változásokra, liberalizációra vonatkoznak-e, nem egyértelmű. Egyértelműek viszont a jelentésben névtelen külügyérnek a változások esetleges konzekvenciáira vonatkozó megfogalmazásai: „Az amerikai vezetés egyes körei ugyanis arra számítanak, hogy a Szovjetunióban végbemenő változások különböző okok miatt súlyos

⁹³⁰ Reagan 701.

⁹³¹ Reagan arra számított, hogy a START I-et a moszkvai csúcson már alá tudják írni, de erre végül nem került sor. A szerződést előkészítő delegációk több kérdésben képtelenek voltak megegyezésre jutni; szovjet részről főként az amerikai vízi és légi indítású cirkálórákéták kérdése jelentett problémát. Reagan 705.

⁹³² A *Time* magazin beszámolójának végén óvva intett attól, hogy olvasói a Reagan megfogalmazásában „tökéletesen más kapcsolat”-nak túl nagy jelentőséget tulajdonítsanak, ismervé a szovjeteknek a II. világháború óta folytatott politikáját. Igaz, a cikk szerint Gorbacsov személye egyben esélyt is jelentett. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,966310-1,00.html>

⁹³³ MOL KÜM TÜK 4-10 00500

⁹³⁴ uo. A doktrínák és szövetségi rendszerek újragondolásának felvetése is jelzi, hogy az INF milyen jelentőséggel bír.

⁹³⁵ 1988. február 4-i rejteltávirat Moszkvából. MOL KÜM TÜK 4 10 0500/1

nehézségeket, feszültségeket és megrázkódtatásokat válthatnak ki a szocialista országokban. Olyan fejlemények is bekövetkezhetnek, melyek visszahatásaként a Szovjetunióban lévő keményvonalasok és konzervatív erők megkísérelhetik a gorbacsovi politika megváltoztatását.”⁹³⁶ Azaz a Gorbacsov pozícióit mindig is törekenynek tartó⁹³⁷ amerikai külpolitika immár a Kelet-Európában beinduló folyamatok bizonytalan kimenetele, s az azok által kiváltott, ugyanilyen bizonytalan, szovjet reakciók miatt is aggódhatott.⁹³⁸ Moszkva saját, szövetségeseihez szóló interpretációjában sem a washingtoni, sem a későbbi moszkvai csúcspont nem jelentett végső áttörést. Miközben érzékeltették, hogy az új helyzetben a szovjet külpolitikának „most több szempontból nehezebb dolga van, mivel a korábbi években bizonyos tekintetben jóval egyszerűbb volt az akkori elzárkózottabb és merevebb politikát képviselni”,⁹³⁹ egyszersmind egyértelművé tették, hogy a maguk részéről „egyáltalán nem tartják visszafordíthatatlannak az utóbbi évek pozitívumait, a két ország közötti kapcsolatokban és ezen folyamatok megszilárdulása még nem érte el azt a fokot, hogy ne lehetne megszakítani.”⁹⁴⁰

Az amerikai szuperhatalmi politikát érintő, fenti szovjet értékeléstől eltérő, árnyaltabb megfogalmazásokat találunk a direkt amerikai forrásokra támaszkodó magyar külügyi jelentésekben. Házi Vencel 1988. januári összefoglalója szerint Washingtonban ekkor több megközelítés is létezett a szovjetekkel, s így a kétoldalú tárgyalások eredményeivel kapcsolatban. A képviselők, szenátorok, kormányzati tisztviselők és politológusok véleményét összegző jelentés három főbb csoportba sorolta ezeket. Az első, legszkeptikusabb csoportba azok tartoztak, mint Cap Weinberger vagy Perle Adelman, akik úgy látták, hogy a „Szovjetunióban a változások minden területen a felszínen mozognak”, s az „továbbra is erőteljesen fegyverkeznek”.⁹⁴¹ A második csoport pragmatikus konzervatívjainak és demokratáinak véleménye szerint „a Szovjetunióban ténylegesen érzékelhető változások

⁹³⁶ uo.

⁹³⁷ Mint korábbi jelentésekből láthattuk, Kissingertől Palmerig sokan fogalmaztak meg kételyeket mind Gorbacsov, mind politikájának hosszú távú túlélésével kapcsolatban. Míg megfogalmazásaikat a szovjet oligarchia működésének (például Berija vagy Hruscsov bukása) ismerete indukálta, addig ilyen irányú féltelmeiket az 1991. augusztusi puccs visszamenőleg is igazolta. 1991. augusztus 19-21. között Gorbacsovot épp saját korábbi szövetségesei és az általa felemeltek – a „Nyolcak Csoportja” – árulták el, s vetették házi őrizetbe. Bár túlélte e durva incidenst, politikailag nivellálódott, s ez vezetett 1991. augusztus 24-i, a főtítkári tisztségéről való lemondásához.

⁹³⁸ Nem véletlen, hogy 1990-től a 2000-es évek elejéig Hollywood szupersztárokot felvonultatva, kasszasikerek sorában – mint amilyen *Az utolsó esély* vagy *A rettegés arénája* volt – jelenítette meg a hazája nagyságát katonai puccsal, és az atomfegyverek megszerzésével helyreállítani kívánó renegát tábournok kliséjét.

⁹³⁹ 1988. szeptember 15-i rejtjeltávirat szovjet tájékoztatásról. MOL KÜM TÜK 4-10 00500/8

⁹⁴⁰ uo.

⁹⁴¹ MOL KÜM TÜK 4-10 00501

mennek végbe, de ezek ma még nem elég meggyőzőek se a kül- se a belpolitikában.” Házi összefoglalója szerint az e csoportba tartozók úgy ítélték meg, hogy „a gorbacsovi törekvések őszinték és jószándékúak, de következetes végrehajtásuk útjában számos belső akadály tornyosul.”⁹⁴² A harmadik csoportban a pozitív irányban elfogult, bizakodó liberális szakértők és a – Házi szerint – demokrata többség véleményét találjuk: „[...] a Szovjetunióban korszakos változások jelei tapasztalhatóak, s a kérdések többségében a mai szovjet gyakorlat egyszerűen összehasonlíthatatlan a négy-öt évvel ezelőtti helyzettel”, melyből kifolyólag az Egyesült Államoknak „nem csupán alkalmazkodnia kell ezekhez, hanem sajátos eszközeivel elő is kell segítenie a változásokat”.⁹⁴³

Házi Vencel jelentését a szovjet véleményekkel párhuzamba állítva és összevetve jó közelítést kapunk arról, hogyan látta Washington a Moszkvában zajló változásokat, a megindult folyamatok irányát, lehetőségét és esélyeit. Az orosz történelemben – IV. Rettegett Iván óta – mindig is személyhez kötött, felülről vezényelt változások fókuszában ezúttal Gorbacsov állt,⁹⁴⁴ s annak kérdése, képes-e reform orientált politikai irányvonalát Szovjetunió szerte érvényre jutatni, illetve továbbfejleszteni. Amerikai szemmel nézve Gorbacsov túlélése egyszersmind a Reykjavík utáni amerikai tárgyalási pozíciók záloga is volt, hiszen egy keményvonalas váltás legalábbis a tárgyalások megrekedését hozta volna magával, ha nem rosszabbat. Az USA-ra vonatkozó KÜM TÜK iratokban újdonság, hogy fenti véleményeket és latolgatásokat a keleti blokkot és annak jövőjét mérlegelő amerikai értékelésekkel együtt rögzítették. Korábban a szovjet és amerikai viszony tárgyalása elvált az Egyesült Államok kelet-európai politikájának, illetve a térség egyes kommunista országaival fenntartott viszonyának tárgyalásától. 1988-ban azonban e kettő összekapcsolódik, egyszerre jelezve a gyorsuló változásokat, illetve a komplexebbé vált regionális kérdéseket. Gorbacsov az INF aláírásával immár a retorikán túllépve, tevőlegesen is jelezte, hogy hajlandó egy, az USA által is óhajtott irányba elmozdulni, s ez Washington az amerikai külpolitikai premisszákat, illetve az egyes országok szerepének újragondolására készítette, a Kelet-Európa államaival való kétoldalú interakció kibővítése mellett.⁹⁴⁵

---

⁹⁴² uo.

⁹⁴³ uo.

⁹⁴⁴ David E. Hoffmann szerint a szovjet társadalomban kulcsszó volt a *szvjazi*, a „kapcsolatok”, és a *blat* „lenyúlni, szajrézni”. A kiterjedt korrupcióra és a hiánygazdaságra utaló szavak fölé azonban mindvégig oda magasult – és magasul mindmáig – egy harmadik fogalom, a „*hozjain*” vagy *Hozjain*, a „*gazda*”/”*Gazda*”, aki a bojárok, s még inkább a cárok mintájára személyében képes uralni és irányítani az alatta állókat. Hoffmann 26. és 85.

⁹⁴⁵ A szuperhatalmi párbeszéd felélénkítése és érdemivé válása nem jelentette a térségben már meglévő, jól működő, kétoldalú kapcsolatok, így a amerikai–magyar reláció háttérbe szorulását. Igazolja ezt egy John C.

„A szovjetunióbeli változások, a nagyhatalmak viszonyának javulása, a kisebb szocialista országokon belül kibontakozó reformfolyamatok és a lengyelországi konszolidáció hatására az amerikai külpolitikában erősödik az igény a Kelet-Európa-politika és a differenciálási kritériumok átértékelésére: a fejlemények összhatásukban megváltoztatják az egyes kelet-európai országok fontossági sorrendjét. Az amerikai kormányzat a térséget ma potenciális válság-övezetnek (sic!) tekinti; ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nem a robbanásban hanem a viszonylagos stabilitás mellett végbemenő radikális, intézményes változásokban, a politikai pluralizmus térhódításában érdekelt, tevékenységével ezt kívánja elősegíteni. Az USA számára döntő mérce az emberi jogok érvényesülése, az ellenzék közéleti működésének engedélyezése, a gazdasági liberalizáltsági fok.”⁹⁴⁶ Az utolsó kitételektől eltekintve az 1988. július 7-éről származó összefoglaló olyan új irányba mutat, melyre korábbi dokumentumokban nem találunk precedenst: Kelet-Európa egésze possibiliális válságövezetként jelenik meg, melyben fennáll a társadalmi robbanás veszélye. Ez, a kommunizmus addigi négy évtizede alatt legfeljebb egy-egy ország – Magyarország (1956), Csehszlovákia (1968), Lengyelország (1981) – kapcsán kerülhetett szóba (illetve: történt meg), a térséget átfogóan érintve nem. Az 1988-as amerikai prognózis azonban implicit módon dominó effektusra utal, hiszen konkrét rezsimek helyett a keleti blokk általános válságáról beszél; ráadásul felveti az intézményes keretek radikális, békés vagy erőszakos úton való megváltoztatásának lehetőségét.⁹⁴⁷

A kommunista rendszerek általános válsága és a küszöbön álló változások elemzése nemcsak a hivatalos amerikai külpolitikát foglalkoztatta, de az USA és a nyugati világ tágabban értelmezett politikai közvéleményét. Zbigniew Brzezinski 1988. április 16-án, Indonéziában, egy dzsakartai konferencián fejtette ki véleményét e témáról. A volt nemzetbiztonsági tanácsadó külön tárgyalta a Szovjetuniót, Kínát és Kelet-Európát, ám az e rendszereket érintő válság alapokaiként egységesen az állam és a párt összefonódását, a kiterjedt bürokráciát, a társadalmi spontaneitás és kreativitás elnyomását jelölte meg.⁹⁴⁸

Whiteheaddel 1988. február 12-én elköltött ebédéről szóló rejtjeltávirat is: „Whitehead megfogalmazásából kitűnt, hogy az USA – SZU kapcsolatok kiteljesedése, a Lengyelországhoz fűződő szálak érezhető erősödése mellett sem szorult háttérbe Magyarország az amerikai külpolitika tükrében.” MOL KÜM TÜK 4-14 00209/2

⁹⁴⁶ MOL KÜM TÜK 4-10 00501/2 Ugyanebben a témában egy korábban már idézett szovjet összefoglaló így fogalmaz: „Aktívabbá vált az USA [...] az európai szocialista országok vonatkozásában is, amelyekkel szemben egyfajta 'új differenciálási politikát' folytat.” MOL KÜM TÜK 4-10 00500/8

⁹⁴⁷ Összecseng mindez a magyar történész társadalom prominenseinek véleményével. Botos Katalin, Horváth Miklós, M. Kiss Sándor és Okváth Imre is úgy vélik, a politikai történéseket értő figyelemmel követő, illetve abban aktívan résztvevő értelmiségiek számára 1988-ban világossá vált, hogy Magyarország sorsdöntő változások előtt áll. Bizonytalan kimenetelű, ám bizonyosan bekövetkező változásokkal nézve szembe.

⁹⁴⁸ MOL KÜM TÜK 4-10 002809

Brzezinski, már nem aktív politikusként, megtehetette, hogy a hivatalos megfogalmazásoktól eltérően és nyíltabban fogalmazzon. Kijelentette, hogy „a Szovjetunió gyakorlatilag megszűnt az USA riválisa lenni”, s hogy a *peresztrojka* Gorbacsov minden erőfeszítése ellenére kudarcra van ítélve, mert „teljesen ellentétes a párt hagyományaival és jelenlegi szerepével”.⁹⁴⁹ Hozzátette azt is, hogy „a soknemzetiségű Szovjetunióban egy igazi gazdasági és politikai decentralizáció a nemzeti törekvések zsilipjeit is kinyitná, ami az ország politikai egységének felbomlásához vezetne.”⁹⁵⁰ Kelet-Európáról értekezve, a megelőzően idézett összefoglalóval egyetértésben, rámutatott, hogy „kívánatosabb a lassú, de visszafordíthatatlan reformok folyamata”, mert „a forradalmi jellegű gyors változások – elsősorban a meglévő *status quo*-t veszélyeztető – nemzetközi hatásai miatt nem szolgálják az USA érdekeit.”⁹⁵¹ Brzezinski a térség országait sújtó problémák alapján sorrendet is felállított: a legproblémásabbnak Romániát, majd Lengyelországot ítélte; Magyarország középen helyezte el, mögötte Csehszlovákiával; a legproblémamentesebbnek Jugoszláviát ítélte. Ha e sorrend a későbbi történések ismeretében téves is volt, a Szovjetunió felbomlásáról általa mondottak végül tételesen helytállónak bizonyultak.⁹⁵²

A prognózisában legpontosabb, a keleti blokk jövőjére vonatkozó, külügyi összefoglaló 1988 októberének végéről származik, melyben ismét a washingtoni magyar nagykövet összegzi amerikai források véleményét.⁹⁵³ Ebben – is – szerepel, hogy a Gorbacsov által felgyorsított változások Kelet-Európában „a helyzet olyan mértékű radikalizálódásához vezethetnek, amely robbanással fenyeget.”⁹⁵⁴ Ezt érzékelve a térség prioritása az amerikai külpolitikában felértékelődött, az 5-6. helyről a 3-4. helyre került.⁹⁵⁵ Az összefoglaló szerint, ellentétben Brzezinski helyzetértékelésével, a térség legstabilabb országa Magyarország, míg Jugoszláviában a feszítő nemzeti ellentétek, Romániában az eszkalálódó

---

⁹⁴⁹ uo.

⁹⁵⁰ uo.

⁹⁵¹ uo.

⁹⁵² A jugoszláv etnikai ellentétek generálta polgárháború miatt evidensen.

⁹⁵³ Házi Venczel 1988. október 27-én írt a kelet-európai átalakulás lehetőségeiről. MOL KÜM TÜK 4-10 0030336

⁹⁵⁴ A jelentés, a fentebb ismertetett összefoglalókhöz hasonlóan, kitér arra is, hogy míg Jugoszláviában, Lengyelországban és Magyarországon széleskörű társadalmi igény kényszerítette ki a változásokat, addig a Szovjetunióban meghirdetett reformok a Gorbacsov köré tömörült hatalmi elithez kapcsolódtak. Miután a főtitkár személye, illetve e szűk réteg jelentette a változások kulcsát, uo.

⁹⁵⁵ Bár a jelentés nem nevezi meg az Egyesült Államok külpolitikájában legfontosabb térségeket, a Monroe-elv megfogalmazása, 1823 óta tudjuk, hogy az USA Dél-Amerikát a saját érdekszférájának tekintette, míg a XIX. század legvégére, a spanyol – amerikai háború megnyerésével, a csendes-óceáni térség vált hangsúlyossá Amerika számára. Végül a XX. század utolsó negyedére, párhuzamosan az USA olaj exportórból jelentős olaj importórré válásával, a Közel-Kelet értékelődött fel a korábbiaknál ismeretlen mértékben, hiszen az olaj tartotta/tarja fenn Amerika gazdaságát éppúgy, mint annak katonai potenciálját.

gazdasági és társadalmi problémák, Lengyelországban a rendszer talajvesztése, a tömegektől való elszakadása, és „a rendszer legitimitásának még a látszatát is nélkülöző” társadalmi bázis vákuuma vezethetett „előre nem látható mértékű társadalmi megrázkódtatáshoz”.⁹⁵⁶ „A fentiekből következően a Bush adminisztráció⁹⁵⁷ is kiemelt szerepet szán Magyarországnak, mert úgy véli, hogy az ott végbemenő – igen figyelemreméltó, de rendezett keretek között zajló – fejlődés szolgálja legjobban az Egyesült Államok érdekeit és például szolgálhat a többi ország számára.”⁹⁵⁸

Kelet-Európa későbbi történelmét ismerve, mindezek meglehetősen reális és pontos helyzetértékelésként tűnnek fel, előrevetítve 1989 és az azt követő évek viharos, és olykor véres történéseit. A Magyarország helyzetére, s részben jövőjére vonatkozó megállapítások egy egész korszakot ívelnek át, hiszen a *de facto* a Kádár rendszer idején született értékelés a rendszerváltozással/változtatással sem veszítette érvényét: a „magyar modell” nem eltűnt, hanem új értelmet nyert. Bár dolgozatomnak nem része az 1988 utáni időszak tárgyalása, éppen az általam kutatott időszak dokumentumaiból válik egyértelművé, hogy Budapest nem 1989-90-ben került a Nyugat érdeklődésének homlokterébe,⁹⁵⁹ hanem az azt megelőző évtized folyamán. Az 1980-as évek második felében már markánsan érzékelhető, különleges amerikai–magyar kapcsolatok, illetve a Washington által a térségben kiemelten való kezelés jelentették azon diplomáciai viszony eredőit, melyet az első szabad választással parlamentbe kerülő pártok, illetve az Antall-, Boross- és Horn-kormányok megörököltek.⁹⁶⁰

1988-ban azonban mindez még a jövő homályába veszett. A külpolitika irányítói mindannyian az MSZMP tagjai voltak, s a magyar külügyi gondolkodást az évtizedben kialakult metódusok és célok határozták meg. Mindezekből két, immár évek óta húzódo ügy

⁹⁵⁶ A „rendezett keretek”, áll Házi összefoglalójában, segíthették a Nyugattal való együttműködést éppúgy, mint a tőke beáramlását, illetve a belső vállalkozói szellem felerősödését. MOL KÜM TÜK 4-10 0030336

⁹⁵⁷ Bush, immár elnökként, ugyanezt ismételte meg 1989. júliusi budapesti látogatása alkalmával. Az ekkor az MDF-hez tartozó Bíró Zoltán így emlékezik vissza: „Számomra az amerikai elnök magyarországi látogatása – főként a vele való személyes találkozás az ellenzéki pártok vezetőinek körében – bizonyossá tette, hogy az Egyesült Államok minden békés eszközzel támogatni fogja a rendszerváltást, és a Gorbacsovval folytatott tárgyalásaik is ebbe az irányba mutatnak. Az elnök ugyanakkor a magyarországi ellenzéki pártok értésére adta azt is, hogy semmi olyan megmozdulást vagy magatartást nem hajlandó támogatni, amely ronthatná Gorbacsov pozícióit, illetve a tárgyalások békés és előrevivő folyamatát.”

<http://www.historia.hu/archivum/2002/0202biro.htm>

⁹⁵⁸ MOL KÜM TÜK 4-10 0030336.

⁹⁵⁹ A korszakra vonatkozó angol – magyar diplomáciát elemezve, saját forrásai alapján, Török Gábor ugyanerre a következtetésre jutott.

⁹⁶⁰ George Bush 1989-93-as elnöksége, Mark Palmer szerepe a magyar rendszerváltoztatásban (nyílt kiállása az SZDSZ mellett), illetve a késő kádári külügy 1994-es felemelkedése (Horn Gyula miniszterelnöksége, Kovács László külügyministersége) mind a politika legfelsőbb szféráiban megjelenő kontinuitást bizonyítják; egy olyan folytonosságát, melynek személyes kapcsolatokon alapuló gyökerei korábbi időkre nyúltak vissza.

emelkedett ki: a magyar pártfőtitkár washingtoni meghívása/látogatása, illetve a nyugati parti magyar képviselő megnyitásának kérdése. A magyar–amerikai kapcsolatok legfelsőbb szintre emelésének direkt akadályát Kádár elutasító magatartása jelentette; míg a nyugati parti konzulátus iránti magyar kérelmet az amerikai hatóságok vétózták meg visszatérően. 1988 közepén azonban mindkét ügy végére pont kerülhetett, amerikai részről a kettő összekapcsolásával.

Az amerikai külügy számára a KB-ban, a PB-ben, és az elnöki tanács élén, 1987 nyarán lezajlott változások után, legkésőbb John C. Whitehead 1987. novemberi budapesti látogatásával válhatott egyértelművé, hogy immár nem a hanyatló Kádárt, hanem a felemelkedőben lévő Grószt kell Washingtonba invitálni.⁹⁶¹ Erre mintegy egy fél évvel később, 1988. március 31-én került sor: Grósz washingtoni látogatásának lehetőségét Mark Palmer vetette fel Kovács Lászlónak.⁹⁶² Bár zavart okozott, hogy a nagykövet invitációja *de iure* nem számított formális meghívásnak, s így nem tudták amerikai részről pontosan kit tekintsenek partnernek, a külügy végül úgy döntött, hogy az MNK részéről az USA kormányát fogják meghívó félnek tekinteni; s a tervezés is e szellemben indult meg.⁹⁶³ A látogatás menetét illető első magyar elképzelések szerint Grósz Károly Reagan elnökkel, Bush alelnökkel, Shultz külügyminiszterrel és Michael Dukakissal, Bush demokrata ellenlábásával folytatott volna megbeszéléseket, valamint találkozott volna az IMF és IBRD vezetőivel.⁹⁶⁴ Az amerikaiak első verziója szerint Grósz látogatására július 23-24. és augusztus 4. között került volna sor;⁹⁶⁵ a látogatás Washingtonban indult volna (az utolsó ottani napra, 27-ére időzítve a találkozót az elnökkel), hogy azután New Yorkban, majd 29-től a nyugati parton folytatódjék, s végül augusztus 2-át követően a Közép-Nyugaton érjen véget.⁹⁶⁶ Ez az elképzelés azonban hamarosan megváltozott, s mind az időpont, mind a helyszínnek sorrendje teljesen átalakult, egyetlen fix pontként a Reagannel való július 27-i, washingtoni találkozót tartva fent.⁹⁶⁷ Az új elképzelés szerint a látogatás Kaliforniában indult július 20-án, és az amerikai fővárosban ért véget egy bő héttel később, július 28-án; a kettő

⁹⁶¹ Magyar miniszterelnök utoljára 1946-ban járt Washingtonban. Ekkor Nagy Ferenc tett látogatást Harry Trumannél. A sors fintora, hogy az MKP főtitkáraként delegációja tagja volt Rákosi Mátyás is, a magyar demokrácia felszámolója, a szovjet mintájú, sztálinista kommunista diktatúra kiépítője.

⁹⁶² Palmer gyakorlatilag áttételes módon meghívta Grósz Washingtonba július 27-re, hogy ott Reagan-nel találkozzék. MOL KÜM TŰK 4-13 001955

⁹⁶³ MOL KÜM TŰK 4-13 001955/1

⁹⁶⁴ A külügy mindemellett további javaslatokat várt Házi Venceltől. MOL KÜM TŰK 4-13 001955/1

⁹⁶⁵ A State Department részéről mindeközben felmerült, hogy Grósz útja előtt, június 28-a és 30-a között Kovács László is az Egyesült Államokba látogathatna. Végül azonban, más vonalon – a KB tagjaként – Németh Miklós vett részt amerikai látogatáson, június 14-e és 21-e között. MOL KÜM TŰK 4-13 001955/2 és 4-13 001955/9

⁹⁶⁶ MOL KÜM TŰK 4-13 001955/3

⁹⁶⁷ MOL KÜM TŰK 4-13 001955/4

közé ékelve egy három napos New York-i tartózkodást. 1988. május 18-án Mark Palmer ez utóbbi elképzelést is megerősítette, és jelezte, hogy a hivatalos meghívót John C. Whitehead fogja átadni Budapesten, várhatóan június 7-e körül.⁹⁶⁸

Palmer jelzése, és Whitehead látogatása között azonban újabb fordulat történt: az MSZMP KB 1988. május 22-én leváltotta Kádár Jánost a főtitkári posztról, s helyére Grósz Károlyt nevezte ki. Az „Öreg”, a rendszer névadója, aki a maga korában legtovább bírta a főtitkári posztot, végül távozni kényszerült. Régóta erodáló fizikai és mentális épsége végül maga alá temette; szellemi hanyatlása egyben politikai karrierjének végét is jelentette.⁹⁶⁹ Grósz főtitkári kinevezésével együtt megtarthatta/megtartotta miniszterelnöki tisztségét is, s így fél éven át – 1988. november 24-ig, Németh Miklós kormányfői kinevezéséig – egyszerre volt a párt és a kormány szuverén feje. Az új helyzetben tervezett amerikai útja még inkább felértékelődött, hiszen immár az MSZMP premierjeként látogathatott az Egyesült Államokba, feloldva ezzel a Kádár vonakodása jelentette politikai és diplomáciai patthelyzetet.⁹⁷⁰

Grósz Károly és négyfős kísérete 1988. július 20-án, a Palmer által végsőként vázolt menetrendnek megfelelően, érkezett az Egyesült Államok nyugati partjára. A küldöttségben végül Kovács László külügyminiszter-helyettes,⁹⁷¹ Kapolyi László kormánybiztos, Bartha Ferenc az MNB elnöke, és Tatai Ilona, a KB tagja, a Taurus igazgatója, s egyben a Magyar Gazdasági Kamara alelnöke⁹⁷² kapott helyet. Útjuk Sacramentóban kezdődött, San Franciscóban és Los Angelesben folytatódott, a keleti partra átrepülve pedig New Yorkban, Bostonban és végül Washingtonban folytattak megbeszéléseket.⁹⁷³ A regnáló politikai vezetésből Reagan elnökön kívül találkozóra került sor George Bush alelnökkel, George P. Shultz külügyminiszterrel, William Verity kereskedelmi és James Baker pénzügyminiszterrel,

⁹⁶⁸ Végül valóban Whitehead adta át a hivatalos meghívót; az iratokból nem derül ki, hogy ez elnöki meghívó volt-e. MOL KÜM TÜK 4-13 001955/5 és 4-135 002278 – 002278/4

⁹⁶⁹ A KB munkatársainak 1988. május 30-i értekezletén Grósz a következőket mondta: „[...] nincs kettős irányítás. Kádár János elvtárs eleve kizárta ennek lehetőségét, nem vesz részt a Politikai Bizottság munkájában és nem avatkozik be a titkárok tevékenységébe.”

<http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll/mszmp/dc8/dcb/f44?f=templates&fn=document-frame.htm&2.0>

⁹⁷⁰ Az új pártfőtitkár tevékenysége nem hagyott kétséget afelől, hogy a keményvonalasok közé tartozik. 1988. június 16-án a rendőrség szétverte a Nagy Imrére emlékezők gyűlését. Bár ennek kapcsán az SD-ből Simons úgy fogalmazott, hogy az „nem volt jó entrée az új magyar vezetésnek”, az incidens mégsem jelentett zökkenőt Grósz útjának véglegesítésében. MOL KÜM TÜK 4-13 001955/12

⁹⁷¹ Kovács szerint a küldöttség tagjairól Grósz döntött, s azért nem Várkonyi Péter külügyminiszter kísérte a főtitkárt Washingtonba, mert államtitkárként hozzá tartoztak a fejlett tőkés országok.

Tóth-Szenesi Attila az *Index*en 2011. február 6-án megjelent, „Kovács László mind megette Reagan kesudióját” című írása alapján.

http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2011/02/06/kovacs_laszlo_mind_megette_reagan_kesudiojat/

⁹⁷² Tatai Ilona személye itt, a nyugati parti képviselő kapcsán, a Gazdasági Kamara alelnökeként lehetett fontos. MOL KÜM TÜK 4-113 003785/1

⁹⁷³ MOL KÜM TÜK 4-13 001955/36

valamint Alan Greenspan a FED elnökével; s természetesen tárgyaltak szenátusi és kongresszusi képviselőkkel is. A már, illetve még nem országos befolyással bíró politikusokkal folytatott eszmecsereből kiemelkednek a Richard Nixonnal, Henry Kissingerrel, valamint a Michael Dukakissal folytatott személyes megbeszélések. A gazdasági élet szereplőivel, illetve az arra jelentős hatással bíró szervezetek vezetőivel lefolytatott tárgyalások közül a Marmon-csoport, a Bechtel, az Occidental Petroleum és a McDonald's, illetve az IMF és IBRD vezetőivel⁹⁷⁴ lezajlott találkozók bírtak jelentőséggel.⁹⁷⁵ Sor került a Zsidó Világkongresszus, illetve a magyar emigránsok prominenseivel való személyes találkozókra is.⁹⁷⁶

A tárgyalások és megbeszélések csúcsát természetesen az 1988. július 27-i Reagan – Grósz találkozó jelentette; nem annyira az ott elhangzott formaságok, mint inkább a találkozó létrejöttének ténye, és az odáig vezető út miatt.⁹⁷⁷ Reagan elnökségének két periódusa alatt, Gorbacsov mellett, a magyar főtitkár volt az egyetlen, aki a szocialista táborból meghívást kapott, és ellátogathatott Washingtonba. Ha hosszú volt is az út,⁹⁷⁸ azt mindvégig a fejlődés, és az előrelépések jellemezték. Ahogy a kétoldalú kapcsolatok legmagasabb szintre emelésekor Ronald Reagan fogalmazott: „Az ön látogatása nagy siker, történelmi fordulópontot jelent az amerikai–magyar kapcsolatokban, melyek tíz évvel ezelőtt, Szent István koronájának visszaadásával kezdődtek.”⁹⁷⁹ [...] Bátorít minket, hogy Önök is belátják, a gazdasági reformok nem lehetnek sikeresek, ha nem párosulnak politikai reformokkal is...[...] Mi amerikaiak úgy tekintünk a magyarokra, mint egy rendkívül tehetséges népre – olyan népre, mely jelentősen hozzájárul Amerika fejlődéséhez is. Tudjuk, hogy Magyarországon belül a magyarok képesek arra, hogy jobba tegyék társadalmukat és

⁹⁷⁴ Az IBRD ebben az időszakban évi 300-350 millió dollár hitelt nyújtott Magyarországnak. MOL KÜM TÜK 4-13 001955/22

⁹⁷⁵ A kétoldalú gazdasági kapcsolatokat tekintve Magyarország tíz év alatt (1977-1987) majdnem meghatszorosozta az USA-ba irányuló export értékét, és 1986-tól kereskedelmi aktívummal bírt. 1987-ben az amerikai export 308.1 millió dollár, míg az onnan származó import 254.9 millió dollár értékű volt – ez egy év alatt 30%-os növekedést jelentett, s ezzel a kapitalista országok közül az Egyesült Államok Magyarország negyedik legfontosabb partnerévé vált. MOL KÜM TÜK 4-50 003251 illetve 4-14 00209/7

⁹⁷⁶ Grósz 1988. július 25-én, a magyar emigránsokhoz szóló záróbeszédében, az alábbiakat üzent a diszpóra magyarságnak: „A nagyvilág felé fordulva kezűnkert nyújtjuk mindazoknak – köztük az Egyesült Államokban élő magyarságnak és leszármazottaiknak – akik a kapcsolatok ápolásával és építésével készek hozzájárulni Magyarország nemzetközi tekintélyének növeléséhez, a magyar nemzet felemelkedéséhez, a magyarság boldogulásához.” MOL KÜM TÜK 4-13 001955/21

⁹⁷⁷ Kovács László szerint a találkozó mintegy 20 perces volt.

http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2011/02/06/kovacs_laszlo_mind_megette_reagan_kesudiojat/

⁹⁷⁸ A Grósz látogatásról összefoglalóan: Kávássy János, „Hosszú út Washingtonba: Grósz Károly 1988-as amerikai látogatása, és annak előzményei”, *Rajzolatok a magyar történelemről*, szerk. Antos Balázs – Tamás Ágnes, SZTE, 2010.

⁹⁷⁹ US Department of State Bulletin, 1988. december

http://findarticles.com/p/articles/mi_m1079/is_n2141_v88/ai_6977650

gazdaságukat – amennyiben a most megfontolás alatt álló nagyobb szabadság és a reformok következetesen bevezetésre kerülnek [...].”⁹⁸⁰

Amerikai részről tehát alapvetően a kapcsolatok – immár egy évtizednyi – fejlődésén,⁹⁸¹ valamint a megkezdett gazdasági és társadalmi reformok továbbvitelén volt a hangsúly. Viszontválaszában utóbbiakra utalva Grósz Károly a következőket mondta: „Magyarország hatalmas feladatokkal kell szembenézzen ma. Mindez csak akkor vihető sikerre, tudjuk jól, ha polgáraink több jogot és szabadságot élveznek. Éppen ezért modernizáljuk politikai rendszerünket és politikai gyakorlatunkat”.⁹⁸² A magyar kormányzat előtt álló további jelentős feladatok érzékeltetése mellett Grósz hangsúlyt fektetett a „magyar modell” retorikájának megerősítésére is, kiemelve, „hogy a Szovjetunióban⁹⁸³, de Lengyelországban, és Kínában is a magyarországihoz hasonló törekvések jellemzik a vezetés elképzeléseit”⁹⁸⁴. A magyar delegáció tapasztalatait összegző jelentések szerint amerikai részről is érzékelhető volt, „hogy Magyarországot a szocializmus egyfajta ’kísérleti modelljének’ tekintik. Reformtörekvéseink sikerét, vagy esetleges kudarcát bizonyos értelemben általános érvényűnek minősítik.”⁹⁸⁵ Mindeközben pedig jelentős érdeklődést mutattak „a politikai reformok ’határai’, a többpártrendszer lehetősége, illetve az utóbbi időszak személyi változásai iránt.”⁹⁸⁶

A tárgyalások középpontjában magyar részről azonban távolról sem a hazai belpolitika kérdései álltak, a Grósz vezette delegáció fókuszában gazdasági kérdések álltak.⁹⁸⁷ Így az MFN státusz meghosszabbítása, a nyugati parti képviselőlet megnyitása, az OPIC-al való szerződés,⁹⁸⁸ illetve a COCOM lista enyhítésének ügye. Míg a legtöbb kérdésben csak

⁹⁸⁰ Az Eleni Tsakopoulos amerikai nagykövet asszony által a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, 2011. február 24-én elmondott, „Ronald Reagan öröksége” című beszéde alapján.

http://hungarian.hungary.usembassy.gov/kounalakis_reagan.html

⁹⁸¹ Ahogy Reagan a találkozó alkalmával egy újságírói kérdésre válaszolta: „Nem az a kérdés, hogy mi lehet a szerepe a jövőben [Magyarországnak], hanem az, hogy milyen szerepet töltsön be máris.”

http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2011/02/06/kovacs_laszlo_mind_megette_reagan_kesudiojat/

⁹⁸² http://findarticles.com/p/articles/mi_m1079/is_n2141_v88/ai_6977650

⁹⁸³ Grósz egy hosszúra nyúlt, majd nyolcvan perces TV interjúban említette, hogy három nappal azt megelőzően, Moszkvában, maga Gorbacsov mondta el neki, hogy a magyar minta áll legközelebb a szovjet vezetés elképzeléséhez. A *The New York Times* 1988. július 10-i cikke („Hungary Is Said To Be a Model For Gorbachev”) alapján.

<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=940DE7D6113CF933A25754C0A96E948260&sec=&spon=&pagewanted=2>

⁹⁸⁴ MOL KÜM TŰK 4-13 001955/36

⁹⁸⁵ MOL KÜM TŰK 4-13 001955/36

⁹⁸⁶ Kovács László jelentése saját tárgyalásairól. MOL KÜM TŰK 4-135 003500

⁹⁸⁷ Ezt erősíti meg az *Index* cikke is.

http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2011/02/06/kovacs_laszlo_mind_megette_reagan_kesudiojat/

⁹⁸⁸ Az 1969 óta létező szervezetnek Kína és Jugoszlávia már tagja volt; az OPIC működésének Magyarországra és Lengyelországra való kiterjesztését 1988 márciusában Tom Lantos kezdeményezte. A képviselőház külügyi

évekkel később, olykor a rendszerváltás után született megállapodás,⁹⁸⁹ a nyugati parti képviselő kérdésében megtört a jég: William Verity, az amerikai kereskedelmi miniszter ugyanis közölte, engedélyezik egy diplomáciai mentességgel nem rendelkező, kereskedelmi képviselő felállítását Kaliforniában.⁹⁹⁰ Gesztus értékű, hogy a magyar külügy által a kezdetektől kiemelten kezelt, ám az amerikaiak által éveken át ellehetetlenített kérdésben éppen ekkor jött létre megállapodás; Kádár utódának fogadásakor Washington mintegy honorálta a megelőző évtizedben a magyarok által addig megtett utat.

1988 közepére tehát a Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolatai delelőjükre értek; az amerikai–magyar csúcspont több mint négy évtized távlatában a legmagasabb szintű kétoldalú találkozót jelentette, új szintre emelve a két ország kapcsolatát. A siker azonban, mely a félmúltak szövegét, már egy átmeneti korszakban született, melyben a korábbi keretek felbomlóban voltak, hol láthatatlanul, hol nagyon is kézzelfoghatóan. Az iránnyal mindenki tisztában volt, ám a tempó – mint a későbbi eseményekből kiderült – valójában mindenkit meglepett: a hidegháború a következő év végén, Máltán, hivatalosan is véget ért; a kommunizmus két éven belül eltűnt Kelet – Európából; három éven belül pedig maga a Szovjetunió is megszűnt létezni. 1988 tehát cezúrát jelentett: átmenetet a régi és az új világ között; 12 hónapot, melyben, ha csak rövid ideig is, még a régi szabályok érvényesültek, ám mind a célokat, mind a nagypolitika játékterét újraírták.

Ez határozta meg Reagan és Gorbacsov utolsó, moszkvai találkozóját is. Az 1988. május 29. és június 2. között lezajlott csúcspont értékében valahol félúton járt Reykjavík és Washington között: nem volt kudarc, de nem jelentett újabb áttörést sem. Bár korábban Reagan, sőt mindkét fél reménykedett a START megállapodás véglegesítésében, erre végül nem került sor.⁹⁹¹ A fő gondot a légi és tengeri indítású cirkálórakéták (ALCM és SLCM) kérdése jelentette. A szovjetek – például – egy-egy nehézbombázóért 10-10 cirkálórakétát

---

bizottsága ugyan 22:3 arányban megszavazta ezt (miközben törölte Románia tagságát), a törvényhozás alsó háza végül mégis 237:115 arányban elutasította a javaslatot (1988 májusában). Későbbi információk szerint, melyeket Palmer is megerősített, erre leginkább a felvétel – más szocialista országok felé – precedens értéke miatt, illetve Lengyelország kapcsolt felvétele okán került sor. MOL KÜM TÜK 4-50 001871 – 001871/4

⁹⁸⁹ Az OPIC végül 1989 októberétől működött/működik Magyarországon, míg a COCOM enyhítésére 1991 februárjában, tehát jóval az első szabad választások után került sor. Az előkészítő, több lépésben zajló, 1990 tavaszi tárgyalások eredményeként Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia társult tagországgént innentől különleges elbírálás alá esett (COCOM Special Procedure for Eastern Europe).

<http://www.state.gov/e/eeb/rls/othr/ics/2009/117440.htm>

http://www.disam.dsca.mil/pubs/Vol%2014_2/Hankin.pdf

⁹⁹⁰ MOL KÜM TÜK 4-13 001955/36

⁹⁹¹ Szovjet részről már az előzetes egyeztetések lezárulásával kételyeket fogalmaztak meg: „Szeretnénk a START megállapodást Moszkvában aláírni, de ennek esélyei napról napra csökkennek. A csúcspont valódi értéke az lesz, hogy a felek nyugtázzák az eddig elért eredményeket.” MOL KÜM TÜK 4-10 0500/6

akartak beszámítani, mindegyiket nukleáris fejjel számolva; az amerikaiak ugyanekkor azt vetették fel, hogy – az INF-ben érintett fegyverzetellel ellentétben – az SLCM-ek számának ellenőrzésére nincs reális lehetőség.⁹⁹² A robotrepülőkön túl azonban ott volt még az ICBM-ek,⁹⁹³ az ABM szerződés betartásának, és az ellenőrzés metódusainak ügye, melyek mind további egyeztetéseket és alkukat igényeltek, messze túlmutatva a moszkvai megbeszéléseken.⁹⁹⁴ A moszkvai csúcs sem a KÜM TÜK anyagaiból, sem Reagan feljegyzéseiből, sem a korabeli sajtóból nem tűnik különösebben sikeresnek; legfőbb eredménye a washingtoni csúcson elfogadott INF szerződés aláírása,⁹⁹⁵ illetve a szovjet – amerikai kapcsolatok megerősítése volt.⁹⁹⁶ Reagan, aki ezzel tulajdonképpen elesett a lehetőségtől, hogy a START-ot még elnöksége alatt aláírják,⁹⁹⁷ újságírói kérdésekre válaszolva úgy fogalmazott: „Azt gondolom meglehetősen különbség van ma a [szovjet – KJE] vezetésben, s az országaink közti kapcsolatokban.” „Úgy hiszem, ez nagy részben a főtitkárnak köszönhető, akit eltérőnek találok attól, amilyenek a korábbi szovjet vezetők voltak.”⁹⁹⁸ Az elnök tehát elismerte, hogy Gorbacsovban végül partnerre talált, olyan vezetőre, aki hajlandó volt a szovjet realitásokat szem előtt tartva tárgyalni: nem a katonai képességeket, hanem az azt finanszírozó gazdasági erőt alapul véve. Ezen egyirányú matematikában a katonai kiadások mielőbbi, radikális csökkentése volt a szovjet rendszer megmentésére tett erőfeszítések egyik legfontosabbika, ez vezetett Gorbacsov 1988. decemberi bejelentéséhez, s ez szabott irányt Kelet-Európa nem is olyan távoli jövőjének.

A térség küszöbönálló átalakulását, a bel- és külpolitika mélyrétegeiben forró változásokat jelezték a keleti blokk országaival fenntartott amerikai kapcsolatokban központi figurává vált John C. Whitehead mind gyakoribb látogatásai is. Bár Whitehead 1985-től volt külügyi államtitkár, s összesen hat alkalommal látogatott el a térségbe, látogatásaiból három

⁹⁹² Jelentés a moszkvai csúcs külügyminiszteri (Sevardnadze – Shultz) előkészítéséről. MOL KÜM TÜK 001866 – 001866/8

⁹⁹³ Az amerikaiak egy – egy hordozható eszközt 2-2 ICBM-el kívántak számolni. uo.

⁹⁹⁴ A START I-et végül 1991. július 31-én írták alá.

⁹⁹⁵ Reagan Moszkvába tartva, finnországi tartózkodása során értesült arról, hogy a szenátus 1988. május 27-én ratifikálta az egyezményt, elhárítva ezzel a szerződés aláírásának utolsó akadályát. Reagan, 705.

⁹⁹⁶ „A néha kemény vita, nyílt beszéd ellenére a két első ember kapcsolata igen jó, Gorbacsov mindvégig szellemes házigazda volt.” Rejtjeltávirat Washingtonból, 1988. június 9.-ről. MOL KÜM TÜK 4-10 00500/7

⁹⁹⁷ Reagan önéletrajza szerint 1988. szeptember elejére vált véglegessé, hogy a szakértői tárgyalásokon megjelenő problémák nem teszik lehetővé a START hónapokon belül való aláírását. Reagan, 716. Bár az elnök végig 1989 januárjáig látott esélyt erre, a valóságban ennél kevesebb idő állt a rendelkezésére. Az amerikai elnökválasztások lezárulása és a győztes kihirdetése után a hivatalban lévő elnök *lame duck*-á („béna kacsává”) lesz: elnöki jogköre jelentősen szűkül, így a szerződések ellenjegyzésének kérdésében is.

⁹⁹⁸ Steven V. Roberts a *NY Times*ban 1988. június 2-án megjelent cikkéből idézve.

<http://www.nytimes.com/1988/06/02/world/moscow-summit-reagan-says-he-was-moved-by-contacts-with-russians.html>

1988-ra esett. 1988. január végén – február elején Lengyelországba, Bulgáriába, Romániába és Csehszlovákiába látogatott el;⁹⁹⁹ 1988 júniusában Magyarországon és az NDK-ban járt;¹⁰⁰⁰ míg 1988 októberében – egyben búcsúlátogatásként – Bukarestben, Varsóban, Prágában, Budapesten és Szófiában tárgyalt.¹⁰⁰¹ A mintegy kilenc hónapon belüli három körút, illetve azok helyszíne két dolgot mutat meg világosan: a kétoldalú interakciók felpörgését, illetve a térségbeli amerikai dialógus kibővülését.

Az amerikai politikus 1988. február 5-6.-i bukaresti tárgyalásain végleges hangnembváltásra került sor mind román, mind amerikai részről. Ceaușescu, miután Whitehead kijelentette, hogy „kedvező változások híján”¹⁰⁰² az eredetileg fél évre felfüggesztett MFN státusz későbbi megújítása is veszélybe kerülhet, már nem hagyta, hogy az amerikai külügy második embere kifejtse az „emberi jogi kérdéskörre vonatkozó amerikai nézeteket”.¹⁰⁰³ A magyar összefoglaló szerint „ez a végkifejlet még az újságírókat is sokkolta”, a majd három órás megbeszélés során a román főtítkárra „ellentmondást nem tűrő volt, áthágta a szokásos nemzetközi diplomáciai normákat”, miközben „sarokba szorított ember módjára viselkedett”.¹⁰⁰⁴ Ezzel összhangban a látogatásról röviden tudósító *LA Times* is úgy fogalmazott, hogy Csehszlovákiába való távozása előtt Whitehead „szokatlanul éles megjegyzésekkel” illette a román rezsimeket, miután Nicolae Ceaușescu nyilvánvalóvá tette, hogy nem kíván az emberi jogi kérdésekről tárgyalni.¹⁰⁰⁵ Ezzel Románia kiemelten kezelése, illetve kedvezményezett státuszának visszaállítása hosszú időre lekerült az amerikai külpolitika napirendjéről; Whitehead 1988. október 10-11.-i látogatása alkalmával mindez mit sem változott.¹⁰⁰⁶

⁹⁹⁹ MOL KÜM TÜK 4-135 00955

¹⁰⁰⁰ Whitehead 1988. június 7-8-án tartózkodott Budapesten, hivatalosan is meghívva Grósz Washingtonba, majd innen repült tovább az NDK-ba. MOL KÜM TÜK 00278 – 00278/4 és http://articles.latimes.com/1988-06-11/news/mn-4286_1_east-bloc

¹⁰⁰¹ http://articles.latimes.com/1988-10-07/news/mn-3581_1_whitehead-state-mission

¹⁰⁰² Rejtjeltávirat Bukarestből. MOL KÜM TÜK 4-135 00955

¹⁰⁰³ uo.

¹⁰⁰⁴ uo.

¹⁰⁰⁵ http://articles.latimes.com/1988-02-07/news/mn-41237_1_human-rights-issue

¹⁰⁰⁶ 'Újdonságot' a román falurombolási terv jelentett, miután 1988. április 29-én Ceaușescu bejelentette Románia településszerkezete átalakításának programját. E megalomán elképzelés szerint 2000-re Románia több mint 13 ezer falujából 7-8 ezret fel kellett volna számolni. A magyar dokumentumokban „településrendezési politika”-ként szereplő terv Erdélyben direkt módon érintette a magyarságot, s emiatt az amerikai kongresszus már 1988. július 1-én levélben fordult George Shultzhoz.

E helyzetből fakadóan a magyar – román viszony Grósz amerikai látogatásakor is az amerikai külpolitika figyelemének homlokterében állt. Kovács László jelentése szerint: „Alkalmam nyílt arra is, hogy kérdésekre válaszolva kifejtsem álláspontunkat a magyar – román viszonyról, szóljak a feszültség háttéréről és a problémák megoldására irányuló törekvéseinkről. Whitehead-nek négy szemközt külön is felhívtam a figyelmét arra, hogy a bécsi utótálalkozó eredményes befejezése érdekében mind a 34 országnak nyomást kell gyakorolnia Romániára.

Varsóban, 1988. január 31. és február 3. között, az amerikai külügyminiszter-helyettes Jaruzelskitől a püspöki karon át Lech Wałęsáig, a lengyel politikai élet szinte minden aktorával találkozott; a kormánnyal való tárgyalásain a Szolidaritás a politikai életbe való mielőbbi bevonását sürgetve.¹⁰⁰⁷ Jaruzelskiék azonban ezt alapvetően belügynek ítélték, s még Whitehead őszi látogatása előtt is inkább a – véleményük szerint – Lengyelországgal szemben politikailag, gazdaságilag és pénzügyileg diszkriminatív amerikai külpolitika felfüggesztését követelték.¹⁰⁰⁸ John C. Whitehead októberi látogatása után a lengyel helyzetet összetettnek és bonyolultnak minősítette. Bár bizakodó volt az 1988. szeptember 27-én hivatalba lépett új miniszterelnök, Mieczysław Rakowski személyét illetően,¹⁰⁰⁹ s jelezte, hogy az USA hajlandó az új kormányt gazdaságilag támogatni, szem előtt tartotta Walesa Rakowskival kapcsolatos bizalmatlanságát és kételyeit is.¹⁰¹⁰ Románia és Lengyelország, pontosabban a Ceaușescu és a Jaruzelski rezsim tehát ugyanazon irányba tartott 1988 őszén, mint azt a megelőző két évben: a román diktátor még mindig az erő pozíciójából, kompromisszumok nélkül kívánt tárgyalni, immár áthágva a józanész diktálta határokat is; míg lengyel kollégája továbbra is újabb engedményeket kívánt elérni, a lengyel belpolitika változásainak érdemi tárgyalása nélkül. Pedig a változások, mint azt oly sok fentebbi dokumentumból egyértelműen kiderül, már az ajtón kopogtattak.

E szempontból különös jelentőséggel bír mindaz, amit Whitehead nyári útján az NDK-ban mondott. A már említett, new yorki székhelyű EWI kelet-németországi, kihelyezett gyűlésén 1988. június 10-én felszólaló külügyi államtitkár kiállt a Kelet-Európai gazdasági reformok támogatása mellett.¹⁰¹¹ Ahogy fogalmazott: „Miért kellene az USA-nak és a Nyugatnak támogatnia a keleti blokk gazdaságait? Mert hajlandóak vagyunk arra fogadni, hogy a nagyobb gazdasági nyitottság, és a keleti gazdaságok további, világpiaci integrációja segíteni fog csökkenteni a feszültségeket, s előmozdítja egy mindnyájunk számára biztonságosabb és prosperálóbb világ létrejöttét.”¹⁰¹² Whitehead arra hívta fel a figyelmet, hogy a kelet – nyugati gazdasági kapcsolatok – az akkorinál – jóval nyitottabbá válása híján a

---

Aláhúztam, hogy ezt nem a Bécsben tárgyaló román delegáción keresztül kell megpróbálni, hanem Bukarestben, s az ismert okok miatt lehetőleg a legmagasabb szinten.” MOL KÜM TÜK 4-135 00955/2 és 4- 135 003500

¹⁰⁰⁷ MOL KÜM TÜK 4-135 00927

¹⁰⁰⁸ MOL KÜM TÜK 4-135 00927/1

¹⁰⁰⁹ Az újságíróként is ismert Rakowski, aki később Jaruzelski utóda lett a párfőtítkári székben, a lengyel kerekasztal tárgyalások egyik főszereplője volt az átmenet éveiben.

¹⁰¹⁰ MOL KÜM TÜK 002278/1 – 002278/11

¹⁰¹¹ William Touhy „Bátrabb lépések: az amerikai tanácsadó támogatja a keleti blokk gazdasági reformjait” című, az *LA Times*-ban 1988. június 11-én megjelent cikke alapján.

http://articles.latimes.com/1988-06-11/news/mn-4286_1_east-bloc

¹⁰¹² uo.

kommunista országok „gyorsuló hanyatlással” kell szembenézzenek, s egy ilyen helyzet „bizonytalan konzekvenciákkal bír a Kelet és Nyugat biztonságára, olyan következményekkel, melyek egyik félnek sem állnak érdekében.”¹⁰¹³ E megfogalmazás is azt visszhangozta, hogy az Egyesült Államoknak, és a Nyugatnak általánosságban a békés, zökkenőmentes Kelet-Európai átalakulás állt érdekében, s nem a fennálló helyzet eskalációja. Fontos az is, hogy bár doktriner szempontból a térség VSZ országainak esetleges támogatása *de facto* az ellenség támogatásának minősült, ám a politika felülírta e logikát, a biztonságpolitikai célok javára.

Az Egyesült Államok, és általában a Nyugat érdekében, a minél kisebb politikai feszültséggel és társadalmi megrázkódtatással járó változások álltak, s nem valamely földcsuszamlás szerű, kiszámíthatatlan, gyors *regime change*. Az USA, Whitehead mondataiból és szerepvállalásából egyértelműen kiderül, a változások mediátoraként kívánt fellépni, elkerülendő a radikális megmozdulások, forradalmak, véres puccsok és polgárháborúk hullámát; kikapcsolva az évtizedes szovjet katonai reflexeket, s elősegítve a nyugati mintájú, demokratikus átalakulást. Mindez azonban valami újat és váratlant jelentett, minden fél számára. 1988-at követően, 1989 és 1991 között Európa, s vele az egész világ, a második világháború lezárása óta a legnagyobb és legjelentősebb változásokat és átalakulást élte meg. Országok tűntek el a térképről, miközben új országok születtek, illetve régiék nyerték vissza szuverenitásuk; a szovjet haderő Szovjet-Oroszország határaitra vonult vissza; a kétpólusú világ megszűnt létezni, s az Amerikai Egyesült Államok monopol szuperhatalommá vált. Kelet-Európa szerepe (ha ma már tudjuk is, alig egy – másfél évtizedre) a modern történelem talán minden más korábbi időszakához képest felértékelődött, s a térségben Magyarország kiemelt pozíciókkal bírt. Budapest egy évtizede fejlődő washingtoni kapcsolatai már a rendszerváltás előtt Bukarest és Varsó elé helyezték a magyar fővárost, mely az 1990-es években feljövő Prágával szemben is képes volt megőrizni pozícióit. A Kádár-rezsimmel megindult amerikai dialógus végül egész más pontra jutott, mint amit a Carter-kormányzat 1978-ban akár elképzelni tudott. Dolgozatomban épp azt az évtizedes utat jártuk be, melyet a Magyar Népköztársaság és az USA kapcsolatai tettek meg a hidegháború állóvízétől a rendszerváltásig. A magyar–amerikai diplomácia meghatározó időszakába nyertünk betekintést, melyben a saját iniciatíváit követő két ország viszonya folyamatosan fejlődött – egy olyan korszakéba, melynek öröksége mind a mai napig velünk él.

---

¹⁰¹³ uo.

Felhasznált irodalom

1. Monográfiák

Pipes, Richard, *Vixi – Memoirs of a Non-Belonger*, New Haven & London, Yale University Press, 2003.

Reagan, Ronald, *An American Life*, New York, Pocket Books, 1992.

Berend T. Iván, *Terelőúton*, Budapest, Vince Kiadó, 1999.

Borhi László, *A vasfüggöny mögött – Magyarország nagyhatalmi erőterében 1945-1968*, Budapest, ISTER kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 2000.

Borhi László, *Magyar–amerikai kapcsolatok 1945-1989*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2009.

Huszár Tibor, *Kádár 2.*, Budapest, Szabad Tér Kiadó-Kossuth Kiadó, 2003.

Körössényi András-Tóth Csaba-Török Gábor, *A magyar politikai rendszer*, Budapest, Osiris, 2007.

Temesi József, Zalai Ernő, *Back to a Market Economy*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.

Borbándi Gyula, *A magyar emigráció életrajza 1945-1985*, Budapest, Európa Kiadó, 1989.

Földes György, *Az eladósodás politikatörténete 1957-86*, Budapest, Maecenas, 1995.

Lukacs, John, *A XX. század és az újkor vége*, Budapest, Európa Kiadó, 2000.

Johnson, Paul, *Modern Times – A History of the World from the 1920s to the Year 2000*, London, Phoenix Giant, 1999.

Müller Rolf, *Kulturális Fórum és ellenfórum*, Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok, 2005.

Történeti Levéltára, 2005. Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

Kirk, Roger, *Romania Versus the United States: Diplomacy of the Absurd 1985-1989*, New York, Georgetown University, 1994.

Drew, S. Nelson, Nitze, Paul H., *NSC-68: Forging the Strategy of Containment*, Washington D. C., National Defense University/Institute for National Strategic Studies, 1994

2. Levéltári források

MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1981. 20. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1981. 21. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1981. 22. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1981. 24. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1982. 21. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1982. 22. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1983. 24. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1983. 25. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1984. 28. d..
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1985. 28. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1985. 29. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1986. 24. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1986. 25. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1986. 25/A d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1986. 26. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1986. 27. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1986. 28. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1987. 18. d.

MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1987. 19. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1987. 20. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1987. 21/A d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1987. 21/B d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1988. 15. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1988. 16. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1988. 17. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1988. 18. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1988. 19. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1988. 20. d.
MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK USA 1988. 21. d.
MOL-M-KS-288 f. 4/181-182 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 4/183 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 4/186-187 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 4/189 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 5/829 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 5/833 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 5/838 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 5/840 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 4/88 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 5/420 ö. e.
MOL-M-KS-288 f. 5/439 ö. e.

3. *Tanulmányok*

Szörényi Attila, „*Áldozat: a magyar telefonipar. Kozma László a Standard-ügyben, 1949-1950 (1954)*”, *Tanulmányok a 19. és 20. század történetéből*, szerk.: M. Kiss Sándor, Ifj.

Bertényi Iván, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009.

Borhi László, „A magyar–amerikai viszony változásai 1957-1978”, *Glóbusz*,

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-2004-08/historia-2004-08-081013>

Bikki István, „A korona hazahozatala, 'Kincseskamra'”, *História* 2000/05-06.

<http://www.historia.hu/archivum/2000/000506bikki.htm>

Magyarics Tamás. „Amerika magyarságképe, 1956-1989”, *Limes*, 2008/2

Lukasz Kaminszki, „A lengyelországi szükségállapot”, *Beszélő*, 12(2007)/2

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-lengyelorszagi-szuksegallapot>

Ursprung János, *A kétszintű bankrendszer fejlődése Magyarországon 1987-1995*

http://janos_ursprung.extra.hu/bankrendszer.pdf

G. Márkus György – Bod Péter Ákos, „Korszakváltás és stratégia keresés”, *Külpolitika*, 1980/4

Horn Gyula, „A békés egymás mellett élése 80-as években”, *Külpolitika*, 1981/4

Berényi Pál, „Ideológia és külpolitika: USA”, *Külpolitika*, 1983/2

Palánkai Tibor, „A gazdasági háború néhány kérdése”, *Külpolitika*, 1985/1

Hardi Péter, „Elnökválasztás az Egyesült Államokban – 1988”, *Külpolitika*, 1989/1

Bényi József, „Európa és a Kulturális Fórum”, *Külpolitika*, 1986/2

4. Az interneten hozzáférhető jelentősebb dokumentumok, publikációk; írott és televíziós zsurnalisztika (A 2011. augusztusi állapot alapján.)

<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-54.pdf>

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,919040,00.html>

<http://edition.cnn.com/2008/POLITICS/09/16/secretaries.state.forum/>

<http://ftp.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-075.htm>

<http://www.washingtontimes.com/news/2008/jan/13/crucial-cold-war-secret/>

<http://www.youtube.com/watch?v=bwPl7pa-F7g>

<http://www.globalsecurity.org/military/world/russia/mo-budget.htm>

http://www.magyarszemle.hu/szamok/2008/6/Gazdasagi_perek_a_Rakosi_rendszerben_1948

http://hvg.hu/hvgfriss/2009.43/200943_Jelentesek_New_Yorkbol.aspx

http://hvg.hu/velemeney/20091026_otvenhat_ensz_bangjensen.aspx

http://kultura.hu/download/muzeumok/magyar_nemzeti_muzeum__a_koronazasi_jelvenyek_/sajto/v41.txt

http://www.boston.com/news/globe/ideas/articles/2003/11/02/the_hard_liner/

http://frankwarner.typepad.com/free_frank_warner/2003/12/story_of_reagan.html?cid=6a00d83451cd3769e20133f313ef9f970b

<http://select.nytimes.com/search/restricted/article?res=FA0A12FC355C0C718EDDA00894DB484D81>

<http://www.state.gov/s/p/of/cal/24152.htm>

http://www.oxy.com/About_Oxy/Pages/historical_highlights.aspx

<http://www.emagyar.net/index.php?p=article&type=regional&id=12>

<http://www.mbk.org/changelang-hun.html>

<http://www.americanhungarianfederation.org/about.htm>

<http://www.willampennassociation.org/about.htm>

<http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/12598.pdf>

<http://www.ewi.info/>

<http://www.csmonitor.com/1984/0409/040921.html>

<http://www.nytimes.com/1985/02/16/world/hungary-balks-at-reagan-visit.html>

<https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/tancsics20081223.html/ToolBarWindow;jsessionid=5B62626C3D04B6D4407F6C9BEE1BAFC2.portal31?struts.portlet.mode=view&struts.portlet.action=/toolbar/toolbar>

http://www.tozsdesztori.hu/letoltheto-dokumentumok/doc_details/5-szeles-nora-a-budapesti-ertektsde-ujjaalakulasanak-hatasa-magyarorszag-diplomaciai-viszonyaira.html

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:8j0BV2UCFugJ:www.varaljaszovets eg.hu/p003.html+orwell1984+betiltva&cd=6&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>

<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/04/08/AR2010040805444.html>

<http://www.margarethatcher.org/document/109185>

<http://www.nytimes.com/1985/12/17/world/shultz-in-hungary-is-hopeful-on-ties-to-the-east.html>

http://www.terrorhaza.hu/mozi/konferencia/valerij_muszatov_reagan_es_gorbacsov_az_amerikai_tenyezo_es_a_szovjet_kulpolitika.html

http://www.terrorhaza.hu/mozi/konferencia/vladimir_bukovszkij_a_gonosz_birodalmanak_oszeomlasa.html

<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB203/index.htm>

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:iLJ8Ael4OJEJ:en.wikipedia.org/wiki/Under_Secretary_of_State_for_Arms_Control_and_International_Security_Affairs+central+bureau+for+arms+control+19

[http://www.nytimes.com/1985/11/05/us/briefing-promotion-for-](http://www.nytimes.com/1985/11/05/us/briefing-promotion-for-palmer.html?scp=1477&sq=By%20JAMES%20WARREN&st=nyt)

[palmer.html?scp=1477&sq=By%20JAMES%20WARREN&st=nyt](http://www.nytimes.com/1985/11/05/us/briefing-promotion-for-palmer.html?scp=1477&sq=By%20JAMES%20WARREN&st=nyt)

http://www.nol.hu/kulfold/bajnai_kituntette_mark_palmer_volt_nagykovetet

<http://www.heritage.org/research/reports/1985/06/why-romania-no-longer-deserves-to-be-a-most-favored-nation>

<http://www.hungarian-history.hu/lib/genoci/genoci08.htm>

http://www.heritageabroad.gov/about/members/rabbi_zvi_kestenbaum.html

http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2008/08/11/1986_kadar_janos_nagyinterjut_ad_a_time_nak/

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,962001-4,00.html>

<http://www.americanrhetoric.com/speeches/ronaldreaganbrandenburggate.htm>

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/oct/21/britain-fluffed-german-question>

<http://www.mercersignatureevents.com/event4/speakers1.html>

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:AHKqzHjhaTgJ:www.mancs.hu/index.php%3FgcPage%3D/public/hirek/hir.php%26id%3D14718+budapesti+menedzserk%C3%A9p%26sz%C5%91+soros+gy%C3%B6rgy&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&source=www.google.hu>

http://www.writespirit.net/inspirational_talks/mikhail_gorbachev_talks/united_nations_addresses/

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,966310-1,00.html>

www.coldwar.hu/html/en/chronologies/borhi1.html

<http://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>

http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2011/02/06/kovacs_laszlo_mind_megette_reagan_kesudojat/

http://findarticles.com/p/articles/mi_m1079/is_n2141_v88/ai_6977650

<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=940DE7D6113CF933A25754C0A96E948260&sec=&spon=&pagewanted=2>

<http://www.state.gov/e/eeb/rls/othr/ics/2009/117440.htm>

http://www.disam.dsca.mil/pubs/Vol%2014_2/Hankin.pdf

http://articles.latimes.com/1988-10-07/news/mn-3581_1_whitehead-state-mission

http://articles.latimes.com/1988-02-07/news/mn-41237_1_human-rights-issue

http://articles.latimes.com/1988-06-11/news/mn-4286_1_east-bloc

A magyar–amerikai kapcsolatok alakulása Ronald Reagan két elnöki periódusa idején, 1981-1988-ban

A XX. század második felének magyar–amerikai kapcsolatait feldolgozó, legelismertebb hazai szakértők közül átfogóan Borhi László, az időszak valamely részkorszakára vagy kulcsmomentumára fókuszáltnak Magyarics Tamás, Békés Csaba és Müller Rolf publikáltak; ám hiányzik e történelmi periódus átfogó, részletes áttekintése éppúgy, ahogy hiányzott az 1978 és 1988 közötti egy évtized, illetve annak általam megjelenített, szűkebb metszetének, az 1981-88-as időszak ismertetése. E szempontból munkámban hiánypótlásra vállalkozom: korabeli dokumentumok alapján igyekszem feltárni és bemutatni az 1980-as évek magyar–amerikai kapcsolatait; valamint, szekunder forrásokra is támaszkodva, regionális (a keleti blokk) és globális, hidegháborús kontextusában értékelni e periódus bilaterális történéseit.

Munkám primer forrásokból álló gerincét a Magyar Országos Levéltár XIX–J–1–j KÜM TÜK USA anyagának kronologikus, fókuszpontú bemutatása adja, a Politikai és a Központi Bizottság vonatkozó, témájukban releváns jegyzőkönyveinek ismertetésével együtt. Másodlagos forrásaim között – más, jelentős munkák mellett – kiemelt jelentőséggel bír Ronald Reagan, illetve Richard Pipes (Reagan legkorábbi, és legmeghatározóbb szovjet ügyekkel kapcsolatos tanácsadója) önéletrajza, illetve önéletírása. Eltérő, de ugyanilyen fontos szekunder forrást jelentenek – itt csak a legfontosabbakat kiemelve – a *The New York Times*, a *Washington Post*, a *Wall Street Journal*, a *Christian Science Monitor*, a *Time Magazine* vagy a *Los Angeles Times* angol nyelvű publicisztikái, melyek számos cikkben foglalkoztak mind a szuperhatalmi környezet, mind a specifikusan amerikai–magyar viszony történéseivel.

Disszertációmban igyekeztem mindezen elsődleges és másodlagos forrásokat egymást jól kiegészítve felhasználni: hol részletesebb és árnyaltabb, hol pedig alternatív megközelítést téve lehetővé, egy-egy szituáció, esemény illetve eseménysor kapcsán; megjelenítve mindazt, ami befolyásolta/befolyásolhatta a kétoldalú viszony alakulását. Reményeim szerint munkám egyrészt önálló narratívaként, hitelesen és kellő részletességgel mutatja be Budapest és Washington 1980-as évekbeli kapcsolatait, s ugyanakkor hozzájárul a magyar–amerikai kapcsolatoknak a hidegháború történetébe való, integráns és szilárd beépüléséhez.

Hungarian–US Relations during Ronald Reagan’s Two Presidencies (1981- 1988)

The time period of Hungarian–US relations presented in my dissertation – loosely the decade between 1978 and 1988, and concretely the years from 1981 to 1988 – is fairly unknown both to the public and the academic community. From among the Hungarian experts of the subject and the era Borhi László gave the most extensive insight, while Magyarics Tamás, Békés Csaba and Müller Rolf published their works focusing on periods preceding 1978, or on sole events after that. The bilateral relations of the 1980s, has not been well published however; and so we lacked its proper and detailed analysis and evaluation. From this respect my own work is aimed to fill this space; I tried to excavate, unfold and present the ties between the two countries during the Eighties. My own research – first and foremost – is built upon contemporary primary sources, while I try to analyze them in their broader context – the Cold War, US–Soviet relations, Eastern bloc – based upon various and numerous secondary sources. The backbone of my dissertation is made up of documents now kept by the National Archives of Hungary. From among many other MOL materials it was XIX–J–1–j KÜM TÜK USA – containing the documents of bilateral relations of the Peoples’s Republic of Hungary and the United States of America – that proved to be the most decisive in my research. Papers of the HSWP’s Central Committee and its Politbüro are also included in my unearthing process to the extent they are relevant to and connected with the events. Concerning the secondary sources of my dissertation there are two books standing out from other sources: Ronald Reagan’s autobiography and Richard Pipes’s memoirs. Contemporary and later media releases (let it be newspapers, TV or internet) on the key events and issues of the era make a different but also important group of secondary sources. Only mentioning the most important ones: the *New York Times*, the *Washington Post*, the *Wall Street Journal*, the *Christian Science Monitor*, *Time Magazine*, the *Los Angeles Times* published many articles not only about the confrontations and negotiations of the two superpowers, but also about US–Hungarian affairs. I tried to arrange and use all these primary and secondary sources so that the pieces of the puzzle are joined together: sometimes giving the reader a more detailed view, sometimes giving an alternative way to approach an event or a chain of events. All I hope for is to fulfil my original intentions: to provide a colourful and detailed insight into Hungarian–US relations of the 1980s; making it a story on its own, and making it a solid part of Cold War history.